MARX'IN DEVRİMCİ FİKİRLERİ

Alex Callinicos

antikapitalist

Alex Callinicos

Karl Marx'ın devrimci fikirleri

İngilizce'den çeviren:
Attila Tuygan

antikapitalist yayınlar

Alex Callinicos
Karl Marx'ın Devrimci Fikirleri
1. Baskı antikapitalist yayınlar, İstanbul, Aralık 2009

The revolutionary ideas of Karl Marx by Alex Callinicos
Published March 1983, Bookmarks, London

Çeviri:
Attila Tuygan

Editörler:
Chris Stephenson
Sertuğ Çiçek
Çiğdem Özbaş
Rıfat Saltoğlu

Baskı-Cilt:
Yön Matbaacılık
Adres: Davutpaşa Cad. Güven San Sit. 75/2 B Blok
1.Kat No:366 Topkapı/İSTANBUL Tel: 0212 544 66 34

Şehit Muhtar Mahallesi
Süslü Saksı Sokak No:22/2
Beyoğlu / İstanbul

www.antikapitalist.net
iletisim@antikapitalist.net

ISBN: 978-605-60685-0-8

İçindekiler

Yayınevinden

Marx'ın fikirlerinin gücü ve parlaklığı, dünyayı anlamak ve değiştirmek isteyenler için hâlâ vazgeçilmez bir değere sahip.

Kapitalizmi anlamak ve bu karanlıktan çıkış yolunu bulmak isteyenlere Marx'ı tanıtmak, tanıyanların da Marx'la yeniden buluşmasını sağlamak önemini koruyor.

Marx'ın ve fikirlerinin genellikle dogmatik bir biçimde algılandığı, özünden kopartılarak mekanik bir biçimde yorumlandığı, en temel vurgularının bile çarpıtıldığı ya da yanlış bilindiği bu topraklarda, Marx'ın anlaşılması daha da önem kazanıyor.

Marx'ı, eserlerinin bütününü dikkate alarak değerlendirip fikirlerinin özünü anlamamıza rehberlik eden bu kitabın Marksist geleneğin inşasına katkıda bulunacağına gönülden inanıyoruz.

Bu kitap, toplumsal muhalefeti güçlendirme ve daha güzel bir dünya isteyenlerle ortak bir öğrenme süreci yaşamamıza katkıda bulunduğu ölçüde amacına ulaşmış olacaktır.

antikapitalist
Aralık 2009

Sunu

Bu kitabı yazmaktaki amacım, Marx'ın tarih, toplum ve devrime ilişkin temel inançlarını paylaşan birisinin onun yaşamına ve düşüncelerine duyarlı ve modem bir giriş yaparak ona ilişkin literatürdeki boşluğu doldurmaya çalışmaktı. Verdikleri fikirler için Peter Clark ve Tony Cliff; taslak halindeyken kitaba gerçekçi eleştiriler yönelten Tony Cliff ve eleştirilerinin yanı sıra kitabı okunabilir kılmaya çalışmak gibi zorlu bir görevi üstlenen Peter Goodwin ve Peter Marsden başta olmak üzere, yardım ve teşvikleri için bazı insanlara çok minnettarım. Bu kitapta yer alan genel politik bakış açısı Sosyalist İşçi Partisi'ninki olsa da, kaçınılmaz olan hatalar tümüyle benimdir. **Karl Marx'ı**, birçok şey gibi ütopyacı sosyalistlerle ilgili bilgileri de borçlu olduğum Joanna Seddon'a ithaf ediyorum.

Yazar hakkında

Alex Callinicos, İngiltere'de Sosyalist İşçi Partisi'nin önde gelen bir üyesidir. Halen Kings College London'da European Studies Profesörü olarak çalışmaktadır. Son dönem eserleri arasında; Against post-Modemism: A Marxist Critique (1991); Equality (2000); Against the Third Way (2002); An anti-Capitalist manifesto (2003); New Mandarins of American Power: The Bush Administration's Plans for the World (2003); Imperialism and Global Political Ecomomy (2009) sayılabilir. Socialist Worker, Socialist Review ve International Socialism için düzenli yazılar yazmaktadır.

Kısaltma Anahtarı

Metni mümkün olduğunca derli toplu tutmak için Marx ve Engels'in yazılarına sadece göndermelerde bulundum. Bunun için aşağıdaki kısaltmaları kullandım:

AD	Engels, Anti-Dühring (Moskova, 1969).
K	Marx, Kapital: i (Harnondsworth, 1976), ii (Moskova, 1956), iii (Moskova, 1971).
TE	Marx ve Engels, Toplu Eserler, 50 cilt yayınlanmış ya da yayına hazırlanmaktadır (Londra, 1975-).
FİS	Marx, Fransa'da İç Savaş (Pekin, 1966).
G	Marx, Grundrisse (Harmondsworth, 1973).
SY	Marx ve Engels, Seçme Yazışmalar (Moskova, 1965).
SE	Marx ve Engels, Seçme Eserler, 3 cilt (Moskova, 1973).
ADT	Marx, Artı-Değer Teorileri, 3 cilt (Moskova, 1963-72).
D	Değer: Marx'ın İncelemeleri (Londra, 1976).

Önsöz

Karl Marx yüz yıl önce, 14 Mart 1883'de öldü. O günden beri çok şey oldu: iki dünya savaşı, Auschwitz, atom bombası, içten yanmalı motor, televizyon, mikrochip. O halde şimdi bu adamın yaşamı ve düşüncelerine ilişkin bir kitap yazmanın bir âlemi var mı?

Bu sorunun üç cevabı var. Birincisi, Marx dünyaya bakışımızı kökünden değiştirmiş bir avuç düşünürden biriydi. Bu bağlamda Platon, Aristo, Kopernik, Galileo, Newton, Darwin, Freud ve Einstein'la aynı düzlemdedir. Materyalist tarih kavramı –Marx'ın yaşam boyu yoldaşı Friedrich Engels'in onun mezarına yazdığı gibi, 'ideolojinin aşırı büyümesinin etkisiyle, insanlığın politikayı, bilimi, sanatı, dini, vb. uğraşını sürdürmesi için her şeyden önce yemesi, içmesi, barınması ve giyinmesi gerektiği bugüne kadar gizlenmiştir,' biçiminde özetleyebileceğimiz 'basit gerçek' (SE iii 162)– o kadar güçlüdür ki Marx'ın muhalifleri ve hasımları bile bunu görmezlikten gelemezler.

Ancak ve sorumuzun ikinci cevabı olarak, Marx, Engels'in dediği gibi, 'her şeyden önce bir devrimci' idi (SE iii 163). Marx açısından teori, çevresindeki dünyayı anlama aracıydı, fakat sadece o dünyayı dönüştürmenin bir adımı olarak. Yaşamını –materyalist tarih anlayışı ve **Kapital**'de doruğa çıkan ekonomi araştırmaları– tek bir amaca adadı: İşçi sınıfının özgürlüğü.

Marx'ın önüne koyduğu görevin ne denli gözü pek olduğunu unutmak kolaydır.. O, son derece zeki bir adamdı. Çağdaşlarından biri yirmilerinde onu şöyle tanımlamıştı: 'Rousseau, Voltaire, Holbach, Lessing, Heine ve Hegel'in bir kişide birleştiğini hayal edin... işte Dr. Marx.' Siyasal olarak geleneksel bir akademik kariyeri benimsemiş olsaydı, dönemin en önemli entelektüellerinin önüne geçerdi. Zengin ve ünlü biri olarak ölebilirdi.

Fakat Marx yaşamını sosyalist devrim davasına adadı. Sonuç olarak o ve ailesi neredeyse Avrupa'nın tamamında polis güçlerince izlendi ve gözetlendiler. Kapılarında icra memurları, sefalet içinde

yaşadılar ve sadece Engels'in fedakârlığı sayesinde hayatta kaldılar. Marx öldüğünde, ölümü, ülkesi saydığı İngiltere'de umursanmadı bile. The *Times* ölümünü Fransız basınından öğrendi. Bu kariyeri, medyanın zekâlarına hayran olduğu ve refah içinde yaşayan günümüz bilginlerinden birininkiyle, örneğin Bernard Levin'inkiyle kıyaslayın artık.

Marx, düşüncelerini kavramak, kendisini sosyalist sayıp devinim yasalarını ortaya koymaya çalıştığı kapitalist sistemin barındırdığı sömürüyü, ıstırabı ve şiddeti yok etmeyi arzulayan herkes için önemli olduğundan dolayı ilgimizi hak etmelidir. Çünkü hâlâ Marx'ın yönelttiği soruların muhatabıyız. Sadece Batılı sanayi dünyasında işsiz 30 milyon insan var. Gelişmiş ülkelerde birtakım temel sosyalist deneyimler yaşanmıştır: Şili 1970-3, Portekiz 1974-5, bugünün Fransa'sı. Hepsi de başarısız olmuştur. Hiçbiri, Marx'ın esas aldığı, kapitalist sınıfın örgütlü gücünü bozguna uğratma ve onun yerine işçi iktidarının yeni ve radikal demokratik bir biçimini getirme adımını atamamıştır. Hiçbir ciddi sosyalist Marx'ın düşüncesinden uzak duramaz, çünkü şimdi bizi zorlayan tüm konular –krizler ve işsizlik, devrim ve reform– onda bulunur.

Ne yazık ki, Marx'ı anlamak, her zaman olması gerektiği kadar basit değildir. Bunun nedeni esas itibariyle, hep söylenegeldiği gibi, Marx'ın yazılarının çapraşık, ağır ve Almanca olması değildir –o, genel olarak anlaşılır bir yazardır ve eserleri, genellikle sadece ele aldığı konu karmaşık olduğunda zor okunur. Asıl zorluk, Marx'ın fikirlerinin birçok büyük çarpıtmaya maruz kalmış olmasındadır ve bu kitabın yazılmasının üçüncü nedeni de budur.

Hiç kuşkusuz Marx'ın düşmanları, mevcut düzenin savunucuları, onun deyişiyle, kapitalizmin 'kiralık dövüşçüleri' tarafından kısmen yıpratıldı. Marx hakkında sayısız yalanlar yazılmıştır. Birçok şeyle yaftalanmıştır: Tutucu, Yahudi düşmanı ve Hitler'in habercisi (bir Yahudi ve bir enternasyonalist olmasına rağmen), hatta 'aslen dini' bir düşünür (Marx yaşamı boyunca ateistti!). Sayısız mektubu, burjuva

'bilim adamları' tarafından onun kaba ya da ırkçı bir ifadesini yakalama umuduyla ve bazen başarıyla, incelenmiştir.

Ancak bu iftiraları çürütmek görece kolaydır. Zor olan, Marx'ın düşüncesinin yandaşlarının ellerinde karşılaştığı saptırmalarla baş etmektir. 'Bütün bildiğim Marksist olmadığımdır', demişti yaşamının sonlarına doğru, 'Tanrı beni dostlarımdan korusun!'

Marx'ın fikirlerinin bu 'dostça' yanlış yorumlanmasının iki ana kaynağı vardı. Birincisi ve en önemlisi, 'Marksizm-Leninizm'in başta Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti olmak üzere birtakım önemli ve güçlü devletlerin resmi ideolojisi olmasıdır. Marx'ın sosyalizmi, göstermeye çalışacağım gibi, 'aşağıdan' sosyalizmdi. İşçi sınıfının kendi eylemliliğiyle özgürleşmesini ve hayallerindeki toplumu kurmalarını öngörüyordu. Ancak Doğu bloğundaki 'reel sosyalizm' işçilerin kendi eylemliliğinin reddini ve halk demokrasisinin inkârını temel almaktadır. Polonya'da Dayanışma'nın yükselişi ve çöküşü, bu konuda hiçbir kuşkuya yer bırakmamıştı. Marx'ın fikirlerinin onun adına hüküm süren devletlerce anlaşılıp anlaşılmadığı konusunu son bölümde ele alacağım.

Saptırmanın diğer kaynağı, Marx'ın akademisyenlerce keşfedilmiş olmasıdır. Sadece eserlerinin yüzlerce yorumun ve doktora tezinin konusu olması değildir sözünü ettiğimiz. Emek hareketinde değil fakat üniversitelerde ve yüksek okullarda, hedefi kapitalizmi devirmek değil, Marksizm'i incelemek olan yeni bir Marksizm türevi ortaya çıkmıştır.

Bu türün kibar adı 'Batı Marksizmi'dir, çünkü üyeleri aslen Avrupa ve Kuzey Amerika'da bulunurlar. Buna 'Akademik Marksizm' denmesi daha doğru olabilir. Onun pratisyenleri, Yunan mitolojisindeki kendi yansımasına aşık olan Narcissus'u hatırlatıyor. Bu akademik Marksistlerin tüm ürettikleri hemen bir tarafa atılamaz. Bazen kullandığımız kavramları açıklama ve geliştirmeye zaman ayırmak gerekir, fakat Batı Marksistleri için bu etkinliğin kendisi amaç haline gelmiştir. Sonuçta, yüksek nitelikli entelektüellerden oluşan küçük bir

azınlık dışında öyle herkesin anlayamayacağı birçok metin ortaya çıkmıştır.

O halde bu kitabın amacı Marx'ı maruz kaldığı saptırmalardan kurtarmak; onun temel fikirlerini, mümkün olduğunca açık ve basit bir biçimde ortaya koymaktır. Bunun kolay bir iş olmadığı aşikâr. Öncelikle, –sosyal demokratlar, ortodoks Komünistler, Maocular, çeşit çeşit Troçkistler gibi– her türden sosyalist Marx'ı kendi politik görüşlerini doğrulatmak için okuyor. Bu kitabın devrimci sosyalist bir bakış açısıyla yazıldığını baştan söylemeliyim. Diğer bir deyişle, Marx'ın, kapitalizmin, çelişkileri ya sosyalizme ya da barbarlığa varması gereken ve insanlık adına tek umudun işçi sınıfının kapitalist devlet mekanizmasını imha etmesinde ve yerine kendi düzenini getirmesinde yatan sömürücü bir toplumsal sistem olduğu inancını paylaşıyorum. Bu demek değildir ki, bu kitapta Marx'a yönelik hiçbir eleştiri yoktur. Gözde söylemi 'Kuşku her şeydir' olan adam, Sovyetler Birliği'nde yaratılıp onu yanılmaz bir guru olarak gösteren kültten neferet ederdi. Fakat kitap, her şeyden önce Marx'ın fikirlerinin bir sunumu ve savunmasıdır. İkincisi, Marx'ın fikirlerine dair *herhangi* bir çalışmanın tartışmalı olması kaçınılmazdır. Yazıları etrafında o kadar çok çelişkili yorum varken anlattıklarını açıklamak mayın tarlasında yürümek gibidir. Dahası Marx insan olarak, bazen tutarsız ve muğlâktı ve irili ufaklı bazı konularda fikrini değiştirdi. Bu zorlukları aşarken dar bir patikadan geçmek gerekir. 'Marx'ın gerçekte söylemek istediği... 'nden 'Marx'ın söylemiş olması gereken, fakat söylemediği... 'ne geçiş yapmak kolaydır. Umarım ben ikincisini yapmamışımdır. Bunu yapmakla suçlanabileceğim tek yer, Marx'ın tarih teorisine ilişkin 5. bölümdür. Burada, Marx'ın görüşlerinin değiştiğine ve **Alman İdeolojisi** ile **Kapital** arasında gelişme gösterdiğine inanıyorum; açıklamamı ikinci ve daha olgun olan esere dayandırdım.

Üçüncü olarak, Engels'in yazılarının Marx'ın düşüncesi açısından ne kadar güvenilir bir rehber olarak görülebileceği sorusu söz konusudur. Engels İkinci Enternasyonal tarafından ve Doğu Bloğu'nda ortodoksluğun mihenk taşı sayılıyordu. Şimdi Batı'daki birçok

Marksist, Engels'i Marx'ın düşüncesini çarpıtan Marx'ın kötü kopyası olarak görmektedir. Engels hakkındaki bu görüşler reddedilmelidir. Bizzat Engels, Marx kadar büyük ya da özgün bir düşünür olduğunu asla iddia etmemiştir. 'Marx bir dahiydi,' diye yazmıştı, 'bizler olsak olsak yetenekli insanlardık.' (SE iii 361) Her şeye rağmen Engels, gerek bilimsel, felsefi, siyasal ve askeri konularda bir yazar olarak, gerekse Marx'ın fikirlerinin yalınlaştırıcısı olarak Marksizm'e bağımsız katkılarda bulunmuştur. O da incelenmeyi hak ediyor. Marx'ın görüşlerini tamamladığı, aydınlattığı ya da geliştirdiği ölçüde onun yazılarından alıntı yapacağım.

Bu kitap kapitalizme karşı, sosyalizm adına verilen mücadeleye bir katkıdır. Birkaç insanın inancını değiştirmeyi ve onları Marx'ın haklı olduğuna ikna etmeyi başardığı ölçüde işini yapmış sayılır. Çünkü kimse Marx'ın bilimsel teorisini kabul edip devrimci politikasını reddedemez: İkisi bir arada yürür. Marksizm'in temel noktası budur – bu, Antonio Gramsci'nin sözcükleriyle, pratiğin felsefesidir.

Bu kitap bir kişiyi bile işçi sınıfının kurtuluşu için emek harcamaya ikna ederse kendimi amacıma ulaşmış sayacağım.

1. Bir Devrimcinin Yaşamı

Karl Marx 5 Mayıs 1818'de, Alman Renanya'sının antik bir katedral kasabası olan Trier'de doğdu. Ebeveynleri Yahudi ve birkaç nesil haham torunlarıydılar. Soyadları Mordechai idi. Ancak Marx'ın babası Heinrich, Yahudileri memuriyetten dışlayan bir kararnameden yakayı sıyırmak için 1817'de Lutherci Hıristiyanlığa geçmişti. Soyadları önce Markus sonra da Marx oldu. Renanya Eyaleti, 1815'de muhafazakar Prusya monarşisince ilhak edilmiş olsa da, Almanya'nın, Fransız devriminden fazlaca etkilenmiş, ekonomik ve politik açıdan en gelişkin bölgesi olarak kaldı.

Başarılı bir hukukçu olan Heinrich Marx, aklın gücüne derinden inanan ılımlı bir liberaldi. Torunu Eleanor onu 'Voltaire ve Rousseau'sunu ezberden bilen gerçek bir onsekizinci yüzyıl Fransız'ı' diye niteliyordu. Baba ve oğul arasındaki ilişki yakındı: Marx, Heinrich'in bir resmini öldüğü güne kadar taşıdı ve resim Marx'la birlikte gömüldü.

Kapital'in gelecekteki yazarı rahat ve epey refah içindeki bir orta sınıf evinde büyüdü. Liseyi Trier'de okuyan Marx klasik eserlere fazlasıyla önem veren liberal bir eğitim gördü. Göze çarpan bir öğrenci değildi; geride bıraktığı okul denemeleri gelecekteki büyüklüğü hakkında pek ipucu vermez. Kendisini Homer ve Shakespeare'le tanıştıran ve daha sonra kızıyla evleneceği Prusyalı Baron Ludwig von Westphalen'in genç Marx üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.

1835'de Marx hukuk okumak üzere Bonn Üniversitesi'ne gitti. Babasının ayak izinde geleneksel bir orta sınıf kariyeri onu bekliyor gibiydi. Öğrenci arkadaşları gibi, sarhoş oluyor, borca giriyor, düello yapıyordu ve hatta huzuru bozduğu için bir geceyi hapishanede geçirmişti. Kötü romantik şiirler yazma isteği (neyse ki sadece birkaçı günümüze kalmıştır), 1836 yaz tatili sırasında Jenny von Westphalen'le gizlice nişanlandığında iyiden iyiye arttı. Jenny onun dört sınıf üstüydü, daha yüksek bir toplumsal gruptandı ve çok güzel bir kızdı. Marx yıllar

sonra, 1862'de Trier'i yeniden ziyaret ettiğinde, kendisine 'her gün sağda-solda "Trier'in en güzel kızı" ve "baloların kraliçesi" sorulmuştu.'

Ebeveynleri evliliğe karşıydılar. Von Westphalenler'den bazıları son derece muhafazakardı (Jenny'nin erkek kardeşi 1850'lerde Prusyalı bir bakan oldu); Heinrich Marx, oğlunun 'şeytan ruh'unun kendilerini felakete götüreceğinden korkuyordu: 'Sen hiç, insancıl ailevi mutluluğu yaşayabilecek misin? Bu düşünce yüreğimin en derin kuşkularından biridir.' Evden gelen bu muhalefet, Karl ve Jenny'nin 19 Haziran 1843'de evlenene kadar niye yedi yıl beklediklerini açıklamaya yardımcı olabilir.

1836 Ekim'inde Marx Berlin Üniversitesi'ne gitti. Asıl niyeti hukuk eğitimini sürdürmekti. Fakat 10 Kasım 1837 tarihli ünlü mektubunda endişe içindeki babasına yazdığı gibi, kısa süre sonra başka şeylerle uğraşmaya başladı. Kendi tarifiyle 'ay ışığı' gibi olan yazdığı aşk şiirlerinden tatmin olmayarak ciddi ciddi eğitimine döndü. Önce hukuk felsefesine, sonra da felsefeye yöneldi. Doğal olarak dönemin en etkili felsefecisi Friedrich Hegel'in çalışmalarıyla hesaplaşmak zorunda kaldı. Önceleri bu çalışmaların 'grotesk, sarp hava'sını şiddetle reddeden Marx kısa bir süre sonra ikna olmuş olduğunu çok sinirlenerek fark etti.

> Bu dönüş entelektüel bir sürecin ötesinde bir şeydir. 1830'lar ve 1840'larda Alman felsefesi son derece siyasal bir meseleydi. O sıralar Almanya siyasal olarak bölünmüş, ekonomik ve toplumsal olarak geri kalmış bir ülkeydi; muhafazakar Kutsal İttifak Avusturya, Prusya ve Rusya'nın egemen olduğu ve her biri tebaaları üzerinde mutlak güç iddiasında bulunan küçük prensliklerden oluşuyordu. Ancak ülke entelektüel açıdan gelişmişti. Ondokuzuncu yüzyılın ilk on yılları Alman felsefesinin altın çağıydı. Soyut düşüncenin aşırı gelişimi, Almanya'nın siyasal güçsüzlüğünün ve ekonomik geri kalmışlığının denge öğesiydu adeta. Marx'ın

daha sonra belirlediği gibi, 'Politikada başka ulusların pratikte yaptıklarını Almanlar *düşündü*' (TE iii 181)

Alman toplumunun çelişkileri Hegel'in düşüncesinde yansıma buluyordu. Önceleri Fransız devriminin ve Napolyon'un ateşli bir taraftarı olan Hegel sonraları, mutlâkiyetçi Prusya devletinin aklın cisimleşmiş hali olduğuna inanan bir karamsar ve muhafazakar oldu. 1830'lar ve 1840'larda, neredeyse, resmi Prusya filozofuydu ve takipçileri devlet üniversitelerinde görev aldılar.

Bu durum uzun sürmedi. Birtakım genç filozoflar Hegel'i giderek artan radikallikle yorumlamaya başladılar. Hegel akılla Tanrı'yı özdeşleştiriyor, bunu '*Mutlak*' olarak adlandırıyordu. Ona göre, tarih tümüyle Mutlak'ın onun özbilincine doğru yaptığı aşamalı yolculuğun öyküsüydü; bu sürecin doruk noktası Protestan Reformasyonuydu. Genç ya da Sol Hegelciler açısından *Mutlak* sadece insanlıktı. Tanrı resimden silinmişti. Devletin, aklın cisimleşmiş hali olması gerektiği konusunda Hegel'le hemfikirdiler; fakat bu rolü Prusya monarşisinin üstlendiğini kabul etmiyorlardı. Onlar, ateist, rasyonalist ve liberaldiler. Başlangıçta, Prusya veliaht prensinin istedikleri demokratik reformları yapacağını umuyorlardı. Prens 1840'da Kral IV. Friedrich Wilhelm olarak tahta çıktıktan sonra Genç Hegelcilerin Almanya'daki *statüko*ya muhalefetleri çok daha radikal hale geldi.

Marx, felsefeyle tanıştıktan sonra bu entelektüel ve politik sahne içine çekildi. Hegelci sol, Berlin Doktorlar Kulübünde toplanıyordu. Marx kısa sürede Kulübün daimi bir üyesi ve önde gelen Genç Hegelcilerden Bruno Bauer'in yakın bir dostu oldu. İçkiyi seven, başıboş yaşayan bir gruptular. Heinrich Marx, 'sanki zengin insanlarmışız gibi, benim asilzade oğlum her türlü göreneği göz ardı etti, inat etti, bir yılda neredeyse 700 Taler harcadı; halbuki en zenginler bile 500'den az harcıyorlar,' diye şikayet ediyordu.

Marx'ın ailesiyle bağları, babasının Mayıs 1838'de ölmesinin ardından fiilen koptu. Yıllarca Marx'a büyük miktarlarda paralar göndermesine rağmen, annesiyle arası pek iyi değil gibiydi. Genç

Engels'le Bruno'nun kardeşi Edgar Bauer'in yazdıkları hiciv dolu bir şiir o tarihlerdeki Marx'ı şöyle anlatır: *'Trier'li esmer bir adam, mimli bir ucube. / Ne sıçrar ne seker, fakat zıplar. / Bağırır da bağırır çılgınca.../ Sallar yumruğunu yaramazca, deliler gibi./ Sanki yüz bin iblis saçını çekiyorcasına.'*

Marx profesyonel bir filozof olmayı arzu ediyor gibi görünüyordu. Zamanının çoğunu erken Yunanlı düşünürleri inceleyerek geçirdi ve Nisan 1841'de '**Demokritos ile Epikouros'un Doğa Felsefelerindeki Ayırım**' başlıklı bir tezle doktorasını aldı. Biraz muğlak yazılmasına ve güçlü Hegelci yapısına rağmen tez, Marx'ın her şeyi insan bilincine indirgemeye çalışan dostu Bruno Bauer'in fazlasıyla idealist felsefesine karşı duyduğu hoşgörüsüzlüğü yansıtmaktadır. Prusya devletiyle Genç Hegelciler arasında giderek derinleşen çatlak, Marx'ın akademik kariyer umutlarını sona erdirdi. IV. Friedrich Wilhelm, en önemli Sol Hegelci gazete olan Arnold Ruge'nin çıkarttığı Hallische Jahrbücher'i yasakladı ve Hegel'in eski düşmanı, aynı zamanda Berlin'de felsefe profesörlüğü yapan Schelling'i 'Hegelciliğin ejderha tohumu'nun kökünü kazımakla görevlendirdi. Sonunda, Mart 1842'de Bauer, Bonn Üniversitesi'ndeki öğretmenlik görevinden alındı.

1841'de Trier'e dönmüş olan Marx kendini siyasal gazetecilik etkinliğine verdi. *Rheinische Zeitung*, Renanya sanayicileri tarafından ekonomik çıkarlarını ilerletmek adına kurulmuştu. Ancak burjuva kökenli hissedarlarının akıllarını karıştıracak bir gelişme sonucunda kısa sürede ilk Alman komünistlerinden Moses Hess'in öncülüğünde Genç Hegelcilerin kontrolüne girdi. Marx 1842'de gazete için yazmaya başladı ve Ekim ayında baş editörü olmak üzere Köln'e taşındı. Marx, bu aşamada, Fransa'nın 1789 devriminden sonra başardığı gibi, Almanya'da da bir cumhuriyet kurulduğunu ve genel oy hakkı verildiğini görmek isteyen radikal bir liberal-demokrattı. Başka bir gazete, *Rheinische Zeitung*'u komünistlikle suçladığında, '*Rheinische Zeitung*... mevcut haliyle komünist fikirlerin teorik de olsa bir

gerçekliğe sahip olduğunu kabul etmiyor ki pratik açıdan gerçekleşmelerini arzulayabilsin' (TE i 220) diye yanıtlamıştı.

Bununla beraber *Rheinische Zeitung* bir dönüm noktasıydı. Marx'ın ileride, 'sözüm ona maddi çıkarlar hakkında yürütülen tartışmalarda yer almak zorunda kalmanın sıkıntısını ilk kez yaşıyordum' diye hatırladığı dönem bu dönemdi işte. Marx, diğer Genç Hegelciler gibi, devletin sınıflar üstü olduğuna ya da olması gerektiğine inanma konusunda ustasını izliyordu: Her yurttaşın paylaştığı evrensel çıkarların temsilcisi olan devletin işlevi sınıflar arasındaki çıkar ve çekişme farklılıklarını bağdaştırmaktı.

Yerel Ren Meclisi'nde kereste hırsızlıklarına karşı yasa önerileri üzerine yürütülen görüşmeleri inceleyen Marx, hem gazetesini finanse eden sanayi kapitalistlerinin hem de Prusya mutlakiyetini destekleyen feodal toprak sahiplerinin özel mülkiyetin korunmasında çıkarlarının ortak olduğunu kavradı. Mozel şarapları kontluğundaki köylülerin perişan durumlarına ilişkin bir araştırma, özel mülkiyetin etkileri konusunda onu ikna etti. Engels elli yıl sonra şöyle demiştir: 'Marx'ın, kereste hırsızlığı yasası ve Mozel köylülerinin durumuyla ilgilenmesinin kendisini saf politikadan alıp ekonomik koşullara götürdüğünü, oradan da sosyalizme ulaştırdığını birçok kere söylediğini duydum.'

Marx'ın *Rheinische Zeitung*'dayken geride bıraktığı sadece 'saf politika' değildi. Zulüm deneyimi Bauer ve Doktorlar Kulübü'nü sözel radikalizmin çok daha aşırı uçlarına sürükledi. Prusya bürokrasinin kalesi olan, ekonomik açıdan daha gelişkin ve liberal Renanya'dan uzaktaki Berlin'e kapanarak, yanılgıyı çürütmeyi entelektüel anlamda görev sayımaya devam ettiler. Ana hedef, şimdi kendilerine taktıkları adla 'Özgürler'in şiddetle karşısında oldukları, dindi. Bu arada, bitkin ve sinirli Marx'ın *Rheinische Zeitung*'u Prusya sansüründen kurtarmak üzere giriştiği her uzlaşmayı ihanet olarak niteliyorlardı. Marx yaşamı boyunca unutamayacağı bir ders almıştı –gerçeklikle teması kaybeden teorinin etkisi kalmaz.

Bruno Bauer'le Berlin'deki diğer eski dostlarının aklında kaldığınca, Marx çok kısa bir süre sonra şöyle yazmıştı:

> Dünyaya yeni ilkemizle doktriner bir tarzla meydan okumuyoruz: İşte gerçek bu, önünde diz çök! Dünya için, dünyanın kendi ilkelerinden yeni ilkeler geliştiriyoruz. Dünyaya şunu söylemiyoruz: Mücadelelerine son ver, hepsi saçma; sana gerçek mücadele sloganını biz veririz. Dünyaya sadece gerçekte ne için dövüşüyor olduğunu gösteriyoruz ve bilinç, istenmese dahi edinilmesi gereken bir şeydir. (TE iii 144)

Burada Marx'ın işçi sınıfına yönelik sonraki yaklaşımının kökenlerini buluyoruz. Teorisyenin görevi işçilere fikir dayatmak değil, ne uğrunda dövüştüklerini anlamalarını sağlamak ve bunu nasıl başarabileceklerini göstermektir.

Marx'a sadece işçi sınıfını keşfetmek kalıyordu. Henüz bu konuda bir şeyler yapmadığı, 1843'ün ortalarında, Jenny'yle Kreuznach'ta yaptıkları balayındayken yazdığı bir elyazmasından anlaşılır. (Sansürcüler sonunda Mart 1843'de *Rheinische Zeitung*'u kapatmadan kısa süre önce gazeteden istifa etmişti.) Bu yazılar **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı** adıyla ancak 1927 yılında yayınlandı.

Burada Marx, Hegel'in devletin sınıflar üstü olduğu fikrini çürütmeye koyulmuştu. Onu yazdığı sırada Genç Hegelcilerin en radikali Ludwig Feuerbach'ın etkisi altında olduğu açıktı. 1841'de ortaya çıktığında **Hıristiyanlığın Özü**'yle büyük bir heyecan yaratan Feuerbach, Bruno Bauer'den çok daha ileri gitmişti. Feuerbach, Hegel'in felsefesinin *bütünüyle* reddedilmesi gerektiğini ileri sürüyordu: Felsefenin başlangıç noktası, *Tanrı* ya da *İdea* değil; insanlar ve içinde yaşadıkları maddi koşullar olmalıydı. Elbette bu, Marx, Engels ve Hess gibi, Almanya'da radikal politik değişimi sadece toplumsal bir devrimin getirebileceğine inanmaya başlayanları cezbetti. Fakat Marx işçi sınıfını bu devrimin öznesi saymıyordu henüz. O hâlâ

devleti varlıklı azınlığın değil, halk kitlesinin denetimi altına alma aracı olarak, 'gerçek demokrasi'nin –genel oy hakkının– peşindeydi.

Eleştiri'yi yazdıktan bir yıl sonra Marx açıkça işçi sınıfı devrimini öneren bir komünist olmuştu. Bu dönüşümün ardında yatan faktör Paris'e taşınmasıydı. Prusya sansürü Almanya'da çalışmayı olanaksız kılmıştı. Marx ve Arnold Ruge yurtdışında Genç Hegelci bir gazete olan *Deutsch-Französische Jahrbücher*'i çıkartmaya karar verdiler. Ekim 1843'de Marx'lar Ruge'a katılmak üzere Paris'e geldiler.

Paris, Berlin ya da Köln'den çok farklıydı. Ondokuzuncu yüzyıl Batı uygarlığının kültür başkenti olmasının yanı sıra Louis-Philippe'nin 'burjuva monarşisi' çevresinde toplanan yozlaşmış bir saraylılar ve bankerler hizbinin egemenliği altında hızla sanayileşen bir ülkenin de anakentiydi. Paris'te birçok komünist ve sosyalist grup –bazıları kitlesel taraftara sahipti– Paris'te bir aradaydı. Ayrıca, çoğu esnaf, bir kısmı da devrimci bir gizli dernek olan Doğrular Birliği'nin etkisi altında 40,000 sürgün Alman da vardı.

Marx'ın Paris'teki Fransız ve Alman komünist topluluklarıyla teması, örgütlü bir işçi sınıfı hareketiyle ilk karşılaşmasıydı. Etkisi çok büyük oldu. Marx Ağustos 1844'de Feuerbach'a şöyle yazmıştı:

> Bu çalışmaktan yıpranmış adamların üstlerinden akan asaleti, tazeliği anlayabilmek için Fransız işçilerinin toplantılarından birine katılmak zorundasın... Tarih, uygar toplumumuzun bu 'barbarlar'ı arasından, insanlığın kurtuluşunun pratik unsurlarını hazırlıyor. (TE iii 355)

İşçi sınıfına yönelik bu yeni bakış, Marx'ın, *Deutsch-Französische Jahrbücher*'ın Mart 1844'de çıkan tek sayısına yaptığı iki katkıda görülüyordu (Prusya hükümetince engellenen, Fransızlarca göz ardı edilen, editörleri birbirleriyle atışan gazete, yayıncısı desteğini çektiğinde sessizce battı). '**Yahudi Sorunu**' üzerine makalede Marx, Bauer'in aksine, Fransa'daki 1789 devrimi gibi sadece siyasal bir devrimin yalnızca 'kendi içine, özel çıkarlarının ve özel kaprislerinin

sınırları içine çekilmiş ve topluluktan ayrılmış bir bireyi' (TE iii 164) özgürleştireceğini ileri sürüyordu. 'İnsanın özgürleşmesi'ni sadece özel mülkiyeti ve bireyciliği ortadan kaldıran bir toplumsal devrim sağlayabilirdi.

Marx, yayınlanmamış **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisine Katkı**'sına Giriş olarak tasarlanmış ikinci denemesinde, böyle bir devrimin sadece Almanya'da mümkün olduğunu ileri sürüyordu. Alman burjuvazisi –orta sınıfı– 1789'da Fransız muadilinin oynadığı, halkı monarşiye karşı gelmeye sürükleme rolünü oynayamayacak kadar zayıftı. Bu rolü sadece, proletarya –sanayi işçi sınıfı– oynayabilirdi.

> Kendisini toplumun diğer bütün katmanlarından kurtarmadan kendisini kurtaramayacak ve dolayısıyla toplumun diğer bütün katmanlarını kurtaramayacak... *kökten zincirli* bir sınıf; bu da, tek kelimeyle, insanlığın *toptan kaybetmesi* demek... o sınıf kendisini ancak insanlığın *toptan yeniden kazanmasıyla* kazanabilir. (TE iii 186)

Bu son paragrafın açıklığa kavuşturduğu gibi, Marx'ın politikaya yaklaşımı hâlâ felsefe ağırlıklıydı. Düşüncelerini, felsefe ve işçi sınıfı arasındaki bir ittifak çerçevesinde kurguluyordu –gerçekte, felsefe öncü rol oynuyordu. İşçileri devrimin '*pasif* öğe'si diye adlandırıyor ve 'bu kurtuluşun *başı felsefe*dir, *yüreği* de *proletarya*' diye yazıyordu (TE iii 183 ve 187). İşçiler devrimci bir rol oynayacaklardı, çünkü sınıfların, –Marx'ın ileride inanacağının tersi– en güçlüsü değil, en perişanı onlardı.

Bu oldukça himayeci ve elitist tutum –iki nedenle– kısa sürede değişti. Birincisi, Marx Paris'teyken Adam Smith'in, David Ricardo'nun ve başka politik ekonomistlerin yazılarını ciddi biçimde incelemişti. Sonuç olarak, 1844 yılının Nisan ve Ağustos ayları arasında **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'nı yazdı. İlki 1932'de yayınlanacak bu yazılar Marx'ın materyalist tarih teorisinin ilk versiyonunu içermektedir. Her şeyden önemlisi, işçi sınıfının devrimci rolü, onları kapitalizmle mücadeleye zorlayan, malların üretimindeki

rolleri açısından açıklanmaktadır. 'Yabancılaşmış emeğin özel mülkiyetle ilişkisinden anlaşılacağı üzere, toplumun özel mülkiyetten, vs., kölelikten kurtuluşu, *işçilerin kurtuluşu*nun *politik* biçimi olarak görülmektedir. (TE iii 280)

Marx'ın tutumundaki değişimin ikinci nedeni, Alman işçi sınıfının, 'pasif bir öğe' olmaktan öte bir şey olduğunu etkileyici bir biçimde kanıtlamasıydı. Haziran 1844'de Silezyalı dokumacılar efendilerine karşı ayaklandılar ve düzeni sağlamak için ordunun göreve çağrılması gerekti. Ruge, Paris'teki bir Alman göçmen gazetesinde, ayaklanmayı eleştirip dokumacılara saldırdığı imzasız bir makale yazdı. Büyük ihtimalle Genç Hegelcilerin çoğunluğunun görüşlerini temsil ediyordu. Makale Marx'a atfedildi; bunun üzerine Marx, Ruge'u eleştiren, cesaretlerinden ve yüksek düzeydeki bilinç ve örgütlenmelerinden dolayı işçileri destekleyen kızgın bir cevap yazdı. İşçi sınıfını artık pasif görmüyor, Alman devriminin 'dinamik öğe'si sayıyordu. (TE iii 202) Devrimci komünist Marx sonunda ortaya çıkmıştı.

Dostluk ve Devrim

1844 Ağustos ayı sonunda, Friedrich Engels Paris'te on gün geçirdi. Kaldığı süre boyunca Marx'ı ziyaret etti; buluşmaları yaşam boyu süren bir ortaklığın başlangıcı oldu.

Engels o sıralar yirmi üç yaşındaydı, Marx'tan yaklaşık üç yaş küçüktü, fakat radikal bir gazeteci ve Genç Hegelci olarak çoktan parlak bir kariyer edinmişti. Engels *Rheinische Zeitung*'a katkıda bulunmasına rağmen, Marx ona, çocuksu devrimciliklerini hor görmeye başladığı Berlin 'Özgürler'inden biri saydığı için, pek güven duymuyordu. Ancak Kasım 1842'de Engels, Ermen & Engels aile firmasında çalışmak üzere Manchester'e taşındı. Orada sanayi devrimiyle, işçilerin yoksulluyla ve tarihteki ilk kitlesel işçi sınıfı hareketi olan ve halen 1842 Ağustos'u genel grevi yenilgisinin etkisi altında olan Chartizmle karşı karşıya gelecekti. **İngiltere'deki İşçi Sınıfının Durumu**'nda en iyi şekliyle aktarılan bu deneyim Engels'i,

aynı Marx gibi, işçi sınıfının devrimci rolünü tanımaya itti. *Deutsch-Französische Jahrbücher*'de **'Politik Ekonomiye Eleştirinin Ana Hatları**' başlığıyla yayımlanan bir deneme Marx'ın sonraki yazılarının bir habercisiydi.

O aralar Marx ve Engels doğal olarak yakınlaşmışlardı. Birlikte ilk çalışmaları, Prusya devletinin uyguladığı baskıya karşı tepki olarak giderek artan bir biçimde elitist ve anti-demokratik tavır benimseyen 'Özgürler'e ve Bauer'e yönelik sert bir eleştiriydi. Giderek Yahudi düşmanı ve Rusya'daki Çar yanlısı otokrasinin destekçisi olacak olan Bauer, 'Aklın gerçek düşmanının aranması gereken yer halk kitleleridir' diye yazıyordu. Marx ve Engels'in **Kutsal Aile** (ya da *Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*) adı altında toplayabileceğimiz cevapları esasında kısa bir broşür olarak tasarlanmıştı. Ancak Marx'ın coşkusu giderek büyümüştü. Katkısı sonucunda söz konusu broşür, felsefeden edebiyat eleştirisine uzanan ve işçi sınıfının kurtuluşu ilkesini savunan 200 sayfalık bir kitaba dönüştü. Engels hem uzun olmasına hem de 'hemen hiç katkıda bulunmadım' diyerek başlık sayfasına adının dahil edilmesine biraz itiraz etmişti. 'Yoksa kitap mükemmel bir şekilde yazılmıştır ve sizi katıla katıla güldürebilir.'

Marx 1840'larda Paris'i mesken edinmiş sürgün devrimciler arasında artık ünlü bir kişilikti. Anarşizmin babaları Pierre-Joseph Proudhon ve Mikhail Bakunin'le dostluk geliştirmişti; onlarla Hegel'i tartışıyordu. Marx'lar, bir süreliğine halk kitlelerinden duyduğu korkuyu yenmesi ve sosyalist şiirler yazması için ikna ettikleri şair Heinrich Heine'a da yakındılar. Heine'ın sonraları, 'Alman Komünistlerin gizli liderleri büyük mantıkçılar; en güçlüleri Hegel okulundan geliyorlar ve onlar hiç kuşkusuz Almanya'nın en yetenekli düşünürleri ve en enerjik kişilikleri' diye yazdığında Marx ve Engels'den söz ediyordu.

Fransız hükümetinin, Prusya'nın baskısıyla, onu Fransa'dan çıkartmasına Marx'ın ünü neden olmuş olabilir. Marx, Şubat 1845'de Paris'ten, kısa süre sonra tam zamanlı bir devrimci olmak üzere aile firmasından ayrılan Engels'le bir araya geleceği Brüksel'e taşındı.

Burada ortaklıkları ciddiyet kazandı. 1845 yazında birlikte İngiltere'yi ziyaret ettiler ve ardından Bauer ve arkadaşlarına son bir cevap hazırlamaya başladılar.

'Özgürler' o aralar, tek birey dışında hiçbir şeyin var olmadığını ileri süren Max Stirner'in **Biricik ve Mülkiyeti**'nde özetlediği gibi aşırı bireyci olmuşlardı. Marx ve Engels, Eylül 1845 ile Ağustos 1846 arasında yazdıkları **Alman İdeolojisi** ile Stirner'in fikirlerinin sonunu getirmeyi tasarlamışlardı. Esas olarak Marx tarafından kaleme alınan kitap, 600'ü aşkın sayfasıyla gerçekten de öyle oldu. Feuerbach'la ilgili olan birinci bölüm, tarihsel materyalizmin ilk sistematik ifadesiydi. Ancak kitap için yayıncı bulamıyorlardı. Marx daha sonra şöyle yazacaktı: 'Asıl amacımızı –kendimizi netleştirmeyi– başarmış olduğumuz için metni farelerin eleştirisine bıraktık.'

Alman İdeolojisi Marx ve Engels'in politikasının teorik temelini oluşturuyordu. Toplumsal devrim ihtimalinin kapitalizmin bizzat yarattığı maddi koşullara bağlı olduğunu ileri sürüyordu. Bu koşulların en önemlisi işçi sınıfıydı. 'Komünizm,' Engels'in o sıralar yazdığı gibi, 'proletaryanın kurtuluş koşullarının doktrinidir.' (TE vi 341)

Devrim teorilerini bu biçimde formüle eden Marx ve Engels kendilerini politik eyleme verdiler. Bütün dikkatlerini, esas olarak kendi ülkelerinin dışında yaşayan Alman zanaatkarlardan oluşan uluslararası gizli bir dernek olan Doğrular Birliği'ne verdiler. Birlik, sosyalizm hakkında görüşleri son derece karışık olan fakat işçi kitlelerinin komünizme ulaşamayacaklarına ve devrimci azınlığın kitleler adına iktidarı ele geçirmesinin gerektiğine inanan bir terzinin, Wilhelm Weitling'in etkisi altındaydı. Bu elitist yaklaşımı büyük Fransız devrimcisi Auguste Blanqui de paylaşıyordu ve Birlik, Blanqui'nin 1839'daki başarısız başkaldırısında yer aldıktan sonra Fransa'da yasaklandı. Birliğin merkezi Londra'ya taşındıktan sonra Weitling'in yandaşları ile kademeli ve barışçıl eğitimin sosyalizme götürebileceğine inananlar arasında bölündü.

Şubat 1846'da Marx ve Engels, Doğrular Birliği'nin denetimini sağlamak amacıyla Komünist Haberleşme Komitesi'ni kurdular. Marx,

komitenin son derece coşkulu bir toplantısında Weitling'e, 'tam anlamıyla bilimsel fikirlere ya da yapıcı bir doktrine sahip olmadan işçilere seslenmek... bir tarafta vahiy inmiş bir peygamber, diğer yanda sadece ağzı açık avanaklar olduğunu ileri süren vaazlardaki sahtekarlıkla aynı şeydir,' dedi. Weitling teoriye ve teorisyenlere saldırarak kendisini savunmaya kalktığında, Marx 'Cehalet şimdiye dek kimseye yardım etmedi!' diyerek cevap veriyordu.

Marx'ın bu toplantıda hazır bulunan bir Rus tanıdığı, Paul Annenkov, yirmili yaşlarının sonundaki Marx'ın çok yalın bir resmini çizmişti:

> Marx, enerji, irade ve sarsılmaz inançtan oluşan bir insandı. Görünüşü olağanüstüydü. Kabarık koyu siyah saçları ve kıllı elleri vardı ve ceketi yanlış iliklenmişti; fakat önünüzde nasıl göründüğü ve ne yaptığı bir yana, saygı görmeyi hak eden bir adam vardı. Hareketleri sakardı fakat kendinden emin ve güven vericiydi, tarzıyla insan ilişkilerinde alışılmış gelenekleri hiçe sayardı, fakat ağırbaşlı ve biraz da mağrurdu; madeni sesi, kişiler ve şeyler hakkında vardığı radikal kararlara son derece uygundu.

Bir başka çağdaşı Marx'tan şöyle söz ediyordu:

> Marx, doğuştan bir liderdi. Konuşmaları özlü, ikna edici ve mantığıyla zorlayıcıydı. Asla gereksiz bir sözcük kullanmazdı; her cümlesi bir fikir barındırırdı ve her fikir de düşünce zincirinde gerekli bir halkaydı. Marx kendisi hakkında hiç hayalperest değildi.

Marx ve Engels, bu görkemli akıl yürütme biçimiyle, Alman işçi hareketinde reel sosyalizmin yanlış gördükleri versiyonlarını çürütmekteydiler. Hedeflerden biri, 'toplumsal problem'i dokumacılar ayaklanması sonrasında keşfetmiş ve toplumun halk kitlelerinin ahlaki dönüşümüyle dönüşebileceğine inanan 'gerçek sosyalistler', entelektüellerdi. Bir diğer hedef de

Proudhon'du. Marx, 1846'da ona yazmış ve Brüksel Komitesinin Paris muhabiri olmasını istemişti. Proudhon, 'sevgili filozof'a devrime karşı olduğunu, onun yerine 'mülkiyeti kısık ateşte yakma'yı tercih ettiğini yazdığı küçümseyici bir mektupla cevap vermişti. Bunun üzerine 1847'de Marx, Proudhon'un alt başlığı **Sefaletin Felsefesi** olan **Ekonomik Çelişkiler Sistemi**'ni hezimete uğrattığı **Felsefenin Sefaleti**'ni yayınladı.

Marx ve Engels, uzun uzadıya manevralardan sonra Doğrular Birliği'nin kontrolünü kazanmayı başardılar. Haziran 1847'de yapılan kongre, Birliği komplocu gizli bir dernek olmaktan çıkarıp Komünistler Birliği adıyla açık devrimci bir örgüte dönüştürdü. Sloganı artık '*Tüm İnsanlar Kardeştir*' değil (Marx, kardeşi olmak istemediği birçok insan olduğunu söylüyordu), '*Bütün Ülkelerin İşçileri, Birleşin!*'di. Komünistler Birliği'nin, Aralık 1847'de toplanan ikinci kongresi, Marx ve Engels'e, ilkelerini belirten bir manifesto hazırlamaları talimatını verdi. Sonuç, Şubat 1848'de Marx tarafından yazılan ve aynı ay Londra'da yayınlanan **Komünist Parti Manifestosu** idi. Manifesto şu sözcüklerle başlar: 'Avrupa'da bir hayalet dolaşıyor: Komünizm hayaleti.' (TE vi 481) Bu, Marksizm'in ilk popüler ifadesiydi ve tüm sosyalist metinlerin hâlâ en ünlüsüdür.

Manifesto'nun ortaya çıktığı tarihte Avrupa devrimlerle çalkalanıyordu. Şubat ayında Fransa'da Louis Philippe devrildi ve İkinci Cumhuriyet ilan edildi; Mart ayında Viyana ve Berlin'de ayaklanmalar baş gösterdi. Muhafazakar Kutsal İttifak'ın Avrupa'sı ansızın parçalanmıştı. Korku içindeki Belçika hükümeti Mart ayı başlarında Marx'ı ülke dışına çıkarttı. O da, kısa bir süre Paris'te kaldıktan sonra tekrar Almanya'ya dönerek, önceli gibi Köln'de kurulu *Neue Rheinische Zeitung*'un yayın yönetmeni oldu. Engels'e göre, 'yazı işleri politikası Marx'ın

diktatörlüğüydü.' Werner Blumenburg *Neue Rheinische Zeitung* hakkında, '301 sayısıyla sadece o devrimci yılın en iyi gazetesi değildi; en iyi Alman sosyalist gazetesi olarak kaldı hep' diye yazıyor.

1848 devrimleri, sermaye ile emek arasındaki mücadelenin, burjuvazi ile eski feodal toprak sahibi sınıfları arasındakinden çok daha önemli olmasının ortaya çıktığı an oldu. Paris'teki bir işçi ayaklanmasının cumhuriyetçi hükümet tarafından vahşice bastırıldığı 1848 Haziran olayları bunu doğruladı. Bu arada Marx, 'biri diğerini sömüren uzlaşmaz sınıfların kardeşliği '*fraternité*'; bu '*fraternité*' [kardeşlik] ki, Şubat ayında ilan edilmiş ve Paris'teki binaların cephelerine, her cezaevine ve her barakaya büyük harflerle yazılmıştır; bu '*fraternié*' ki, gerçek, katışıksız ve bayağı ifadesini, en korkunç yüzünü emeğin sermayeyle savaşında kendini gösteren *iç savaş*ta bulmuştur' diye yazmıştı. (TE vii 144 ve 147)

Ancak Marx ve Engels, geri kalmış Almanya'da burjuvazinin aynı İngiliz ve Fransız ataları gibi devrimci bir rol oynamaya zorlanabileceğine inanmayı sürdürüyorlardı. Komünistler Birliği, birkaç yüz üyesiyle, Berlin'deki Mart devrimine yol açan kitle hareketi içinde kaybolmuş buldu kendisini. Engels'in yıllar sonra belirttiği gibi, 'küçük bir taşra gazetesinde komünizm telkininde bulunmak ve ... büyük bir eylem partisi yerine minik bir hizip bulmak' yerine, 'burjuvazinin ileri sürükleyici, aşırı sol kanadının rolünü üstlenmek' azmindeydiler. (SE iii 166) Komünistler Birliği fiilen dağıldı ve *Neue Rheinische Zeitung* Marx ve Engels'in siyasal etkinliklerinin odağını oluşturdu. Engels'e göre gazetenin 'politik programı iki ana noktadan oluşuyor: Tek, bölünmez, demokratik bir Alman Cumhuriyeti ve Rusya'yla savaş.' (SE iii 166)

Çar I. Nicholas'ın Rusya'sı Avrupa'daki en güçlü karşıdevrimci devletti ve orduları 1848-9'da düzenin eski duruma getirilmesinde hayati bir rol oynayacaktı. Marx ve Engels, cumhuriyetçi bir Almanya'nın, Fransız Jakobenlerinin 1790'larda yaptıkları gibi, muhafazakar güçlere karşı devrimci bir savaş vererek Avrupa'yı özgürleştirebileceğini umuyorlardı. Bu umutlar boşa çıkacaktı. Yükselen işçi hareketinden korkan Alman burjuvazisi Prusya monarşisiyle bir uzlaşma aradı. *Neue Rheinische Zeitung*, Avusturya, Bohemya, Macaristan, Fransa ve Almanya'da, ülkeden ülkeye gelişen karşı-devrimleri kaydetmek zorunda kaldı.

Marx, gazeteyi çalışır tutabilmek için giderek zorlaşan bir mücadele vermek zorunda kaldı. Şubat 1849'da o ve *Neue Rheinische Zeitung*'un diğer editörleri iki kez yargılandılar, fakat anlayışlı jüriler tarafından beraat ettirildiler. Nihayet Mayıs ayında Prusyalı otoriteler gazeteyi kapatıp yazarlarını yurtdışına gönderdiler. 19 Mayıs 1849 günkü son sayı tamamen kırmızı basıldı. Marx'ın başyazısında şunlar yazıyordu: '*Neue Rheinische Zeitung*'un editörleri size elveda derken, kendilerine gösterdiğiniz sempati için teşekkür ediyorlar. Son sözleri her yerde ve her zaman *'işçi sınıfının kurtuluşu'* olacaktır!' (TE ix 467)

Sürgün ve 'Varoluşun Perişanlığı'

Almanya'dan kovulmasından sonra Marx yönünü önce Paris'e döndü ve daha sonra, Ağustos 1849'da da Londra'ya. Başlarda bu sürgünün kısa olacağını düşünüyor, devrimin sadece geçici bir yenilgi aldığına inanıyordu. Almanya'daki son cumhuriyetçi kale Palatinate'nin Prusya işgali sırasında başarısız kalan savunmasında yer alan Engels de kısa süre sonra kendisine katıldı.

İki arkadaş, merkez komitesi Londra'yı üs seçen ve *Neue Rheinische Zeitung: Politisch-Oekonomisch Revue* adlı yeni bir gazete

çıkartan Komünistler Birliği'nin yeniden canlanmasında aktif bir rol oynadı. Marx burada, 1848-9 devriminin bir analizi olan **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri**'ni yayınladı. Mart 1850'de merkez komitesi için hazırlıdığı bir konuşma taslağında 'devrim... neredeyse avucumuzun içinde' (TE x 279) ifadesini kullandı ve bir sonraki ay Birlik, Blanqui'ın yandaşları olarak, hedefleri 'tüm ayrıcalıklı sınıfların yıkılışı [ve] komünizm kurulana kadar devrimi sürekli kılarak [*en permanence*] bu sınıfların proletarya diktatörlüğüne teslimi' olan Evrensel Devrimci Komünistler Derneği ile bir ittifaka girdi (TE x 614).

Bu devrimci iyimserlik 1850'de yavaş yavaş buharlaşmaya başladı. Haziran ayında Marx British Museum'un Okuma Salonu'na bir bilet edindi. Oraya yerleştikten sonra, yoğun ekonomik incelemelere kaptırdı kendini ve (ardından birçoklarının yaptığı gibi) özellikle *Ekonomist*'i kaynak olarak kullanmaya başladı. Vardığı hüküm, Revue'nin son sayısında uzun uzun açıklandığı gibi, yakın gelecekte devrim ihtimalinin olmadığıydı. 1848 ayaklanmalarının arka planında, 1845'den sonra Avrupa'yı pençesine almış genel ekonomik krizler vardı. Ancak 1850 itibariyle dünya ekonomisi, Kaliforniya'da altın bulunması ve ulaşımda buharlı gemilerin yaygın kullanımının getirdiği ilerlemeler gibi gelişmelerin kamçıladığı yeni bir genişleme aşamasına girmişti:

> Burjuva toplumunun üretici güçlerinin, burjuva ilişkilerinin sınırları dahilinde olabildiğince sıçrayarak geliştikleri bu genel refah koşullarında gerçek bir devrimden söz edilemez. Böyle bir devrim yalnızca, *modern üretici güçler* ve burjuva üretim biçimleri olmak üzere bu *her iki faktörün* de birbirleriyle *çatışmaya* girdiği dönemlerde mümkündür... Yeni bir devrim yalnızca yeni bir krizin sonucunda mümkündür. Bu, ancak, bu kriz kadar kesindir. (TE x 510)

15 Eylül 1850'deki bir merkez komite toplantısında şiddetli bir tartışma sonrasında Marx ve Engels Birlikten fiilen ayrıldılar; Birlik de zaten önlerindeki Mayıs ayında PrusyBu karamsar analiz Komünistler

Birliği'nin diğer liderlerini kızdırdı ve dehşete düşürdüa'daki kitlesel tutuklamalar sonucunda dağıldı. Birliğin üyeleri yargılandıkları sırada Marx, Köln'deki *Komünist Yargılamaya İlişkin Açıklamalar* adıyla (her zamanki gibi) küçük bir kitap haline gelen bir broşür yazarak onların savunmalarını üstlenmeye koştu.

Ancak Marx, fiilen, siyasal etkinliklerden çekildi. Zaman zaman 1848 devrimlerinin yenilgiye uğraması sonrasında Londra'da toplanan çok sayıda mülteciden bazılarını eleştirirdi. Şubat 1851'de, *'İçinde bizzat yer aldığımız genel ve gerçek tecritten çok memnunum'* diye yazdı Engels'e.

> Konumumuza ve ilkelerimize son derece uygun düşüyor. Şimdi, karşılıklı tavizler sistemiyle, terbiyeli olmak adına kabul edilen yarım gerçeklerle ve partideki alenen dillendirilen alayları bu budalalarla paylaşmakla uğraşmayacağız artık.

Eylemlilikten çekilmesi Marx'a ekonomik incelemelerini yapma özgürlüğü verdi. Esasen 1845'de yazmaya karar verdiği, fakat siyasal çalışmaları için durdurduğu 'Ekonomi'ye ilişkin büyük kitaba yeniden oturdu. 1851 yılının büyük kısmını British Museum'da, okuduğu politik ekonomi kitaplarından alıntılarla on dört defter doldurarak geçirdi. 'Onu ziyarete gittiğinizde,' diye yazıyordu bir dostu, 'iyi dilekler yerine ekonomik kategorilerle karşılanıyordunuz.' Nisan 1851'de Marx, 'Beş haftada bütün ekonomik zırvaları hatmedecek kadar ileri gittim. Ve artık Ekonomi incelemelerime evde devam edeceğim ve müzede bir başka bilime vereceğim kendimi. Ondan bıkmaya başlıyorum' diyordu Engels'e.

Otuz iki yıl sonra öldüğünde, 'Ekonomi' hâlâ bitmemişti. Marx arkasında üç ciltlik **Kapital**'in iki cildinin elyazmalarını düzenlemesi için Engels'e bırakmıştı. Bu gecikmenin bir nedeni Marx'ın, taslaklarını sürekli olarak yeniden kaleme alan ve genişleten ve araştırmaları hiç bitmeyecekmiş gibi sürekli kitap ve makale okuyan bir mükemmeliyetçi olmasıydı. Bir diğer neden de, mevcut gelişmeleri

analiz etme ve yorumlama ihtiyacıydı. 1852'de en görkemli kitaplarından biri olan ve İkinci Fransız Cumhuriyeti'nin niye III. Napolyon'un İkinci İmparatorluğuna yol açtığını açıklamaya çalışan **Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire**'ini yayınladı.

Ancak bu yıllara egemen olan şey sefaletin getirdiği baskılardı. Marx'lar hep para sıkıntısı çekiyorlardı. 1850 ila 1856 arasında Soho Dean Street'te önce 64, sonra da 28 numarada oturdular; altı çocuklarının üçü orada öldü. Hayatları, ev sahibi, kasap, fırın, manav, sütçü başta olmak üzere alacaklılarıyla çekişme içinde geçiyordu. 1852 birçok açıdan en kötü yıl olmuştu. Jenny Marx, kızkardeşi Franziska o Paskalya Yortusunda öldüğünde tabutun parasını ancak Fransız bir göçmenden borç alarak ödeyebildi. Aralık ayında Marx bir muhabire, ceketini ve ayakkabılarını rehin bıraktığı için evden çıkamadığını söylemişti. Fakat asıl darbe, Marx'ların sekiz yaşındaki oğulları Edgar'ın veremden öldüğü Nisan 1855'de geldi. Marx birkaç ay sonra Ferdinand Lassalle'e şunları yazıyordu:

> Bacon, gerçekten önemli insanlar doğa ve dünyayla o kadar çok ilişki kurarlar ki her kayıptan kolaylıkla sıyrılırlar, der. Ben bu önemli insanlardan değilim. Çocuğumun ölümü yüreğimi ve aklımı derinden sarstı ve onun kaybını ilk günkü gibi taptaze hissediyorum. Zavallı karım da tümüyle yıkılmış durumda.

Von Westphalen ailesinin hizmetçisi olup 1845'den beri Marx'lara hizmet eden Helene Demuth'un Frederick adında gayrimeşru bir oğlan doğurması bu korkunç yıllara rastlar; çocuğun babasının Marx olduğu neredeyse kesindi. Skandal örtbas edildi. Engels çocuğun babası rolünü üstlendi; gerçeği Eleanor Marx'a, ancak 1895'de ölüm döşeğindeyken itiraf etti. Bu olay, Marx'ın burjuva saygınlığının kurallarına tümden karşı olmadığını gösteriyordu. Gerçekten de o ve Jenny, sadık hizmetçileri Helene ile birlikte orta sınıf bir aile yaratmaya çalışmışlardı her zaman. Hayatta kalan üç kızları Jenny, Laura ve Eleanor'u mümkün olduğunca iyi birer burjuva kızları olarak

yetiştirdiler. Bu kimseyi şaşırtmamalı, çünkü bireylerin, her ne kadar karşısında olsalar da, içinde yaşadıkları toplumun baskılarından kaçabilmelerinin yolu yoktur.

1856'da Jenny Marx'a, Soho'daki küçük evlerini 9 Grafton Terrace'a taşımalarını sağlayan iki küçük miras kaldı; dediğine göre, 'Sevimli Primrose Tepesi'nden pek de uzakta olmayan romantik Hampstead Heath'in eteğinde küçük bir ev'di taşındıkları ev. Fakat sıkıntıları geçmemişti. Ocak 1857'de Marx şöyle yazıyordu: 'Bir sonraki adımda ne yapacağımı hiç bilmiyorum ve şimdi beş yıl öncesinden çok daha çaresiz bir haldeyim. Son pisliği de yutmuş olduğumu düşünüyordum. *Mais non* [Hiç de öyle değilmiş].'

Bir iki yıl sonra, Engels'e, 'Daha yüksek ideallere sahip olanlar için evlenmek ve böylece özel ve ailevi hayatın küçük ıstıraplarının esiri olmaktan daha büyük aptallık yoktur' diye yazdı. 1862'de her şey o kadar kötü gitti ki Marx demiryolu katipliği işi için başvurdu; el yazısı o kadar okunaksızdı ki reddedildi. Birkaç ay sonra şöyle yazıyordu:

> Karım her gün bana kendisinin ve çocukların ölüp gömülmelerini istediğini söylüyor. Ve onunla tartışamıyorum bile. Çünkü yaşadığımız rezaletler, eziyetler ve acılar gerçekten anlatılır gibi değil... Çocuklara daha da acıyorum çünkü bu durum tam da 'Fuar' mevsimine denk geldi; bütün arkadaşları eğlenirken onların ödü patlıyor, biri bizi ziyarete gelir de sefaleti görür diye.

Marx'lar bu yıllar boyunca Engels'in fedakar ve sürekli desteği sayesinde hayatta kalabildiler. Engels, Kasım 1850'de Ermen & Engels'deki eski işinin başına dönmek üzere Manchester'a dönmüştü. Hiç istemediği şeyleri niye yaptığını, Ocak 1845'de Marx'a gönderdiği bir mektupta şöyle açıklıyor: 'Bu para peşinde koşma işi çok korkunç... sadece bir burjuva olmakla kalmayıp proletaryaya karşı etkin bir burjuva olan bir imalatçı olmaya devam etmek çok korkunç.'

Engels'in biyografi yazarı Gustav Mayer şöyle yazar:

> Engels gibi akıcı yazan bir insanın geleceğiyle ilgili kaygı duymasına hiç gerek yoktur. Bununla beraber o, 'ticaret bataklığına' döndüyse, nedeni Marx'tır; çünkü Engels, Marx'ın büyük yeteneklerinin davanın geleceği açısından büyük önem taşıdığını düşünüyordu. Marx kendisini ve ailesini geçindiremiyordu: Göçmen hayatının kurbanı olmamalıydı. Engels bunun olmaması için büro masasına geri dönmekten memnundu.

Engels'in düzenli mali desteği olmasa Marx'lar mahvolurlardı. Marx, **Kapital**'in birinci cildini yayıncıya gönderdikten sonra minnettarlığını dile getirmişti:

> Sen olmasaydın ben bu kitabı bitiremezdim ve seni temin ederim ki, sırf benim hatırım için o muhteşem yeteneklerini ticarette harcadığını ve üstelik de benim bütün *petites misères* [küçük sefaletlerimi] paylaşmaya mecbur kaldığını hiç unutmayacağım.

Engels, Marx açısından sadece bir para kaynağı olmaktan öte biriydi. Engels ilişkilerindeki küçük ortak olduğu konusunda hep ısrarlıydı. Fakat o, ortaklıklarına birçok yeteneğini katmıştı. Hızlı ve parlak bir zekaya sahipti ve Marx'tan çok daha çabuk bir şekilde devrimci bir komüniste dönüşmüştü ('bilirsin, ben şeyleri kavramakta yavaşım' diye yazmıştı Marx yirmi yıl sonra 've hep senin ayak izlerini takip ederim') Yazmak Engels açısından, Marx'ın aksine, zahmetli bir süreç değildi. O, hızlı ve akıcı bir şekilde yazardı. Dil açısından olağanüstü bir yeteneği vardı ve fen bilimleriyle yakından ilgileniyordu. Onun *tarihsel* değerlendirmelerinin Marx'ınkilerden üstün olduğu ve Avrupa tarihi bilgisinin daha derin olduğu iddia edilir. Sonuç olarak, Marx'a kıyasla bir eylem adamıydı (Marx'lar arasında lakabı, askeri konulara ilgisi nedeniyle 'General'di) ve çok daha fazla örgütleyiciydi. Bu bağlamda yetenekleri Marx'ınkileri tamamlıyordu.

Engels'in refakati ve maddi yardımı bile 1850'lerin ve 1860'ların güçlük ve yoksulluklarını bertaraf edememişti. En fazla acıyı

Jenny Marx'ın çektiğine dair hiç kuşku yoktur. Genellikle bedenen hastaydı ve Marx'a yazdığı bir mektuptan anlaşılacağı gibi yaşadığı acıların sonunda ruhsal bir darbe de almıştı: 'Bu arada, burada oturmuş parçalanıyorum. Karl, en kötüsü de bu... Burada oturmuş gözyaşı döküyorum ve hiç yardım göremiyorum. Beynim çatlıyor.' Marx daha 1851'de Engels'e şunları söylemişti:

> Evde her şey daima kuşatma altında, gözyaşlarım sel olup geceleri beni uyutmuyor ve çaresizliğe itiyor... Karıma acıyorum. Asıl yük onun omuzlarında ve *au fond* [esasen] haklı da... Bununla beraber hatırlarsın ki, mizacım gereği *très peu endurant* [tezcanlı]'yım ve *quelque peu dur* [biraz sert]'im ben, dolayısıyla zaman zaman sabrımı kaybediyorum...

Bu son mektubun gösterdiği gibi, Marx'ın ev içi koşullarına tepkisi, soğuk ve kaba bir dış görünüşe sığınarak inzivaya çekilmekti. Kendisini 'sert mizaçlı' biri olarak tanımlıyor ve Engels'e, 'bu koşullarda, kendimi sadece kinizmle koruyabilirim' diyordu. Bunun yanı sıra birtakım bedensel dertlere boğulmuştu: Uykusuzluk hastalığı, karaciğer ve safra kesesi rahatsızlıkları ve şirpençe ya da iltihaplı şişler ('Umarım, burjuvalar, hayatları boyunca benim çıbanlarımı hatırlarlar', diye yazmıştı bir keresinde Engels'e). Ailevi sıkıntıların getirdiği bunaltı ve karaciğer rahatsızlıkları Marx'ın çalışmasını sekteye uğratıyordu. **Kapital**'in ilk taslağı **Grundrisse** üzerinde çalıştığı Temmuz 1858'de Engels'e, 'Şu anda her şey dayanılmaz bir hal aldı... Biraz, zamanımın çoğunu dolaşıp para kazanmaya çalışmakla harcadığımdan, biraz da (belki de dermansız kalmamın sonucu olarak) ailevi sorunların konsantrasyon gücümü zayıflattığından dolayı işe yaramaz bir haldeyim. Bu pislik içinde karımın sinirleri yıprandı' diye yazmıştı. Werner Blumenburg'un dediği gibi,

> Marx'ın, hayatının otuz yılını adadığı başyapıtı **Kapital**'i niye tamamlayamadığı hep sorulmuş ve nedenlerin teorik güçlüklerde yattığı düşünülmüştür. Fakat yazarın bu hayat

koşullarında bu kadarını bile tamamlayabilmesi bir mucize gibi görünüyor.

Marx'ın çektiği acılar başka insanlardan sürekli kuşku duymasına neden oluyor ve onu başkaları hakkında konuşurken sert ve keskin dilli yapıyordu. Engels'le Alman sosyalist lider Ferdinand Lassalle hakkında yaptığı yazışmalardaki acımasız ve bazen anti-semitik düşünceler sadece aralarındaki siyasal farklılıkları yansıtmaz, aynı zamanda Marx'ın, gösterişli toplumsal çevrelerde yaşayan, varlık içinde yüzen ve popüler olmanın keyfini çıkartan bir adama duyduğu kini de yansıtır. Lassalle'in 1862'de Marx'lara yaptığı ziyaretten sonra ilişkileri bir daha düzelmedi, çünkü sadece puroları için günde bir pound harcayarak Marx'ı çileden çıkarttı; (Marx'ın Engels'e anlattığı üzere) Jenny, misafirini alıştığı tarzda ağırlayabilmek için 'yerlere çivilenmemiş her şeyi rehinciye bırakmak zorunda kalmıştı.'

Ertesi yılın başlarında Marx'ın sert ve alaycı tavrı neredeyse Engels'le dostluğuna mal olacaktı. Engels hayat arkadaşı Mary Burns'ün ölüm haberini kendisine yazdığında Marx bir cevap mektubu yazarak, üstünkörü bir başsağlığından sonra uzun uzadıya son maddi sıkıntılarından söz etmişti. Haklı olarak incinen Engels, Marx'ların bir aile içi kavgası ve içten özürleri sonrasında Marx ile araları düzeldi.

Marx'ın 1850'lerdeki yazıları içinde bulunduğu koşulları da yansıtır. Bu yıllarda Engels Marx'lara bir seferde bir ya da iki pounddan fazlasını veremiyordu, dolayısıyla Marx *New York Daily Tribune*'a yazı göndererek gelir sağlamaya çalışıyordu. (Makalelerin çoğu, İngilizcesi o dönemde daha iyi olan Engels tarafından yazılmıştır aslında.) Marx'ın yargısı her zaman isabetli değildi. Britanya ve Fransa Kırım'da Rusya'yla savaşa girdiğinde (1854-6), Çarın, muhafazakar Kutsal İttifakın güçlenmesindeki rolü yüzünden aşırı Rus karşıtı olan Marx, gazetesi *London Free Press*'te makalelerini yayımlattığı, tuhaf kişilikli Muhafazakar Parti milletvekili David Urquhart'la oldukça yamuk bir ittifaka girmişti. Marx, özellikle bir Fransız hükümet ajanının kendisine iftiralar attığı bir broşür çıkartması üzerine göçmen

hırgürlerine dahil edilmesine de göz yummuştu. Sonuçta ortaya, Marx'ın sövüp sayma yeteneğini sergileyen üç yüz sayfalık **Herr Vogt** (1860) adlı kitap çıktı.

Bu yılların sadece kasvet dolu olduğu düşünülmemelidir. Hampstead Heath'e düzenli olarak Pazar gezintileri yapılırdı; orada aile ve dostları, Pazar gazetelerini okurlar, eşeklere binerler ve birbirlerine Dante ile Shakespeare'i anlatırlardı. Marx çileci bir sosyalist değildi. İçki içmeyi sever, şarabı tercih etse de biradan da mutluluk duyardı. Anılmaya değer bir başka olayda da Marx, Genç Hegelci olduğu günlerden kalma dostu ve tartışma arkadaşı Edgar Bauer ve Wilhelm Liebknecht, Londra'da Oxford Street'ten Hampstead Road'a süren bir birahane yürüyüşü yapmışlar, yol üzerinde karşılaştıkları her birahaneye uğramışlar. Tottenham Court Road'a gelinceye kadar herşey yolundayken orada bir grup sokak serserisiyle dalaşa girmişler ve sokak lambalarına kaldırım taşlarını atmaya başlamışlar. Doğal olarak polis peşlerine düşmüş. Marx'ın şaşırtıcı hızına ayak uydurup oradan kaçmışlar.

1852'de Dean Street'i ziyarete gelen Prusyalı bir polis ajanı Marx ailesini şöyle betimlemişti:

> Marx, haşarı ve huzursuz karakterine rağmen, baba ve koca olarak son derece kibar ve yumuşak biri... Marx'ın odasına girdiğinizde sigara ve tütün dumanından gözleriniz o kadar sulanıyor ki bir an için adeta büyük bir mağarada el yordamıyla yürüyormuş gibi oluyorsunuz; yavaş yavaş sise alışmaya başladığınızda ancak, bazı nesneleri fark edebilirsiniz. Her şey kirli ve tozla kaplı, öyle ki oturmak bayağı tehlikeli bir iş. Ötede sadece üç bacağı olan bir sandalye duruyor, diğer sandalyede çocuklar aşçılık oynuyorlar; bu sandalyenin nasılsa dört bacağı var. Ziyaretçilere sunulan da bu sandalye ve o da çocukların pişirdiklerini temizlemeden getiriliyor; eğer oturursanız pantolonunuz tehlikede demektir. Fakat bu şeyler Marx'ı ya da karısını mahcup etmiyor. Sizi son derece samimi

karşılıyorlar, pipo ve tütün ya da artık neleri varsa ikram ediyorlar; aranızda oluşan esprili ve sıcak sohbet evdeki bütün kusurları örtmeye başlıyor ve bu da rahatsızlığı katlanır kılıyor. Sonunda misafirliğe alışıyor, hatta ilginç ve yaratıcı buluyorsunuz.

Kapital ve Birinci Enternasyonal

Dünya ekonomisi bağlamında, Marx'ın 1850'lerin başlarındaki refahın arkasından geleceğini öngördüğü ve Engels'i çok sevindiren kriz 1857'de geldi çattı. Manchester Borsası'nda her şey tepetaklak iken, Engels Marx'a, 'insanlar çok endişeleniyorlar, ben niye birden bu kadar keyifliyim' diyordu. İki arkadaş, ekonomik bunalımın devrimci hareketi dirilteceğini umuyordu. Engels, '1848'de "Bizim zamanımız geliyor," diyorduk ve bir anlamda geldi de' diye yazıyordu; 'Fakat bu kez bir ölüm-kalım mücadelesi olarak geliyor. Askeri araştırmalarım şimdi daha pratik bir önem taşıyacak.'

Ne yazık ki General'in umutları boşa çıkacaktı. 1858 devrimi olmadı. Fakat krizin Marx'ı ekonomi araştırmalarına bıraktığı yerden başlamaya teşvik edici etkisi oldu. Aralık 1857'de Engels'e, 'gecelerdir ekonomi incelemelerimin sentezi üzerinde çalışıyorum, yani tufandan önce en azından ana hatları netleştiririm' diyordu. Limonata ve 'korkunç miktarda tütün'le hayat bulan Marx, Ağustos 1857 ile Mart 1858 arasında **Kapital**'in ilk taslağı, **Grundrisse** olarak bilinen eserini üretmeyi başardı.

Lassalle elyazması için bir Alman yayıncı bulmasına rağmen Marx çok fazla karışık olduğuna karar vermişti ('yazdığım her şeyde bir karaciğer hastalığı bulabiliyordum', demişti Lassalle'a). Bu elyazmasının Marx'ın ömrüne kattığı şey, Haziran 1859'da **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** adıyla yayınlanan para konusundaki birinci bölümün tamamen yeniden yazılmış bir versiyonuydu. Bu yapıttaki önsöz Marx'ın entelektüel gelişimine ve tarihsel materyalizmin temel ilkelerine ilişkin önemli bir açıklama içeriyordu.

Marx'ların en kötü ailevi krizlerin bazılarını yaşadıkları ve Marx'ın 1850'den beri ilk kez ciddi siyasal çalışmalara girdiği sonraki sekiz yıl boyunca, **Kapital** giderek şekillendi. Marx aslında Katkı'nın, 1) Sermaye, 2) Toprak Mülkiyeti, 3) Ücretli Emek, 4) Devlet, 5) Uluslararası Ticaret, 6) Dünya Pazarı olmak üzere altı ciltten oluşacak 'Ekonomi'ye sadece bir giriş olmasını tasarlamıştı. Ağustos 1861 ile Temmuz 1863 arasında, Katkı'ya devam etmeyi sürdürdü. Sonuçta, hâlâ tümüyle İngilizceye çevrilmesi gereken, 1861/63 elyazması olarak bilinen, 1472 sayfayı kapsayan 23 defter ortaya çıktı. Marx'ın bu yıllarda yaptığı sorgulamalar 'Ekonomi' hakkındaki düşüncelerini değiştirmesine yol açtı. Onun ekonomi teorisinin anahtarı olan artı-değer kavramını **Grundrisse**'de zaten keşfetmişti, fakat kâr teorisini formüle ettiği tek yer 1861/63 elyazmasıydı. Marx altı ciltlik şemayı terk etti ve onun yerine, üretim, dolaşım, bir bütün olarak sistem ve artı-değer teorileri olmak üzere dört cilde bölünecek, 'Ekonomi'nin sonraki ciltlerinde ele almayı düşündüğü malzemenin çoğunu içine alan başyapıtı **Kapital**'e yoğunlaşmaya karar verdi.

1863-4'de Marx'ların mali durumu, Marx'ın annesinden ve eski yoldaşı Wilhelm Wolff'tan kalan iki miras sayesinde düzeldi. **Kapital**'in birinci cildi Wolff'a ithaf edilmiştir. Bu para sayesinde Marx ailesi Grafton Terrace'tan Maitland Park Road 1 numaradaki çok daha büyük bir eve taşındı. Ama para kısa sürede tükendi ve Engels onlara yardım etmek için yine elini cebine atmak zorunda kaldı. Yeniden çekmeye başladıkları para sıkıntılarına ek olarak Marx 1863'den itibaren şirpençelerden çekmeye başladı. Arsenik, katran ruhu ve afyon almaya başladı ve bazen çıbanlarını kendisi kesti. Bütün bu konsantrasyonunu bozan faktörlere rağmen 1864 ve 1865'de **Kapital**'in 1., 2. ve 3. Ciltlerinin elyazmalarını kaleme aldı. (4. Cildi hiç yazamadı, fakat 1861/63 elyazmasının ilgili bölümleri ölümünden sonra **Artı-değer Teorileri** olarak yayınlandı.)

1865'de, Marx Hamburg'daki yayıncı Meissner & Behre ile bir sözleşme imzaladı. Engels'in de teşvikiyle, 1866'nın büyük bölümünü **Kapital**'in 1. Cildine son halini kazandırmak ve matbaaya hazırlamakla

geçirdi. Biraz ferahlayan Engels elyazmalarının birinci partisinin Meissner'e ulaşmış olduğunu duyduğunda, kutlamak için 'özel bir bardak' içki içti. Marx **Kapital**'in 1. Cildinin provalarının bittiğini 16 Ağustos 1867'de ilan etti:

> Bunun mümkün olması sadece senin sayendedir. Senin fedakarlığın olmasaydı üç ciltlik dev eseri bitirmem asla mümkün olamazdı. Seni minnettarlıkla kucaklıyorum.
> Tashihli provaların iki yaprağı ekte.
> 15£'u aldım, teşekkürler.
> Selam ve sevgiler sevgili dostum!

Kitap birkaç hafta sonra ortaya çıktı. İlk elde bin baskı yapıldı.

1860'ların ortalarında yaşanan başka siyasal meşguliyetler Marx'ı ekonomik incelemelerinden uzaklaştırmaya başladı. Marx ve Engels'in 1857-8 krizi sonrasında bekledikleri devrim gerçekleşmese bile, 1860'ların başlarında Avrupa işçi hareketinde bir canlanma başladı. Britanya ve Fransa'da sendikacılık hızlı gelişme gösterirken, Lassalle Almanya'da ilk kitlesel işçi örgütü olan Alman İşçileri Genel Sendikasını (ADAV) etkinliğe geçirebildi. Siyasal olaylar emek hareketini enternasyonal dayanışmayı düşünmeye teşvik etti. Amerikan İç Savaşı, İngiliz pamuk sanayinde bir bunalıma neden olsa da, Lancashire tekstil işçilerinin Kuzey'in davasını desteklemelerini sağladı. 1863'de Rus egemenliğine karşı gerçekleşen Polonya ayaklanması tüm Avrupa'da sosyalistlerin ve demokratların desteğini aldı.

Bu ortamda Birinci Enternasyonal'e adını verecek olan Uluslararası İşçiler Birliği (IWMA) kuruldu. Proudhon'un yandaşları, Fransız işçilerden oluşan bir heyet, Temmuz 1863'de Londra'daki İngiliz sendikaların çağrısıyla Polonya'yla dayanışma adına gerçekleşen kitlesel bir mitinge katıldı. Bu temaslar 28 Eylül 1864'de IWMA'nın Londra, St Martin's Hall'da gerçekleştirdiği bir toplantıya yol açtı. Marx o toplantıda seçilen genel kurulun otuz dört üyesinden biriydi. Kısa süre içinde, manifesto ve söylevlerin çoğunu kaleme

alarak, idari işlerin ve yazışmaların büyük kısmına katılarak genel kurulun gerçek lideri oldu.

Ancak Enternasyonal'in Komünistler Birliği'nden çok farklı bir zorluğu vardı. Werner Blumeenburg şöyle yazar:

> Komünistler Birliği, Marx'ın diktatöryal yetkiler elde ettiği gizli bir propagandist dernekti. Fakat Enternasyonal çeşitli ülkelerdeki emekçilerin bağımsız (ve kıskançça bağımsız) örgütlerinin bir birliğiydi. Marx'ın diktatöryal yetkisi yoktu; genel kurulun üyeleri arasından sadece biriydi. Her zaman diğer üyeleri ikna etme çabası söz konusuydu. Enternasyonal birçok farklı düşünce akımlarını içeriyordu; Fourier, Cabet, Proudhon, Blanqui, Bakunin, Mazini ve bizzat Marx'ın destekçileri vardı. Barışçıl Ütopyacı Sosyalistlerden, devrimin barikatlardaki kavgalardan çıkacağına inanan Anarşistlere kadar her türlü düşünce vardı. İngiliz sendika liderleri vardı. Loncaların eski mesleki ihtişamının hâlâ sürdüğü toplumun bir kesimine dayanan sendikalar Enternasyonal'in örgütsel dayanağını teşkil etti. Kolaylıkla örgütlenen ve disiplinli Almanlar ve Latin ülkelerinin ateşli devrimcileri de vardı.

Sonuçta Enternasyonal'in düşüşünü bu siyasal farklılıklar belirleyecekti, fakat ilk beş yıl şaşırtıcı derecede başarılı geçti. Enternasyonal'in 1866'daki Londra'daki terzilerin grevini kırmak için yabancı grev kırıcıların kullanılmasını önlemedeki etkinliği sayesinde Britanyalı sendika destekçilerinin sayısı arttı ve Enternasyonal, oy hakkı kazanmak üzere sendika desteğiyle kurulan Reform Birliği'nde öncü bir rol oynadı. Enternasyonal'in birbiri ardına gerçekleşen kongreleri (Londra 1865, Cenevre 1866, Lozan 1867, Brüksel 1868 ve Basle 1869) çalışma saatleri ve çocuk emeği gibi çeşitli konularda pozisyon aldı. Grev kırma karşıtı etkin eylemler Avrupa'ya yayıldı.

Marx, özellikle Proudhon'un yandaşlarına karşı, Enternasyonalde etkili olmak adına ideolojik bir mücadele de sürdürüyordu. Marx'ın, Robert Owen'm yandaşı John Weston'ın argümanlarının tersine sendikaların işçiler için daha yüksek ücretler

kazanabileceğini gösteren ve ileride **Ücret, Fiyat ve Kâr** adlı broşür haline gelecek olan konferansları verdiği genel kurul Haziran 1865'deydi. Almanya'da, Lasalcı ADAV'ın Enternasyonal'den uzak durmasına rağmen, 1869'da Eisenach'da Wilhelm Liebknecht ve August Bebel'in liderliğinde Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin oluşması, yaklaşık yirmi yıl önce Komünistler Birliği'ndeki bölünmeden bu yana ilk kez Marx'ın fikirlerine doğduğu ülkede bir örgütün desteğini sağladı.

Bu arada iki gelişme Enternasyonal'in durumunu ciddi biçimde değiştirdi. Birincisi, Temmuz 1870'de Fransa ve Prusya arasında savaş patlak verdi. Prusya'nın hızlı ve ezici zaferi Fransa'daki III. Napolyon'un tahtı terk etmesine ve Üçüncü Cumhuriyet'in ilanına yol açtı. Thiers başkanlığındaki Fransız geçici hükümetinin muhafazakar yapısı Paris'in işçilerini Mart 1871'de silaha sarılmaya ve kendi hükümetleri olan Komün'ü ilan etmeye itti. Thiers Versailles'a çekildi ve Parislilerin kahramanca savunmasına rağmen Komünü bastırıp isyanı kanla boğacak olan bir orduyu üzerine saldı.

Enternasyonal'in Komün üzerinde pek etkisi yoktu ve Marx ayaklanmanın başarı şansının olup olmadığı konusunda kuşkuluydu. Fakat Komünün savunmasını üstlenmek için hemen kollarını sıvadı. 30 Mayıs 1871'de, Komünün düşüşünden üç gün sonra, genel kurulda Marx tarafından kaleme alınan **Fransa'da İç Savaş** başlıklı bir söylev dinlendi. Bu yapıt Marx'ın yazılarının en iyilerinden biri olarak, Komüncülerin dokunaklı bir savunusudur, onların katillerine yönelik sert bir eleştiridir ve Marx'ın, ileride Lenin'in **Devlet ve Devrim**'ine ilham verecek olan devlet teorisinin ilk halidir.

Komünün düşüşü tüm sosyalistlere karşı uluslararası bir saldırıya yol açtı. Doğaldır ki Enternasyonal de bu kampanyanın ana hedeflerinden biri haline geldi. Marx, basın tarafından, Komünün kuklacısı 'Kızıl Doktor' ve daha uçuk bazı yorumlara göre, Bismarck'ın ajanı olarak nitelendirilmeye başlandı. **Fransa'da İç Savaş**, 8,000 satarak popüler bir başarı kazandı. Bunun sonuçlarından biri, bu aşamada görece ayrıcalıklı bir meslek elitini temsil eden İngiliz

sendikaları Enternasyonal'den desteklerini çekti. Genel Kurulun Britanyalı üyeleri Odger ve Lucraft, **Fransa'da İç Savaş**'ın yayınlanmasının ardından istifa ettiler.

İkinci ve daha ciddi olan darbe, Mikhail Bakunin'in etkinliklerinden geldi. Rus aristokratı olan Bakunin, 1830'ların sonları ve 1840'ların başlarında ortodoksluktan Sol Hegelciliğe yönelerek, 1842'de '*yıkma arzusu, yaratıcı bir arzudur*' hükmüne varmıştı. Temelde anarşist nitelikli bu tavrı yaşamının geri kalanında da sürdürdü. 1848'den sonra Bakunin Çarın eline düştü ve korkunç Peter-Paul Kalesinde hapsedildi; burada I. Nicholas'a 'ruhani baba' olarak hitap ettiği gizli bir 'İtiraf' kaleme aldı. 1861'de Sibirya'dan kaçarak Londra'da ortaya çıktı.

Marx 1840'larda Bakunin'le dostça ilişkiler içindeydi ve kendisine 'eski bir Hegelci' olarak **Kapital**'in 1. Cildinin bir kopyasını vermişti. Ancak esas olarak zıttılar. Bakunin'in arkadaşı Rus göçmen Aleksandr Herzen, 'Bakunin, propaganda, ajitasyon, demagoji tutkusuna, eğer istersen, sürekli fesat ve entrikalar kurma ve örgütleme ve ilişkilere girme ve bütün bunlara özel önem atfetme çabalarına ilaveten, fikirlerini ilk uygulayan olmaya, yaşamını tehlikeye atmaya ve her türlü sonucu göğüsleme pervasızlığına dünden hazırdı' diye yazmıştı. III. Napolyon'un düşüşüne tepkisi, Lyons'a gidip belediye sarayı dışında devletin ortadan kalktığını beyan etmek olacaktı. Hemen tutuklandı. Cinai eylemleri Dostoyevsky tarafından **Ecinniler** romanında ölümsüzleştirilen fesat Nechaev'in etkisi altına girdi.

Bakunin 1868'de Enternasyonal'e katıldı. Aynı zamanda, kısa süre içinde Enternasyonal içinde, Engels'in deyişiyle, 'devlet içinde devlet' rolünü üstlendiği Sosyal Demokrasi İttifakı'nı oluşturdu. Anarşistler Enternasyonal'in özellikle İsviçreli, İtalyan ve İspanyol kollarında güçlülerdi. Marx ile Bakunin arasındaki farklılıklar Komünün yenilgisi sonrasında iyice açığa çıktı. Bu anlamda 1848'den sonra Komünistler Birliği'ndeki çatlamanın bir tekrarıydı. Marx, devrimci umutların söndüğünü ileri sürerken, Bakuninciler her yerde acil isyanlar peşindeydiler. Başlarda genel kurulun ana dayanağı olan

Britanya sendikalarının çekilmesiyle birlikte konumunun tutulacak yanı kalmadığını anlayan Marx Enternasyonal'i dağıtmaya karar verdi. Bu, ilginç bir tesadüfle 1872'de Lahey'de toplanan ve Marx'ın katıldığı tek Enternasyonal Kongresinde gerçekleşti. Destekçileri genel kurula yönelen bir saldırıyı bertaraf etmeyi başarmış, Bakunin'i Enternasyonal'den ihraç etmiş ve merkezini New York'a taşıyarak her türlü etkiden uzak tutmuşlardı. Enternasyonal 1876'da resmen dağıldı.

Son Yıllar

Birinci Enternasyonal'in dağılışından sonra Marx politikada aktif bir rol oynamayı neredeyse bıraktı. Mali açıdan Marx'ların yaşamı her zaman olduğundan çok daha iyiydi. Ermen 1869'da Engels'in hisselerini satın aldı ve bu durum Generalin artık kendisini ve Marx'ları refah içinde yaşatabilecek kadar büyük bir sermayesi olduğu anlamına geliyordu. Engels ertesi yıl Londra'ya taşındı ve Marx'lardan yürümeyle sadece on dakika uzaklıktaki Regents Park Road'da büyük bir ev satın aldı. Dostunun ölümünden sonraki neredeyse çeyrek yüzyıl boyunca bu ev enternasyonal işçi sınıfı hareketinin merkezi olacaktı.

Enternasyonal'den çekilmek Marx'ı özgür kılmış olmalı ki **Kapital**'in 2. ve 3. Ciltlerini tamamlayabildi. Marx kesinlikle boş duramazdı. **Kapital**'in 1. Cildinin Fransızca çevirisini yakından denetledi, 1873'de gerçekleştirilecek ikinci baskı için Almanca elyazmasını gözden geçirdi ve 3. Ciltte rant analizi için Rusya'daki tarımsal sorunu ayrıntılı olarak inceledi. (**Kapital** 1. Cildinin ilk çevirisi Rusya'da 1872'de yapıldı; sansürcüler, 'zaten çok az kişi okur ve çok daha azı anlar' diye düşünerek izin verdiler, fakat radikal entelektüeller arasında olağanüstü bir başarı elde etti.)

Engels'e göre, 1870'den sonra Marx 'Amerika'daki ve özellikle de Rusya'daki bilimsel tarımı, kırsal ilişkileri, para piyasasını ve bankacılığı ve nihayet jeoloji ve psikoloji gibi doğa bilimlerini inceledi. Bu döneme ait sayısız defterde hep bağımsız matematik çalışmaları vardır.' (K ii 3-4) Fakat Marx **Kapital**'in 2. ve 3. Ciltlerinin elyazmaları üzerinde çok az çalışmıştı. 'Burjuva mutsuzluğu' yılları

gelip çatmıştı. Marx sürekli baş ağrılarından ve uykusuzluktan acı çekiyordu ve 1874-6 arasında her yıl Karlbad'a giderek düzenli tedavi görüyordu. David McLellan'ın ileri sürdüğü gibi, 'şimdi zihnen ve bedenen tükenmişti: Tek kelimeyle kamusal kariyeri sona ermişti.'

Marx tükenmişlik duygusu içinde olmuş olabilir, fakat 1840'lardan beri Avrupalı radikallerin kendisine büyük saygı duymalarına neden olan zekasından hiçbir şey kaybetmemişti. İngiltere'de Marx'ın fikirlerinin en büyük destekçilerinden (ve vulgarize edenlerden) biri olan eski Muhafazakar Partili H.M. Hyndman, 'bir keresinde ona, daha yaşlı olduğum için daha hoşgörülü olduğumu düşünüyordum dedim. "Öyle mi?" diye cevap verdi o da, "öyle mi?" Onun öyle olmadığı kesindi' diye konuşmuştu. Marx'ın bu yıllardaki en önemli müdahalesi, 1875'de iki Alman işçi partisinin birleştiği Alman Sosyal Demokrasi Partisi (SPD)'ni oluşturmaktı. Marx ve Engels, yeni partinin Gotha'daki kuruluş kongresince benimsenen programın Lassalle'ye çok fazla taviz verdiğine inanıyorlardı. Marx, **Gotha Programının Eleştirisi**'nde, kendi yandaşlarını eleştirerek kapitalizmden komünizme geçiş üzerine en önemli tartışmasını yazdı. (SPD liderleri Bebel ve Liebknecht **Eleştiri**'nin yayınlanmasını 1891'e kadar engellediler.)

Marx ve Engels Alman sosyalistleriyle sık sık ihtilafa düşerlerdi. Engels, SPD'de etkili olmaya başlayan akademisyen sosyalist Eugen Dühring hakkında düşündüklerini savunmak için 1877'de **Anti-Dühring**'i yazmaya mecbur kaldı. 1879'da, sosyalizm versiyonu liberal demokrasiden çok az farklı olan Dühring'in etkisi altına giren ('revizyonizm'in gelecekteki babası Eduard Bernstein dahil) bazı SPD liderlerini suçlayan bir bildiri yazdılar. Marx'ın, 'Bütün bildiğim Marksist olmadığımdır' dediği yıllardı bu yıllar.

Dinginlik içinde geçen son yıllar Marx'a yaradı. Bir tanıdığı bu dönemde şöyle betimliyor Marx'ı:

> Anglo-Cermen tarzda son derece kültürlü bir beyefendi. Heine'le yakın ilişkisi kendisine neşe katmış ve zarif bir yergi

> üslubu kazandırmıştı. Şahsi yaşam koşullarının artık oldukça uygun olması sayesinde, mutlu bir adamdı.

1865'de kızları adına doldurduğu bir ankette Marx en hoşlandığı etkinliğin 'kitap kurdu' olmak olduğunu belirtmişti. Marx'ın okuma alanının sınırları olağanüstüdür. Oxford Üniversitesi Almanca Profesörü S.S. Prawer çok yakın tarihli bir araştırmasında Marx'ın Avrupa literatürünün her türüyle ne denli yakınlık kurduğunu göstermiştir:

> Evdeyken klasik antik uygarlıkla ilgili literatüre, Orta Çağ'dan Goethe'nin çağına uzanan Alman literatürüne, Dante, Boiardo, Tasso, Cervantes ve Shakespeare'in dünyalarına, onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılların Fransızca ve İngilizce düzyazı-kurgusal edebiyatına dalıyordu ve –Heine'nin şiirinin yaptığı gibi– geleneksel otoriteye saygının zayıflamasına ve toplumsal olarak daha adil bir gelecek için duyulan umutların canlanmasına yardımcı olabilecek çağdaş şiirle ilgileniyordu. Ancak bir bütün olarak şimdiki dönemden çok geçmişe, çağdaşlarının yazılarından çok Aeschylus, Dante ve Shakespeare'e dikmişti bakışlarını.

Yunan ve Roma literatürünü Marx özellikle severdi. Zihnen ve bedenen rahatsız olduğu dönemlerde Marx zamanını okumakla geçiriyordu; 'Appian'ın Yunanca olarak kaleme aldığı ve Roma iç savaşlarını anlatan... Spartacus'ün antik tarihin tamamında rastlanabilecek en iyi adam.. Büyük bir general... asil bir kişilik, antik proletaryanın gerçek temsilcisi... olarak görüldüğüne; [Spartacus'un başını çektiği köle ayaklanmasını bastıran Roma generali] Pompey boktan bir adamdan başka birşey değildi.'

Marx, **Grundrisse**'deki ünlü bir paragrafta, 'Yunan sanat ve destanları belirli toplumsal gelişmelerle iç içe olsa da,... neden bize hâlâ sanatsal bir zevk verdiğini ve... bir norm ve erişilemez bir model sayıldığını' merak ediyordu. (G 111) Ayrıca devrim sonrası Fransa'daki sınıf ilişkilerinin gerçekçi tanımı için Balzac'a büyük hayranlık

duyuyordu. Gerçekleşmemiş birçok projelerinden biri de Balzac'a ilişkin bir incelemeydi.

Marx'ın büyük kızı Laura 1868'de Paul'le, diğer kızı Jenny 1872'de Charles Longuet'le evlendi. Marx yumuşak bir kayınpeder değildi. Evliliğe izin vermeden önce, özellikle Lafargue'ı titiz bir çapraz sorgulamadan geçirmişti. Fakat babasına en çok benzeyen (bir keresinde 'Tussy demek ben demek' demişti) küçük kızı Eleanor ya da ailenin çağırdığı adla Tussy, genç Fransız gazeteci ve Komünün ilk tarihçisi Lissagray'e aşık olduğunda son derece sert bir itirazla karşılaşmıştı. (Londra 1871'den sonra Fransız mültecilerle dolmuştu.) Bu kavga baba ile kızı arasındaki ilişkileri uzun yıllar bozmuştu.

Eleanor bir aktris olmak istiyordu. Maitland Road'da bir Shakespeare okuma kulübü toplanıyordu. Kulübün üyelerinden biri Marx'ı şöyle tanımlıyor:

> Bir seyirci olarak sevimliydi, asla eleştirmiyordu, her espriye katılıyordu, özellikle komik bulduğu her şeye, yanaklarından yaş süzülene kadar gülüyordu –yaşlıydı fakat ruhen bizim kadar gençti.

1881 bir dönüm noktası oldu. Longuet'ler Paris'e taşındılar: Marx üç torununu çok özlüyordu. Üstüne üstlük Jenny Marx'a karaciğer kanseri teşhisi konmuştu. Marx'ın kendisi de bronşitten çekiyordu. Eleanor şöyle hatırlıyor o günleri:

> Korkunç günlerdi. Sevgili annemiz öndeki büyük odada, Moor [Marx'ın aile içindeki lakabı] arkadaki küçük odada yatıyordu. Ve birbirlerine o kadar alışmış, birbirlerine o kadar yakın iki insan aynı odada bile bulunamıyorlardı... Babamın annemin odasına gidecek gücü bulduğu o sabahı hiç unutmayacağım. Adeta tekrar gençleşmişlerdi –annem genç bir kızdı, babam, yaşamının baharında aşık bir delikanlıydı; babam hastalıktan muzdarip yaşlı bir ihtiyar ve annem de ölmekte olan bir kadın değildi sanki.

2 Aralık 1881'de Jenny Marx öldü.

Engels, 'Moor da öldü,' dedi Eleanor'a. Marx Cezayir'de bir süre kaldıktan sonra, Paris'teki Longuet'leri ziyaret ederek, '"makroskobik"ten çok daha ilginç bu "mikroskobik dünya"da, çocuk gürültüleri'ne sığındı ve oradan da Laura'yla birlikte İsviçre'de Vevey'e gitti. İngiltere'ye döndü ve tam da kızı Jenny'nin 38 yaşında ölümünü öğrendiği sırada Wight Adasında soğuk algınlığına tutuldu. Engels, 14 Mart 1883'de Maitland Road'ı ziyaret ettiğinde, 'gözyaşları içinde ve sonun yaklaştığı' bir ev buldu. O ve Helen Demuth Marx'ı görmek üzere merdivenleri çıktıklarında, uykusunda sessizce öldüğünü gördüler. Engels haberi Friedrich Sorge'e şöyle bildirdi: 'İnsanlık bir beyin kaybetti ve çağımızın en büyük beyniydi o.'

2. Marx Öncesi Sosyalizm

> Marx, başta klasik Alman felsefesi, klasik İngiliz ekonomi politiği ve genel olarak Fransız devrimci doktrinleriyle bütünleşmiş Fransız sosyalizmi olmak üzere, insanlığın en gelişmiş üç ülkesinin temsil ettiği, ondokuzuncu yüzyılın üç ana ideolojik akımını sürdüren ve mükemmelleştiren bir dahiydi.

Böyle yazıyordu Lenin 1914'de. Marx ilk sosyalist değildi. Antik Yunan ve Roma'dan bu yana yoksulluğun, sömürünün ve baskının ortadan kaldırıldığı bir toplum hedefleyenler hep vardı. Fakat sosyalizm yalnızca ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında ve özellikle Fransa'da, kitlesel destek gören tutarlı bir düşünce sistemi olarak gelişebildi. Marx'ın düşüncesini anlamak için öncelleri ve onların ortaya çıktığı entelektüel, toplumsal ve siyasal koşullar hakkında bir şeyler bilmemiz gerekir.

1789 ile 1848 arasındaki yıllar 'ikili devrim' dönemi olarak adlandırılmıştır. Politik açıdan 1789 Fransız Devrimi; ekonomik açıdan sanayi devrimi söz konusuydu.

Sanayi devrimi 'fabrika'nın, buhar gibi yapay enerji kaynaklarına giderek daha çok bağlı olan işyerlerinin doğuşu demekti. Bu radikal ve yeni ekonomik örgütlenme biçimi Britanya tekstil sanayinde ortaya çıktı ve ekonominin diğer sektörlerine ve başka ülkelere hızla yayıldı. Sanayileşme Avrupa'da, demiryollarının inşasıyla, 1830'larda oldukça hızlanmıştı ve 1848 devrimlerinin yenilgiye uğramasından sonra tekrar büyük yükseliş göstermeye başlamıştı.

Sonuç, yeni bir sınıf olan işçi sınıfının ya da Marx'ın sanayi işçilerini köylülerden ayırmak için kullandığı adla *proletarya*nın toplandığı, Manchester ve Lyon gibi büyük sanayi merkezlerinden, kent ve şehirlerden oluşan yeni bir dünyaydı. Bu işçilerin yaşayıp çalıştıkları

berbat koşullar 1840'larda eğitimli sınıflar arasında giderek artan bir şekilde kaygı uyandırdı; bu kaygı insan severliğin yanı sıra korkuyu da barındırıyordu. Ondokuzuncu yüzyılın ilk büyük işçi sınıfı ayaklanması olan Lyons dokumacılarının 1831'deki isyanından sonra, bir Fransız gazetecisi şöyle uyarıyordu:

> Her imalatçı kendi fabrikasında, kölelerinin ortasındaki sömürgeci ikilik sahipleri gibi, yüz kişiye karşı tek başına yaşıyordu... Topluma korku salan barbarlar ne Kafkasya'daydı ne de Orta Asya'nın bozkırlarındaydılar; bizim sanayi kentlerimizin varoşlarındaydılar.

Sanayi işçi sınıfı yeni bir yönetici sınıfının iktidarı açısından bir tehlike oluşturuyordu. Çünkü 'ikili devrim' endüstriyel ve ticari zenginliğin, burjuvazinin siyasal egemenliğini de kurmuştu. 1789'dan önce, Britanya, Birleşik Hollanda Eyaletleri ve İsviçre kantonları dışında, Avrupa'da mutlak monarşi egemendi. Nüfusun ezici çoğunluğunu oluşturan köylüler, devletin baskıcı gücüyle desteklenen feodal lordların ekonomik ve siyasal vesayeti altındaydılar.

1789'da Fransa'da başlayan devrim bu sistemin kaderini belirlemişti. Sonu gelmeden önce Fransız kralı idam edilmiş, cumhuriyet ilan olunmuş, özgürlük, eşitlik ve kardeşliğin (Fransız kadınlarının değil ama) her Fransız erkeğinin hakkı olduğu beyan edilmişti ve devrimci ordular bu devrimci sloganı Avrupa'nın bir ucundan diğer ucuna taşımıştı. Ne Devrimin I. Napolyon'un İmparatorluğuna dönüşerek yozlaşması ne de Avusturya, Rusya ve Prusya'nın Kutsal İttifak'ının 1815'deki nihai yenilgisi sonrasında saati geri döndürme çabaları, 1789 Büyük Fransız Devriminin etkilerini silemedi. Ondokuzuncu yüzyılın politikası büyük oranda Fransa'daki Cumhuriyetin restorasyonunu ve Avrupa'nın başka yerlerinde tekrarlanmasını temel alıyordu.

Devrim –soylular ve ruhbanlar olmak üzere iki büyük feodal sınıfın hiçbirine dahil olmayan– Üçüncü Sınıfın ulusun işlerinde egemen olma talebiyle başlamıştı. Fakat esas yararlanan bir tek

kesimdi. Paris'in sıradan insanlarının, esnaflar, zanaatkarlar ve işçilerin Devrime destek vermelerine ve köylülerin Cumhuriyet ve İmparatorluğa asker sağlamalarına rağmen 1789-1815 kargaşasından Fransız burjuvazisi güçlenerek çıktı. Devrim, toplumun önünü tıkayan ve kârın artmasını engelleyen feodalizmin kalıntılarını bir kenara attı. Ve devrim, sermayenin –yeni ticari ve endüstriyel zenginliğin– ihtiyaç duyduğu hizmetleri sağladı ve aşağıdan gelecek her türlü tehdidi ezme yeteneğine sahip güçlü ve merkezi bürokratik bir devlet yarattı.

Dolayısıyla 'ikili devrim'in etkisi paradoksaldı. Bir yanda, toplumun, konumuna bakılmadan her üyesinin eşit vatandaşlık haklarına sahip olduğuna dair ilke, tam olarak hayata geçirilmemişse de, kabul edilmişti. (Bir insan, bir oy, ondokuzuncu değil, yirminci yüzyılın bir kazanımıdır.) Diğer yanda, insanlar arasındaki zenginlik ve ekonomik güç farklılıkları olduğu gibi kalmıştı. Sanayi Devrimi sadece toplumsal ve ekonomik eşitsizlik biçimini değiştirmiş; feodal lord ve köylü tanımlamasına kapitalist ve işçi tanımlaması eklenmiştir. Öz aynı kalmıştır.

Dolayısıyla siyasal eşitliğin görünen biçimine, gerçek ekonomik ve toplumsal eşitsizlik eşlik ediyordu. Fransız devrimcilerinin amacı olan, tüm insanları, bütün insanlığı özgürleştirme hedefine ulaşılmamıştı. Çünkü Ritz'de akşam yemeği yeme *hakkına* sahip olmak, eğer orada bir yemek yiyecek ya da belki de herhangi bir şey yiyecek paranız yoksa neye yarar? 'İkili devrim'in siyasal ve ekonomik yönleri –özgürlük, eşitlik ve kardeşlik vaadiyle sanayi kapitalizminin gerçek eşitsizlikleri ve sömürüsü– arasındaki bu çelişkiden dolayı modern sosyalist hareket gelişti.

Aydınlanma

İkili devrime uzanan on yıllarda, feodal düzenin savunucuları ile yükselen kapitalist toplumun savunucuları arasında acımasız bir fikir savaşına tanık olundu. Bu savaşımın merkezinde Aydınlanma olarak bilinen hareket yer alıyordu.

Feodal Avrupa'ya egemen olan fikir sistemi ya da ideoloji Katolik Kilisesi filozofları tarafından işlenmiş ve Antik Yunanın büyük düşünürlerinden biri olan Aristo'nun düşünce sistemini Hıristiyanlıkla uyum gösterene kadar değiştirmişlerdi. Bunun sonucunda, birçok şeyi oldukça ayrıntılı olarak açıklayabilen, ancak feodal lordların ve monarşinin gücünü herhangi bir şekilde sorgulamayan bir yaklaşım tarzı ortaya çıktı.

Aristo'ya göre dünyadaki her şeyin bir *ereği* vardı. Bu erek şeylere dünyadaki yerini gösterirdi. Örneğin, cisimlerin doğal halinin hareketsizlik olduğunu ileri sürüyordu. Devinim, değişim, cisimler rahatsız edildiklerinde, doğal yerlerinden uzaklaştırıldıklarında olagelen anormal bir şeydi. Ve cisimler, rahatsız edildiklerinde, bir kez daha hareketsiz olacakları doğal yerlerine dönerdi.

Bireysel varlıkların erekleri ve doğal olarak işgal ettikleri yerler, Aristo'ya göre, evrenin modelini biçimlendirmek üzere iç içe geçmiştir.

Dünyaya bu şekilde bakmak iki amaca hizmet ediyordu.

Birincisi, Hıristiyan mitinin, evrenin ve içindeki her şeyin Tanrı tarafından yaratılmış olduğuna dair inancın, sofistike bir versiyonunu yansıtıyordu. Çünkü her şeyin bir *ereği* olduğu fikri, onun, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen bir ilahi varlıkça belirli bir niyetle yapılmış bir tasarıya uygun olduğunu ima eder. İkincisi, ister asil, ister lonca üyesi, ister serf, herkesin bulunduğu yer, doğduğunuz ve çocuklarınızın da doğacağı yer, feodal toplum yapısına denk düşüyordu. Evrenin merkezinde Tanrı'nın olması gibi, feodal sistemin tepesinde de kral duruyordu. Bu fikir sistemine göre, herkesin kendi yerinin olduğu durağan ve uyumlu feodal düzen, Tanrı'nın evreninin durağanlığını ve uyumunu yansıtıyordu.

Fakat iki gelişme bu fikir sistemine meydan okumaya başladı: Bilimin yükselmesi ve yeni bir sınıfın büyümesi. Yeni tüccar ve imalatçıların, yeni burjuvazinin gücü, komuta edebilecekleri silahlı adamlardan ya da sahip oldukları arazilerden değil; parayı, 'sermaye'yi kontrol altına almalarından ve kâr sağlama yetilerinden geliyordu. Böylece feodalizmin kısıtlamalarına kafa tuttular, tıpkı yeni bilim

adamlarının, gözlemleriyle giderek çelişen feodal dünya görüşüne kafa tuttukları gibi.

Onyedinci yüzyılın, Galileo, Kepler, Descartes, Boyle, Huygens ve Newton adlarıyla bütünleşmiş büyük bilimsel devrimi, bu ideolojik mücadeleye indirgenemez. Ancak bu bilimsel devrimin feodal ideolojiye etkisi müthişti. Daha onbeşinci yüzyılın sonlarında Kopernik, yeryüzünün, Aristo'nun düşündüğü gibi evrenin değişmez merkezi olmadığını ve güneşin çevresinde döndüğünü ileri sürmüştü. Galileo, her nesnenin doğuştan hareketsiz değil devinim içinde olduğunu ifade eden eylemsizlik yasasını benimseyerek daha da ileri gitti. Avrupa'nın okuyabilen azınlığı, kendilerini birdenbire, her şeyin hareket halinde ve sonsuz bir evrende yeryüzünün sadece küçük ve önemsiz bir gezegen olduğu yabancı yeni bir dünyaya itilmiş buldu. 'Bu sonsuz uzay boşluklarının sessizliği ödümü patlatıyor benim' diye yazıyordu onyedinci yüzyıl Katolikliğinin en hararetli savunucularından biri olan Blaise Pascal.

Feodal ideolojinin Engizisyon biçiminde tezahür eden kalesi yeni bilimi baskıyla boğmaya çalışmıştı. Giordano Bruno, Kopernik'le aynı fikirde olduğu için 1600'da yakılarak öldürülürken, Galileo aynı kaderi paylaşmakla tehdit edilmesinin ardından sessizliğe gömülmüştü. Yine de takipçileri yüzyıl sonra zafere ulaştı. Sir Isaac Newton'un **Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri** yirminci yüzyılın başlarına kadar doğa bilimlerinin temelini oluşturmuştu. Newton fiziğinin kabulü, bilimsel değeri kadar, burjuvazinin 1640 ve 1688 devrimlerinin bir sonucu olarak İngiltere'de kazandığı ideolojik ve politik üstünlüğe bağlıdır.

Aristocu fiziğin, şeyleri, erekleri açısından açıkladığını görmüştük: Tanrı'nın tasarısında her biri kendi meşru yerine sahip olan cisimler sadece doğal yerlerinden uzaklaştırıldıklarında hareket ederler ve eski hallerini aldıklarında dururlar. Öte yandan, Galileo ve Newton'un fiziğinde cisimlerin hareketi *mekanik olarak* açıklanıyordu. Diğer bir deyişle, nesnelerin yaptıkları dış güçlerin eylemine bağlıydı. Buna dair klasik örnek, Galileo'nun, hangi ağırlıkta olursa olsun düşen

bir nesnenin saniye karede 32 fitlik hızla ivmeleneceğini ifade eden serbest düşme yasasıdır. Yerçekiminin, diğer bir deyişle, çok daha büyük bir nesnenin, yani yerkürenin uyguladığı çekim gücünün bir sonucu olarak, bu böyledir.

Yeni bilim *materyalistti.* Teorilerinde erek yoktu, tasarı yoktu, Tanrı yoktu. Dünyayı sadece farklı cisimlerin birbirlerine yönelik eylemini göz önüne alarak anlayabilirdik. Varolan her şeyin fiziksel cisimlerden başka bir şey olamadığı sonucunu çıkartmak son derece doğaldı. Ruhlar, melekler, şeytanlar ve bizzat Tanrı –bir bedenden yoksun olan, sadece 'ruhsal' bir varlığa sahip herhangi bir şey– mevcut değildi. Galileo, Newton ve onyedinci yüzyılın diğer büyük bilim insanları, bir bütün olarak bu çıkarsamayı benimsemediler, fakat diğerleri kısa sürede kabul ettiler. I. Napolyon, bir Fransız fizikçiye, teorilerinde Tanrı'nın oynadığı rolün ne olduğunu sorduğunda, şu cevabı almıştı: 'Efendimiz, bu hipoteze ihtiyaç duymuyorum.'

Açıkçası, yeni bilim sadece Tanrı'yı ve ereği fizikten dışlayarak egemen ideolojiye yıkıcı bir darbe indiriyordu. Fakat yöntemi, doğanın incelenmesinden toplumun incelenmesine genişletecek olan bir sonraki adımdı. Ve gerçekten de burjuva siyasal filozoflarının en büyüğü Thomas Hobbes 1640-60 İngiliz Devrimi sırasında bu adımı atmıştı. Materyalizmi, Hobbes'a Cizvitler nezdinde, 'Malmesbury İblisi' unvanını kazandırmıştı; ardıllarından hiçbiri onun kadar ileri gidememişti, fakat Hobbes'un başyapıtı Leviathan (1651) ile toplumun bilimsel incelenmesi başlamıştı.

Hareket noktası doğa araştırmalarındaki (tüm cisimlerin doğal olarak devinim içinde oldukları) eylemsizlik ilkesininkine benzer bir temel ilke bulmaktı. Bu rol için en uygun aday insani tutkulardı. Hobbes ve Aydınlanmacılar açısından herhangi bir toplum incelemesinin başlangıç noktası insan doğasının incelenmesiydi. Ve insan doğası değişmez sayılıyordu. İnsanların tutkuları, onları eyleme geçiren arzular ve eğilimler, her toplumda ve tarihin her döneminde aynıdır. Değişen tek şey toplumsal ve siyasal kurumların insanların bu

arzu ve eğilimleri izlemesini daha kolay ya da daha zorlu kılma derecesidir.

Daha önceki siyasal teorinin hareket noktasından başlayarak, Aydınlanma fikirleri muazzam gelişme göstermişti. Onyedinci yüzyılda Sir Robert Filmer, kralların gücünün Adem ve Havva'nın mirasçıları olmalarından geldiğini ileri sürmüştü! Açıktır ki, insan doğasını anlamaya yönelik ciddi bir girişimle başlayan toplumsal bir yaklaşım, bu tür anlamsızlıklar karşısında kesinlikle baskın oluyordu. Dahası, toplumun, insanların arzu ve eğilimlerine uygunluğuna göre yargılanması gerektiği fikri, herkesi önceden belirlenmiş bir konuma mahkum eden feodal düzenin altını oyan bir düşünceydi.

Fakat Aydınlanma içinde üç ciddi kusuru barındırıyordu. En önemlisi, insan doğasını değişmez saymasıydı. Bundan başka, Aydınlanma filozofları, kapitalist bir toplumda yaşayan insanların bencilce davranış karakterlerini 'insan doğası' olarak görüyorlardı. Bu, toplumlar arasındaki farklılıkları iyi bilen bir grup düşünürden oluşan İskoç tarih okulunun önde gelen üyelerinden Adam Ferguson için bile geçerlidir.

Ferguson **Sivil Toplumun Tarihi Üzerine Denemeler** (1767) adlı büyük eserinde, 'bireyin korunmasına' yönelik 'içgüdüsel arzular' için şöyle yazmıştı:

> bireyin, mülkiyet konusunda endişelenmesine neden olur ve onu, çıkarının sarsıldığı korkusuyla tanıştırır... En büyük kuruntusu ve beynini yoran tek şey... servet elde etmesidir... Bu itibarla, eğer sivil toplum yasalarıyla sınır getirilmezse, [insanlar] yeryüzünü miras alacak herhangi bir hayvanınkinden daha korkunç ve rezilce ya da daha pis ve alçakça tavırlarla, bir şiddet ya da ahlaksızlık sergilerler.

İkincisi, Aydınlanmanın insan doğası teorisi, esas olarak insan *zihnine* yönelik bir incelemeydi. İnsanların tutku ve düşüncelerine ekonomik ve toplumsal konumlarından çok daha fazla önem yükleniyordu. Bu, Aydınlanma filozoflarının insan tarihine bakış

açılarının *idealist* olduğu; yeni bilimin maddi dünyasından çok fikirlerin merkeze oturtulduğu; diğer bir deyişle, değişimin eski fikirlerin atılması ve yeni fikirlerin benimsenmesinin bir sonucu olarak görüldüğü anlamına geliyordu. Bu görüş, Condorcet tarafından **İnsan Zihninin İlerlemesi Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı** adlı bir kitapta özetlenmişti. Başlık her şeyi anlatıyor: Çünkü Condorcet'in "tarih"i tam anlamıyla 'insan zihninin ilerlemesi' idi; bilgi genişledikçe toplum gelişecekti. Condorcet, bu ilerlemenin geleceğe doğru kesintisiz olarak devam edebileceğine inanıyordu.

Son olarak, bu tarih görüşü Aydınlanma filozoflarının politik stratejisinin temelini oluşturmaktadır. Politik değişiklik –mutlakiyetin ortadan kaldırılması ya da iyileştirilmesi– bir fikirler savaşının bir sonucu olarak gerçekleşirdi; Aydınlanmadan, yani, aklın batıl inançlar karşısındaki, bilimin de inanç karşısındaki zaferinden doğardı. Fikirlerin rolüne yaptıkları vurguya paralel olarak, Aydınlanma filozofları, örgütlü dini, ilerlemenin karşısındaki esas engel olarak görüyorlardı. 'Despotizm batıl inançların eseridir', diye yazıyordu Holbach. Sonuç olarak, salt akıl gücü dini tasfiye etmeye, dolayısıyla mutlakiyeti zayıflatmaya yeterli olurdu. '*İnsan düşünmeye cesaret ettiğinde,*' diye yazıyordu Holbach, '*papazın imparatorluğu yıkılır.*'

Bu aklın mutlak gücüne inanç, filozofların cahil ve batıl inançlara kapılmış (olduklarına inandıkları) bir çoğunluğun emeğinden beslenen küçücük, iyi eğitimli bir azınlık olmalarının doğal bir sonucuydu. Toplumsal konumları Aydınlanmanın üçüncü kusuru olan elitizmin açıklanmasına yardımcı olur. Voltaire, 'Ne önemi var' diye yazıyordu Helvetius'a, 'terzimizin ve ayakkabıcımızın [rahiplerce] yönetilmelerinin? Önemli olan, beraber yaşadığınız insanların filozofun huzurunda gözlerini kaçırmak zorunda kalmalarıdır. Toplumu filozofların yönetmesi, Kralın, yani Devletin çıkarınadır.'

Aydınlanma filozofları devrimci olmaktan çok uzaktılar. Çoğu, Prusyalı Büyük Frederick gibi onsekizinci yüzyılın 'aydınlanmış despotları'na danışman olmaktan mutluydu. Nihayetinde Britanya gibi anayasal bir monarşi istiyorlardı. 1790'lara kadar yaşamış olsalardı,

çalışmalarının feodal ideolojiyi ne denli olumsuz etkilediğini görerek dehşete düşerlerdi. Onlardan biri olan Condorcet Fransız Devrimini görecek kadar yaşamış ve giyotinde ölmüştür.

Bu kusurlara rağmen, Aydınlanma fikirleri erken sosyalistlerin entelektüel temellerinin atılmasında temel bir rol oynadı.

Ütopyacı Sosyalizm

Modern sosyalizm, esas olarak Fransa'da, 1789 Devrimi sonrasında ortaya çıktı. Comte de Saint-Simon, Charles Fourier ve Robert Owen'ın ütopyacı sosyalizmi ve Gracchus Babeuf ve Auguste Blanqui'ın devrimci komünizmi olmak üzere iki ana kanat, esasen Fransız Devrimi karşısındaki tavrıyla nitelendirilir. Birincisi onu reddetmiş, ikincisi onu tamamlamaya çalışmıştır.

Saint-Simon ve Fourier'in her ikisi de Devrimi yaşamış ve çok acı çekmiştir. Saint-Simon Terör döneminde hapse atıldı; Fourier 1793'deki Lyons kuşatmasıyla her şeyini kaybetti. Böylece şiddet ve yıkıcılığı nedeniyle devrimci eylemi reddettiler. Ayrıca Devrimin zengin ve yoksul arasındaki uçurumu derinleştirmiş olması yüzünden, politik eylemin insanlığın koşullarını geliştirme aracı olarak hiçbir işe yaramadığı yargısına ulaştılar. Ancak barışçıl propaganda, gerçek ve yapıcı değişimin kotarılması açısından umut verici olabilirdi.

Ütopyacıların başlangıç noktası, devrimin özgürlük, eşitlik ve kardeşlik iddialarıyla devrim sonrası Fransız toplumunun kapitalist gerçekliği arasındaki uçurum oldu. Kapitalizme, onun ekonomik anarşisine ve insani ihtiyaçların bastırılmasına yönelik en güçlü eleştiriyi onlar yaptılar ve bu ihtiyaçların karşılandığı yeni bir toplum hedeflediler.

Ütopyacılar, en iyi Fourier'de görüleceği üzere, Aydınlanmaya çok şey borçludur. Fourier de işe insan doğası kavrayışından başlamıştı. Fakat Aydınlanma filozofları insani içgüdülerin en temeli olarak bencilliği görürken Fourier sınırları iyice genişletmişti. Onun on iki temel tutku açıklamasına göre, insanlar maddi tatminin yanı sıra aşk ve dostluğu da arzularlar; birbirleriyle başarılı bir biçimde rekabete

girmenin yanı sıra birtakım farklı uğraşların tadını çıkartmak isterler. Bu argümanın altında yatan şey, kapitalizmin, Aydınlanma düşünürlerinin inandıkları gibi insan toplumunun en doğal biçimi olmanın ötesinde, son derece *doğaya aykırı* olmasıydı, çünkü en önemli insani ihtiyaç ve arzulardan bazılarını inkar ediyordu. Dolayısıyla Aydınlanma despotizmi ve batıl inancı eleştirmişti ancak Fourier 'Uygarlık' olarak nitelendirdiği sınıflı toplumunun bütününe bir saldırı yöneltmişti.

Ütopyacılar, çağdaş toplumun 'toplumsal cehennemi'nin karşısına bir gelecek hayali getirdiler. Saint-Simon, 'insan ırkının altın çağı arkamızda değil önümüzde duruyor' derken hepsi adına konuşuyordu. Sosyalizmin neye benzediğine dair en güçlü (belki bu yüzden bazen de en çılgın) açıklamaları geliştiren Fourier'di. Onun yeni toplum olarak adlandırdığı Uyum'un temel birliği, tam olarak 1,620 kişilik bir tarım topluluğunun birlikte yaşadığı, çalıştığı ve karnını doyurduğu Phalanstery idi. Fourier'in cazip emek teorisine göre, insanlar işlerini her birkaç saatte bir değiştirecek, çeşitlilik ve rekabet arzularını tatmin etmek için işçi arkadaşlarıyla gruplar halinde yarışacaklardır. Her insani tutku hayata geçirilmiş olacaktır.

Ütopyacı sosyalizmin daha hayali yönleriyle alay etmek kolaydır. (Fourier, Uyum'da denizlerin limonataya dönüşeceğine inanıyordu.) Ancak ütopyacılar hakkında önemli olan şey, sosyalizmin özgürleştirici yönlerine vurgu yapmalarıydı. Sınıflı toplumun, insanların, kültürel ve cinsel ya da ekonomik ve politik, arzu ve yeteneklerini bastırırken yararlandığı her türlü yöntem onların yeni toplumlarında kaldırılacaktı. Fourier burjuva ailenin en sert muhalifi ve kadın özgürlüğünün savunucusuydu: 'Feminizm' terimini icat eden odur.

Sorun, Uygarlıktan Uyum'a nasıl geçileceğinde yatıyordu. Tam da burada Aydınlanmanın etkisi belirleyici olmuştu. Ütopyacıların tarihe en çok önem atfedenlerinden olan Saint-Simon ve takipçileri, toplumsal değişimin 'insan zihninin ilerlemesi'nin bir sonucu olduğuna inanmakta Condorcet'i izliyorlardı. Saint-Simon sınıf mücadelesinin

tarihteki rolünün farkındaydı. Çağdaş Fransız toplumunu çalışanlar (*industriels*) ve emek harcamadan yaşayan zengin asalaklar (*oisifs*) olmak üzere ikiye bölüyordu. Ancak değişimin yeni bilimsel keşiflerin bir sonucu olarak ortaya çıktığına inanıyordu. Saint-Simon'un takipçileri, herkesin aynı inançları paylaştığı 'organik' dönemler ve aynı inançların paylaşılmadığı ve bu yüzden toplumun çöktüğü 'kritik' dönemler ayrımı yapıyorlardı. Dolayısıyla değişimin motoru fikirlerdi.

Ütopyacı sosyalistler, aklın bir aydınlanma sürecinin sonucu olarak zafer kazanacağına inanıyorlardı. Sosyalist fikirlerin yavaş yavaş yayılması demek olan eğitim dünyayı dönüştürecekti. Ve onlar özellikle kapitalistlere hitap ediyorlardı. Hem Fourier hem de Saint-Simon sınıfların ortadan kalkmasına karşıydı. Örneğin Fourier, işadamlarının bir Phalanstery'yi finanse etmeye ikna edilebileceklerini umuyor; böylece Uygarlığın kötülüklerinden kurtulmanın yanı sıra işadamlarının yatırımları açısından iyi bir karşılığı olacağına inanıyordu. Fourier, birkaç Phalanstery oluşturulduğunda, bunların gezegeni fethedene kadar çoğalacağını umut ediyordu. Hatta yatırımcılara seslenerek, herhangi bir kapitalist tasarılarını öğrenmek isterse, kendisinin her hafta aynı saatte belirli bir kafeteryada bekleyeceğini basın yoluyla ilan etmişti (Ancak hiç kimse gelmemişti.)

Fransız işçi sınıfı hareketinin gelişmeye başladığı 1830'lar ve 1840'larda, yeni toplumda sermayenin de bir yeri olduğu fikri bütün sıcaklığıyla geldi. Saint-Simon'un takipçileri, sosyalizmde bölüştürmenin, 'Herkesten kapasitesine göre, herkese çalışmasına göre' ilkesiyle gerçekleştirileceğini ileri sürmüşlerdi; bu ilke, ortalamanın üstünde yetenek ve niteliğe sahip olanların başkalarından fazlasını alacağı anlamına geliyordu. Louis Blanc, 'Herkesten kapasitesine göre, herkese ihtiyaçlarına göre' biçiminde dillendirilen eşitlikçi sloganı yarattı.

Etiènne Cabet tarafından **Icaria'ya Yolculuk**'ta (1840) betimlenen son derece hiyerarşik ütopyada sermayeye yer yoktu. Cabet'nin liderliğinde kitlesel işçi sınıfı desteğini kazanan Fransız komünizmi böyle doğmuştu. Cabet, eşitliğe olan inancına rağmen, bir

devrimci değildi. 'Eğer bir devrimi elimde tutsaydım,' demişti, 'elimi sıkıca kapatırdım, bu yaptığım, sürgünde ölümüme mal olsa bile.' Aynı şey, Cabet'in muhalifi olarak, komünistlerin, komünün her şeyin sahibi olduğu ve yönettiği gelecekteki bir merkezi toplum algısını reddeden Pierre-Joseph Proudhon'un da doğrusuydu. Proudhon'un ütopyası, bankaların ve büyük sermayenin ortadan kaldırılmış olduğu, fakat özel mülkiyetin korunduğu küçük köylü ve esnaf cennetiydi. Ancak Proudhon, aynı Cabet gibi, sosyalizmin barışçıl propaganda sonucunda gerçekleşebileceğine inanıyordu.

Eylemi kelimelere tercih eden başkaları vardı. Blanqui şöyle demişti: 'Komünizm [Cabet'nin fikirleri anlamında] ve Proudhonculuk bir ırmağın kenarında durmuş, diğer taraftaki tarlanın mısır tarlası mı yoksa buğday tarlası mı olduğunu tartışıyor; geçelim ve görelim.'

Marx'tan önce, Blanqui'ın en büyük temsilcisi olduğu devrimci komünist gelenek Fransız Devrimindeki radikal cumhuriyetçilerin aşırı sol kanadından doğmuştu. O Devrimin zirvesinde, 1793-4'de, Jakobenler, ılımlılar tarafından alaşağı edilmeden önce, Fransa'yı iç ve dış düşmanlardan koruyan, içteki muhalefeti giyotin kullanarak ezen ve serbest piyasa oyununa fiyat kontrolü gibi kısıtlamalar getiren merkezi bir diktatörlük yaratmışlardı. 1797'de Babeuf ve onun Eşitler Komplosu üyesi arkadaşları devrimci diktatörlüğü geri getirmeyi planladıkları için idam edilmişlerdi. Onlar, özel mülkiyeti ortadan kaldırıp mutlak eşitliği sağlayarak özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ideallerini gerçekleştirme umuduyla, Jakobenlerin önüne geçmeye niyet etmişlerdi.

Blanqui kapitalizmi şiddetle eleştirme ve komünizm olarak adlandırdığı bir toplum arayışında ütopyacıların izinden gitti. Ancak komünizmin mevcut devletin sadece silahlı kalkışmayla başarılabileceğine ve devrimci bir diktatörlüğün böylece kurulabileceğine inanmakta Babeuf'u izledi. 'Proletarya diktatörlüğü' deyimini bulan Blanqui'dı. Ancak kastettiği proletaryanın *üstündeki* bir diktatörlüktü. Çünkü Blanqui, egemen ideolojinin ve özellikle dinin etkisinin, kitlelerin devrime etkin destek vermesini engelleyeceğine

inanıyordu. İktidara, işçi sınıfı tarafından değil, işçi sınıfı *adına* el konulması gerekirdi. Diktatörlüğün 'birinci görevi' 'insan ırkının suikastçıları' olan tüm dinleri ortadan kaldırmaktı: Ancak bu görev yerine getirildiğinde işçiler komünizme hazır hale gelirlerdi.

Blanqui'ın stratejisi açıkça sosyalizmin nasıl gerçekleşeceği görüşünden kaynaklanıyordu. Silahlı bir ayaklanmayı örgütlemek için gizli bir profesyonel devrimciler birliği gerekliydi. Diğer bir deyişle kapitalizm aydınlanmış bir azınlık eylemiyle yıkılacaktı. Blanqui'ın dostu Alman düşünür Wilhelm Weitling'in dediği gibi:

> İnsanların genellikle düşündükleri gibi, herkes yeterince aydınlanana kadar beklemeyi istemek, meseleyi tamamen çözümsüz bırakmak demekti; çünkü en azından toplumdaki özel çıkarlar çatışması ve eşitsizlik var olmaya devam ettiği sürece tüm insanlar asla yeterince aydınlanamazlar.

Blanqui inançlarına büyük bir tutarlılık ve cesaretle sadık kalmıştı. 1830'larda, devlet güçlerince kolaylıkla bastırılan 1839 Mayıs ayaklanmasına yol açan iki komploya karıştı. Blanqui, kısa dönemlerle bir dizi devrimci etkinliğe girdi; bunu uzun süreli hapis ya da sürgünler izledi. 1815 ve 1880 arasında Fransa'da hüküm süren her rejim onu hapse attı.

Çeşitli farklılıklara rağmen ütopyacı sosyalistler ve Blanquistler Aydınlanmanın ortak mirasını paylaştılar. Hepsi de tarihsel değişimin bir fikir savaşının sonucu olacağına inandı. Sosyalizmin kuruluşu halk kitlelerinin aydınlanmasına bağlı olacaktı. Bu doğal olarak elitizme yol açıyordu. Çünkü işçi ve köylülerin çoğunluğu cahil olduğu için toplumsal değişim sadece gerçeği kavramış birkaç kişinin eylemiyle başlatılabilirdi. Tarihsel olarak daha önemli olan, eylemin Phalanstery'ler kurma biçiminde mi yoksa silahlı isyan örgütleme biçiminde mi olacağı tartışması değil, işçilerin kendi özgürlüklerinin pasif tanıkları olmalarının beklenmesi gerçeğidir.

Marx ütopyacılar hakkında şunları yazmıştı:

> Ütopyacılar planlarını oluştururken en çok acı çeken sınıf olan işçi sınıfının çıkarlarını gözetmeleri gerektiğinin bilincindedirler. Onlar için proletarya, sadece en çok acı çeken sınıf olması açısından vardır. Sınıf mücadelesinin gelişmemiş aşaması ile kendi sınırlılıkları bu tür sosyalistlerin kendilerini tüm sınıfsal çelişkilerin (antagonizma) üstünde olduklarını düşünmelerine neden oluyor. Toplumun her üyesinin, hatta en ayrıcalıklıların bile durumunu iyileştirmek istiyorlar. Bu nedenle her zamanki gibi bir bütün olarak topluma sınıf ayırımı yapmaksızın bakıyorlar; dahası yönetici sınıfı tercih ederek. Çünkü egemenler kendi sistemlerini anladıklarında, mümkün olan en iyi toplum için mümkün olan en iyi planı görememeleri mümkün olabilir mi? (TE vi 515)

Blanqui sınıf işbirliğine asla inanmazdı. Mesleği sorulduğunda 'Proleter' diye cevap verirdi. Kitlesel işçi sınıfı desteğine sahipti. Fakat onun stratejisi de ütopyacılarda olduğu gibi, 'gelişmemiş sınıf mücadelesi aşaması'nı yansıtıyordu. Çoğu ondokuzunca yüzyıl rejiminin son derece baskıcı doğası ve esas itibariyle hâlâ küçük atölyeler halindeki Fransız sanayinin gelişmemişliği, işçi sınıfının kolektif ekonomik gücünü temel alan açık örgütlenmesinin, olanaksız değilse bile zor olduğu ve yeraltı etkinliğinin esas olduğu anlamına geliyordu. Fakat işçilere yönelik tutumları, ütopyacı sosyalistlerinkine şaşırtıcı bir benzerlik gösteriyordu. Devrimci komünistler ve aynı şekilde barışçıl ütopyacılar açısından işçi sınıfı değişimin öznesi değil nesnesiydi.

3. Ricardo, Hegel ve Feuerbach

Ütopyacı sosyalistler kapitalist 'uygarlığa' yönelik parlak bir eleştiri geliştirmişler ve gelecekteki komünist 'Uyum'a yönelik bazı olağanüstü beklentiler üretmişlerdi. Onların zayıflığı, birinden diğerine, kapitalizmden komünizme nasıl geçileceğine dair gerçek bir anlayışın olmamasında yatıyordu.

Fransız sosyalistleri hâlâ Aydınlanmanın tutsaklarıydılar. Onların materyalizmi topluma uzanmıyor; tarih hâlâ 'insan zihninin ilerlemesi' olarak görülüyordu. Dahası, ne Blanqui'ın ne de ütopyacıların kapitalizmin bilimsel analizleri vardı. Daha da ileri gitmek için iki şeye ihtiyaç vardı -birincisi, Aydınlanmanınkinden daha üstün, yeni bir bilimsel yöntem; ikincisi, daha iyi bir kapitalizm analizi. Bu öğeler Marksizm'in iki ayrı kaynağı tarafından karşılandı –Alman klasik felsefesi ve İngiliz politik ekonomisi. Biz ikincisi ve onun en büyük temsilcisi olan David Ricardo'yla başlayacağız.

Sivil Toplumun Anatomisi

Aydınlanma düşünürleri devlet ve sivil toplum arasında bir ayrıma gitmişlerdi. İleri sürdüklerine göre, devlet tüm vatandaşların ortak çıkarlarını temsil ediyordu. Öte yandan, sivil toplum, bireylerin kendi ekonomik çıkarlarının peşinden gittikleri devlet dışı bir alandı. Devletsiz toplumun kaosa sürükleneceğinde herkes hemfikirdi. İnsanların doğuştan saldırgan, açgözlü, bencil ve şiddet eğilimli oldukları varsayılıyordu. Devletin getirdiği kısıtlamalar olmaksızın kendi hallerine bırakılırlarsa, Hobbes'un Leviathan'ında korkunç bir betimlemeyle aktardığı gibi, 'herkesin herkesle savaşı' söz konusu olurdu.

Çağın ekonomik ortodoksluğu, refahın devlet müdahalesine bağlı olduğunu ileri sürmekteydi. Örneğin Sir James Steuart, kapitalistlerin ancak hükümetin fiyatları üretim maliyetlerinden daha yüksek bir

düzeye oturtacak biçimde müdahil olması halinde yatırımlarından kâr sağlayacaklarını göstermeye çalışıyordu. Bu teori, devletlerin onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda, uyruklarının ekonomik etkinliklerine sıkı kontroller getirerek uyguladıkları tarza son derece uygundu.

Klasik politik ekonomistler olarak bilinen düşünürler ekolü, insanların doğuştan rekabetçi ve çıkarcı oldukları varsayımını paylaşıyordu. Fakat bireylerin kendi kişisel çıkarlarının peşinden gitmelerinin ekonomiyi devlet müdahalesi olmadan en iyi yola yönlendireceğini ileri sürüyorlardı.

İskoç tarihçilerinin en büyüğü Adam Smith 1776'da yazdığı **Ulusların Zenginliği** kitabında, devletin ekonomiye müdahalesinin sadece zarar vereceğini ileri sürmüştü. Eğer bireyler kendi kişisel çıkarlarının peşinden sürüklenmeye bırakılırlarsa, toplumun bütüm kaynaklarının tümüyle kullanıldığı ekonomik denge oluşurdu.

Adam Smith, endüstriyel devrimin merkezlerinden biri olan Glasgow'da üniversite profesörüydü ve kentin sanayi ve ticaret burjuvazisiyle yakın ilişkiler içindeydi. **Ulusların Zenginliği**'ni, yenilikçi ve özgüvenli bir kapitalizmin, gereksiz devlet müdahalesi olarak gördüğü şeylere tahammülsüz bir sözcüsü olarak yazmıştı. (Ancak Smith, Britanyalı kapitalistlere sömürge ticaretinde tekel olma ayrıcalığı tanıyan Denizcilik Yasaları gibi resmi önlemlere muhalif değildi. Bunları, temsil ettiği sınıfın çıkarları dahilinde görüyordu.)

Adam Smith'in fikirlerinin merkezinde 'piyasa' kavramı yer alıyordu. Çünkü sözünü ettiği zenginlik, alınan ve satılan ürünlerden – ya da mallardan– oluşan devasa bir birikim gibi gözüküyor. Bundan dolayı bu ürünlerin alınıp satıldığı fiyatları yöneten faktörleri belirlemeye çalışmak, bu ürünlerin değerini belirlemeye çalışmak için mantıklıydı. Smith bu faktörleri arz ve talep olarak tanımlıyordu. Dediğine göre, eğer belirli bir ürün (arz) onu talep eden insanlardan (talep) daha fazlaysa, fiyat daha fazla alıcıyı cezbedecek biçimde düşecektir. Öte yandan, eğer mevcut ürünlerden daha fazla alıcı varsa, fiyat alıcılardan bazıları vazgeçene kadar yükselecektir.

Smith'in değer teorisi, her metanın 'doğal' bir fiyatı olduğu fikrini temel alıyordu. Bu fiyat, arz ve talep dengesi kurulduğunda metanın satılacağı fiyattır. Kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri olmak üzere toplumun üç ana sınıfının her biri gelirini (sırasıyla kârları, ücretleri ve rantı) 'doğal' oranı üzerinden bu fiyattan sağlayacaktır.

Smith'in doğal fiyat kavramının çok önemli üç sonucu vardır. Birincisi, kapitalist ekonominin kendiliğinden dengeye eğilimli olduğu; arz ve talep güçlerinin malların 'doğal' fiyatlarından satılması için denge oluşturma eğiliminde olacağı fikri. Smith'in savunucularından Jean-Baptiste Say, arz ve talebin *daima* birbirlerine uyum göstereceğini ve dolayısıyla malların satılamamasıyla ortaya çıkan ekonomik krizlerin mümkün olmadığını kanıtlamaya dahi çalışmıştır.

İkincisi, Smith'in değer teorisi *kapitalist* bir ekonomiyi açığa çıkarır. Daha önceki ekonomistler, kapitalistler, zanaatkarlar ve emekçiler arasında ayrım yapmazlardı. Smith'in özgünlüğü, arazi rantından ve işçi ücretlerinden tamamen farklı bir gelir olan kârı elde eden kapitalistlere ayrı bir sınıf olarak bakmasında yatar.

Üçüncüsü, Smith açısından kapitalizm *doğaldır*. Onsekizinci yüzyıla ait bir yazara göre bu 'iyi' demekti. Çoğu Aydınlanmacı düşünür, mevcut toplumu, yapay olduğu ve insan doğasına uygun olmadığı gerekçesiyle eleştirmeye çalışmıştı. Bunların en önemlisi, insanların küçük ve (ona göre) cennetimsi taşra cemaatlerinde yaşadıkları erken toplum aşamalarını, giderek emeğin bölündüğü, para ve ticaretin ortaya çıktığı zengin ve yoksul arasındaki 'doğaya aykırı' karşıtlıkla kıyaslayan Jean-Jacques Rousseau'ydu.

Ancak politik ekonomistlere göre doğal toplum, tarihin başlangıçlarına ait olmayıp Sanayi Devrimi'nden –kapitalizmden– ileri geliyordu. Smith işbölümünü 'insan doğasındaki belirli bir eğilim'e, yani 'bir şeyi başka bir şeyle değiş-tokuş etme, takas etme ve değiştirme eğilimi'ne kadar götürüyordu. Ona göre, piyasa, para ve ticaret insan doğasından kaynaklanıyordu; Rousseau'nun ileri sürmüş olduğu gibi insan doğasıyla çelişmiyordu.

Thomas Robert Malthus bu eğilimi çok daha ileri taşıdı. Ünlü eseri **Nüfus İlkesi Üzerine Bir Deneme**'yi (1798), insanlığın koşullarını sürekli geliştirebileceği biçimindeki iyimser inançları Fransız Devrimine ilham veren Condorcet ve diğer Aydınlanmacı düşünürlere cevaben yazmıştır. (Malthus, ekonomi yazılarını İngiliz arazi aristokrasisinin çıkarlarını savunmaya adamış bir Anglikan din adamıydı.)

Malthus'un (çok az sayıda olguyu dayanan) nüfus ilkesine göre, gıda üretimi sadece aritmetik oranda büyürken nüfusun geometrik oranda artması, dolayısıyla bu süreçte toplumun ihtiyaçlarının kaynakları geride bırakması bir doğa yasasıdır. Malthus, eğer nüfus kitlesinin yaşam standartları açlık düzeyinden daha yüksekse, insanların daha fazla çocuk sahibi olmaya başlayacaklarını; bu nüfus artışının yaşam standartlarını açlık düzeyinin altına çekene dek ve artan boğaz sayısını azaltarak nüfus ve gıda üretimi arasındaki dengeyi tekrar kuracak kıtlık ve hastalıklara yol açana dek devam edeceğini ileri sürer.

Dolayısıyla Malthus'a göre, nüfus kitlesinin her türlü yaşam standartlarını geliştirme girişimleri 'doğa yasası' tarafından başarısızlığa uğratılırdı. Özgürlük, eşitlik ve kardeşliği temel alan bir toplum yaratma girişimi,

> kaçınılmaz doğa yasalarından ve insani kurumların herhangi bir kusuru olmaksızın, çok kısa bir süre içinde, mevcut bilinen her devlette olup bitenden hiç de farklı olmayan bir plan çerçevesinde kurulmuş bir topluma doğru yozlaştırır -söz konusu toplum, kendini beğenmiş büyük bir makinenin zembereği ile mülk sahipleri sınıfı ve emekçiler sınıfına bölünmüştür.

Bu yüzden kapitalizm doğaldır. Ortadan kaldırma girişimleri salt bir yanılsamadan başka bir şey değildir. Ondokuzuncu yüzyıl kapitalistleri ve onların savunucularının, Malthus'un nüfus teorisini işçilere sadece açlık sınırında ödeme yapmayı haklı kılmak için kullanmaları şaşırtıcı değildir.

Politik ekonomi kendini kapitalizmin varlığını haklı çıkartmaya adamış olsa da, Marx'ın 'sınıfların ekonomik anatomisi' diye adlandırdığı şeye yönelik ilk ciddi araştırmayı da üstlenmişti (SC 69). Bu, en çok da David Ricardo için geçerliydi. Onun **Politik Ekonominin İlkeleri** (1817) çok önemli iki noktada Adam Smith'in ötesine geçmiştir. İlk olarak, Ricardo'nun ileri sürdüğü gibi, 'bir metanın değeri ve karşılığında alınacak bir metanın miktarı, üretimi için gerekli emeğin miktarına bağlıdır.' Bu aslında Marx'ın kendi kapitalizm analizinin temeli yaptığı *emek değer teorisi*dir.

Smith bir metanın 'doğal' fiyatını, bileşenlerine, ücretlere, kâra ve ranta dair 'doğal' oranların belirlediğini düşünme eğilimindeydi. Öte yandan, Ricardo açısından değer ya da doğal fiyat, metayı üretmek için gerekli emekle belirlenir. O halde kapitalistler, işçiler ve toprak sahipleri bu değerin bölüşümü için kavga etmelidirler.

İkinci ve bu emek-değer teorisinin açık bir sonucu olarak, emek, sermaye ve toprak sahiplerinin çıkarları uzlaşmaz ölçüde çelişkilidir. Ricardo, 'kârlarda bir düşüş olmadan emek değerinde bir yükselme olamaz' diyordu. Öyleyse ücretler ve kârlar ters orantılıdır, dolayısıyla sermayenin kazancı emeğin kaybıdır ya da tersidir. Ayrıca rant metanın değerinden bir kesintidir, dolayısıyla 'arazi sahibinin çıkarı daima topluluktaki başka her sınıfın çıkarına aykırıdır.'

Bu değer ve kâr teorisinin önemi, sınıf mücadelesini ve özellikle toplumsal ürünün dağıtımı –'ulusal pasta'dan kim ne kadar pay almalıdır– üzerine verilen mücadeleyi kapitalist toplumun merkezine yerleştirmesidir.

Ekonomi politiğin bu şekilde yeniden biçimlendirilmesi, başarılı bir parlamenter ve bankacı olan Ricardo'nun Britanya kapitalizminin ondokuzuncu yüzyıl başlarında karşılaştığı pratik sorunları incelemek için bir çerçeve bulma arayışı olarak görülmelidir. Zaman, dokumacıları tekstil sanayine yeni makineler sokarak Luddite makine kırıcılığı hareketini kışkırtan efendileriyle kapıştıran sert sınıf mücadelesi zamanıydı. Bu sırada hem işçiler hem de fabrika sahipleri, Britanyalı arazi sahiplerini dış rekabetten koruyan ve böylece gıda

fiyatlarını yüksek düzeyde tutan Tahıl Ticaret Yasalarına muhalefette birleşmişlerdi. Ricardo, 1815'de yayınlanan ilk büyük teziyle, ucuz gıdanın düşük ücretler anlamına geldiğini, dolayısıyla kârları artırdığını kanıtlamaya çalışıyordu. Onun ekonomi politiği, dostu Malthus'un savunduğu siyasal açıdan egemen toprak aristokrasisinin çıkarları karşısında sanayi burjuvazisinin çıkarlarını savunuyordu.

Yine de, Marx'ın sonraları işaret edeceği gibi, 'Ricardo'nun anlayışı, bir bütün olarak, *sanayi burjuvazisinin* çıkarlarına uygundur, *çünkü* ve *şimdiye dek olduğu gibi* onların çıkarları üretimin çıkarlarına ya da insan emeğinin üretkenliğinin gelişimine ters düşer. Burjuvazi bununla çatışmaya düştüğünde, Ricardo, başka zamanlarda, tıpkı proletarya ve aristokrasi karşısında olduğu gibi, burjuvazi karşısında da *acımasız*dır.' (ADT ii 118) Örneğin Ricardo, **İlkeler**'in 1821'deki üçüncü basımına, teknolojik gelişmelerin işsizliğe yol açabileceğini gösteren *makineler* başlıklı bir bölüm eklemişti. Bu konuda dehşete düşen çömezi J.R. McCulloch itiraz etmişti: 'Eğer sizin akıl yürütmeniz... doğruysa, Ludditelerin aleyhine çıkartılan yasalar adaletin bir utancıdır.' Marx'ın, Ricardo'nun 'bilimsel acımasızlığı' (G 754) olarak tanımladığı şeye dair bu örnek, takipçilerinin onun değer ve kâr teorisini yavaş yavaş neden terk ettiklerini açıklayabilir.

Bununla beraber Ricardo diğer politik ekonomistlerin temel varsayımlarını paylaşır. Toplumsal ürünün *bölüşümü* üzerinde sınıf mücadelesinin yer aldığını kabul etmiştir. Toplumun üretim araçlarına, yani fabrika ve makinelere sahip bir kapitalist sınıf ile yalnızca emek-güçleri, yani dirençleri ve becerileri olan bir işçi sınıfı arasında *bölünmesini* doğal saymıştır.

Benzer şekilde, Ricardo, ardından gelen Marx gibi kâr oranının düşme eğilimini görmesine karşın, bunun açıklamasını toplumun *dışında* arıyordu. Malthus'u izleyerek, nüfus gıda üretimine göre daha hızlı artacağı için tarımda emek üretkenliğinin zamanla düşme eğilimi göstereceğini ileri sürüyordu (bu, 'azalan kazançlar yasası'dır). Sonuç olarak, işçileri hayatta tutmak için gerekli asgari geçim ücretleri yükselecek, böylece toplum, üretimin artık büyümediği 'durağan bir

oran'a ulaşana kadar kârlar düşecektir. Marx'ın söylediği gibi, Ricardo 'organik kimyaya sığınmak üzere ekonomiyi terk ediyor' (G 754).

Bu zaafın kaynağı, klasik ekonomistlerin hâlâ Aydınlanmayla paylaştıkları bir tarih kavrayışında yatar. Tarihsel değişimden habersiz olduklarından değil. İskoç tarihçiler ve Fransız ekonomist Turgot'sa tersine insani gelişimi, avcılık, toplayıcılık, tarım ve ticaret olmak üzere dört aşamaya ayırmıştır: Bunların her biri önceki aşamaya göre ilerlemeyi temsil eder. Ancak onlar kapitalizmi kastederek kullandıkları 'ticaret'i insan tarihinin *son* aşaması olarak görüyorlardı. Onlara göre insan doğasının doğuştan gelen 'değiş tokuş' ihtiyacına tekabül eden Kapitalizm 'doğal' olduğu için bundan başka değişim söz konusu değildi.

Marx bu yaklaşımı şöyle özetlemişti:

> Ekonomistlerin tek bir yöntemi vardır. Onlar için, yapay ve doğal olmak üzere sadece iki tür kurum vardır. Feodalizmin kurumları yapay kurumlardır; burjuvazininkiler doğal... Ekonomistler günümüz ilişkilerinin –burjuva üretimi ilişkilerinin– doğal olduğunu söylediklerinde, bunların, zenginliğin doğa yasalarına uygun olarak yaratıldığı ilişkiler olduğunu ima ederler. Bundan dolayı bu ilişkiler zamanın etkisinden bağımsız doğal yasalardır. Her zaman toplumu yönetmesi gereken öncesiz ve sonrasız yasalardır. Dolayısıyla tarih var olmuştur, fakat artık yoktur. (TE vi 174)

Hegel ve Diyalektik

Klasik ekonomi politik kendisini tuhaf bir duruma sokmuştu. 'İkili devrim'den ortaya çıkan toplumun merkezindeki çelişkiyi – sermaye ve emek arasındaki temel çıkar çatışması– ortaya çıkarmıştı. Fakat politik ekonomistler bunu keşfettikten sonra tarihsel süreci durdurmak istiyorlardı.

Bu hareket noktasının politik ve ideolojik nedenleri vardı, ancak Aydınlanmanın entelektüel zaafını da yansıtıyordu. Bu zaaf, tarihsel değişimin neden ve nasıl gerçekleştiğini açıklamalarına izin verecek her

türlü kavramın eksikliğiydi. Onlar, görmüş olduğumuz gibi, tarihe insan aklının gelişim süreci olarak bakmayı tercih ediyorlardı.

Bu zaaf, Aydınlanma düşüncesinin temelinde yer alan mekanik materyalizmin sınırlarından doğmuştu. Galileo ve Newton'un fiziği cisimlerin hareketini dış güçlerin, örneğin yerçekiminin sonucu olarak açıklıyordu. Fakat bu tür bir teorinin yaşayan organizmalara uygulanması uygun değildir. Bir meşe palamudunun bir meşe ağacı olurken geçirdiği değişiklikler dış güçlerin eyleminin sonucu gibi görünmez. Yaşayan şeyler bir *gelişme* sürecinden geçer. Var olurlar; olgunlaşır, çürür ve ölürler. Bu süreç, dışardan gelen baskılardan değil, organizmanın içyapısından kaynaklanıyor gibi görünür.

Mekanik materyalizmin gelişme ve değişimi açıklama yetersizliği onsekizinci yüzyılın sonlarında, özellikle Almanya'da, *Naturphilosophie* ya da 'Doğa Felsefesi' olarak adlandırılan şeyin ortaya çıkmasına yol açmıştı. Bu ekol, doğadaki her şeyin birbirlerini etkileyen cisimler olduğu fikrine meydan okumuştu. Güncel teorileri genellikle dünyanın tümüyle Tanrı tarafından tasarlanmış olduğunu önerecek denli mistik ve muhafazakar, ya da gericiydi. Bilimdeki daha sonraki gelişmeler –Darwin'in evrim teorisi, organik hücrenin keşfi, Mendel'in genetiği– yaşayan organizmaların nasıl işlediklerini Tanrı'ya havale etmeden açıklayabilmemizi sağlamaktadır.

Ancak *Naturphilosophie*'nin ortaya çıkışı önemliydi, çünkü insanları topluma giderek gelişen ve değişen bir organizma olarak bakmaya teşvik ediyordu. Mekanik materyalizm, her biri bir başkasından bağımsız olarak kendi çıkarlarını gözeten bireylerin bir bileşimi olan toplum resmi çiziyordu. Bununla birlikte toplumu bir organizma gibi görmek de iki anlama gelir. Birincisi bireyler toplum dışında yaşayamazlar; insan yalıtılmış bir birey değil, toplumsal bir hayvandır. İkincisi, tarih toplum açısından ne kadar doğalsa, büyüme ve bozulma da yaşayan vücut için o kadar doğaldır; toplum yalnızca tarihsel bağlamda kavranabilir.

Böyle bir toplum görüşünü tüm felsefi sistemlerin en büyüklerinden birinin temeli haline getiren Georg Wilhelm Friedrich

Hegel'di ve Hegel'in sisteminin özünde yatan şey, tarihsel süreci anlamanın temelini oluşturacak düşünme yöntemi demek olan diyalektikti.

Diyalektik iki varsayımı temel alıyordu. Birincisi, 'her şey *kendi içinde çelişkilidir*'. İkincisi, 'çelişki tüm hareket ve yaşamın kökenindedir; her şeyin hareket ettiği, itki ve eyleme sahip olduğu biçimindeki bir çelişkiyi içerdiği ölçüde böyledir.'

Hegel'in çelişkiden ne kastettiğini görmek için meşe palamudu ve meşe ağacına geri dönelim. Meşe palamudu, bir meşe ağacı olurken, kendisi olmaktan çıkmıştır. Meşe ağacı meşe palamudundan farklı bir şeydir. Meşe ağacı o meşe palamudu *değildir*. Hegel, meşe ağacının meşe palamudunun *yadsınması* olduğunu söyler.

Bununla birlikte meşe palamudunda imlenen şey bir meşe ağacı olma potansiyelidir. Meşe palamudu kendi içinde kendi yadsınmasını içerir ve öyleyse çelişkilidir. Büyümesine olanak veren şey bu çelişkidir; *sadece* bu çelişkidir, der Hegel. Gerçekten bu çelişki türü her şeyde mevcuttur: Gerçeklik, şeylerdeki yadsımanın tekrar ve tekrar yüzeye çıkıp onları değiştirdiği süreçtir. Gerçeklik değişimin *kendisidir*.

O zaman Hegel bir adım daha atar. Bir şey kendisini yadsıdığında karşıtına dönüşür, der. Bu süreçle ilgili en ünlü örnek, Hegel'in nicelikten niteliğe dönüşüm dediği şeydir. Bununla, her biri temel karakterini değişmeden olduğu gibi bırakan bir dizi küçük değişimin, belirli bir noktadan sonra tam bir dönüşüme uğrayabileceğini kastetmiştir. Örneğin, suyun sıcaklığının yavaş yavaş azalması onda pek fark yaratmayacaktır; donma noktası olan 0°C'ye ulaştığında sıvı halden katı hale dönüşecektir. Buzu eritin ve suyun sıcaklığını yavaş yavaş artırın. Yine, 100°C'ye ulaşana kadar pek önemli bir değişiklik olmayacaktır; o dereceden sonra su buharlaşacak, sıvı halden gaz haline dönüşecektir. Dolayısıyla suyun sıcaklığının niceliğindeki bir dizi değişiklik niteliğinde bir değişikliğe neden olur. Nicelik, der Hegel, karşıtı, yani nitelik haline gelir.

Fakat Hegel, bu açık karşıtlığın altında yatan şeyin temel bir birlik olduğunu ileri sürer. 'Ne biri ne de diğeri gerçektir. Gerçek onların *hareketindedir.*'

Hegel'in söylemeye çalıştığı şeyi anlamak için meşe palamuduyla meşe ağacına dönelim. Birbirlerinden açıkça farklı ve ayrıdırlar. Bu bağlamda karşıttırlar. Yine de meşe ağacı meşe palamudundan gelişiyordu. Bir zamanlar o meşe palamuduydu. Meşe palamudu ve meşe ağacı aynı sürecin başlangıç ve sonuna işaret eder.

Bir başka örnek bu noktayı açıklığa kavuşturabilir. Yetmiş yaşındaki bir adam bir zamanların bir haftalık bebeğinden çok farklıdır. Yine de *aynı* kişidirler. Yaşlı adam bir zamanlar o bebekti ve ikisi, yetmiş yıllık bir yaşamın meydana getirdiği birçok dönüşüme rağmen temel bir kimliği paylaşırlar.

Dolayısıyla Hegel'in en bilinen argümanıyla, eğer salt bireysel şeylere odaklanırsak, yalnızca aralarındaki farkları görürüz. Ancak, şeylere diyalektik açıdan bakarsak, onların aynı sürecin parçaları olduğunu görürüz. 'Hakikat, bütündedir'. Onlara bir değişim sürecindeki anlar olarak baktığımızda, şeylerin gerçek anlamlarını bulabiliriz.

Hegel'in yeni felsefi yöntemi olarak, şeylere bakmanın yeni yolu diyalektiğin üç aşaması vardır. Birincisi, nesnenin kendisinde, herhangi bir değişiklik olmadan önce gördüğümüz, basit birlik. İkincisi, nesne karşıtına dönüştüğünde gördüğümüz, yadsıma. Üçüncüsü, bu karşıtlıklar daha büyük bir birlikte uzlaştığında gördüğümüz, yadsımanın yadsınması.

Şimdiye dek Hegel'in diyalektiğini, basitlik adına oldukça basmakalıp örnekler seçerek açıklamaya çalıştım. Ancak Hegel'in kendisi sadece düşünce ve toplumu gerçekten diyalektik sayıyordu. Hegel'in amacı, doğanın tüm fenomenlerinin ve insan tarihinin aşamalarının nasıl sadece 'Mutlak Tin' dediği şeyin yönleri olduğunu göstermekti. Bu 'Mutlak Tin' aslında 'Tanrı' demenin bir başka yoludur.

Hegel, her şeyin Tanrı'nın sonsuz zihninde varolduğuna inanıyordu. Onun felsefi sisteminin ana şeması, diyalektiğin birinci aşamasının 'basit birliği' olan Tanrı'nın, ikinci aşamada yadsınmasına, yani Doğaya neden olduğunu; bu arada üçüncü aşamanın da, insan bilinç ve anlayışının gelişimiyle Tanrı ve Doğanın birleşmesi olduğunu göstermekti.

Hegel insan bilinci için de paralel bir resim çizmiştir. İnsan zihni, der, kendisinin doğadan ayrı, yalıtılmış ve kendisine ait olmayan bir dünyada kaybolmuş olduğuna inanır. Hegel buna *yabancılaşma* demiştir. Bu, hem doğanın hem de kendisinin daha geniş bir birliğin – yani Mutlak Tin ya da Tanrı'nın– yönleri olduğunu kabul eden insan bilincinin büyümesiyle aşılır.

Hegel, gerçekte Aydınlanmanın 'insan zihninin gelişimi' biçiminde özetlenebilecek tarih kavrayışına -bunu Tanrı'nın zihni ya da Mutlak Zihnin gelişimine yükseltmiş olması dışında- mahkumdu hâlâ. 'Tarih kendisini olayların formunda giydiren zihindir' diye yazmıştı. Ve birkaç uzun kitapta ana hatlarını çizdiği büyük felsefi tasarıyı bunun üzerine kurmuştu. Hegel'in yargılarının çoğu nihayette geriye dönüktü ve bu yargılar burada konumuz dışında kalıyor. Bizi ilgilendiren, onun *yöntemidir*; yani ileri adım niteliğindeki, dünyayı görmenin yeni diyalektik yoludur.

Diyalektik yönteminin her şeyin içindeki çelişkilere dikkat çekmesi Hegel'in toplumdaki çelişkileri görmesini sağladı, ancak önerdikleri gerici ve geçmişe özenen çözümlerdi. **Hukuk Felsefesi**'nde (1821) Hegel, piyasa ekonomisinin, eğer başıboş bırakılırsa, yoksulluk, durgunluk ve toplumsal huzursuzluğa yol açacağını öne sürüyordu. Burjuva toplumsal düzeninin uzlaşmaz çelişkileri, diyordu, sadece o düzenden bağımsız olan ve Prusya monarşisinin bürokratik, yarı feodal yapılarına sahip bir devlet tarafından aşılabilir.

Son olarak da, Hegel'in, karşıtlıkların 'Mutlak'ta uzlaştığı inancı statükoyu öğütlemeye götürdü kendisini. 'Diyalektiktiğini' izleyen devrimci yorumların geliştirilmesini başkalarına bıraktı.

Feuerbach Hegel'i Ayağa Kaldırıyor

Hegel'in fikirlerine göre, "her türlü hareket ve yaşamın kökeninde' çelişki vardı, ve *tek* gerçek, değişim ve hareketti. Topluma uygulandığında bunlar son derece altüst edici fikirlerdi. Bunlar, Engels'in sözcükleriyle şu anlama geliyordu:

> Birbiri ardına gelen tüm tarihsel sistemler, insan toplumunun aşağıdan yukarıya gelişiminin sonsuz seyrinin sadece geçici aşamalarıdır. Her bir aşama gereklidir ve bundan dolayı kökenini borçlu olduğu zaman ve koşullar açısından haklıdır. Fakat kendi rahminde gelişen yeni, daha yüksek koşullar karşısında geçerliliğini ve haklılığını kaybeder. Sırası geldiğinde de bozulup yok olarak daha yüksek bir aşamaya yol vermelidir. (TE iii 339)

Kapitalizmin tarihin sonu olamayacağı, sadece bir aşama olduğu ve zıtlığını kendi içinde barındırdığı anlamına geliyordu bu. Ondokuzuncu yüzyıl Rus devrimcisi Aleksandr Herzen'in şöyle yazdığını akılda tutmak gerekir: 'Hegel'in felsefesi devrimin matematiğidir.'

Ancak Hegel'de her şey baş aşağı duruyordu. Doğal ve tarihsel olgular içinde işleyen diyalektik süreci keşfetmişti. Bütün bunların ortak özelliklerini diğer özelliklerinden yalıtmaya çalıştı. Sonra bu ortak özellikleri kendi mantığının temeli haline getirdi. Nihayet, bizzat bu mantıksal kategorilerin gerçek dünyanın yaşam ve hareketinden *sorumlu* olduğunu iddia etti. Diyalektik, şeyleri, dünyayı anlamanın bir yolu olmaktan çıkarak onları kontrol eden bir etkene yükseltilmişti. Düşünce gerçekliği yarattı, diyordu Hegel, tıpkı İncil'de Tanrı'nın dünyayı yarattığı gibi.

'Hegel büyük yanılgı içinde' diye yazıyordu Marx, 'gerçeği, düşüncenin ürünü sanıyor,' fakat 'gerçeklik özerk varlığını kafanın dışında sürdürür.' (G 101) Diyalektik, diyordu, 'baş aşağı duruyor. Gizemli kabuğunun içindeki akılcı çekirdeği keşfetmek için tersyüz edilmeli.' (K i 103)

Diyalektik kategoriler, tıpkı bütün düşünce ürünleri gibi, gerçek, maddi dünyayı yansıtır sadece. Maddi dünyayı anlamanın bir aleti olabilirlerdi, fakat önce 'gizemli kabuk'larından soyulmaları gerekirdi. Ve Hegel'in fikirlerini ayaklarının üstüne diken Ludwig Feuerbach oldu.

Hegel, ilk 'basit birlik'in, Tanrı ya da 'Mutlak İdea' olduğunu söylemişti. Ardından 'yadsıma', yani Tanrı'ya karşı ve Tanrı'dan yabancılaştırılmış maddi dünya geldi; diyalektiğin üçüncü aşaması, Tanrı ve maddi dünyayı Mutlak Tinde uzlaştıran, insan bilincinin yükselişiydi. Feuerbach, Hegel'in sadece insana ait olan düşünme yeteneğini varlığın yönetici ilkesine dönüştürmüş olduğunu ileri sürüyordu. Hegel, insanları maddi dünyanın bir parçası ve düşünceyi de sadece o maddi dünyayı yansıtan bir araç olarak görmek yerine, hem insanı hem de doğayı her şeye gücü yeten Mutlak İdeanın yansımalarına dönüştürmüştü.

Feuerbach'e göre bütün dinlerin kökeninde bu fikir vardır. Din – düşünme, eylem yapma ve dünyayı değiştirme becerisi vb.– insani güçleri alır ve onları hayali bir varlığa, Tanrı'ya aktarır. Böylece insanlar kendi güçlerini kendilerine yabancı bir şeye dönüştürürler. Böylece insani düşüncenin bu ürünü, Tanrı, Kadir-i Mutlak (her şeye gücü yeten) ve Alim-i Mutlak (her şeyi bilen) hale getirilirken, insanlar değer kaybeder, günahkar, zayıf ve aptal yaratıklar, kendi icatlarının kuklaları olarak görülürler. Kendi güçlerine yabancılaşırlar.

Feuerbach'ın din analizi ve onun analizinin yaslandığı materyalist felsefe 1840'larda Sol Hegelciler üzerinde olağanüstü etki yaratmıştı. Engels, **Hıristiyanlığın Özü** (1841) hakkında şöyle yazar:

> Materyalizmi tekrar tahtına oturttu. Doğa, her türlü felsefeden bağımsız olarak vardır. O, doğanın ürünleri olan biz insanların, üzerinde büyüdükleri temeldir. Doğa ve insanların dışında hiçbir şey yoktur ve sınırsız dinsel hayal gücümüzün yaratmış olduğu üstün varlıklar sadece kendi özümüzün hayali yansımalarıdır... Bu kitap hakkında bir fikir edinebilmek için, onun özgürleştirici etkisini deneyimlemiş

olmak gerekir. Coşku herkesi sardı; hepimiz birdenbire Feuerbachçı olduk. (SE iii 344)

Feuerbach'ın başarısı, Aydınlanmanın materyalizmini yeniden kurmasındaydı. En temel kavramı, 'türsel varlık' olarak adlandırdığı insan doğası kavramıydı. Fakat Feuerbach sadece Aydınlanmaya dönmemiştir. Fourier ve diğer ütopyacı sosyalistler gibi, insan doğası kavramını, çok daha fazlasını içerecek kadar genişletti. 'İnsanın özü sadece toplulukta, *insanın insanla birliğinde* yatar' diye yazmıştır.

Ancak, diğer Aydınlanma filozofları gibi, Feuerbach da insan doğasını hâlâ değişmeyen bir şey olarak görüyordu. Gerekli olan şey, insanları gerçek doğalarının farkına vardırmaktır, diyordu. Bu, amacı dinin insan zihni üzerindeki etkisini yok etmek olan bir eğitim süreciyle başarılabilirdi sadece.

Marx, 'Feuerbach materyalist olduğunda tarihten uzak duruyor, tarihi hesaba kattığında da materyalist olmaktan çıkıyor' diye yazarken Feuerbach'ın konumunu gayet iyi bir biçimde özetlemişti. (TE v 41)

Bununla beraber Feuerbach'ın Hegel eleştirisi Marx'ın kendine özgü konumu açısından başlangıç noktasını oluşturmuştu. Düşüncenin dünyayı yansıttığı, yoksa onu yaratmadığı inancı demek olan materyalizm onun tarih anlayışının temeliydi.

İnsanların varlıklarını belirleyen, onların bilinçleri değildir; tam tersine onların toplumsal varlıkları bilinçlerini belirler.' (SE i 503)

Marx, **Kutsal Aile**'de Genç Hegelcilere karşı onyedinci yüzyıl bilimsel devriminin ve onsekizinci yüzyıl Aydınlanmasının materyalizmini savunmuştu. Genç Hegelcilerin düşüncenin dünyayı yönettiği inançlarını, **Alman İdeolojisi**'ne yazdığı önsözde hicvetmişti:

Bir zamanlar cesur bir arkadaşımız, insanların, sadece *yerçekimi fikrine* sahip oldukları için suda boğuldukları gibi bir fikre sahipti. Eğer bu kavramı, örneğin bunun bir batıl inanç, bir dinsel kavram, olduğunu itiraf ederek, kafalarından

> atarlarsa, sudan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı son derece dayanıklı olurlar. O, tüm yaşamı boyunca yerçekimi yanılsamasına, tüm zararlı sonuçlara karşı dövüşmüştü. Bu cesur arkadaş Almanya'daki yeni devrimci filozof tipiydi. (TE v 24)

Hegelci sol açısından, insanların özgür olmak için yapmak zorunda kaldıkları tek şey kendilerinin özgür olduklarını düşünmek, kendilerini 'özgür olmama hayali'nden kurtarmak olacaktı. **Alman İdeolojisi**'nin esas hedefi Max Stirner, zorlayıcı güce sahip devletin maddi aygıtını, kendi hayal gücümüzün yarattığı bir 'hayalet' olarak yadsımıştı. Marx'ın Feuerbach eleştirisi, eleştirisinde yeterince ileri gitmediği biçimindeydi. Sadece doğa değil, tarih de materyalist bağlamda ele alınmalıydı.

4. Marx'ın Yöntemi

Eğer tekrar bu tür bir çalışma için zaman olsaydı, iki ya da üç formada, Hegel'in keşfettiği fakat aynı zamanda mistisizme boğduğu bu yöntemdeki akılcı olanı ortalama insan zekasının hizmetine sunmayı çok arzu ederdim. (SE 100)

Marx'ın Ocak 1858'de Engels'e yazdığı mektupta ifade ettiği bu arzuyu gerçekleştirecek zamanı elbette ki olmamıştır ve 'Diyalektik' sorunu sonraki Marksistleri uğraştırmıştır. Bu bölüm, bu sorunu çözmeye çalışmayıp, yalnızca Marx'ın toplumu anlama yaklaşımının ana hatlarını çizmeye çalışacaktır.

Emek ve Yabancılaşma

Sosyalizme karşı öne sürülen en eski sav –onun insan doğasına aykırı olduğu– aynı zamanda fazlasıyla popülerdir. İnsanlar sosyalizm iyi bir fikir olduğunu ama asla gerçekleşmeyeceğini, çünkü insan doğasını değiştiremeyeceğinizi söyler. Yoksulluk, sömürü ve şiddetten arınmış bir toplum yaratma girişimleri, insanların doğal olarak bencil, açgözlü ve saldırgan oldukları gerçeğiyle karşılaşmak zorundadır.

Bu sav büyük bir ihtimalle eski Hıristiyanlığın ilk günah kavramına kadar gider. İnsanoğlu (insan doğası hakkında konuşanlar kadınları bütünüyle unutma eğilimdedirler), alnında Kabil'in işaretiyle doğmuş günahkar bir hayvan olarak, tek kurtuluşu Tanrı'nın lütfuyla bu dünyanın dışındadır. Adam Smith, onsekizinci yüzyılın Britanya'sında doğan kapitalist toplumun neden doğal ve kaçınılmaz olduğunu açıklamak için bu savın laik bir versiyonunu kullanıyordu. Smith piyasa ekonomisinin kökenlerinin izlerini 'insan doğasındaki... trampa, takas ve değiş tokuş eğilimi'ne kadar götürüyordu.

Bu fikirler bugün canlılığını korumaktadır. Smith'in serbest piyasa ekonomisi, monetarizmde yaşamaktadır. Her türlü 'bilimsel' teori, rekabet ve savaşın insan doğasına içkin olduğunu kanıtlamaya

çalışmaktadır. Sosyo-biyoloji olarak bilinen sözde (pseudo)-bilim, insanların arazi parçaları için birbirleriyle dalaşan gerçek hayvanlar olduklarını iddia eder. Bu tür fikirlerden türetilen iddialar sonsuzdur. Bu tür fikirler, kadınların erkeklerden doğal olarak aşağı olduklarını, biyolojileri gereği yemek pişirmeye, yatak yapmaya ya da çocuklara bakmaya mahkum olduklarını kanıtlamak için kullanılmıştır.

Marx, 'Feuerbach Üzerine Tezler'inin altıncısında değişmeyen bir insan doğası fikrine karşı çıkıyordu. Orada şunu ilan ediyordu: 'Feuerbach dinin özünü insanın özüne indirgiyor. Ama insanın özü, tek tek her bireyin doğasında varolan bir soyutlama değildir. Gerçekliği içinde bu, toplumsal ilişkiler toplamıdır.' Diğer bir deyişle, soyut olarak 'insan doğası' diye bir şey yoktur. Daha doğrusu, toplum değiştikçe, erkek ve kadınların inançları, arzuları ve becerileri de değişir. İnsanlar varolma biçimleri, içinde yaşadıkları toplum biçiminden ayrılamaz. Böylece insanların nasıl davrandıklarını anlamak için önce tarihsel olarak değişen 'toplumsal ilişkiler toplamı'nı analiz etmemiz gerekir. Yaşamının sonlarına doğru 'benim *analitik* yöntemim' diye yazmıştı Marx, '*insandan* değil, ekonomi tarafından verilen toplum döneminden yola çıkar.' (D 217)

Böylece Marx, değişmeyen bir insan doğası kavramını kabul etmemekle birlikte, geniş ölçüde farklılık gösteren toplumlardaki insanların belirli şeyleri paylaştıklarına inanmayı da sürdürüyordu. Gerçekten de, insan topluluklarının ve bu arada onları oluşturan insanların inanç, arzu ve becerilerinin neden değiştiğini açıklayan şey kesinlikle bu ortak özelliklerdir.

Marx'ın konuya ilişkin düşünceleri, Feuerbach'ın 'türsel varlık' kavramını devraldığı, fakat ona radikal olarak farklı bir içerik verdiği **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'nda gelişmişti. Tekrar 'Feuerbach Üzerine Tezler'den alıntı yapalım: 'İnsanın özü... ona göre [Feuerbach'a], yalnızca "türsel" olarak, birçok bireyi sadece *genel bir biçimde* birleştiren içsel, sessiz, genel bir nitelik olarak görülebilir. (TE v 8) Feuerbach için insanları toplumda birbirine bağlayan şey, bireyleri birbirlerine çeken doğal ve değişmez duygu sevgidir.

Ancak Marx için '*emek*, insanın *özü*[dür]' (TE iii 333) ve toplumun temelidir. İnsan, çalışan bir hayvandır. 'Ancak nesnel dünya üzerinde çalışmasıyladır ki...insan kendisinin *türsel bir varlık* olduğunu kanıtlar. Bu üretim onun etkin türsel yaşamıdır. Bu üretim yoluyladır ki, doğa *onun* eseri ve gerçekliği olarak görünür.' (TE iii 277)

İnsan, diğer hayvanlar gibi, doğanın bir parçasıdır ve onlar gibi, hayatta kalma ve kendisini yeniden üretme ihtiyacıyla hareket eder. Fakat insanları diğer hayvanlardan ayıran şey, insanların ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri yolların çeşitliliğidir. Bu, insanların bilinçli ve özbilinçli yaratıklar olduğu için olanaklıdır:

> Hayvan doğrudan kendi yaşam etkinliği ile birdir. Kendisini ondan ayırt etmez. O, onun yaşam etkinliğidir. İnsan ise yaşam etkinliğini iradesinin ve bilincinin nesnesi kılar. O bilinçli yaşam etkinliğine sahiptir... Bilinçli yaşam etkinliği, insanı hayvansal yaşam etkinliğinden dolaysızca ayırır. (TE iii 276)

Bizzat kendisinin defalarca kullandığı bir anolojiyi ödünç alarak Marx'ın vurgusunu daha açık hale getirebiliriz. Bir arı kovanı, her arının, kovanın ekonomisi dahilinde yerine getireceği göreve sahip olduğu son derece örgütlü bir işbölümü örneğidir. Ama arıların işi tekrara dayanan bir iştir. Milyonlarca yıldır değişmemiştir. Bir arının yapabileceği, onun genetik yapısıyla belirlenen son derece dar kapsamlı etkinliklerle önceden sınırlanmıştır.

İnsanlar bu sınırlamaya tabi değildirler. Onlar üretim yöntemlerini değiştirebilir ve geliştirebilirler. Bunu, üstün zihinsel donanımlarından dolayı yapabilirler. İnsanların düşünüm [reflection]gücü vardır. Diğer bir deyişle, yapıyor oldukları şeyi durdurabilir ve aynı amaca ulaşmanın başka yollarıyla kıyaslama yapabilirler. Dolayısıyla yapıyor oldukları şeyin kritiğini yapabilir ve geliştirebilirler. Hatta izlenecek yeni hedefler belirleyebilirler.

İnsanlığın bir tarihi olmasının nedeni budur. Doğa tarihi, ne tür hayvanların var olduğunu keşfetmek ve onların davranışlarını

incelemekle ilgilidir. Doğal dünya için değişim ancak yeni bir tür ortaya çıktığında söz konusudur. Öte yandan insanlık tarihi, içinde aynı türün ihtiyaçlarını karşılamak için örgütlendiği değişen biçimlerle ilgilidir.

Ancak Marx, bilincin insanların içinde yer aldıkları üretici etkinlikten ayrılamaz olduğunu özenle vurgular. **Alman İdeolojisi**'ndeki ifadesiyle: 'İnsanlar hayvanlardan bilinçle, dinle ya da istediğiniz herhangi bir şeyle ayırt edilebilirler. Onlar kendilerini fiziksel örgütlenmelerince koşullanan bir adım olarak geçim araçlarını *üretmeye* başlar başlamaz hayvanlardan ayırmaya başlarlar.' (TE v 31)

Erkeklerin ve kadınların her şeyden önce *üreticiler* olduğu biçimindeki önerme, neredeyse tüm erken dönem düşünürlerinin kabul ettikleri toplum hakkındaki temel varsayımlara radikal biçimde meydan okuyordu. Aristo insanı rasyonel bir hayvan olarak tanımlamıştı. Bu tanım düşünme ve akıl yürütme gücünü diğer tüm etkinliklerden, özellikle de tarihte insanların çoğunluğunun mahkum edildiği gündelik kol emeği angaryasından ayırır.

Aristo köleci bir toplumunun ürünüydü. Antik dünyanın egemen sınıfı, kol emeğini yalnızca kölelerine uygun bir etkinlik olarak hor görürdü. (Roma'da bir kölenin yasal tanımı *instrumentum vocale* – konuşan alet– idi.) Aristo'nun iyi insan imgesi, yaşamak için çalışmaya ihtiyacı olmayan ve yüksek zihinsel şeylerle ilgilenebilen bir köle sahibidir. Yaşadıkları sınıflı toplumların bir yansıması olarak, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın benzeri, Descartes'ten Hegel'e kadar bütün büyük burjuva filozoflarınca yapılmıştır. Hepsi de zihnin yaşamını insana ilişkin yegâne önemli şey olarak görmüş ve hakikatin peşine düşebilmek için ihtiyaç duydukları aşağılık maddi şeylerin – yiyecek, giyecek, barınak– sağlanması için başkalarının çalışması gerektiğini varsaydılar. Marx'ın yazdığı gibi, 'Hegel'in bilip onayladığı biricik emek *soyut zihinsel emektir*.' (TE iii 333)

Marx bu görüşü, üretken emeği insanın *ne*liğinin temeli yaparak, tersyüz etmiştir. O, emeği insanları doğaya bağlayan şey olarak görüyordu. 'İnsan doğada *yaşar* –yani doğa onun *bedenidir*; eğer

ölmeyecekse onunla sürekli alış veriş halinde kalmalıdır.' (TE iii 275) İnsan ve doğa arasındaki bu 'sürekli alış veriş' iki yönlü bir süreçtir.

İnsan emeği doğayı dönüştürür. Marx ebedi bir insansal 'türsel varlık' fikriyle nasıl alay ettiyse değişmez bir doğa fikriyle de öyle alay ediyordu. Feuerbach hakkında şunları yazıyordu:

> Çevresindeki duyusal dünyanın, ebediyen doğrudan verili, hep aynı kalan bir şey olmadığını, sanayinin ve toplumun gidişatının ürünü olduğunu, hatta tarihsel bir ürün, her biri önceki kuşağın omuzları üzerinde duran bütün bir kuşaklar zincirinin etkinliğinin sonucu anlamında [bir ürün] olduğunu görmüyor... En basit 'duyusal kesinlik' nesneleri bile, ona, ancak toplumsal gelişme, sanayi ve ticari gelişme aracılığı ile verilmiştir. Neredeyse tüm meyve ağaçları gibi kiraz ağacı da, bilindiği gibi, bölgemize yalnızca birkaç yüzyıl önce *ticaret* yoluyla aktarılmış ve ancak bu şekilde, belirli bir toplumun belirli bir dönemdeki bu eylemi *yoluyla* Feuerbach için 'duyusal kesinlik' haline gelmişti. (TE v 39)

Ancak insanların emeği sadece doğayı dönüştürmekle kalmaz, insanların kendilerini de değiştirir. Üretim, Marx için, *toplumsal* bir etkinliktir. Emeği, 'iki yönlü bir ilişki' içeren bir şey olarak betimler: "Bir yönüyle doğal, diğer yönüyle toplumsal bir ilişki olarak -hangi koşullar altında, hangi biçimde ve hangi amaçlar için olursa olsun tek tek bireylerin işbirliğine işaret etmesi anlamında toplumsal." (TE v 43)

Dolayısıyla insanlar temelde toplumsal yaratıklardır. İnsanların toplum dışında var olduklarını düşünmenin hiçbir anlamı yoktur. İşte bu bağlamda Marx teorilerini toplumdan yalıtılmış birey tasarımına dayandıran ve kapitalist pazarın işleyişini bu 'doğal insan'ın arzularından kaynaklanıyormuş gibi açıklayan politik ekonomistlere meydan okuyordu. Hobbes'un güç ve zenginlik için sürekli mücadeleye dayanan ve 'herkesin herkesle savaşı' olarak adlandırdığı türden yalıtılmış bir birey olarak bu insan görüşü kolayca kapitalist toplumu haklı çıkartmaya yarayabilirdi.

Marx bu fantezilere 'Robinsonculuk' diyordu, çünkü onlar insanları sanki kendi adasında yaşayan Robinson Crusoe gibi görüyorlardı. 'Bu serbest rekabet toplumunda, birey, önceki tarihsel dönemlerde onu belirli ve sınırlı bir insan kümelenmesinin eklentisi haline getiren doğal bağlardan ayrılmış gibi görünür.' (G 83)

Fakat bu sadece görüntüdür:

> İnsan en yalın anlamında bir *zoon politikon* [topluluklar halinde yaşayan bir hayvan]dur, sadece bir sürü hayvanı değil, kendisini sadece toplumun içinde bireyleştirebilen bir hayvandır. Toplumun dışındaki yalıtılmış bir bireyin üretimi... *bir arada* yaşayan ve birbirleriyle konuşan insanlar olmaksızın dilin gelişmesi kadar saçmadır. (G 84)

Eğer en temel insani etkinlik üretim ise, bundan, toplumu analiz ederken üretimin örgütlenme biçimine son derece dikkat etmemiz gerektiği sonucu çıkar. Böylece Marx bütün dikkatini, lord ile serf ya da kapitalist ile işçi arasındaki sömürü ilişkileri, yani 'toplumsal üretim ilişkileri' üzerine yoğunlaştırır.

Eğer üretim toplumsal bir etkinlik ise, bundan da, üretimin örgütlenmesindeki değişikliklerin, toplumda değişikliklere ve dolayısıyla, 'insanın özü toplumsal ilişkilerin toplamı' olduğundan insanların inançlarında, arzularında ve davranışlarında da değişikliklere yol açacağı sonucu çıkar. Bu, olgun versiyonunu sonraki bölümlerde ele alacağımız Marx'ın materyalist tarih kavrayışının özüdür. Şimdi Marx'ın tarihsel materyalizminin, **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'ndaki ilk taslağına kısaca bir göz atalım; çünkü bu konu, onun Hegel ve Feuerbach eleştirileri ve kendi analitik yöntemini nasıl gördüğüyle yakından ilgilidir.

Hegel ve Feuerbach için yabancılaşma, dünyayı hatalı bir biçimde görmenin sonucu olarak salt entelektüel bir fenomendir. Ancak Marx yabancılaşmayı maddi ve toplumsal bir süreç olarak ele aldı. Kapitalist toplumda işçi, gücünü ve becerilerini kapitaliste satmak zorundadır. Sonuç olarak ne emeğinin ürünlerini ne de bizzat emeğini

kontrol edebilir. Onun aracılığıyla insanlığını gerçekleştirdiği 'yaşam etkinliği' ya da 'türsel varlığı' olması gereken şey, bir amacın salt bir aracı haline gelir. Bu şekilde işçi kendi insani doğasına yabancılaşmış olduğundan dolayı doğaya da yabancılaşır, çünkü doğayı dönüştürmesi ve böylece onu insanlaştırması emeği aracılığıyladır ve ayrıca diğer insanlara da yabancılaşmıştır. Bu yabancılaşmış emek durumu, işçi olmayan birinin diğerlerinin emeğini denetlediği ve ondan kâr elde ettiği, işçi ve kapitalist ilişkisini doğurur.

Marx için kapitalizm, işçiye emeğinin ürünlerinin hükmettiği bir dünyadır. **1844 Elyazmaları**'nda güçlü bir biçimde geliştirilen bu görüş, **Kapital** de dahil olmak üzere Marx'ın sonraki yazılarında yer alacaktır. Fakat onun yabancılaşmış emek analizi halen felsefi geçmişinin izlerini taşımaktadır.

İlk planda her şey –alçalmış, bozulmuş, yabancılaşmış– olanla olması gereken insan doğası arasındaki karşıtlık üzerine inşa edilmiştir. **Elyazmaları**'nda kapitalizm öncelikle hâlâ *doğal olmayan* bir toplumdur; Fourier ve öteki ütopyacıların insanların gerçek ihtiyaçlarını karşılamaktaki beceriksizliğini kınadıkları 'toplumsal cehennem'dir.

Öncelikle kapitalist toplumun zayıflığının böylesi bir ahlaki teşhisi, herhangi bir sosyalist teorinin özsel bir parçasıdır. Ancak Marx'ın sonraki yazılarını erken sosyalistlerinkinden ayıran şey, kapitalizmin, kendini yıkılışa götüren maddi ve toplumsal koşulları yine kendisinin yarattığı yolundaki analiziydi. Marx ***Elyazmaları***'nda henüz, sonradan **Kapital**'de 'modern toplumun ekonomik devinim yasası' (K i 92) olarak adlandıracağı şeyle gerçekten ilgili değil, ama kapitalizmin insan doğasını nasıl yadsıdığını göstermekle ilgiliydi.

Yine, Marx'ın sınıf mücadelesini ciddi olarak ilk kez burada ele aldığı da doğrudur. **Elyazmaları**'nın ilki şu cümleyle açılır: 'Ücretler kapitalist ve işçi arasındaki antagonistik mücadeleyle belirlenir.' (TE iii 235) Bununla beraber sınıf mücadelesinin, hem kapitalizmin gelişiminde hem de yıkılışında nasıl kritik bir rol oynadığına dair gerçek bir tartışma bulunmamaktadır. Komünizm, **Elyazmaları**'nda hâlâ, felsefi bir kategori, tarihin bütününün anlamını ondan aldığı amaç

olarak görünür. Marx bunu 'tarih bilmecesinin çözümü' (TE iii 297) diye adlandırır. Bu noktada Hegel'in çelişkilerin Mutlak Tinde uzlaştırılması demek olan tarihin sonunun baştan belirlendiği döngüsel diyalektiğinin etkisi hâlâ güçlüdür.

Bu felsefi izlerin politik etkileri vardır. Yabancılaşmış emek analizinin bir içerimi de, kapitalistlerin kendilerinin de yabancılaşmış olmaları, kendilerinin de insandan aşağı bir varlık olarak yaşamaya mahkum edilmiş olmalarıdır. Bu tür bir sav, ütopyacı sosyalistler tarafından, burjuva toplumunun alaşağı edilişinden kapitalistlerin de yarar sağlayacaklarını ileri sürerek işçilerin yanı sıra kapitalistlerin de katılımının haklı gösterilmesi amacıyla kullanılmıştı.

Engels'in 1892'de kendi erken dönem yazıları hakkındaki sözleri Marx'ın **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'ı için de doğrudur:

> Modern enternasyonal sosyalizm... 1844'de yoktu. Kitabım, onun embriyonik gelişmesinin aşamalarından birisini temsil etmektedir; insan embriyosunun ilk dönemlerinde hâlâ balık atalarımızın solungaç kavislerini yeniden üretmesi gibi, bu kitabın her yerinde de, atalarından birinden, Alman felsefesinden, modern sosyalizmin çıkışının izleri sergilemektedir. Dolayısıyla komünizmin salt bir işçi sınıfı partisinin öğretisi olmadığı, aynı zamanda kapitalist sınıf da dahil olmak üzere tüm toplumun mevcut kısıtlı koşullarından kurtuluşunu kapsayan bir teori olduğu üzerine büyük bir vurgu yapılmaktadır. Bu, soyut olarak doğrudur, ama pratikte kesinlikle yararsızdır, hatta bazen daha kötüdür. Varlıklı sınıflar sadece herhangi bir kurtuluş isteği duymamakla kalmayıp işçi sınıfının kendi kurtuluşuna kararlılıkla karşı çıktıkları sürece, toplumsal devrim yalnızca işçi sınıfı tarafından hazırlanacak ve sadece bu sınıf onun için savaşacaktır. (SE iii 444)

Sonraki çalışmalar olan **Alman İdeolojisi**, **Felscfenin Sefaleti**, **Kapital** ve taslaklarında Marx kendi tarih teorisini geliştirmiş ve kapitalist sömürünün işçileri kapitalizmi yıkmak için nasıl

örgütlenmeye zorladığını göstermiştir. **1844 Elyazmaları**'ndaki yabancılaşmış emek analizi, Engels'in söylediği gibi, sonradan olgunlaşacak olan teorinin bir embriyosudur.

'*Kapital*'in Mantığı

'Eğer Marx ardında (büyük harfle başlayan) *"Mantık"* bırakmadıysa da, **Kapital**'in *mantığını* bırakmıştır,' diye yazıyordu Lenin. Lenin bununla, Marx'ın Hegel'in diyalektiğinin 'akılcı çekirdeğini' çekip çıkartan 'iki ya da üç forma' yazmamış olmasına karşın, **Kapital**'in onun yöntemini iş üzerinde gösterdiğini kastediyordu. Onun bu yapıtın incelenmesi bize Marx'ın diyalektik versiyonunun temelini oluşturan ilkeleri anlamamızı sağlayacaktır.

Marx'ın hareket noktası Hegel'inkinden farklıydı:

> Benim diyalektik yöntemim, temellerinde, Hegelci olandan sadece farklı değil aynı zamanda tam anlamıyla tam olarak ona karşıttır da. Hegel için, 'İdea' adı altında bağımsız bir özneye bile dönüştürdüğü düşünme süreci, gerçek dünyanın yaratıcısıdır ve gerçek dünya, sadece ideanın dışsal görünüşüdür. Benim içinse bunun tersi doğrudur; Düşünsel olan, maddi dünyanın insan zihninde yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir. (K i 102)

Diğer bir deyişle Marx'ın yaklaşımı materyalistti:

> Başlangıç noktamız olan öncüller, keyfi öncüller, dogmalar değildir ama soyutlamaları ancak imgelemde yapılabilen gerçek öncüllerdir. Onlar hem hazır bulunan hem de kendi etkinlikleri tarafından üretilen maddi yaşam koşulları ve etkinlikleri olan gerçek bireylerdir. Dolayısıyla bu öncüller salt ampirik bir yöntemle doğrulanabilir. (TE v 31)

Bu, 'gerçek bireyleri, etkinliklerini ve maddi yaşam koşullarını' sadece onları gözlemleyerek ve kaydederek anlayabileceğimiz

anlamına gelmez. Çünkü görünüşler bazen aldatıcıdır. Şeyler her zaman göründükleri gibi değildir. Örneğin, kendi gözlemlerimizle yargıya ulaşacak olursak, yeryüzü hareketsiz, güneş ise onun çevresinde döner. Gerçekte ise durum bunun tam tersidir.

Marx'ın kendisi de **Kapital**'de, 'göksel cisimlerin görünen devinimleri onların duyularla algılanmayan gerçek devinimlerini iyi bilen birisi için anlaşılabilir sadece' (K i 433) diye yazarken bu örneği verir. Böylece o, nesnelerin, gerçek ama gizli davranışı ile açık ama yanıltıcı davranışı arasında ayrım yapar. Onun *öz* ya da iç yapı dediği şeyle *fenomen* ya da dış görünüş arasındaki bu ayrım **Kapital**'de ayrıntılı bir biçimde işlenmektedir. Gerçekten de Marx, 'eğer dış görünüş ile şeylerin özü çakışsaydı, her türlü bilim gereksiz olurdu' (K iii 817) demektedir.

Görünüşün gerçeklikten farklılaşmasının genel nedenleri bir yana Marx'ın bunu özellikle kapitalizm için düşünmesinin gerekçeleri vardı. Çünkü sınıflı bir toplum olarak kapitalizm, nasıl işlediğine dair algımızı çarpıtmak için ideolojiyi sistemli bir şekilde kullanır.

Görünüşlerin arkasına nüfuz etmek için Marx, 'soyutlama gücü' (K i 90) dediği şeye başvurur. Bununla, anlamaya çalıştığımız gerçekliğin en temel genel özelliklerini içine alan ve tüm ikincil ve ilgisiz konulardan arındırılmış kavramlar oluşturmamız gerektiğini kastetmektedir. Örneğin fizik, rengi, kimyasal bileşimi, canlı ya da canlı maddeden oluşup oluşmadığı gibi soruları bir kenara koyarak bir cismin *kütlesini* ele alır. Bilim insanları, bu kütle kavramı temelinde, tüm cisimler için geçerli olan eylemsizlik ilkesi, yerçekimi yasası ve serbest düşme yasası gibi teorileri formüle edebilmiştir.

Marx, Ricardo'nun, emek değer teorisini formüle ederken benzer bir soyutlama becerisi göstermiş olduğuna inanıyordu: 'Son çözümlemede Ricardo bilime seslenir: Dur! Burjuva sisteminin fizyolojisinin temeli, başlangıç noktası, –içsel organik uyumunu ve yaşam sürecini anlamak için– *emek-zamanı tarafından değerin* belirlenimidir.' (ADT ii 165-6)

Sorun, bu türden soyutlamaların genellikle görünüşlerle çelişmesidir (gerçekten de, öyle olmasalardı, Marx'ın söylediği gibi, bilime ihtiyaç duyulmayacaktı). Örneğin, tüm cisimlerin saniye karede 32 fit hızla düştüğünü söyleyen serbest düşme yasası ancak boşlukta doğrudur. Gerçeklikte ise havanın sürtünmesi nedeniyle bir taş ile bir tüy yere aynı zamanda ulaşmaz. Yine, hem Ricardo'nun hem de Marx'ın bildiği gibi, metalar gerçekte onları üretmek için gerekli emek zamanla orantılı olarak değiş tokuş edilmez.

Bununla demek istenen, soyutlamanın herhangi bir bilimsel analizin sadece *başlangıç noktası* olduğudur. Bize temel özellikleri yalıtma imkanı verir. O halde bu özelliklerin gözümüzle gözleyebildiklerimizle nasıl ilgili olduğunu açıklamalıyız. Marx, Ricardo'nun yöntemine, formülleştirmiş olduğu soyut kavramı (emek değer teorisini), açıklamak istediği yaşam gerçekliğinin yanına koymasına itiraz ederek ciddi eleştiri getirmişti. Bu ikisi, yan yana durmalarına rağmen birbirleriyle oldukça ilişkisizdi. Öte yandan Marx için soyutlama, basitçe bir amacın aracıydı, dünyayı daha iyi anlamanın dolambaçlı bir yoluydu.

Marx, daha sonra göreceğimiz gibi, emek değer teorisiyle açıkça çelişen genel kâr oranını örnek olarak verir. Ricardo, genel kâr oranının varlığını, (Marx'ın yaptığı gibi) onu açıklamak için emek değer teorisini kullanmaksızın, basitçe kabul etmişti:

> Ricardo, bu *genel kâr oranını postulatı* yerine, onun varlığının emek-zamanı tarafından değerin belirlenimi ile tutarlı olmaktan ne kadar uzak olduğunu incelemeliydi. O zaman onunla tutarlı olmak bir yana... *çeliştiğini* ve dolayısıyla onun varlığının birtakım ara aşamalar yoluyla açıklanmak zorunda olduğunu bulacaktı. (ADT ii 174)

Görünüşleri soyutlamalardan yola çıkarak açıklama sürecine ve 'birtakım ara aşamalardan geçerek' işleyişine Marx, 'soyuttan somuta yükselme yöntemi' adını vermişti (G 101). Marx'ın 'somut'tan kastı, gözlediğimiz edimsel olarak var olan dünyadır. Şöyle yazıyordu:

> İşe, gerçek ve somutla başlamak, dolayısıyla, ekonomide, örneğin, tüm toplumsal üretim eyleminin temeli ve konusu olan... nüfusla başlamak doğru gibi görünüyor. Ancak daha yakından incelenirse bunun yanlış olduğu anlaşılır. Nüfus, örneğin onu oluşturan sınıfları bir kenara koyacak olursam, bir soyutlamadır. Yine bu sınıflar, eğer onların yaslandıkları öğelere aşina değilsem boş sözcüklerdir. Örneğin ücretli emek, sermaye, vb. gibi. Bunlar sırayla değişimi, işbölümünü, fiyatları, vb. varsayar. Örneğin, sermaye ücretli emek olmadan, değer, para, fiyat, vb. olmadan hiçbir şey değildir. Dolayısıyla, eğer işe nüfusla başlarsam, bu bütünün kaotik bir biçimde kavranışı olur ve böylece daha ileri belirlenimler aracılığıyla, en basit belirlenimlere varıncaya dek, hayali somuttan çok daha incelikli soyutlamalara doğru, analitik bir biçimde çok daha basit kavramlara ilerlerim. Oradan da ben sonuçta tekrar nüfusa varıncaya dek yolculuğun tekrarlanması gerekir, fakat bu kez bütünün kaotik bir biçimde kavranması olarak değil, birçok belirlenim ve ilişkinin zengin bir bütünlüğü olarak. (G 100)

Öyleyse Marx'ın analiz yöntemi budur. Öncelikle, gerçekliğin karmaşık olduğunu, birçok farklı öğeden oluştuğunu kabul etmemiz gerekiyor. Marx'ın söylediği gibi: 'Somut, birçok belirlenimin toplamı, dolayısıyla çeşitliliğin birliğidir.' (G 101) O halde bu gerçekliği anlamak için, onu bu 'en basit belirlenimlerine' ayırmak üzere 'soyutlama gücünü' kullanmak zorundayız. Ve bunları yalıtarak, 'bu kez... birçok belirlenim ve ilişkinin zengin bir bütünlüğü olarak' somut gerçekliği yeniden inşa etmekte kullanabiliriz.

Dolayısıyla öncelikle somutu 'en basit belirlenimler'ine ayırarak somuttan soyuta ve ardından da bunları bütünü yeniden inşa etmek için kullanarak soyuttan somuta hareket etmeliyiz. Bu yöntemi, Marx **Kapital**'de kapitalist toplumu analiz ederken iş başında göreceğiz.

Marx, karmaşıklığına rağmen somut gerçekliği bir 'bütünlük', 'çeşitliliğin *birliği*' olarak niteler. Onun yönteminin özü, toplumun bir

bütün oluşturduğu fikridir. Toplumun farklı yönleri ancak bütünün parçaları olarak anlaşılabilir; biri diğerinden yalıtılmış olarak bir anlam ifade etmezler. Bütünü 'en basit belirlenimler'ine ayrıştırmak, onları 'birçok belirlenim ve ilişkinin zengin bütünlüğü' olarak yeniden oluşturmanın bir ön hazırlığıdır sadece. Marx, toplumu birbirleriyle herhangi bir gerçek ilişkiden yoksun yalıtılmış bireylerin bir toplamı, 'toplumsal sistemin organlarının yer değiştirdiği' (TE vi 166-7), bir şey olarak görme eğilimlerinden dolayı politik ekonomistleri eleştiriyordu.

Bir kez toplumu bir bütünlük olarak görürsek, onun zaman içinde değiştiği fikrini kavramak kolay olur. Marx'ın politik ekonomistlere yönelik eleştirilerinden bir diğeri de, onların kapitalizm için saptadıkları yasaları her toplum biçimine uygulanabilir saymalarıdır. 'Ekonomistler burjuva üretimi ilişkilerini... sabit, değişmez ve ebedi kategoriler olarak açıklarlar.' Sonuç olarak onlar 'üretimin yukarıda belirtilen [üretim] ilişkiler[in]de nasıl yer aldığını açıklarlar, fakat açıklamadıkları şey, bizzat bu ilişkilerin nasıl üretildiği, yani, onları doğuran tarihsel harekettir.' (TE vi 162)

Öte yandan Marx'ın yaklaşımı ise daima tarihseldir. Kapitalist üretim ilişkileri, toplumun tarihsel olarak belirli ve geçici bir biçiminin ilişkileridir. 'Ekonomik kategoriler yalnızca toplumsal üretim ilişkilerinin soyutlamalarıdır,' (TE vi 165) der Marx, bu yüzden toplum değiştikçe onlar da değişir.

Marx bu tarihsel perspektifi Hegel sayesinde ulaşabilmiştir. Hegel, toplum biçimleri de dahil *'her şey kendi içinde çelişkilidir,'* demişti. Ancak Hegel toplumun uzlaşmaz çelişkilerini son analizde Mutlak'ta çözerken, Marx çelişkilerin bir sonunun olmadığına inanıyordu. Değişime yol açan şey -feodal toplumdaki çelişkilerin kapitalizme yol açması gibi- çelişkidir. Ve kapitalizm de daha öte değişikliklere yol açacak olan kendi çelişkilerini içerir.

Dolayısıyla diyalektik, Hegel'deki gibi, Tanrı'nın ya da Mutlak Tinin otobiyografisinden çok bir tarihsel gelişme teorisi olur. Toplumsal örgütlenmenin her biçimi, ona değişim potansiyeli sağlayan

çelişkileri kendi içinde barındırır. O 'karşıtların birliği'dir ve tarihsel gelişim bu karşıtların savaşımıdır.

Eğer, bir sınıfın başka bir karşıt sınıfı sömürdüğü her sınıflı toplumun bir karşıtların birliği olduğunu söylemek, birtakım önemli şeylerden söz etmek demektir. Öncelikle, her bir sınıf ancak diğeriyle antagonistik ilişkisi içinde var olmaktadır. Sömüren ve sömürülen karşılıklı olarak birbirlerine bağlıdır. Dolayısıyla sermaye ücretli emekten ayrılamaz; çünkü sermayenin can damarı olan kârları yaratan ikincisiyken, '*ücretli emek* de... sermaye üreten emektir' (G 462) der Marx.

Dolayısıyla Marx'ın sınıf kavramı, sınıfları işbölümünde (beyaz yakalı işçiler, kol işçileri, müdürler, uzmanlar ve diğerleri) yerine getirdikleri teknik işlevle tanımlayan sosyologların kullanım biçimlerinden çok farklıdır. Marx'a göre sınıflar yalnızca birbirleriyle antagonistik ilişkilerinde ortaya çıkar. Sınıf mücadelesi, bir anlamda sınıflardan önce gelir; çünkü toplumsal gruplar ancak çatıştıkları ve karşıt çıkarlarının farkına vardıkları zaman sınıf olarak davranmaya başlarlar.

Karşıtların birliği kavramının bir diğer içerimi de sınıf mücadelesinin sınıflara bölünmüş toplumlara içkin olmasıdır. Birçok sosyolog ve tarihçi 'toplumsal çelişki'nin varlığını kabul etmeye ve bu çelişkiyi incelemeye hazırdır. Ancak bu çelişki, becerikli 'toplumsal mühendislik' tarafından varolan toplumun dokusuna zarar vermeksizin ortadan kaldırılabilecek tesadüfi bir şey, anormal ve geçici gerilimlerin ürünü olarak görülmektedir. Marksist olmayan birçok düşünür için, toplum özünde uyumludur.

Marx ise toplumu, sınıf mücadelesinin özsel bir parçasını oluşturduğu ve temel çelişkisi, toplumun kalbindeki toplumsal sömürü ilişkileri ortadan kaldırılana dek devam edecek olan karşıtların birliği olarak tasarlıyordu.

Bu Hegel'in konumundan bütünüyle farklıdır. Hegel'in diyalektiğinin üçüncü aşaması, karşılıklı olarak karşıt ve çelişkili öğelerin temelde aynı ve 'Mutlak Tin'in iki parçası olduklarının farkına

varılmasıyla birbirleri içinde eriyen karşıtların uzlaştırılmasını içermektedir. Marx'a göre ise, çelişkilerin üstesinden ancak *mücadele* yoluyla ve bir karşıtın diğerine karşı zafer kazanması yoluyla gelinebilir. Ücretli emek ve sermaye arasındaki antagonizma saf bir yanılsama değildir; bir takım zihinsel değişiklerle şeyleri farklı görme biçimleriyle değil ancak devrimci toplumsal değişimle ortadan kaldırılabilir.

Bu nedenle Marx'ın yöntemi, toplumu, sadece tüm farklı yönlerin bağlantılı olduğu bir bütün olarak kavramakla yetinmez aynı zamanda karşıtların birliği olarak da kavrar. Gerçekten de Marx, toplumun ancak böylesi çelişkili bir birlik olarak görülmesiyle bir bütünlük olarak anlaşılabileceğine inanıyordu. Marx, Proudhon'un her şeyi iyi ve kötü taraflara ayıran ve böylece tarihin kötü tarafın elenmesiyle ilerleyebileceğini öne süren 'diyalektik' yöntemiyle alay etmişti. 'Diyalektik hareketi oluşturan şey, iki çelişkili tarafın birlikte varolması, çelişkileri ve yeni bir kategoride erimeleridir.' (TE vi 168) 'Tarihi bir mücadele vererek yapan hareketi üreten, kötü taraftır.' (TE vi 174)

Marx'a göre, 'kötü taraf' –şiddet, sömürü ve mücadele– olmaksızın hiçbir tarihsel hareket ve gelişme söz konusu olmaz. Hindistan'daki Britanya yönetiminin etkilerini değerlendiren Marx, sömürgecilerin açgözlülük ve yıkıcılıklarıyla 'çalışkan, ataerkil ve kendi halinde' komünal köy sisteminin çözülüşünü acımasızca betimlemişti. Bununla birlikte Britanya sömürgeciliğinin, 'Oryantal despotizmin sağlam temeli'ni oluşturan 'kırsal köy topluluklarını' temizleyip onların yerine sınıfların tamamen yok edilmesine maddi temel hazırlayan kapitalist toplumsal ilişkileri koymakla tarihsel açıdan ilerici bir rol oynamış olduğunu ileri sürmüştü:

> Doğrudur; İngiltere'nin Hindistan'da bir toplumsal devrime yol açarken, en utanç verici çıkarlar doğrultusunda hareket etmişti ve onları uygulama tarzında da aptalca davranmıştı; ama soru bu değildir. Soru, insanlık Asya'nın toplumsal durumunda kökten bir devrim söz konusu olmadan kendi

> kaderini belirleyebilir mi olmalıdır. Eğer belirleyemezse, suçları ne olursa olsun, İngiltere bu devrime yol açarak tarihin bilinçsiz aracı olmuştur. (TE xii 132)

Dolayısıyla kapitalizmin şiddet ve sömürü niteliği komünizmin gelişmesinin gerekli ve kaçınılmaz koşullarıdır:

> Ancak büyük bir toplumsal devrim, burjuva çağının sonuçlarına, dünya pazarına ve modern üretim güçlerine egemen olduğu ve onları, en ileri halkların denetimine tabi kıldığı zaman insansal ilerleme o zaman nektarı sadece kurbanların kafataslarından içen çirkin pagan idolüne benzemeye son verecektir. (TE xii 222)

Pratiğin Felsefesi

Hem Marx hem de Hegel, diğer farklılıklara karşın, tarihi, insanların bilinç ve iradelerinden bağımsız olarak gerçekleşen nesnel bir süreç olarak görmüşlerdir. Her ikisi de, gerçek düşünürün tutumunun 'ne gülmek ne ağlamak ne de kınamak ama anlamak' olduğu konusunda Spinoza'yla hemfikirdiler.

Marx, ayrıca salt ahlaki eleştirinin reddini de Hegel'den almıştı. Hem sol Hegelcilerde hem de ütopyacı sosyalistlerde karakteristik olan bu eleştiri, yalnızca, var olan ilişkileri daha tercih edilebilir olan ideal ilişkiler ile karşılaştırır. Bu karşılaştırma, toplumun ne 'olduğu' ve nasıl 'olması gerektiği' arasında bir çelişkiye dayanır. Ancak bu çelişki zihin ve gerçeklik arasındadır. Gerçekliğin kendisinde bir çelişki değildir, bu yüzden asla giderilemeyecek bir çelişkidir.

Gerçekliğin *diyalektik* kavranışı ise, var olan ilişkiler içerisinde değişim olanaklarını yakalamak, mevcut durumda dönüşüme yol açacak eğilimleri keşfedebilmektir. Siyasal eylem, kendisini, düşünürün beynindeki fantezi ve iyi niyetlere değil, nesnel açıdan olanaklı olana dayandırınalıdır.

Ancak bu, Marx'ın bilinçli insan eyleminin tarihi değiştirmekle ilgisinin olmadığına inandığı anlamına gelmez. Tersine, Marksizm, en

iyi biçimde, büyük İtalyan devrimcisi Antonio Gramsci'nin ifadesiyle, 'pratiğin felsefesi'dir. Marx, *'Feuerbach Üzerine Tezler'*de, Hegel ve takipçilerinin, Aydınlanmanın ve ütopyacı sosyalistlerin paylaştıkları görüşü, düşüncenin toplumsal pratikten yalıtılabileceği, öyle ki tarihin esas olarak fikirlerin, dünyanın değişik kavramlaştırmalarının tarihi olduğu görüşünü kesin olarak reddetmişti. Marx'a göre düşünce, toplumsal yaşamdan bağımsız olarak gelişen bir şey olarak değil, ancak bu toplumsal yaşamın bir parçası olarak anlaşılabilir:

> İnsanlar kavrayışlarının, fikirlerinin, vs. üreticileridir, yani gerçek etkin insanlardır; ama kendileri de üretici güçlerinin ve onlara karşılık gelen ilişkilerinin, en ileri biçimlerine kadar, belirli bir gelişme düzeyi tarafından koşullanmaktadır. Bilinç, asla bilinçli varlıktan başka bir şey olamaz ve insanların varlığı da onların gerçek yaşam süreçleridir. (TE v 36)

Bu nedenle insan düşüncesi, 'gerçek yaşam sürecinin', yani içinde insanların yaşadıkları maddi ve toplumsal koşulların ortaya koyduğu problemlere bir yanıttır; 'bu yaşam sürecinine ideolojik refleksler ve yankıları'ndan (TE v 36) oluşur. Dolayısıyla değişimin kaynağı, insanların dünyayı görmenin yeni biçimlerini benimsemesi değildir. Tersine bu yeni görme biçimleri maddi ve toplumsal koşullardaki değişikliklerin bir ürünüdür:

> İnsanlar, maddi üretimlerini ve maddi ilişkilerini geliştirerek, gerçek dünyalarıyla birlikte düşünmelerini ve düşünmelerinin ürünlerini de değiştirirler. Yaşamı belirleyen bilinç değildir; ama bilinci belirleyen yaşamdır. (TE v 37)

'Feuerbach Üzerine Tezler'in on birincisi şöyle der: 'Filozoflar dünyayı çeşitli biçimlerde sadece *yorumlamışlardır*; aslolan onu *değiştirmektir*.' (TE v 5) Bu, ' bağımsız bir varlığa ait olarak gördükleri bilincin tüm ürünlerini, insanların gerçek zincirleri olarak gören' genç Hegelcilere doğrudan bir saldırıdır. Onların 'bilinci değiştirme talepleri, var olan dünyayı farklı bir biçimde yorumlama, yani onu farklı bir

yorum yoluyla onaylama anlamına gelir.'(TE v 30) Diğer bir deyişle, fikirlerdeki bir değişikliğin gerçekliği dönüştüreceği inancı, kendisi değişmeden kalan gerçekliğe sadece yeni bir bakma biçimi üretir. Dolayısıyla idealizm son derece muhafazakar bir bakış açısıdır, çünkü fikirler savaşının, maddi ve toplumsal koşulları -ki, düşünce onların bir yansımasıdır- değiştirme mücadelesinin yerini aldığını düşünmemize neden olur.

Marx, aynı zamanda, insanları toplumun sadece kurbanları saymanın aynı ölçüde ciddi bir hata olduğunu ileri sürüyordu. Kapitalizmi eleştirenler açısından, işçileri, uğradıkları sömürünün sonucu olarak bağımsız düşünme ve eylem yeteneğini kullanamayacak ölçüde deforme olmuş olarak görmek oldukça kolaydır. Örneğin, günümüzde işçi sınıfının ırkçı ve cinsiyetçi ideolojiyle ve gelişmiş ülkelerde işverenler ve devletten zorla elde edilmiş ekonomik imtiyazlarla yozlaşmış olduğuna inanan birçok sosyalist vardır.

Marx (kendi döneminin ütopyacı sosyalistleri arasında yaygın olan) bu tür bir görüşün son derece elitist olduğuna inanıyordu. 'Feuerbach Üzerine Tezler'in üçüncüsü şöyle der:

> İnsanların, genel koşulların ve yetişme koşullarının ürünleri olduğu ve dolayısıyla değişen insanların da değişen koşulların ve değişen yetişme koşullarının ürünleri olduğu biçimindeki materyalist öğreti, koşulları değiştirenlerin insanlar olduğunu ve eğitmenin kendisinin de eğitilmesi gerektiğini unutur. Bu nedenle bu öğreti de toplumu, birisinin toplumdan üstün olduğu iki bölüme ayırmak zorundadır. (TE v 7)

Marx'ın kastettiği budur. Marx'ın saldırdığı görüşe göre, işçiler kapitalizmle ilgili olarak herhangi bir şey yapamayacak kadar bozulmuş ve yozlaşmışlardır. Bu durum ancak, kapitalizmin yarattığı insan kusurlarını taşımayan yeni bir insan türünün yaratılacağı sosyalizmle değişecektir. Ancak bu bir umutsuzluk ifadesi gibi gözüküyor. Eğer kapitalizm, kitleleri, çıkarlarının onun yıkılmasında yattığını anlamalarını engelleyebiliyorsa sosyalizme geçiş nasıl başarılacaktır?

Ancak kapitalizmin koşullandırmalarından biraz uzak kalmış aydınlanmış sosyalist azınlık, toplumu kitleler *için* dönüştürebilir.

Görünüşe göre son derece materyalist olan bu görüş idealizme düşer, çünkü burjuva toplumunun baskılarının ve dolayısıyla da sınıf mücadelesinin üzerine çıkmış insanların olduğunu varsayar. O halde işçileri değişimin öznesi olmaktan çok nesnesi olarak gören ütopyacı sosyalizmin ve Blanqui'ın elitizmine dönüyoruz.

Marx tüm bu analizin, mücadelenin hem insanları hem de toplumu dönüştürmekte oynadığı rolü kavrayamaması nedeniyle temelden yanlış olduğunu ileri sürer. *'Feuerbach Üzerine Tezler'*in üçüncüsü şu şekilde sona erer: 'Koşulların değiştirilmesi ile insan etkinliğinin ya da kendi kendini değiştirmenin çakışması, yalnız *devrimci pratik* olarak kavranabilir ve *akılcı* biçimde anlaşılabilir.'(TE v 4)

Diğer bir deyişle, işçiler basitçe toplum tarafından edilgen bir şekilde biçimlendirilmezler. Kapitalizm, sömürüyü, yani, sermaye ile emek arasındaki çelişkiyi temel alan bir toplum biçimi olduğu için, sınıf mücadelesine yol açar. Bu mücadelenin etkisi işçi sınıfını dönüştürür. İşverenle savaşın baskısı işçileri kolektif olarak örgütlenmeye ve giderek toplumu dönüştürmedeki çıkarının bilincinde olan bir sınıf gibi hareket etmeye zorlar. Mücadele deneyimi, işçilerin, kendi çıkarlarının kapitalistlerin çıkarlarından farklı olduğunun farkına varmasını sağlar. Kazandıkları zaferler, sonuçları ne kadar küçük olursa olsun, onlara, iktidarı burjuvaziden almak için gereken siyasal harekette yer almak için gerekli güveni sağlar.

Sınıf mücadelesi sosyalizmin kurulmasında da belirleyicidir. Marx, kapitalizmin kendi çelişkilerinin baskısı altında çökeceğine inanmıyordu. İşçi sınıfının zaferi hiç de kaçınılmaz değildir. Hegel'inkinden farklı olarak, Marx'ın diyalektiğinin sonucu önceden belirlenmiş değildir. Sonuç olarak her şey işçi sınıfının bilincine, örgütlenmesine ve güvenine bağlıdır.

Bunu, Marx'ın düşüncesinin merkezinde, sosyalizmin işçi sınıfının kendi kurtuluşu olduğu önermesinin yattığını söyleyerek

özetleyebiliriz. İşçilerin kapitalizmden kurtulmaları sadece kendi çabaları sonucunda gerçekleşebilir. Kendi özgürleştiricileri kendileridir. Ne ütopyacı reformcuların iyi niyetli çabaları ne de Blanquist isyancıların komploları, başka hiç kimse sosyalizmi işçiler adına hayata geçiremez. Marx tarafından kaleme alınan Uluslararası İşçiler Birliği'nin tüzüğü şu sözlerle başlamaktadır: 'İşçi sınıfının kurtuluşu, ancak işçi sınıfının kendisi tarafından gerçekleştirilmelidir' (SE ii 19).

Bu nedenle Marx açısından sosyalizmin kaçınılmaz olduğu kastedilerek Marx'ın tarih kavrayışının 'determinist' olduğunu söylemek kadar doğruluktan uzak başka bir şey olamaz. Bunun tersine, sınıf mücadelesinin 'devrimci pratiği' biçimindeki insan etkinliği kapitalist toplumun kaderini belirlemede belirleyicidir.

Bu etkinlik, kuşkusuz, boşlukta gerçekleşmez. Marx, bunu **Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire**'inin başında yazarken açık hale getirdi: 'İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, ama bunu istedikleri gibi, kendi seçtikleri koşullarda değil, doğrudan karşılaştıkları, verili ve geçmişten aktarılan koşullar altında yaparlar.' (TE xi 103) İnsan etkinliğinin belirli bir tarihsel dönemde başarabileceği şeyler, egemen maddi ve toplumsal koşullara bağlıdır. Marx'ın tarih teorisinin merkezi onun bu koşulları çözümlemesidir.

5. Tarih ve Sınıf Mücadelesi

Geniş ölçüde kabul gören tarih görüşü aynı zamanda son derece çocuksudur. Tarih büyük adamların (ender olarak da büyük kadınların), kralların ve politikacıların, generallerin ve din adamlarının, sanatçı ve film yıldızlarının yaptıkları şeyler gibi görülür. Bu tür bir tarih anlayışı, hükümdarların ve asillerin yaptıklarını, onların şölen, savaş ve zinalarını kaydeden Orta Çağ tarihçilerine kadar uzanır. En ileri teknolojik olanaklarla, televizyon ekranından ve günlük gazetelerin manşetlerinden hâlâ aynı görüş pompalanıyor kafamıza.

Bu yüzeysel tarih görüşünden hoşnut olmayanlar, olayların temelinde çok daha derin bir örüntü yattığına inananlar hep var olmuştur. Orta Çağ'da Kilisenin ideolojik iktidarı, bu örüntüye esas olarak dinsel terimlerle bakıldığı anlamına geliyordu. Erkek ve kadınların yaptıkları Tanrı'nın belirlediği işler olarak yorumlanıyordu. Bilinçsiz varlıklar, kendi arzu ve çıkarlarının peşlerindeyken, Tanrı'nın evren tasarısını yerine getiriyorlardı. Hegel, tarihi Mutlak Tinin öz-bilince ulaştığı süreç olarak kavrayan son büyük Hıristiyan filozoftu.

Onyedinci yüzyılın bilim devrimi, Tanrı'nın artık herhangi bir rol oynamadığı dünyevi bir tarih görüşüne yöneldi. Ama buna karşın Aydınlanma, tarihi 'insan zihninin gelişimi' olarak adlandırılan bir örüntü gibi görüyordu. Tarih, gelişen akıl gücünün, onun batıl inançla sürekli savaşının ve kaçınılmaz fakat kademeli zaferinin öyküsüydü. Bu tür bir görüş, hem idealarıı tarihsel değişimin motoru olarak kavradığı için idealistti, hem de insanlar aydınlandıkça toplumun giderek gelişeceği inancını koruduğu için iyimserdi.

Aydınlanmanın tarih kavrayışı, en azından Batı dünyasının sürekli maddi ve bilimsel ilerleme gösterdiği onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyıllarda oldukça güvenilirdi. Bugün artık akla yatkın değildir. Yirminci yüzyıl, –yıkımla sonuçlanan iki dünya savaşı, Nazi toplama kampları ve Stalin Rusya'sının ceza kampları, Üçüncü Dünyada Batı zenginliği ile kitlesel açlığın iğrenç yan yana duruşu

gibi– felaket üstüne felaket yaşamıştır. Teknik gelişme o kadar hızlanmıştır ki doğal ortam üzerindeki denetimimiz son birkaç onyılda şaşırtıcı sıçramalar göstermiştir. Fakat bu ilerlemenin sonucu insanlığın ve yeryüzünün kendisinin yok olması olabilir, çünkü neredeyse bütün kaynaklar çok daha karmaşık nükleer silahlar üretmeye ayrılıyor.

Birçok kişinin tarihin herhangi bir örüntüsünün olmasını inkâr etmesi de pek şaşırtıcı değildir. Tarih çoğu kişi için korkunç olaylardan oluşan anlamsız bir kaostur –liberal politikacı Herbert Albert Laurens Fisher'in ileri sürdüğü gibi 'bir olağanüstü haller dizisi'dir. Birçok kişinin görüşünü yansıtarak, 'Tarih, uyanmaya çalıştığım bir kâbustur' diye yazmıştır James Joyce. Bu korkunç yüzyılda, dünyayı değiştirmeye yönelik herhangi bir girişimden vazgeçip kişisel ilişkilere ya da yetenekli olanlar ve ekonomik fırsat yakalayanlar için kişisel başarılara sığınmak daha cazip hale geldi.

Marx'ın tarih teorisi hem Aydınlanmanın yüzeysel iyimserliğine hem de tarihin sadece kaos olduğu biçimindeki modern görüşe karşı bir meydan okumadır. Marx için tarih bir örüntüye sahiptir. Ancak 'insan zihninin gelişimi' değildir. Marx'ın hareket noktası düşünce değil, 'gerçek bireyler, onların etkinlikleri ve hem hazır buldukları hem de etkinlikleriyle ürettikleri maddi yaşam koşullarıdır.' (TE v 31)

Üretim ve toplum

Marx, daha **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'nda, insanları, her şeyden önce, üreticiler olarak tanımlamıştı. Üretimlerinin maddi ve toplumsal olmak üzere iki yönü vardır. Birincisi, erkek ve kadınların doğa üzerinde etki ederek ve onu dönüştürerek ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştıkları etkinliktir. Bu, üretimin organizasyonu, uygun aletlere sahip olmak, vb. demektir. İkincisi, üretim, insanların ihtiyaç duyduğu şeyleri üretmek için işbirliği yaptığı toplumsal bir süreçtir. En kritik aşamaları üretim sürecinin kontrolü ve ürünlerin dağıtımı olan bu süreç, içinde yer alan insanlar arasındaki toplumsal ilişkileri kapsar.

Marx birincisine, maddi yöne, *üretim güçleri* ve ikincisine, toplumsal yöne, *üretim ilişkileri* adını verir.

Verili bir toplumdaki üretim güçlerinin doğası, Marx'ın, insanların doğa üzerinde etki edip onu dönüştürdükleri 'emek-süreci' dediği şeye bağlıdır. 'Emek', ona göre, 'her şeyden önce insan ve doğa arasındaki bir süreçtir; insanın, kendi eylemleri aracılığıyla, kendisi ve doğa arasındaki metabolizmaya aracılık yaptığı, onu düzenleyip denetlediği bir süreçtir.' (K i 283)

İnsanların ihtiyaçlarını karşılama yoluna kısaca bir göz atalım. İlk insanlar hayvanları avlayarak yaşıyorlardı –bunun için kendi güçlerine, avlanma yeteneklerine ve sivri sopa ve taş gibi hazır buldukları ya da mızrak ve balta gibi kendi yaptıkları silahlara ihtiyaçları vardı. Giderek yiyecek yetiştirecek toprağı işlemeye başladılar –bu kez kendi güç ve yeteneklerinin yanında daha karmaşık aletlere ihtiyaç duydular. Ve daha yakın zamanlarda fabrika üretimi gerçekleşti –yine doğa hammaddeyi sağlar, insanlar emeklerini koyarlar ve makine, bilgisayar gibi çok daha karmaşık aletler kullanırlar.

Her üç örnekte de üç şey öne çıkar. Birincisi, 'Doğa' vardır; yani avlanan hayvanlar, dikilecek tohumlar, tohumların yetişeceği toprak ve fabrikalarda işlenecek hammaddeler vardır. İkinci olarak, insan emeği vardır. Üçüncü olarak da, mızrak, saban ya da bilgisayar gibi aletler vardır.

Bu aletler, der Marx, emek sürecindeki belirleyici öğesi oluşturur. İnsan emeğinin başarabilecekleri kullanılan araçlara bağlıdır.

> Belirli emek araçlarının kullanımı ve yapımı, bunlar embriyo halinde bazı hayvan türleri arasında görülmekle beraber, özgül olarak insanın emek-sürecinin karakteristiğidir ve bundan ötürü, [Benjamin] Franklin insanı 'alet yapan hayvan' diye tanımlar... Ekonomik çağları birbirinden ayıran şey ne yapılmış olduğu değil, nasıl ve hangi emek araçlarıyla yapılmış olduğudur. (K i 286)

> Emek süreci... doğada varolanlara insanın ihtiyaçları için el konulmasıdır. Bu... insanın varlığına doğanın dayattığı koşuldur ve bundan dolayı da... insanların içinde yaşadığı tüm

toplum biçimlerinde ortaktır. Dolayısıyla işçiyi başka işçilerle olan ilişkisiyle ele almak zorunda değildik; insanı ve emeğini bir yanda, doğayı ve malzemelerini diğer yanda sunmamız yeterli olurdu. Yulaf lapasının tadı bize yulaf tanesini kimin yetiştirdiği söylemez ve sunacağımız süreç, ister köle sahibinin acımasız kırbacı altında olsun isterse kapitalistin kaygılı bakışları altında, ortaya çıktığı koşulları açığa çıkarmaz. (K i 290)

Diğer bir deyişle emek sürecinin örgütlenmesi, örneğin kapsadığı işbölümü, söz konusu toplumun doğasını tek başına belirlemez. 'İlkel' toplumların kes ve yak tarımı ile üretimin modern montaj hattı arasında bir yığın fark vardır. Bu fark birinci derecede insani emek-gücünün artan vasıfları, bilimsel bilgilerin gelişiminin ve dolayısıyla da kullandığımız iş araçlarının çok daha sofistike olmasının sonucudur.

Emek sürecinde, o emek-sürecinde yer alanlar arasındaki toplumsal ilişkiler ne olursa olsun, bazı maddi sınırlamalar söz konusudur. Örneğin bir araba üretiminde, içten yanmalı bir motor yapmak için gerekli teknik niteliğe ve bilimsel bilgilere sahip olmalıyız; karoseri inşa etmek için metali işleyebilmemiz; kauçuğu akıtabilmemiz ve lastik haline dönüştürebilmemiz; arabayı çalıştıracak yakıtı çıkartabilmemiz gerekir. Bu beceriler, insanların doğa üzerindeki büyüyen iktidarını temsil eden tarihsel başarılardır. Bunlara, gelecekteki bir komünist toplumda kapitalizmde olduğu kadar ihtiyaç duyulacaktır.

Nitekim emek-sürecinin doğası, bizim teorik bilgilerimizle pratik becerilerimize bağlı olan insan teknolojisinin gelişiminin bir yansımasıdır. Emek sürecindeki ilerlemeler, ihtiyaç duyduğumuz aynı miktardaki şeyleri daha küçük miktarda emekle üretebilmemiz demektir. Dolayısıyla, potansiyel olarak bunlar maddi üretimin insanlığa dayattığı yükü azaltır. Aynı zamanda bizi doğal ortamımızın değişikliklerine daha az bağlı hale getirirler. Doğa üzerindeki denetimimizi artırırlar. Bugün kıtlık ya da bolluk artık yaz mevsiminin iyi ya da kötü geçmesine bağlı değildir.

Marx, üretici güçlerdeki bu gelişimin birikimli olduğuna inanıyordu. Diğer bir deyişle, bir toplumun teknik ve bilimsel başarıları, gelecekteki toplumların üzerinde inşa edilebileceği temeli sağlar. Emek-sürecindeki değişiklikler daha üretken bir biçimde üretmemize, böylece doğa üzerindeki denetimimizi artırmaya imkân verir. Bu, diyordu Marx, insanların ilk olarak tahılı ekmeye ve evcil hayvanlar beslemeye başladığı Neolitik devrimden onsekizinci ve ondokuzuncu yüzyılların Sanayi Devrimine kadar bütün insanlık tarihi boyunca süren bir süreçtir.

Üretim güçlerinin gelişimi, yaşamlarımızdaki herhangi bir iyileşme için zorunlu koşuldur. Gelecekteki bir komünist toplumda bile, emek süreci 'doğanın insani varoluşa dayattığı sürekli koşul' olacaktır. Fakat üretim güçlerindeki bu gelişme, tarihsel değişim ve gelişimi açıklamaya yetmez. Bilimsel bilgilerimizin ve pratik becerilerimizin gelişmesi, üretim güçlerini kullanmayı örgütleme tarzımızdan, toplumsal üretim ilişkilerinden yalıtılmışlık içinde ortaya çıkmaz.

Marx'ın üretim ilişkilerinden ne kastettiğini anlamak için üretimin toplumsal olduğu yönündeki iki kavrayış arasında ayrım yapmak zorundayız. Birincisi, çalışma, ortak bir hedefe ulaşmak için bazı bireylerin işbirliğine bağlı olması nedeniyle mutlaka toplumsal bir etkinliktir. Bu bağlamda, bireyler arasındaki ilişki belirli bir biçimde üretmenin maddi sınırlamalarıyla belirlenir. Üreticilere görev dağılımı, söz konusu emek sürecinin doğasını ve bireylerin becerilerini yansıtacaktır.

Fakat üretim açısından ikinci bir toplumsal yön vardır; bunda, aletler ve hammaddeler gibi *üretim araçları* yine belirleyici bir öğedir. Marx şöyle yazmaktadır:

> Üretimin toplumsal biçimi ne olursa olsun, emekçiler ve üretim araçları daima en önemli faktörlerdir... Üretimin sürmesi için birleşmeliyiz. Bu birliğin kotarıldığı özgül tarz, toplumun yapısının farklı ekonomik dönemlerini birbirlerinden ayırır. (K ii 36-7)

Marx, iki nedenle, üretimin doğasını, dolayısıyla toplumun doğasını, üretim araçlarını kimin kontrol ettiğini incelemeden anlayamayacağımızı ileri sürer. Birincisi, tarımın en ilkel biçimlerinin ötesine geçtiğimizde, üretim araçları olmadan hiçbir emek süreci ortaya çıkamaz. Gerçekten de, kes-ve-yak yöntemiyle yapılan tarım bile toprağa görece özgür erişime bağlıdır.

İkincisi, üretim araçlarının dağılımı, toplumun sınıflara bölünmesinin anahtarını verir. Çünkü fiilen çalışanlar olan üreticilerin, üretim araçlarını, çalıştıkları alet ve hammaddelerini denetlemeleri gerektiğini öngören emek sürecine özgü bir gereklilik yoktur. 'Doğrudan-üreticiler' bir azınlığın tekeli olmuş olan üretim araçlarından ayrılmış olduklarında, sınıflar doğar.

Bu ayrım, üretici güçler belirli bir düzeye eriştiğinde ortaya çıkar sadece. Sınıflı bir toplumdaki iş gününe bakan Marx iki bölüm görmektedir. Birinci bölümde doğrudan-üretici gerekli emeği harcar. Diğer bir deyişle kendisinin ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin hayatta kalmaları için ihtiyaç duyulan geçim araçlarını üretir. (Kapitalizmde işçi fiili geçim araçlarını üretmez, karşılığında para ödediği diğer malların eşdeğerini üretir, fakat temel ilişki aynıdır.)

İşgününün ikinci bölümünde üretici artı-emek harcar. Bu saatlerin ürünü, fiilen iş yapan kişi tarafından değil, üretim araçlarının sahibi tarafından alınır. Bu, işçinin ölmemesini sağlayacak olan ürünleri, emeğini harcayarak üretmek için üretim araçlarını kullanma ayrıcalığı karşılığında alınır. Marx'ın yazdığı gibi:

> Toplumun bir kısmının üretim araçlarının tekeline sahip bulunduğu her yerde, işçi, ister özgür olsun ister olmasın, kendisini geçindirmek için gerekli emek zamanına, üretim araçlarına sahip olan kimsenin ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarını üretmek için, fazladan harcadığı bir emek-zamanı eklemek zorunda kalmıştır. Üretim araçları üzerinde tekele sahip olan her kimse, o tarih içinde Atinalı bir aristokrat, Etrüsklü bir teokrat, Romalı bir yurttaş, Norman bir baron,

> Amerikalı bir köle sahibi, Eflâklı bir boyar, modern bir toprak ağası ya da bir kapitalist olagelmiştir. (K i 344-5)

Bundan ötürü sınıflı toplum sömürüye, yani üretim araçlarını kontrol eden bir azınlığın artı-emeğe el koymasına dayanır. Ancak, insani gelişimin erken aşamalarında Marx'ın 'ilkel komünizm' olarak adlandırdığı üretim araçlarına ortaklaşa sahip olunan toplumda, çok az artı-emek vardı ya da hiç yoktu. İşgününün hemen tamamı toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli emekle geçiyordu.

Oldukça yavaş bir süreçten geçerken, ancak üretim tekniklerindeki ilerlemeler sayesinde, insanlar giderek sadece hayatta kalmaları için gerekenden fazlasını üretebilir hale gelirler. Ancak bu artı-ürün herhangi birinin yaşam standardını önemli oranda iyileştirmek için çok küçüktür. Bunun yerine, daha fazla etkinlik ya da siyasal güç sahibi olmak gibi çeşitli nedenlerle üretim araçlarının kontrolünü elde eden bir azınlık tarafından el konulur. Böylece sınıflar doğar. Engels'in öne sürdüğü gibi:

> Bu günün sömüren ve sömürülen, ezen ve ezilen sınıfları arasındaki tüm tarihsel uzlaşmaz çelişkilerin hepsi aynı şekilde, insan emeğinin görece azgelişmiş üretkenliğiyle açıklanabilir. Gerçekten çalışan nüfus, gerekli emeğiyle, toplumun –emek yönetimi, devlet işleri, hukuk konuları, sanat, bilim, vb. gibi– ortak meselelerini gözetmeye zamanı kalmayacak kadar meşgul olduğu sürece, bu işleri yürütmek için, fiili emekten özgür kılınmış özel bir sınıfın hep var olması zorunlu oldukça, bu sınıf, kendi çıkarı doğrultusunda, çalışan kitlelere giderek daha büyük bir yük yüklemekte asla başarısız olmazdı. (AD 217-18)

Üretim araçlarının kontrolü (daha doğrusu, fiilen elde tutulması) yasal sahiplikleriyle mutlaka aynı olmayabilir. Bu anlamda Marx kendisini, '*zoru* hakkın temeli sayan' Thomas Hobbes gibi materyalist burjuva filozoflarının yanına koymakta ve '... Eğer erk, Hobbes ve diğerlerinin yaptıkları gibi, hakkın temeli sayılırsa, hak, hukuk, vb.

devlet iktidarının dayandığı diğer ilişkilerin ifadesidir, belirtisidir sadece.' (TE v 329)

Üretim ilişkileriyle yasal mülkiyet biçimleri arasındaki ayrım önemlidir. Çoğu insan kapitalizmin varlığının üretim araçlarına sahip olan ve kontrol eden bireysel kapitalistlerin varlığına bağlı olduğuna inanır; dolayısıyla da, ticari etkinliğin, aslında firma çalışanları olan ve taş çatlasa birkaç hisseyi elinde bulunduran üst düzey yöneticilerce yürütüldüğü modern şirketin doğuşunu, artık kapitalizm altında yaşamadığımızın bir kanıtı olarak sunar. Bu tamamen gerçek dışıdır. Sınıflı toplumu tanımlayan, iktidar ilişkilerinin kuşanıldığı yasal biçimleri değil, üretim araçlarının bir azınlık tarafından fiilen elde tutulmasıdır.

Üretim Tarzları ve Sınıf Mücadelesi

Üretim ilişkileri, sınıflı toplumda, 'bireyle birey arasındaki ilişkiler değil, işçiyle kapitalist arasındaki, ikiçiyle toprak ağası arasındaki, vb. ilişkiler'dir (TE vi 159). Marx için sömürüyü temel alan bu sınıfsal ilişkiler toplumu anlamanın anahtarıdır:

> Yöneticiler ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi, ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekildiği özgül ekonomik biçim belirler... Bütün toplumsal yapının en derin gizini açığa çıkaran şey, üretim koşullarının sahiplerinin doğrudan üreticilerle doğrudan ilişkisidir daima –ki bu ilişki daima emek yöntemlerinin ve buradan hareketle toplumsal üretkenliğin gelişimindeki belirli bir aşamaya doğal biçimde denktir... ' (K iii 791)

Bu fikirlerin ardından Komünist Manifesto'nun ünlü açılış satırları gelir:

> Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.
>
> Özgür insan ile köle, patrisyen ile pleb, lord ile serf, lonca ustası ile kalfa, tek sözcükle, ezen ile ezilen birbirleriyle

> sürekli karşı karşıya gelmişler, kesintisiz, kimi zaman üstü örtülü, kimi zaman açık bir savaş, her keresinde ya toplumun tümüyle devrimci bir yeniden kuruluşuyla ya da çatışan sınıfların birlikte mahvolmalarıyla sonuçlanan bir savaş sürdürmüşlerdir...
>
> Feodal toplumun yıkıntıları arasından uç vermiş olan modern burjuva toplumu, sınıfsal uzlaşmaz çelişkileri ortadan kaldırmadı. Sadece yeni sınıflar, yeni baskı koşulları, eskilerin yerine yeni savaşım biçimleri getirmekle kaldı. (TE vi 483 ve 485)

Bu fikir şimdilerde, burjuva tarihçilerince bile bir dereceye kadar kabul görmektedir; dolayısıyla 1848'de ne kadar devrimci olduğunu kavramaya çalışmak aklı yorar. O güne kadar tarih büyük oranda sadece toplumun kaymak tabakasında olanlar hakkında (ve onlar için) yazılmıştı ya da tarih boyunca Aklın soylu yürüyüşünü izlemişti. Şimdi Marx çalışan halk kitlelerinin bütün büyük tarihsel dönüşümlerde oynamış olduğu belirleyici role ışık tutmaya başlıyordu. Bugün tarihi 'aşağıdan' yazanlar, Marx'ın, 'tarih... sınıf mücadelelerinin tarihidir' beyanının gölgesinde yazıyorlar.

Bizzat Marx sınıf mücadelesini en önemli keşfi saymıyordu. 1852 Mart'ında Joseph Weydemeyer'e yazdığı ünlü mektubunda şöyle yazmıştı:

> Ve şimdi bana göre, modern toplumdaki sınıfların varlığını ya da aralarındaki mücadeleyi keşfetmek bana fazladan bir saygınlık getirmemeli. Benden çok önceki burjuva tarihçileri bu sınıf mücadelesinin tarihsel gelişimini, burjuva ekonomistler de sınıfların ekonomik anatomisini tanımlamışlardı. Benim yaptığım tek yeni şey, 1) *sınıfların varlığının* sadece *üretimin gelişimindeki özel aşamalarla* bağlantılı olduğunu, 2) sınıf mücadelesinin kesinkes *proletarya diktatörlüğüne* yol açtığı, 3) sadece bu diktatörlüğün kendisinin *tüm sınıfların ortadan kalkmasını* ve *sınıfsız bir topluma* geçişi sağladığını kanıtlamaktı. (SY 69)

Marx belki de çok alçakgönüllüydü. Ancak temel iddiası geçerlidir. Sınıf mücadelesi, 'daima emek yöntemlerinin ve buradan hareketle toplumsal üretkenliğinin gelişimindeki belirli bir aşamaya', Diğer bir deyişle, üretici güçlerin gelişiminin belirli bir düzeyine 'doğal biçimde denk' olan tarihsel olarak bazı özgül üretim ilişkilerinden doğar.

Marx 'üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşamasına denk düşen üretim ilişkileri'ni bir *üretim tarzı* diye adlandırıyordu. Marx sınıflı toplumun dört ana tipi arasında ayrım yapıyordu: 'Ana hatlarıyla, Asyalı, antik, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumun ekonomik formasyonunda ilerlemeci dönemler olarak belirtilebilir.' (SE i 504)

> Farklı ekonomik toplumsal formasyonları birbirinden ayıran – örneğin köle emeğine dayanan bir toplumu ücretli emeğe dayanan bir toplumdan ayırt eden– şey, bu artı-emeği doğrudan-üreticisi olan kimsenin, işçinin elinden alma biçimidir. (K i 325)

Bizzat sömürünün biçimi üretim araçlarının dağılımına bağlıdır. Kölelik sisteminde, emek sahibi bir üretim aygıtıdır ve efendinin mülküdür, tıpkı kölenin çalıştığı toprak ve kullandığı aletler gibi. Kölenin emeğinin *tamamı* artı-emek gibi görünmektedir, çünkü köle ürün üzerinde hiçbir hak sahibi değildir –tamamı efendiye gider. Ancak kölenin, sahibinin para harcadığı değerli bir yatırım olmasından dolayı hayatta tutulması gerekir. Öyleyse kölenin ürününün bir bölümü onun beslenmesi, giydirilmesi ve barındırılması için ayrılır.

Öte yandan feodalizmde, köylü üretim araçlarından –aletler ve belki hayvanlar– bazılarını fiilen kontrol edebilir, fakat çalıştığı toprağa sahip değildir. Dolayısıyla zamanını kendisi ve ailesi için gerekli emekle feodal lord için çalıştığı artı-emek arasında bölmek zorundadır. 'Bir kendi tarlasında çalışır, bir feodal lordun arazisinde. Bunun için bu emek zamanının her iki kısmı da birbiriyle bağımsız biçimde yan yana var olur.' (K i 346)

Her iki üretim tarzında da sömürü her yönüyle aşikârdır ve mülk sahibinin doğrudan üreticiler üzerindeki fiziki gücüne bağlıdır. Köle sahibi, eğer isterse, tembel ya da itaatsiz köleye işkence edebilir ya da onu öldürebilir. Feodal lordlar, silahlı hizmetlilerden oluşan askeri güce sahipti. Toprak sahibinin köylülerinin artı-emeğinden yararlanma erki onun güç kullanma tekeline bağlıdır. Gerçekten de, yüzeysel olarak bakıldığında, asıl önemli olan şeyin –yüzeysel tarih görüşünün ileri sürdüğü gibi– yönetenin yönetilen üzerindeki nüfuzu biçimindeki güç ilişkileri olduğu ve ekonomik ilişki olmadığı dahi ileri sürülebilir.

Ancak kapitalizmde işçi hukuken özgürdür. İşçi kapitaliste, kölenin efendisine ya da serfin lorduna bağlı olduğu gibi bağlı değildir. Sömürü, üreticinin mülk sahibine fiziksel olarak bağımlı olmasına değil, ekonomik baskılara ve her şeyden önce de işçinin üretim araçlarına sahip olmamasına bağlıdır. Marx, işçilerin 'eski yanaşmalık, esaret ve kulluk ilişkilerinden özgür ve ikinci olarak da tüm kişisel eşya ve mallardan ve her türlü nesnel, maddi varlık biçiminden özgür olmak üzere iki anlamda özgürdür; *her türlü mülkiyetten özgürdür*.' diye yazmıştı. (G 507)

İngiltere'de köylüler, onbeşinci ve onsekizinci yüzyıllar arasında –evden tahliyeler, ortak toprağın duvarla çevrilmesi gibi– çeşitli hilelerle geçimlerinin bağlı olduğu topraktan koparıldılar. Ancak kendi emek güçlerinden başka hiçbir şeye sahip olmayan bir işçi sınıfı yaratılmasıyla kapitalist üretim tarzı geliştirilebilirdi.

Kapitalist üretim tarzı doğrudan üreticinin, küçük bir kapitalist grubun kontrolü altındaki üretim araçlarından ayrı tutulmasına bağlıdır. İşçi açısından emek gücünü kapitaliste satmasının alternatifi açlıktan ölmektir. Kapitalist, üretim araçları üzerindeki kontrolünü insanları kendisi için çalışmaya zorlamak amacıyla kullanır ve bir kez onları çalıştırmaya başladığında artı-emeği ortaya çıkarabilmek için ücretlerinin karşılığından daha uzun çalıştırmak zorundadır. Bu durumda sömürü, ilk bakışta, mülk sahibinin şiddet tekeline değil, ekonomik gücüne bağlıdır. Çünkü fiziksel zorlamanın olmaması, işçinin hukuken özgür olması ve kapitalist adına çalışmayı açıkça

gönüllülük temelinde kabul etmesi sömürüyü gizler. Fakat daha az gerçek değildir.

Marx, 'üretim ilişkileri... üretici güçlerin gelişiminin belirli bir aşamasına denk düşer.' diye yazmaktadır. Burada 'denk düşmek'ten kasıt nedir? Bazı yorumcular, Marx'ın üretim tarzlarının yükseliş ve düşüşünden doğrudan doğruya üretici güçleri sorumlu tuttuğunu düşünmüşlerdir. Bu tarih görüşü, teknolojik değişimin toplumsal değişimin motoru olduğunu ileri sürdüğünden dolayı, bazen 'teknolojik determinizm' diye adlandırılır.

Marx'ın yazılarında bu tür bir görüşü desteklediği görülen paragraflar vardır. Örneğin şu ifadeleri kullanmaktadır:

> Toplumsal ilişkiler üretici güçlerle yakından bağlantılıdır. Yeni üretici güçler edinme yolunda insanlar üretim tarzlarını değiştirirler ve üretim tarzlarını değiştirirken, geçimlerini kazanma yolunu değiştirirken tüm toplumsal ilişkilerini de değiştirirler. El değirmeni feodal lordlu topluma yol açar; buharlı imalathane de sanayi kapitalistli topluma. (TE vi 166)

Sonradan gelen bazı Marksistler, Marx'ın tarih teorisine ilişkin çarpıtmaları haklı çıkarmak için, üretici güçler bir kez belirli bir düzeye ulaştığında toplumsal devrimin kaçınılmaz olduğunu söyleyerek, bu tür görüşlere başvurmuşlardır. İkinci Enternasyonal'in (1889-1914) teorisyeni Karl Kautsky, kapitalizmin çöküşe mahkûm olduğunu ve bunun 'doğal gereklilik' olduğunu ileri sürüyordu. Sosyalistlerin yapacakları tek şey geriye yaslanıp bu kaçınılmaz olayı beklemeleriydi.

Bu tür edilgen Marksizm, İkinci Enternasyonal'in partilerini 1914'deki Birinci Dünya Savaşına karşı kitlesel muhalefet örgütlememeye sevketti. Bunun yerine, kendi ulusal hükümetlerini desteklediler ve işçiler birbirlerini boğazlamaya başladıklarından enternasyonal emek hareketi parçalandı.

Sonucu etkilemeye çalışmaktansa tarihi pasif bir biçimde gözleyen kaderci Marksizm, Marx'ın görüşlerinin tamamen saptırılmasıdır. 'Toplumsal ilişkiler üretici güçlerle yakından

bağlantılıdır' demek, toplumsal ilişkilerin üretici güçlerdeki değişikliklere sadece tepki olduğunu söylemek demek değildir. İlişki iki yönlüdür. Her biri diğerini sınırlar.

Üretici güçler üretimin toplumsal ilişkilerine sınırlar koyar. Marx ve Engels, sınıfların her koşul altında ortadan kalkamayacağını şiddetle ileri sürmüşlerdir. Engels'in **Komünist Manifesto**'da bir taslak biçiminde açıkladığı üzere:

> Toplumsal düzendeki her değişiklik, mülkiyet ilişkilerindeki her devrim, artık eski mülkiyet ilişkilerine uygun düşmeyen yeni üretici güçlerin yaratılmasının sonucuydu mutlaka... sadece herkes için yeterli olanı değil, toplumsal sermaye artışı ve üretici güçlerin daha da gelişmesi için bir fazlalık üretmek mümkün olmadığı sürece, toplumun üretici güçlerini kullanan egemen bir sınıfla zayıf, ezilen bir sınıf daima var olur. Bu sınıfların nasıl oluşacağı üretimin gelişme aşamasına bağlıdır...
>
> Şimdiye dek üretici güçlerin herkese yetecek kadarını üretebilecek ya da özel mülkiyeti bu üretici güçlere bir pranga, bir engel haline getirecek kadar, gelişmemiş olduğu aşikârdır. Ancak büyük ölçekli sanayinin gelişiminin, *ilk olarak* şimdiye dek duyulmamış ölçüde sermaye ve üretici güçler yarattığı ve kısa bir süre içinde bu üretici güçleri sınırsız bir ölçüde artıracak araçların mevcut olduğu zaman; *ikinci olarak* büyük halk kitleleri giderek proleter olurken ve durumları, burjuvanın servetinin artmasına ters oranlı biçimde sefalete sürüklenip dayanılmaz hale gelirken, bu üretici güçlerin birkaç burjuvanın elinde toplandığı zaman; *üçüncü olarak* bu, kolaylıkla artırılabilecek güçlü üretici güçler, her an toplumsal düzende son derece şiddet içeren karışıklıkları tahrik edecek biçimde özel mülkiyete ve burjuvaziye sığmayacak denli büyüdüğü zaman, özel mülkiyetin yok oluşu sadece mümkün olmakla kalmaz, kesinlikle gerekli hale de gelir. (TE vi 348-9)

Dolayısıyla sosyalizm, iyi niyetli hayalperestlerin zihinlerinden fırlamış iyi bir fikir hiç değildir. Sosyalizm, yalnızca üretici güçler sınıfların ortadan kalkmasına izin verecek bir düzeye ulaştığında mümkün olur. Ve böyle bir düzeye ulaşması da yalnızca kapitalizmde gerçekleşebilir.

Fakat buna karşılık, toplumsal üretim ilişkilerinin üretici güçlerin gelişimine sınırlar getirdiği de aynı derecede doğrudur. Emek sürecindeki ilerlemelerin gerçekleşme düzeyi, bu ilerlemelerin esas toplumsal sınıfların en azından birinin çıkarına olup olmadığına bağlıdır.

Orta Çağlardaki Avrupa örneğini ele alalım. Tarihçiler, feodal toplumun, toprak mevcut nüfusu besleyemediği ve yaşam standartları düştüğü zamanlarda, savaşla, açlıkla ve vebayla denge kurulana kadar bir dizi korkunç kriz yaşadığını göstermişlerdir. Çoğu köylü olan ve en iyi zamanlarda tarımsal üretimle ancak açlık içinde hayatta kalmayı başaran Batı Avrupalı insanlar neredeyse nükleer bir soykırım yaşamışçasına kitlesel halde öldüler. Fransız Marksist tarihçi Guy Bois, on dördüncü yüzyılın ortalarında doğu Normandiya nüfusunun yarısı yok olurken, bir sonraki yüzyılın başlarında çok daha fazlasının öldüğünü göstermiştir. Onun tahminine göre, 1460 yılında nüfus 1300 yılındaki nüfusun üçte birinden azdı.

Bunlar sadece doğal felaketler olarak Malthus'un nüfus yasasının örnekleri değildi. O sırada egemen olan feodal üretim ilişkilerinden doğuyorlardı. Köylüler ürünlerinin yarıdan fazlasını, muhafızlarını beslemek ve silahlandırmak ve kendi toplumsal konumunu idame ettirmek için kullanan feodal lorda vermek zorundaydılar. Köylülerin gelişmiş üretim yöntemlerine yatırım yapacak ne kaynakları ne de teşvikleri vardı.

Bu, ikiçilik tekniklerinin geç Orta Çağ'ın büyük bölümünde (1300-1550) değişmeden kaldığı anlamına geliyordu. Nüfus belirli bir sınırı aştığında, bu teknikleri kullanarak toprak da yemek de nüfusa yetmiyordu. Lord köylüler açlıktan ölse de gelirinin azalmasına izin vermezdi. Yükü taşıyamayan köylü ekonomisi çökecekti.

Bilimsel bilgilerin çoğalması bize emek üretkenliğini artırma gücü verse bile, bu fırsatın fiilen kullanılıp kullanılmaması yürürlükteki toplumsal üretim ilişkilerine bağlı olacaktır. Bu kez Çin'den vereceğimiz bir başka örnek, toplumsal ilişkilerin teknolojik ilerlemeyi nasıl engelleyebileceğini açıklığa kavuşturabilir.

Sung hanedanlığı sırasında (960-1259) Çin Avrupa'nın birkaç yüzyıl önündeydi. On birinci yüzyılda orada inşa edilmiş demir dökümhaneleri Sanayi Devrimi'ne kadar dünyanın en büyük dökümhaneleriydi. Ateşli silahlar, hareketli matbaa hurufatı, manyetik pusula ve mekanik saatler Avrupa'da görünmelerinden yüzlerce yıl önce Çin'de geliştirilmişti. Ancak bu hamleler modern bir sanayi ekonomisinin geliştirilmesini teşvik etmemişti. Tam tersine, bu tür gelişmelerden hiç çıkarları olmayan toprak ağaları ve bürokratların egemen olduğu feodal toplumsal yapı, ondokuzuncu yüzyılda eski Orta Krallık Batılı kolonicilerce fethedilinceye kadar durgunluğun ve çöküşün nedeni olmuştu.

Toplumsal üretim ilişkileri (toplumun ekonomik yapısı) ve üretici güçler (insani beceriler ve teknoloji) birbirlerine egemen olmaktan çok birbirlerini etkiler. Beceri ve teknoloji düzeyi toplumsal değişime sınırlar koyar, fakat aynı zamanda kamçılar da; bu arada toplumun yapısı insanların emek sürecini ne kadar değiştirebileceğini ve yeni teknikleri ne kadar kullanabileceğini belirler.

Marx bunlar arasındaki ilişkiyi zamanla değişen bir ilişki olarak görür. Verili bir toplum yapısı, sadece, insani beceri ve teknolojinin gelişiminin belirli bir düzeyiyle uyumludur. 'Gelişimlerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri mevcut üretim ilişkileriyle çelişmeye başlar... Üretici güçlerin gelişmesiyle bu ilişkiler onların prangalarına dönüşür.' (SE i 503-4) Bunun üzerine toplum, üretici güçlerin daha da gelişmesine yol açabilecek yeni üretim ilişkileri eskilerinin yerini aldığında sona erebilecek toplumsal kriz dönemine girer.

Yukarıda sözü edilen Avrupa feodalizminin krizi bu sürece ışık tutabilir. Roma döneminin sonunda feodal üretim ilişkilerinin

yerleşmesi hiç kuşkusuz önemli oranda ekonomik ilerlemeye yol açmıştır. Onuncu ve onüçüncü yüzyıllar arasında tarımsal üretkenlik önemli oranda yükselmiş, önemli miktarda arazi ekip biçmeye ayrılmış, kasabalar büyümüş ve nüfus artmıştır. Yunanlı ve Romalılar tarafından gerçekleştirilen sayısız bilimsel buluş, antik dünyaya egemen olan köleci üretim ilişkileri uygulamaya konulmasına engel olduğundan, ancak şimdi ekonomik kullanıma sokulmuştur.

Fakat onüçüncü yüzyıldaki bu ekonomik büyüme, onu teşvik etmiş feodal ilişkilerin getirdiği sınırlara çarpmıştır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, hızla büyüyen nüfusu beslemek için gerekli tarımsal gelişmelerin gerçekleşmesinde ne lordun ne de köylünün pek fazla çıkarı yoktu. Sonuç, uzun bir kriz olmuştu.

Bundan dolayı toplumsal krizler yürürlükteki üretim tarzındaki çelişkilerden doğar. Aynı zamanda yeni bir üretim tarzının ortaya çıkabileceği koşulları yaratırlar. Feodalizmle ilgili bir örnek verecek olursak, on dördüncü yüzyılda Kara Ölüm'ün ardından gelen emek-gücü darlığı, İngiliz köylülerini, 1381 büyük isyanının yenilgisine rağmen, serfliği yok olmaya zorlayacak kadar güçlü bir konuma getirmiştir. Köylüler artık toprağa bağlı değillerdi. Ancak kendilerini çalıştıkları arazi parsellerinin sahipleri haline getirmek için Fransız benzerleri kadar güçlü değillerdi. İngiliz toprak ağaları, onaltıncı yüzyıldan itibaren, köylüleri topraklarından atıp araziyi ikiliklerine katabiliyorlardı. Daha sonra bunları ücretli emekçi istihdam eden ve pazar için mal üreten kapitalist kiracılara kiralıyorlardı. Feodal üretim ilişkilerinin giderek zayıflaması kapitalizmin ortaya çıkışına yol açmıştı.

Marx, sınıf mücadelesinin bu çelişkiler ışığında ele alınması gerektiğini ileri sürüyordu. Bir üretim tarzının yerini bir başkasının alması barışçıl bir yolla ve kademeli olarak gerçekleşmez; eski yönetici sınıfın mülksüzleştirildiği ve yerine yeni bir sınıfın geçtiği bir devrimi gerektirir. 'Üretici güçler ve ilişki biçimleri arasındaki çelişki... her halükarda bir devrimle sona erer; bununla birlikte herkesi kapsayan

çeşitli sınıfların çatışmaları, bilinç farklılıkları, fikir çatışmaları gibi çeşitli alt biçimler de alır.' (TE v 74)

Ekonomi_Politiğin_Eleştirisine_Katkı'ya Önsöz içinde yer alan şu ünlü satırlar Marx'ın tarih teorisini özetlemektedir:

> Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkilere girerler; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine denk düşer. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine denk düşen bir hukuksal ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak sosyal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da, bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan, mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. Ekonomik temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, çok ya da az bir hızla altüst eder. (SE i 503-4)

Altyapı ve Üstyapı

'Şimdiye kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadelelerinin tarihidir.' Ve sınıflar da, Marx'a göre, esas olarak *ekonomik* ilişkilerdir. Marx, Lenin'in ünlü tanımını hiç kuşkusuz kabul ederdi:

> Sınıflar, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sistemi içinde işgal ettikleri yer, üretim araçlarıyla olan (çoğu durumda hukuken kararlaştırılmış ve formüle edilmiş) ilişkileri, toplumsal emek örgütlenmesindeki rolleri ve sonuç olarak edindikleri toplumsal varlıklarının boyutları ve onu

> edinme tarzları itibariyle birbirlerinden farklılık gösteren büyük insan gruplarıdır. Sınıflar, içlerinden birinin, toplumsal ekonominin belirli bir sisteminde işgal ettikleri farklı yerler sayesinde diğerinin emeğine el koyabildiği insan gruplarıdır.

Bu tarih anlayışı, ilk formüle edildiğinden beri birçok eleştirmenin ileri sürdüğü gibi, kabaca toplumsal yaşamın tümünü bir ekonomik çıkarlar ifadesine indirgemiyor mu?

Marx'ın güç ve üretim ilişkilerinin toplumun tamamını şekillendirme yolunu kavrayışı gerçekte hayli incelikli ve karmaşıktı. Çoğu yorumcunun işaret ettiği gibi, Marx'ın ekonomik 'altyapı' olarak bilinen şeyle ideolojik ve politik üstyapı arasındaki ilişkiye yönelik en önemli ifadesi kesin ve yetkindir:

> Bu üretim ilişkilerinin toplamı, üzerinde hukuki ve siyasal üstyapının yükseldiği ve toplumsal bilincin belirli biçimlerinin *denk düştüğü* ve *gerçek temel* anlamına gelen ekonomik toplum yapısını oluşturur. Maddi yaşamın üretim tarzı genellikle toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşam sürecini *koşullandırır*. İnsanların varlıklarını bilinçleri belirlemez, tersine onların bilinçlerini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. (SE i 503-4)

Burada ana hatları çizilen toplum resmi, üstyapının –politika ve ideoloji– ekonomide ne olduğunu sadece pasif biçimde yansıttığı bir resim değildir. Daha çok, italik yazdığım sözcüklerin önerdiği gibi, olan biten, üretim güç ve ilişkilerinin üstyapıdaki gelişmelere sınır koymasıdır. Şimdi bu böyleyse, politik ve ideolojik faktörlerin kendi ritimlerine göre gelişmesi ve tekrar ekonomiye yansıması için epeyce alan vardır.

Bu, Engels'in, Marx'ın ölümünden birkaç yıl sonra yazdığı bir mektupta ileri sürdüğü şeydir:

> Materyalist tarih anlayışına göre tarihteki *nihai* belirleyici unsur, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Ne Marx ne de ben bundan fazlasını ileri sürdük. Buradan

> hareketle eğer birisi bunu ekonomik öğenin tek belirleyici olduğunu söyleyerek eğip bükerse, bu önermeyi anlamsız, soyut, saçma bir ifadeye dönüştürmüş olur. Ekonomik durum temeldir, fakat üstyapının çeşitli öğeleri –sınıf mücadelesinin politik biçimleri ve sonuçları, yani: başarılı bir kavgadan, vs. sonra muzaffer sınıfın hazırladığı anayasalar, hukuki biçimler ve hatta bütün bu fiili mücadelelerin katılanların beyinlerine, siyasal, hukuki, felsefi teorilere, dini görüşlere yansımaları ve bunların gelişerek dogma sistemlerine dahil olması– tarihsel mücadelelerin gidişatına da etki eder ve çoğu durumda onların *biçimlerinin* belirlenmesinde baskın olur. Bütün bu öğelerin, sonsuz sayıda rastlantı arasında... ekonomik hareketin kendisinin zorunluluğunu dayattığı bir etkileşim vardır. (SE 417)

O halde verili bir toplumda hangi üretim ilişkilerinin egemen olduğunun tespiti, o toplumu anlamaya çalışmanın sadece başlangıç noktasıdır. Yeterince iyi anlayabilmek için, üretim ilişkilerinin toplumun 'gerçek temel'i olduğunu akılda tutmak kaydıyla ideolojik ve politik faktörlerin ekonomiyle etkileşime girdiği yolu kavramak gerekir.

Altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkide yer alan şeyle ilgili olarak net bir fikre varmak için, üstyapının en önemli iki öğesi, ideoloji ve devlete bir göz atalım.

Marx, toplumsal devrimlerden bahsederken şöyle yazar:

> Ekonomik üretim koşullarının maddi dönüşümü... ile hukuki, siyasal, dini, estetik ya da felsefi –kısacası ideolojik biçimleri arasında bir ayrım yapmak gerekir. Nasıl ki bir birey hakkındaki kanımız onun kendisi hakkında ne düşündüğünü esas almazsa, böyle bir dönüşüm dönemini onun kendi bilinciyle yargılamayız; tersine bu bilinç maddi yaşamın zıtlıklarından, toplumsal üretici güçlerle üretim ilişkileri arasında mevcut çelişkiden anlamlandırılmalıdır. (SE i 504)

Bu yüzden, Marx, ilk olarak bilincin 'maddi yaşamın çelişkileri'nden bağımsız olduğunu reddeder. Bilincin toplumsal varlığı belirlemesinden çok, toplumsal varlık bilinci belirler. Fakat 'toplumsal varlık bilinci belirler' demek ne anlama gelir? Her şeyden önce, insanların sahip oldukları inançların, içinde yaşadıkları maddi ve toplumsal koşulların baskısıyla biçimlenecekleri anlamına gelir. İnsanlar saf akıl âleminde yaşayan bedensiz ruhlar değildirler. Onlar, çoğunun ancak varlıklarını devam ettirebileceklerinden fazlasına sahip olamadıkları koşullar altında hayatta kalmaya çabalayan erkek ve kadınlardır. Sahip oldukları inançlar, durumlarını anlamlandırma ve günlük eylemlerini yönlendirme çabaları olacaktır.

Dahası insanlar, ilkel komünizmin bitiminden bu yana, sınıflı toplumlar halinde yaşamışlardır. Bu demektir ki, yönetici sınıfların doğrudan üreticileri kendi durumlarını kabul etmeleri için onları ikna etmeleri önemlidir. Bu kabul çeşitli biçimlerde olabilir. Bu, yönetici sınıfın alt edilemeyecek kadar güçlü olduğu inancı temelinde basitçe geri çekilme olabilir. Ayrıca şimdiki toplumsal düzenin adil ve arzu edilebilir bir şey olması biçiminde pozitif inanç da alabilir. Her iki durumda da, doğrudan üreticilerin inançları onların statükoyu kabullerinde can alıcı bir rol oynar.

Bu bağlamda, ideolojiler –insanların dünya hakkında sahip oldukları sistematik inançlar– yalnızca sınıf mücadelesindeki rollerinden hareketle anlaşılabilir. Diğer bir deyişle, egemen üretim ilişkilerinin korunmasına ya da zayıflatılmasına katkıları açısından tahlil edilmelidirler.

Marx, ideolojilerin sömürülenleri toplum içindeki konumları hakkında yanıltarak sınıflı toplumları desteklediğine inanmaktadır. Bunun etkisi, söz konusu sınıflı toplumun toplumsal ilişkilerinin, insanlık tarihinin sadece bu dönemine özgü olmak yerine, kaçınılmaz nitelikte, ortadan kaldırılamaz türden *doğal* ilişkiler sayılmasıdır. Bunun sonucu, özgül sınıf çıkarlarının evrensel insani çıkarlar olarak görülmesidir.

Eğer kapitalist üretim ilişkileri insani gelişimin en yüksek biçimini temsil ediyorsa, kapitalistin kâr etmesi herkesin çıkarınadır. O hiç kimseyi sömürmüyordur: Toplumsal üretimdeki rolü vazgeçilmezdir ve kâr da katkısının adil bir ödülüdür.

İdeolojiler, insanları toplumun doğası hakkında yanlış görüşler beslemeye ikna ederek mevcut üretim tarzının devamını sağlar. Bu bağlamda, tarih yapanlar, devrimci dönemlerde bile, oynadıkları rollerin doğasını tam olarak anlamazlar:

> İnsanlar tarihlerini kendileri yaparlar, fakat onu tam istedikleri gibi yapamazlar; kendi seçtikleri koşullar altında değil, fakat doğrudan yüz yüze kaldıkları ve geçmişten devrolunan koşullar altında yaparlar. Tüm eski kuşakların geleneği yaşayanların beyninde bir kâbus gibi durur. Ve tam da kendilerini ve şeyleri kökten değiştirmeye, asla var olmamış bir şeyler yaratmaya adamış göründükleri zamanlarda, tam da bu gibi devrimci kriz dönemlerinde, geçmişin ruhlarını heyecanla kendi görevlerine aktarırlar ve dünya tarihinin yeni sahnesini geçmişin eski yüzlü kılığıyla ve geçmişten borç alınan dille sunmak için onlardan adlarını, savaş naralarını ve kostümlerini ödünç alırlar. Dolayısıyla Luther, Havari Paul'un maskesini takmış, 1789-1814 devrimi kendisini bazen Roma Cumhuriyeti bazen de Roma İmparatorluğu gibi süslemiştir. (TE xi 103-4)

Bu kendini aldatma biçimi büyük burjuva devrimlerinde gerekliydi çünkü bu devrimlerin liderleri hem kendilerini hem de destekçilerini, sınıflarının zaferinin bir bütün olarak insanlığın çıkarına olduğuna inandırmak zorundaydılar.

> Burjuva toplumu kahraman olmadığı halde, o toplumun doğması için halkların kahramanlıkları, fedakârlıkları, yılgıları, iç savaşları ve savaşları gerekliydi. Ve burjuvazinin gladyatörleri Roma Cumhuriyeti'nin saf klasik geleneklerinde mücadelelerinin içeriğine yönelik burjuva sınırlamalarını

> kendilerinden gizlemek ve tutkularına tarihsel trajik bir görünüm vermek için ihtiyaçları olan ideallerini ve sanat biçimlerini bulmuşlardır. Benzer şekilde, bir başka gelişim aşamasında, bir yüzyıl önce, Cromwell ve İngiliz halkı kendi burjuva devrimleri için Eski Ahitten nutuklar, tutkular ve hayaller ödünç almıştı. (TE xi 104-5)

Marx, ekonomik ve politik güçleri sayesinde yönetici sınıf ideolojilerinin kitleler arasında egemen olduğuna inanmaktadır. 'Egemen sınıfın fikirleri her dönemde egemen fikirlerdir: yani, toplumun egemen *maddi* gücü demek olan sınıf aynı zamanda egemen *zihinsel* gücüdür de.' (TE v 59) Yönetici sınıf üretim araçları ve devlet üzerindeki denetimini halkın inançlarını biçimlendiren çok çeşitli kurumlar yaratmak ve sürdürmek için kullanır. Orta Çağ dönemlerinde bu kurumların en önemlisi kiliseydi. Şimdi buna, eğitim sistemi ve kitle iletişim araçları başta olmak üzere birçok araç eklenmiştir.

Ancak Marx açısından yönetici sınıfın ideolojik gücünün ekonomik ve politik güçlerinden ayrılamaz olduğu açıktır. Ekonomik olarak baskın olan sınıf aynı zamanda yönetici sınıftı –yani, üretim araçlarını kontrol eden sınıf devleti de kontrol ediyordu. Devlet, Marx açısından, belirli bir sınıfın egemenliğini sürdürülebilmesini sağlayan en önemli araçtı. 'Modern devletin yönetimi' **Komünist Manifesto**'daki ünlü deyişle, 'tüm burjuvazinin ortak işlerini yöneten bir komiteden başka bir şey değildir.' (TE vi 486) 'Gerçek anlamında siyasal güç, bir sınıfın bir başka sınıfı ezmek amacıyla örgütlenmiş gücüdür.' (TE vi 505)

Marx sistematik bir devlet teorisi geliştirmeye asla girişmedi. Onun konuya ilişkin görüşlerinin dağınık notlardan ve özel analizlerden çıkartılması gerekir. Engels ve Lenin konuyu daha da ileri götürdüler. Ancak geliştirdikleri teorinin ana hatları zaten Marx'ta vardır.

Daha 1843'de Hegel'in **Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**'nde Marx, modern devletin sivil toplumdan, böylece ekonomik ve toplumsal yaşamdan ayrışmasıyla karakterize olduğunu ileri sürmüştü.

Daha sonra o ve Engels, bu ayrışmanın yalnızca sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin kaçınılmaz sonucu olarak kavranabileceğini gösterdiler.

Engels, devletin ortaya çıkışının toplumun sınıflara bölünmesinden ayrı tutulamayacağını ileri sürüyordu:

> Devlet... gelişmenin belirli bir aşamasında toplumun bir ürünüdür; bu, söz konusu toplumun kendi içindeki çözülmez bir çelişkiyle iç içe geçmiş olduğunun, güçsüzlüğünden dolayı gideremediği uzlaşmaz çelişkiler içinde bölündüğünün itirafıdır. Fakat içinde çatışan ekonomik çıkarlar barındıran bu uzlaşmaz çelişki ve sınıflar kendilerini ve toplumu kısır mücadelelerle yok edemeyecek olduğu için, görünürde toplumun üstünde durup çelişkiyi bastıracak bir güce sahip olmak ve onu 'düzen'in sınırları içinde tutmak gerekli olmuştur ve toplumun içinden çıkan fakat onun üstünde bir yere yerleşen ve kendisini ondan giderek uzaklaştıran bu erk, devlettir. (SE iii 326-7)

Bu gücün özü, devletin baskı araçlarını, en basit şekilde silahlı gücü kontrol etmesidir. Sınıflı toplumlardan önce, herhangi bir konuda verilen kavgada yer alan kişilerle nüfusun geri kalanı arasında herhangi bir fark yoktu. Ancak sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin ortaya çıkışıyla bu durum ortadan kalkar. Güç kullanımı, dış düşmanlarla savaşmak kadar nüfusun büyük çoğunluğunun bastırılması rolünü de oynayan uzmanlaşmış bir azınlığın güç kullanım alanı haline gelir. Böylece devletin toplumdan ayrışması esas itibariyle baskı araçlarının, yönetici sınıfın artı emeğine dayandığı doğrudan üreticilerden ayrışmasıdır. Engels'in ifadesiyle, devlet oluşumu:

> artık kendisini silahlı bir kuvvet olarak örgütleyen halkla özdeş olmayan bir kamu gücünün kurulmasını gerektirir. Kendi kendine hareket eden silahlı halk örgütlenmesi, sınıflara ayrıldığı için imkânsız hale geldiğinden dolayı bu özel kamu gücü gereklidir... Bu kamu gücü her devlette vardır; sadece silahlı adamlardan değil, her türlü maddi

> destekten, cezaevlerinden ve baskı kurumlarmdan oluşur... Devlet içindeki sınıfsal uzlaşmaz çelişkiler keskinleştikçe ve komşu devletler genişleyip nüfusları arttıkça... büyür...İşgalci rekabetin ve sınıf mücadelesinin kamu gücünü toplumun tamamını, hatta devleti yutacak hale getirdiği bugünün Avrupa'sına bir göz atmamız yeterli olur. (SE iii 327-8)

Engels devletlerin oluşumu ve evrilmesindeki iki ana faktörü şöyle tanımlar; bu iki faktör, sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin gelişmesi ve keskinleşmesi ve devletler arasındaki askeri nüfuz oluşturmaya yönelik mücadeledir. Marx bu fikri Paris Komünü üzerine yazdığı yazılarda çok daha tarihsel somutlukla geliştirmiş; modern kapitalist devletin kökenlerini Avrupa'da Orta Çağ'ın sonunda ortaya çıkan mutlak monarşilere kadar sürmüştür.

> Her yerde hazır ve nazır ve karmaşık askeri, bürokratik, dinsel ve adli organlarıyla canlı sivil toplumu bir boa yılanı gibi sıkan merkezileşmiş devlet çarkı ilkin mutlak monarşi günlerinde feodalizmden kurtuluş mücadelesinde modern toplumun bir silahı olarak biçimlenmiştir. Orta Çağ lordlarının, kentlerinin ve din adamlarının imtiyazları, yüksek makam sahibi feodal görevlileri maaşlı devlet memurlarıyla değiştirerek, lordların Orta Çağ'a özgü hizmetlilerinden ve küçük yerleşim yeri yurttaşlarının loncalarından kalan asker artıklarını düzenli bir orduya dönüştürerek, ortaçağ güçlerinin karmaşık (rengârenk) anarşisi yerine düzenli, sistematik ve hiyerarşik bir işbölümüne sahip bir devlet erki planını koyarak üniter bir devlet erkine dönüşmüştür. Birinci Fransız devrimi, ulusal birlik oluşturma (bir ulus yaratma) göreviyle tüm yerel, bölgesel, kentsel ve eyaletsel bağımsızlıkları parçalamak zorundaydı. Bundan dolayı, mutlak monarşinin başlattığı şeyi, devlet erkinin merkezileştirilmesi ve örgütlenmesini geliştirmek ve devlet erki çemberini ve niteliklerini, aygıt[larının] sayısını, bağımsızlığını ve gerçek

> toplumun doğaüstücü etkisini genişletmeye mecbur kaldı. (FİS 162-3)

Böylece kapitalizmin zaferi devlet aygıtının güç ve etkinliğinin devasa boyutlarda artmasına yol açmıştır. Fakat bu aygıt sömürülen sınıflardan olduğu gibi burjuvaziden de giderek bağımsızlaşıyor muydu? Bu, en azından, sırasıyla I. Napolyon ve III. Napolyon'un, sadece askeri güce dayanan bireysel bir maceraperestin devletin kontrolünü eline geçirebileceği ve işçilerle köylülerin yanında kapitalistlerden de bağımsız bir biçimde hüküm sürebileceği, Birinci ve İkinci Fransız İmparatorluklarında Bonapartizm denilen fenomeninin gösterdiği şeydi. Bu nokta daha güçlü biçimde vurgulanabilir: Marx'tan sonraki dönemde, siyasal dayanağı işçi sınıfı olan partilerin seçilip hükümetleri kontrol etmesi devletin bir sınıf egemenliği aracı olduğu fikriyle çelişmiyor mu?

Bu soruya cevap verebilmek için kendimize, Marx ve Engels açısından devletin sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin ürünü olduğunu; Marx'ın dediği gibi, 'uzlaşmaz çelişkilerin sivil toplumdaki resmi ifadesi' (TE vi 212) olduğunu hatırlatmamız gerekir. Marx, 'bütünün devlet halinde yoğunlaşması'ndan bahseder (G 227). Diğer bir deyişle, toplumun tüm çelişkileri devlette yansır ve kristalize olur. Yönetici sınıfın egemenliğinin devamı devlet erkinin örgütlenmesine yansıyan diğer sınıflarla arasındaki bir dizi uzlaşmaya bağlı olabilir.

Örneğin, Marx burjuvazi ve proletarya arasında birkaç yıl süren açık iç savaş sonrasında Fransa'daki kapitalist iktidarın korunmasının tek yolunun, 1848 Devriminden sonraki III. Napolyon'un zaferi olduğunu ileri sürüyordu:

> İmparatorluk, köylülüğe, sermaye ve emek savaşımına doğrudan doğruya katılmamış bulunan o geniş üreticiler yığınına dayandığını ileri sürüyordu. Parlamentarizme, ve böylece hükümetin varlıklı sınıflara doğrudan bağımlılığına da son vererek, işçi sınıfını kurtaracağını ileri sürüyordu. İşçi sınıfı üzerindeki ekonomik üstünlüklerini koruyarak, varlıklı

> sınıfları kurtaracağını ileri sürüyordu; ve son olarak, ulusal büyüklük yalancı düşünü herkes için yeniden canlandırarak, bütün sınıfların birliğini kurmuş olmakla böbürleniyordu. Gerçeklikte, burjuvazinin ulusu yönetme yeteneğini çoktan yitirmiş —ve işçi sınıfının henüz elde etmemiş— bulunduğu bir dönemde, tek olanaklı hükümet biçimi de buydu. (FİS 230-1)

Yönetici sınıfın devlet aygıtını fiilen işletme bağlamında doğrudan yönetme konumunda olmadığı böylesi bir paradoks kapitalizm altında mümkündür; çünkü sömürü doğrudan üreticilerin sürekli fiziki zulüm altında tutulmasına bağlı değildir. Bunun yerine ekonomik baskılar, nihayetinde çalışmakla açlıktan ölme arasındaki seçim, işçileri sömürüye boyun eğmek zorunda bırakır. 'Ekonomik ilişkilerin doğurduğu sessiz baskı kapitalistin işçi üzerindeki egemenliğini tesciller. Doğrudan ekonomik olmayan güç, elbette hâlâ kullanılmaktadır; ancak sadece istisnai durumlarda.' (K i 899)

Bundan ötürü, kapitalist toplumlarda ekonomi ve politikanın birbirinden ayrı görünmesi yaygındır. Ancak temel gerçeklik farklıdır. Bir taraftan ekonominin kapitalistlerce denetimi devletin yapabileceklerine sınır getirir. Eğer burjuvazi bir hükümetin yaptıklarını beğenmiyorsa, örneğin, paralarını ülke dışına çıkartabilir. Bu baskı türü Britanya'daki İşçi Partisi hükümetlerini daha radikal politikalarını yumuşatmak ya da terk etmek zorunda bırakmıştır. Diğer yanda, bizatihi devlette, parlamento ve kabine gibi seçilmiş organlarla askeri ve sivil bürokrasi arasında bir işbölümü vardır. Bürokrasinin kapitalist sınıfla yakın bağlar içinde olması, burjuva üretim ilişkilerini yıkmayı hedefleyen bir hükümeti baltalayacağı, hatta zorlanırsa, isyan edeceği anlamına gelir.

Bununla beraber kapitalizm altında politika ve ekonominin görece ayrılması, burjuvazinin devlet aygıtını kontrol edemediği durumlara izin verir. Bu da burjuvazinin diğer sınıflarla ya da sınıf fraksiyonlarıyla toplumsal uzlaşmaz çelişkileri yumuşatacak ve etkisini daha da sağlamlaştıracak uzlaşmalara girmesini mümkün kılar.

Marx, o günlerin Britanya'sının şöyle bir durum yansıttığına inanıyordu:

> Britanya Anayasası... resmen egemen olmayan fakat sivil toplumun tüm belirleyici alanlarında fiilen yer alan burjuvazi ile resmen idareci olan toprak aristokrasisi arasındaki demode, eski, çağdışı uzlaşmadan başka bir şey değildir. Aslen 1688 'muzaffer' devriminden sonra, burjuvazinin sadece bir kesimi, finans aristokrasisi uzlaşmada yer almıştı. 1831 Reform Yasası bir başka kesim olan sanayi burjuvazisinin yüksek düzeyli görevlilerini, İngilizce deyişiyle *millocracy* kabul etmişti...
>
> Burjuvazi... bütün olarak siyasal olarak yönetici sınıf olarak tanınsa bile, bu sadece, yasama erkinin yürütme bölümü, yani Parlamentonun her iki Kamarasında yasa yapıcılar dahil olmak üzere tüm hükümet sisteminin toprak aristokrasisinin elinde kalması kaydıyla mümkündür. (TE xiv 53-4)

Burjuvazi böylece hükümet olmadan yönetebilir. Engels, ulusal birleşmeden asıl yararlananın sanayi burjuvazisi olduğunu, fakat *Junker* toprak ağaları sınıflarının fiilen yönetmeyi sürdürdüğü Bismarck Almanya'sında benzer bir bölüşümün var olduğunu ileri sürüyordu. Daha sonraki Marksistler, burjuvazinin hükümet olmadan yönetmesinin kapitalizmin genel bir özelliği olduğunu iddia etmişlerdir. İlk bakışta, Marx'ın devlet teorisinin, altyapı ve üstyapı arasındaki ilişkinin, onun genel olarak açıkladığı gibi, karmaşık ve incelikli olduğunu görebiliriz.

Marx çok farklı toplumların özelliklerini açıklayabilecek ve aynı üretim ilişkilerini paylaşan toplumların politik ve ideolojik üstyapılarındaki varyasyonları açıklayabilecek bir tarih teorisi geliştirmişti. Özellikle İkinci Dünya Savaş'ından bu yana zengin bir Marksist tarih yazını külliyatının ortaya çıkması bu teorinin üretkenliğinin onaylanmasıdır. Bununla birlikte, Marx'ın kaygısı, esas itibariyle Condorcet'in ya da Hegel'inkinden çok daha bilimsel ölçekte bir tarih teorisi formüle etmek değildi. Tarihsel materyalizmin keskin

yüzü Marx'ın bilimsel kapitalizm analizinde ve onun devrimci politika teorisinde yatar.

6. Kapitalizm

Marx'ın başyapıtı, **Kapital**, yaşamının doruk noktasıydı. Yapıtın amacı, Marx'ın 1. Cildin önsözünde belirttiği gibi, 'modern toplumun ekonomik devinim yasasını açığa çıkarmak'tı. (K i 92) Önceki ekonomi düşünürleri kapitalizmin işleyiş tarzının şu ya da bu yönünü kavramışlardı. Marx ise onu bir bütün olarak anlamayı deniyordu. Önceki iki bölümde yer verdiğimiz tarih analizi ve kavrayış yöntemine paralel olarak Marx, kapitalizmi tarihin sonu olarak ya da insan doğasına uygun düşen toplum biçimi olarak değil, iç çelişkileri çöküşüne yol açacak, tarihsel olarak geçici bir üretim tarzı olarak analiz ediyordu.

Thomas Carlyle'ın 'kasvetli bilim' olarak nitelendirdiği iktisada aşina olmayan okuyuculara bu bölümün konusunun ana hatlarını çizmek gerekebilir. Analiz, **Kapital**'in köşe taşı niteliği taşıyan ve metaların –piyasada satılan ürünlerin– üretimleri için toplumsal olarak gerekli emek-zamanla orantılı olarak değiş tokuş edildiğini öne süren emek-değer teorisiyle başlar. O halde, ekonomik bir sistem olarak kapitalizmin dayandığı kâr kaynağını yaratan artı-değer olduğu için, Marx'ın kapitalist sömürü ifadesinin temelinde bu teorinin nasıl yattığını göreceğiz. Her biri en büyük artı-değer tutarını ele geçirmek isteyen sermayeler arasındaki (ister bireysel kapitalistler, ister şirketler, isterse ulusal düzeydeki) rekabet genel bir kâr oranının oluşmasına ve dolayısıyla, göreceğimiz gibi, emek değer teorisinde bir değişikliğe yol açar. Rekabet, kapitalist sistemi düzenli olarak sarsan krizlerin ana nedeni olan kâr oranının düşmesi gibi bir eğilime de yol açar.

Emek ve Değer

Her insan toplumunun temelinde, insanların doğa güçlerinden yararlanmak ve böylelikle ihtiyaçlarını karşılamak için işbirliği yaptıkları emek-süreci yatar. Emek ürünü, her şeyden önce, bazı insani

ihtiyaçları karşılamalıdır. Diğer bir deyişle yararlı olmalıdır. Bundan dolayı Marx ona *kullanım değeri* der. Değeri, her şeyden önce, biri için işe yaramasında yatar.

Bir kullanım değerince karşılanan ihtiyacın fiziksel bir ihtiyaç olması gerekmez. Kitap bir kullanım değeri taşır, çünkü insanlar okuma ihtiyacı duyarlar. Aynı şekilde, kullanım değerlerinin karşıladığı ihtiyaçlar kötü amaçları yerine getirmeye yönelik olabilir. Bir katilin silahı ya da bir polisin copu, bir konserve fasulye ya da bir cerrahın neşteri kadar kullanım değerine sahiptir.

Ancak kapitalizm altında, emek ürünleri *meta* biçimini alır. Bir meta, Adam Smith'in işaret ettiği gibi, sadece bir kullanım değerine sahip değildir. Metalar, doğrudan doğruya tüketilmek için değil, pazarda satılmak üzere yapılır. Değiş tokuş edilmek için üretilirler. Bu itibarla her metanın, 'bir türünün kullanım değerlerinin bir başka türünün kullanım değerleriyle değiş tokuş edildiği nicel ilişki, orantı' demek olan bir *değişim değeri* vardır. (K i 126) Dolayısıyla bir gömleğin değişim değeri yüz konserve fasulye olabilir.

Kullanım değeri ve değişim değeri birbirlerinden çok farklıdır. Smith'in bir örneğini alacak olursak, hava insanlar için neredeyse sonsuz kullanım değeri olan bir şeydir, çünkü o olmazsa ölürüz. Ancak (elbette zenginlerin kirli ortamlarda hava satın alma hünerini saymazsak) hiç değişim değeri yoktur. Öte yandan elmas görece az kullanılır fakat çok yüksek bir değişim değeri vardır.

Ayrıca, bir kullanım değerinin bazı *özel* insani ihtiyaçları karşılaması gerekir. Eğer açsanız bir kitabın faydası yoktur. Buna karşın bir metanın değişim değeri basitçe başka metalarla değiş tokuş edileceği miktardır. Değişim değerleri, metaların özgül niteliklerini değil ortak özelliklerini yansıtır. Bir somun ekmek, kullanımları çok farklı olsa bile ister doğrudan doğruya ister para aracılığıyla bir konserve açacağıyla değiştirilebilir. Bu nesnelerin değişimine izin veren sahip oldukları ortak şey nedir?

Marx'ın cevabı, tüm metaların bir *değeri* olduğu, değişim değerinin sadece bu *değerin* bir yansıması olduğudur. Bu *değer*, o

metanın üretiminin topluma maliyetini temsil eder. İnsan emek-gücü üretimin itici gücü olduğundan, o maliyet yalnızca meta için harcanan emek miktarıyla ölçülebilir.

Fakat burada Marx'ın emekten kastı, örneğin bir somun ekmeğin pişirilmesi ya da bir konserve açacağının imalatı sırasında harcanan emek türü değildir. Bu gerçek, 'somut' emek, Marx'ın söylediği gibi, bize ihtiyaç duyduğumuz değer ölçüsünü sağlayamayacak kadar değişken ve karmaşıktır. Ölçümüzü bulmak için emeği somut biçiminden soyutlamamız gerekir. Bu konuda Marx şöyle yazar: 'Bir kullanım değeri ya da yararlı madde, sadece *soyut insan emeği* onun içinde nesnelleştiği ya da maddileştiği için değere sahiptir.' (K i 129)

Yani emeğin 'ikili karakter'i vardır:

> Bir yandan, her türlü emek, fizyolojik olarak insan emek-gücününün harcanmasıdır ve eşit ya da soyut insan emeği oluşu özelliğiyle metaların değerini yaratır. Öte yandan her türlü emek özel bir formda ve belirli bir amaca yönelmiş insan emek-gücünün harcanmasıdır ve faydalı emek olma özelliğiyle kullanım değerlerini üretir. (K i 137)

Marx *emeğin iki yönlü karakterini* 'kitabımdaki en iyi noktalar'dan biri diye niteliyordu (SE 192). Marx'ın teorisinin Ricardo ve politik ekonomistlerinkinden ayrıldığı yer burasıydı. Marx, Ricardo'yu metaların değişim değerini belirlemek için kısa bir formül bulmaya çalıştığı için ağır biçimde eleştiriyordu. Onlar, pazar fiyatlarını önceden tahmin etmenin yollarını bulmanın peşindeydiler.

Marx, 'Ricardo'nun hatası, sadece *değerin büyüklüğü* ile ilgilenmesi... Ricardo'nun araştırmadığı şey, emeğin kendini metalardaki ortak öğe olarak belirli ettiği özel biçimdir,' diye yazıyordu. (ADT iii 131, 138)

Marx pazar fiyatlarıyla özel olarak ilgilenmiyordu. Onun hedefi, kapitalizmi tarihsel olarak özel bir toplum biçimi olarak anlamak, kapitalizmin önceki toplum biçimlerinden farklı ne yaptığını ve gelecekteki dönüşümüne hangi çelişkilerin yol açacağını belirlemekti.

Marx, metaların değişim değerini *ne kadar* emeğin biçimlendirdiğini değil, *hangi biçimdeki* emeğin bu işlevi yerine getirdiğini ve kapitalizmde, ürünlerin önceki toplumlarda olduğu gibi doğrudan kullanıma sunulması yerine *neden* pazar için üretildiğini bilmek istiyordu.

Bu sorunun cevaplanmasında emeğin iki yönlü karakteri çok önemlidir. Çünkü emek, toplumsal ve kolektif bir eylemdir. Bu, sadece şu ya da bu iş türü için değil, bir bütün olarak toplumda yapılan iş için de geçerlidir. Her bireyin ya da birey grubunun emeği, toplumun ihtiyaçlarına katkı yaptığı ölçüde toplumsal emektir. Bu ihtiyaçlar, her türden farklı ürün gerektirir; sadece çeşitli türdeki yiyecekler değil, aynı zamanda giyecekler, konutlar, nakliye vasıtaları, üretimde ihtiyaç duyulan aletler gibi. Bu, farklı türlerde yararlı emek sarf edilmesi gerekiyor demektir. Eğer herkes tek tip ürün üretirse, toplum kısa sürede çöker.

Bundan dolayı her toplum toplumsal emeği farklı üretim etkinlikleri arasında dağıtma aracına ihtiyaç duyar. 'Toplumsal emeğin belirli oranlarda *dağıtımına* dönük bu *gereklilik* muhtemelen toplumsal üretimin *özel bir biçimi* ile kotarılabilir' (SE 209) diye yazar Marx. Fakat kapitalizmle diğer üretim tarzları arasında ciddi bir fark vardır. Kapitalizm, toplumun toplu olarak emeğinin ne kadarının şu ya da bu iş türüne ayrılacağına karar verebileceği bir mekanizmaya sahip değildir.

Bunun niye böyle olduğunu anlamak için, ekonomik etkinliğin hedefinin esas itibariyle kullanım değerine sahip üretim olduğu ve her topluluğun tüm ya da en önemli ihtiyaçlarını üyelerinin emeğinden karşılayabildiği kapitalist öncesi üretim tarzlarına bakmamız gerek. Dolayısıyla,

> Kendi ihtiyacı için tahıl, hayvan, iplik, keten bezi, kumaş üreten bir köylü ailesinin ataerkil tarım sanayinde... emeğin aile içindeki bölüşümü ve aile üyelerinin harcadıkları emek zamanını emeğin doğal koşullarında mevsim değişikliklerinin yanısıra cins ve yaş farkları düzenler. (K i 171)

İşbölümü, sömürü ve sınıfların varolduğu kapitalist öncesi toplumlarda bile toplu halde düzenlenir. Dolayısıyla feodalizmde,

> emek ve ürünleri... toplumsal alışverişler içinde hizmetlerin ve ürünlerin takas yapılması biçimini alır... İnsanların böyle bir toplumda birbirleri karşısında büründükleri farklı roller üzerinde ne düşünürsek düşünelim, bireyler arasındaki toplumsal ilişkiler, her halükarda, şeyler arasındaki, emek ürünleri arasındaki toplumsal ilişkiler olarak gizlenmeyip kendi kişisel ilişkileri olarak görünür. (K i 170)

Her ikisi de sınıf sömürüsünü temel alan üretim tarzları olan köleci toplumda ve feodalizmde, üretimin büyük kısmı hemen tümüyle üreticilerin ve sömüren sınıfın ihtiyaçlarını karşılamaya tahsis edilir. Esas mesele *ne* üretildiğinden çok, toplumsal ürünün sömüren ve sömürülen arasındaki bölüşümüdür.

Kapitalizmde şeyler çok farklıdır. İş bölümünün gelişmesi, her işyerinde üretimin iyice uzmanlaşmış ve diğer işyerlerinden ayrı olması demektir. Her üretici ihtiyaçlarını kendi üretiminden karşılayamaz. Konserve açacağı fabrikasındaki bir işçi konserve açacaklarını yiyemez. Yaşamak için onları başkalarına satmalıdır. Üreticiler bu nedenlerle iki anlamda birbirlerine bağımlıdırlar: Birbirlerinin ürünlerine ihtiyaçları vardır. Aynı zamanda ihtiyaç duydukları şeyleri almakta kullanacakları parayı elde edebilmek için kendi ürünlerinin alıcıları olarak da birbirilerine ihtiyaçları vardır.

Bu sisteme Marx *genelleştirilmiş meta üretimi* der. Üreticiler birbirlerine sadece ürünlerinin birbirleri arasında değiş tokuşu temelinde bağlıdırlar:

> Kullanıma yararlı nesneler sadece, birbirlerinden bağımsız olarak çalışan özel bireylerin emek ürünleri olduğu için meta haline gelir. Bütün bu özel bireylerin emeklerinin bütünü, toplumun emek toplamını meydana getirir. Üreticiler birbirleriyle toplumsal temasa, ancak emek ürünlerinin birbirleriyle değişimi yoluyla girdikleri için, özel emeklerinin

> özgül toplumsal karakterleri de ancak bu değişimle kendilerini gösterir. Bir başka deyişle özel kişilerin emeği, toplam toplumsal emeğin bir öğesi olarak kendisini ancak, değişim eyleminin ürünler arasında kurduğu ilişkiler ve onlarla üreticiler arasındaki ilişkiler yoluyla ortaya koyar. (K i 165-6)

Bugüne değin somut emek doğrudan doğruya toplumsal emek *idi*. Üretimin, bazı özgül ihtiyaçları karşılamak üzere kullanıma yönelik olduğu durumda, onun toplumsal rolü açıktı. Ancak üretimin değişime yönelik olduğu durumlarda özel bir üreticinin sarf ettiği yararlı emek ile toplumun ihtiyacı arasında zorunlu bir bağlantı yoktur. Örneğin belirli bir fabrikanın ürünlerinin bazı toplumsal ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı, ancak imal edilmelerinden *sonra*, pazarda satışa çıkarıldıklarında belirlenebilir. Eğer bu malları hiç kimse satın almak istemezse, onları üreten emek toplumsal emek olmazdı.

Kapitalizm altında toplumsal ve özel emek arasında bir farkın olduğu ikinci bir yön daha vardır. Aynı ürünleri üretenler aynı pazar için *rekabet* edeceklerdir. Onların göreli başarıları ürünlerini ne kadar ucuza sattıklarına bağlı olacaktır. Bu, emek üretkenliği artışı gerektirir: 'Genel olarak ifade etmek gerekirse, emek üretkenliği ne kadar büyük olursa, bir nesnenin üretimi için gerekli emek-zamanı o kadar kısa, o nesnede kristalleşen emek kütlesi o kadar az, değeri de o kadar küçük olur' diye yazar Marx. (K i 131)

Rekabetin baskısı, üreticileri rakiplerine benzer üretim yöntemlerini benimsemek zorunda bırakır; aksi halde rakiplerince piyasadan silinirler. Sonuç olarak metaların değeri onları üretmek için kullanılan toplam emek miktarıyla değil; *toplumsal olarak gerekli emek-zamanı*yla, yani, 'verili bir toplumun normal üretim koşulları altında, toplumun o sıradaki ortalama beceri düzeyiyle ve emek yoğunluğuna göre herhangi bir kullanım değerinin üretimi için gerekli emek zamanı'yla belirlenir. (K i 129) Bir şeyi üretmek için toplumsal olarak gerekli emekten fazlasını harcayan verimsiz bir üretici,

belirlediği fiyatın fazla emeğini tazmin etmeyeceğini görecektir. Sadece toplumsal olarak gerekli emek toplumsal emek sayılır.

Dolayısıyla soyut toplumsal emek bir kavramdan ibaret ya da sadece zihinde varolan bir şey değildir. İnsanların yaşamlarına hükmeder. Üreticiler 'normal üretim koşulları'nı yerine getiremediklerinde, iflas ederler.

Fakat hepsi bu değildir. Yararlı özel emeğin yalnızca ürün satıldığında toplumsal emek haline geldiğini görmüştük. Fakat değiş tokuşun gerçekleşmesi için her metanın toplumsal olarak gerekli emekten ne kadarını içerdiğini belirlemenin bir yolu olmalıdır. Toplum bunu toplu olarak yapamaz çünkü kapitalizm, üreticilerin birbirleriyle ilişkilerinin yalnızca ürünleri üzerinden kurulduğu bir sistemdir.

Çözüm, bir metanın, diğer bütün metaların değerlerinin ölçülebileceği evrensel eşitlik rolünü üstlenmesidir. Belirli bir meta evrensel eşitlik rolünde sabit hale geldiğinde, para haline gelir. Ve, der Marx, 'metanın para olarak betimlenmesi... meta değerlerinin farklı büyüklüklerinin... *toplumsal emeğin* cisimleştiği bir biçim içinde ifade olunduğuna işaret eder.' (ADT iii 130)

Yani kapitalizm öyle bir ekonomik sistemdir ki üreticiler, ürünlerinin toplumsal bir ihtiyacı karşılayıp karşılamadığını önceden bilmezler. Bunu ancak bu ürünleri pazardaki metalar olarak satmaya çalışarak öğrenebilirler. Birbirlerinin fiyatlarının altında fiyat vererek pazarları ele geçirmeye çalışan üreticiler arasındaki rekabet, onların farklı emeklerini para olarak cisimleşmiş soyut bir toplumsal emeğe indirger. Bir metanın arzı talebi aştığında, fiyatı düşecek ve üreticiler daha kârlı ekonomik etkinliklere yönelecektir. Toplumsal emeğin farklı üretim dalları arasında dağılması bu şekilde ve sadece dolaylı olarak gerçekleşir.

Marx'ın değer analizi, bundan dolayı, kapitalizmi bir toplumsal üretim biçimi olarak emsalsiz kılan şeye doğru yönelmektedir. Marx'ın odak noktası 'burjuva üretim ilişkisinin gerçek iç çatısı'dır. (K i 175 dipnot 34) Marks'ın göstermeye çalıştığı şey şudur: 'Metalar, aynı değerler gibi, *toplumsal* büyüklüktür,... insanların üretim etkinliğindeki

ilişkileridir... Emeğin ortak olduğu yerlerde, insanların toplumsal üretimdeki ilişkileri onların "şeyler"in "değerler"i olduğuna işaret etmez'. (ADT iii 129)

Kapital yayınlanır yayınlanmaz, burjuva ekonomistleri I. Cildin başındaki değer ifadesinin metaların onları üretmek için ihtiyaç duyulan toplumsal olarak gerekli emek-zamanla aynı oranda değiş tokuş edildiğini Marx'ın kanıtlamadığını iddia ettiler. Bugüne kadar da bunu sürdürmüşlerdir. Marx bu tür eleştirilere şöyle bir yorum getiriyordu:

> Zavallı arkadaşım, kitabımda 'değer' üzerine hiçbir bölüm olmasa da, sözünü ettiğim reel ilişkiler analizinin reel değer ilişkisinin gösterilmesini ve kanıtını içerdiğini görmüyor...
>
> Bilim, değer yasasının kendisini nasıl gösterdiğini sergilemekten ibarettir. Öyle ki eğer en başında o yasayla görünüşte çelişen her türlü fenomeni 'açıklamak' istenirse, bilim *öncesi* bilimi sunmak zorunda kalınır. (SE 209-210)

Dolayısıyla, bir bütün olarak, **Kapital**'in kendisi emek-değer teorisinin kanıtıdır. Marx, doğru bilimsel yöntemin 'soyuttan somuta yükseliş' yöntemi olduğunu düşünüyordu. (G 101) İşe, emek değer teorisini bizim şu ana kadar değerlendirmekte olduğumuz en soyut biçimde sergileyerek başlamıştır. Ardından adım adım kapitalist ekonominin karmaşık ve bazen de kaotik davranışının emek değer teorisi temelinde ve sadece o temelde nasıl anlaşılabileceğini göstermeyi sürdürmüştür.

Artı-değer ve Sömürü

Kapitalist üretim tarzı, Marx'a göre, iki büyük ayrışmayı kapsar. İlkini, –üretim birimlerinin ayrışmasını– zaten ele almıştık. Diğer bir deyişle kapitalist ekonomi, ayrı ayrı, birbirinin varlığına bağlı ve rekabet içindeki üreticilere bölünmüş bir sistemdir. Bununla birlikte önemli olan, her bir üretim birimi *içinde* gerçekleşen, üretim araçları sahipleriyle doğrudan üreticiler arasındaki, yani sermaye ile ücretli emek arasındaki bölünmedir.

Marx'ın işaret ettiği üzere metalar kapitalizm olmaksızın var olabilir. Para ve ticaret kapitalist öncesi toplumlarda bulunur. Ancak bu tür toplumlarda metaların değiş-tokuşu esas olarak insanların ihtiyaç duydukları şeyleri, kullanım değerlerini elde etmenin bir aracıdır. Bu koşullarda metaların dolaşımı M-P-M biçimi alır; burada M meta, P de para demektir. Her üretici metasını götürür ve para için satar; o parayı da bir başka üreticiden bir başka meta satın almak için kullanır. Para, sadece değiş tokuşun aracıdır.

Ancak kapitalist üretim ilişkilerinin hüküm sürdüğü durumda metaların dolaşımı bir başka, daha karmaşık biçim alır: P-M-P^{1}. Para, daha sonra --daha fazla para için-- değiş-tokuş edilecek metalar üretmek için yatırılır.

Yatırımcının ya da kapitalistin ticari etkinlik sonrasında elde ettiği daha fazla para, P^{1}, ilk etapta yatırılan paradan, yani P'den daha büyüktür. Ekstra paraya ya da kâra Marx 'artı-değer' adını vermiştir. Pekiyi, bu nereden gelir?

Ricardo, emeğin yarattığı değerin daha sonra ücret ve kârlara bölündüğünü ileri sürdüğü zaman bu soruya doyurucu bir cevap vermişti. Artı-değerin kaynağı emekti. Ancak Ricardo bunu açıkça kavramakta yetersiz kalmış çünkü bariz bir çelişkiye toslamıştı. *Ücretleri* emek değeri olarak tanımlamıştı. Ancak Ricardo yaratılan değerin ücret ve kâr arasında bölündüğünü ileri sürüyor. Bu, ücretlerin yaratılan değerden az olması anlamına gelir. Bu nasıl olabilir?

Ricardo bu soruyla yüzleşmemişti çünkü artı-değerin varlığını verili kabul ediyordu. Marx'ın artı-değerin varlığına getirdiği açıklamaysa, onun, sermaye ve ücretli emek arasındaki ilişkiye ilişkin analizine dayanıyordu. İşçinin, ücretlerine karşılık kapitaliste sattığı şey emek değil, emek-gücü, Diğer bir deyişle iş*gücü*dür:

> İşçinin kapitaliste sunabildiği kullanım değeri... bir üründe cisimleşmez, işçinin kendisinden hiçbir surette ayrı varolmaz, dolayısıyla... yalnızca, işçinin güç ve yeteneği gibi potansiyel halinde varolur. Yalnızca sermaye tarafından etkin hale getirtildiğinde... bir gerçeklik haline gelir. (G 267)

İşgücü bir metadır ve tüm metalar gibi bir değeri ve bir kullanım değeri vardır. Değeri, işçiyi canlı tutmak ve yerini alacak çocuklar yetiştirmek için harcanan toplumsal açıdan gerekli emek-zamanla belirlenir. 'Emek-gücünün değeri de, diğer her meta gibi, daha dolaşıma girmezden önce, belirlenmiş haldedir; çünkü o emek-gücünün üretimi için belirli bir miktarda toplumsal emek harcanmıştır, ama ne var ki, emek-gücünün kullanım değeri ancak daha sonraki bir zamanda bu gücün harcanmasıyla elde edilir.' (K i 277)

Emek-gücünün kullanım değeri emektir ve işçi istihdam edildiğinde, kapitalist onu, satıcısını çalıştırarak tüketir. Fakat değerin kaynağı emektir ve dahası işçi normal olarak, bir iş günü boyunca, kapitalistin, karşılığında onun emek-gücünü satın aldığı günlük ücretten daha fazla değer yaratacaktır. 'Onun [kapitalist] için gerçek anlamda belirleyici olan şey, bu metanın sahip olduğu, yalnızca değerin bir kaynağı olmakla kalmayıp kendisinden daha fazla değerin de bir kaynağı olan özgül kullanım değeriydi.' (K i 300-301)

Örneğin, sekiz saatlik bir iş gününün dört saatlik emeğiyle ücret olarak kapitalist tarafından önceden ödenmiş emek-gücünün değerinin karşılandığını varsayalım. Diğer dört saat kapitalist tarafından iç edilir. Artı-değer ya da kâr sadece kapitalist üretim tarzına özgü artı-emeğin varoluş biçimidir.

Emek-gücünün satın alınmasına ve satılmasına ilişkin bu analizin önemi, Marx'ın artı-değerin kökenlerini işçinin sermaye tarafından sömürülmesinde aramasına olanak vermesindedir. Ayrıca, klasik ekonomistlerce izlenen modellerin doğal ve kaçınılmaz olmayıp tarihsel olarak belirli üretim ilişkileri olduğu gerçeğine ışık tutmaktadır.

Marx, emek-gücü dahil olmak üzere tüm metaların kendi değerlerinde satıldığını varsayarken bunu yapabilmektedir. Diğer bir deyişle, kapitalist kârını işçiyi aldatarak ve emek-gücüne onu yeniden üretmede kullanılacak toplumsal olarak gerekli emek zamanının muadilinden daha azını ödeyerek elde etmez. Sömürü anormal bir şey değildir, kapitalist üretim tarzının normal işlemesinin tipik bir

sonucudur. İşgücünün harekete geçirildiğinde yarattığı değer ile emek-gücünün kendisinin değeri arasındaki farktan doğar.

Emek-gücünün alımı ve satışı işçinin üretim araçlarından ayırılmasına bağlıdır; böylece 'işçi... ikili anlamda özgür[dür]; özgür bir birey olarak kendi emek-gücü üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilir ancak diğer yandan... kendi emek-gücünü paraya çevirebilmesi için gerekli olan diğer metalardan özgürdür [yoksundur]. (K i 272-3) Sermaye ve ücretli emek arasındaki değişim, 'üretim öğelerinin kendisinin dağılımı'nı önkoşul olarak kabul eder; maddi faktörler bir yanda yoğunlaşmıştır, emek-gücüyse diğer yanda tek başına kalır. (K ii 33)

Marx, **Kapital**'in 1. Cildinin Sekizinci Bölümünde, bu 'dağılım'ın tarihsel bir sürecin sonucu olduğunu sergilemektedir; bu süreç dahilinde, köylüler topraklarından yoksun kılınmışlardı ve üretim araçları –başlarda toprağın kendisi– hedefleri kâr olan bir sınıfın tekelindeydi.

Marx kapitalist toplumun tüm vatandaşlarının görünürdeki siyasal eşitlikleriyle sınıf sömürüsünün gerçek eşitsizliği arasındaki zıtlığı böylece açıklayabiliyordu. Sermaye ile ücretli emek arasındaki trampa, bir eşitler trampasıdır. Emek-gücüne değeri üzerinden ödeme yapılmaktadır –bu da onu yeniden üretmenin maliyetidir. Hem işçi hem de kapitalist meta sahipleridir: Biri emek-gücünün, diğeri paranın. Dediğimiz gibi, emek-gücüne değeri üzerinden ödeme yapılmaktadır –bu da onu yeniden üretmenin maliyetidir. O halde sömürü bunun neresindedir?

'Dolaşım alemi'nde durduğumuz sürece, herkesin kendi çıkarı doğrultusunda bir meta sahibi olduğu piyasada sömürü görünmezdir. Ancak, 'kapısında "işi olmayan giremez" yazılı olan, üretimin yapıldığı gizli üretim yerine' girdiğimizde işler değişir. (K i 279-280) Sömürü, metanın kişisel mülkiyetinin işçi tarafından satılması, yani onun kullanım değerinin, değer ve artı-değer kaynağı niteliğindeki emek olması nedeniyle mümkündür. Ve üretim sırasında o emek-gücü harekete geçirilir.

Kapitalizm altındaki üretim sürecine göz atmadan önce *sermayeden* ne kastedildiğini daha dikkatli bir şekilde belirlemek gerek.

En basitinden, sermaye daha fazla değer yaratmaya ve biriktirmeye yarayan bir değer birikimidir. Elbette kapitalizmden çok önceleri de zengin insanlar, köle ve serflerin artı-değerlerine el koyarak servet sahibi oldular. Fakat bu servet, tüketmek üzere kullanılıyordu. Böylece zenginler ve muhafızları yaşamın zorunluluklarından ve lükslerinden daha fazla pay alabiliyorlardı. Ortak bir kaynağı –artı-değeri– paylaşsa bile bu servet sermaye değildi.

Bir servet birikiminin sermaye olarak rol oynamaya başlamış olmasının ilk işareti, daha önce gördüğümüz P-M-P^1 formülüdür. Formül, paranın (P) metalarla (M) değiş tokuş edildiği, ardından daha fazla para (P^1) için yeniden satıldığı bir ticari etkinliğe işaret eder. Başlangıçta bu etkinlikler, örneğin, Doğu'dan baharat ithal edip bu baharatı eti muhafaza amacıyla kullanan kuzey Avrupa'ya yeniden satan, böylece daha yüksek bir fiyat elde eden tüccarlarca yapılıyordu. Fakat sermaye ancak, alınıp satılan meta emek-gücü olduğunda gerçekten ortaya çıkar, çünkü bu ücretli emek ancak o zaman kapitalizme özgü üretim ilişkilerini tanımlar.

Dolayısıyla *sermaye* iki şeyle tanımlanır: ne *olduğu* ve nasıl *işlediği*. O emeğin ürettiği bir artı-değer birikimidir ve bu birikim para, meta ya da üretim araçları biçimini alabilir –ve genellikle üçünün birleşimi*dir*. Daha fazla birikim elde edilmesine *yarar*: Marx bunu 'değerin kendi genişlemesi' diye tanımlamıştır.

Sermayenin mutlaka bireyler olarak kapitalistlerle özdeşleştirilmesi gerekmez. Kapitalizmin erken gelişimi sırasında zengin bireyler önemli bir rol oynamışlardır, fakat bu, bugünkü durumun hayli ötesindedir. Gerçekten de kapitalizmin doğasında, sermayenin, bireyleri aşan bir ekonomi mantığına göre hareket eden kendine özgü bir yaşam sürmesi söz konusudur. Genellikle 'sermayeler' olarak adlandırılan sermaye birlikleri küçük bir fırınadan dev bir şirkete, bir finans kuruluşundan bir ulus-devlete kadar uzanan herhangi bir şey olabilir.

Kapitalist üretim sürecinin özgün doğasını kavrayabilmek için, Marx birtakım yeni kavramlar formüle etmiştir. Herhangi bir emek-sürecin iki ana öğesi -emek-gücü ve üretim araçları- olduğunu önceki bölümde görmüştük. Kapitalist üretim tarzında her iki öğe de sermaye biçimini alır. Kapitalist, başlangıçtaki yatırımını artırmayı ümit etmeden önce, hem emek-gücü hem de üretim araçlarını satın almak için para yatırmak zorundadır. Emek-gücü satın almak için kullanılan paraya Marx değişken sermaye demiştir; tesis, teçhizat, hammadde ve diğer üretim araçlarını elde etmek için kullanılana da sabit sermaye.

Bu adlandırmanın nedenleri, emek-değer teorisi ışığında görülebilir. *Değişken* sermaye, değerin kaynağı meta anlamındaki emek-gücüne yatırıldığından dolayı, değer olarak büyür. *Sabit* sermaye ise büyümez. Dolayısıyla kapitalist üretim hem canlı emeği --emek-gücü değerinin yerini alan ve aynı zamanda artı-değer yaratan işçinin emeğini– hem de üretim araçları olarak biriktirilen cansız emeği içerir. Bu ölü emek, ilk başta üretim araçlarını yapmış olan işçilerin emeğidir. Makineler yeni metalar yapmak için kullanıldığı sürece giderek yıpranıp değer kaybettiğinden, değerleri bu metalara aktarılır.

Artı-değer oranı, Marx'ın artı-değer ile emek-gücüne yatırılan sermaye anlamındaki değişken sermaye arasındaki orana verdiği addı. Bu, sömürü oranını, diğer bir deyişle, kapitalistin işçiden artı-değeri çekmekte başarılı olma derecesini ölçüyordu. Önceki örneğimize dönecek olursak, eğer gerekli emek dört saat ve artı-değer de dört saatse, artı-değer oranı 4:4 ya da %100'dür.

Marx'ın ileri sürdüğü gibi, kapitalistlerin artı-değer oranını artırmalarının iki yolu vardı; biri, tüm üretim tarzları için ortaktı, diğeri kapitalizme özgüydü. Bunlar, sırasıyla mutlak ve göreli artı-değer üretimiydi. Mutlak artı-değer iş günü uzatılarak yaratılır. Dolayısıyla eğer, gerekli emek hâlâ sadece dört saatken, işçiler günde sekiz saat yerine on saat harcıyorlarsa, iki saat daha artı-değer eklenmiş demektir. Artı-değer oranı 4:4'den 6:4'e ya da %100'den 150'ye yükselmiştir.

Kapital'deki en çarpıcı ve güçlü sayfalardan bazıları, Marx'ın, özellikle Sanayi Devrimi'nin erken aşamalarında kapitalistlerin, dokuz

yaşındaki oğlanları bile dökümhanelerin cehennem koşullarında on iki saatlik üç vardiya halinde çalışmaya zorlayarak iş gününü nasıl uzatmaya çabaladıklarını anlattığı sayfalardır. 'Sermaye', der Marx, 'tıpkı vampir gibi, ancak canlı emeği emmekle hayatta kalan ve ne kadar fazla canlı emek emerse o kadar uzun yaşayan, ölü emektir.' (K i 342)

Ancak iş gününün uzatılması açısından nesnel sınırlar söz konusudur. Biraz daha ileri gidersek, 'iş gününü uzatarak emek-gücünü sadece normal ahlaki ve fiziki gelişme ve işleme koşullarından yoksun bırakan bir kötürümleştirmeye yol açmakla kalmaz, bizzat emek-gücünün zamansız tükenmesine ve ölümüne de neden olur.' (K i 376) Değer kaynağı olarak emek-gücüne bağlı olan sermaye, bu itibarla kendi çıkarları aleyhine hareket eder. İşgününün acımasızca uzatılması aynı zamanda kurbanlarının örgütlü direncini de doğurur. Marx, İngiliz kapitalistlerini iş saatlerini sınırlayan Fabrika Yasaları'nı kabul etmelerine iten kolektif işçi sınıfı eyleminin oynadığı rolden söz etmektedir. 'Böylece kapitalist üretimin tarihinde, iş gününün bir norma bağlanması kendini iş gününün sınırlarının belirlenmesi mücadelesi olarak gösterir; bu, toplam sermayeyle, yani kapitalistler sınıfı ile, toplam emek, yani işçi sınıfı arasında cereyan eden bir mücadeledir.' (K i 344)

Yine de sermaye, artı-değer oranını da göreli artı-değer üretimi kadar yükseltebilir. Emek üretkenliğindeki bir artış emeğin ürettiği metaların değerinde bir düşüşe yol açacaktır. Eğer üretim koşullarındaki bazı teknik ilerlemeler işçilerin kendi ücretleriyle satın aldıkları tüketici mallarını ucuzlatırsa, iş gününün değeri düşer. O zaman emek-gücünü yeniden üretmek için daha az toplumsal emeğe ihtiyaç duyulacak, gerekli emeğe ayrılan iş günü kısmı küçülecek ve artı-değer yaratmaya harcanacak daha fazla zaman kalacaktır.

Tüketim sanayilerindeki üretkenliğin yüksekliği tüketim mallarının değerinde yarı yarıya düşüşe yol açtığını söyleyelim. Asıl örneğimize dönecek olursak, gerekli emek şimdi sekiz saatlik bir

günün sadece iki saatini alacaktır. Dolayısıyla artı-değer oranı şimdi 6:2'dir. %100'den 300'e yükselmiştir.

Marx, hem mutlak hem de göreli artı-değerin kapitalist gelişmenin bütün aşamalarında bulunmasına rağmen bunların önemlerinde tarihsel bir değişiklik olma eğiliminin olduğunu ileri sürer. Kapitalist üretim ilişkileri ilk ortaya çıktığında, bunu feodal toplumun zanaat endüstrilerinden miras kalan üretim yöntemleri temelinde uygularlar. Bu el sanatı yöntemleri başlarda esastan değişmez: İşçiler daha büyük üretim birimlerinde toplanır, daha karmaşık bir iş bölümüne tabi olurlar. Yeni üretim ilişkileri eski bir emek-sürecine aşılanır:

> Önceden var olan bir emek tarzı veri ise... artı-değer ancak iş gününün uzatılmasıyla, yani *mutlak artı-değerin* artırılmasıyla yaratılabilir. (K i 1021)

Feodalizm gibi, ne sömürenin ne de sömürülenin, üretim güçlerinin geliştirilmesinde zorunlu olarak çıkarı olmasının gerekmediği bir üretim tarzında, daha fazla artı-değer ancak doğrudan üreticileri daha uzun saatler çalıştırarak elde edilebilir. Ancak kapitalizm, üreticilerin daha etkin çalışmasını sağlayarak sömürü oranını artırmanın yeni bir yolunu sunmaktadır.

'Göreli artı-değer üretimiyle tüm üretim biçimi değiştirilir ve *açıkça kapitalist üretim tarzı* ortaya çıkar'. (K i 1024) Marx'ın dediği, 'şehirlerdeki el sanatları ile taşradaki ev endüstrilerinin birlikte meydana getirdikleri genel temel üzerinde yükselen' (K i 490) manifaktürün [emek yoğun imalat- işlik] yerini, modern büyük ölçekli sanayinin ya da üretimin makine sistemleri çevresinde örgütlendiği ve emek sürecinin teknolojik yenilikler ışığında sürekli biçimde değiştirildiği 'makinefaktür'ün [sermaye yoğun imalat- fabrika] aldığıdır. 'Şimdi, *emek-sürecini ve onun fiili koşullarını* dönüştüren teknolojik açıdan ya da başka açılardan *özgül bir üretim tarzı – kapitalist üretim–* ortaya çıkmaktadır.' (K i 1034-5)

En önemli sonuç, emek sürecinin giderek artan toplumsallaşmasıdır. Artık üretim makineler çevresinde örgütlenen büyük birimler halinde gerçekleşmekte ve son derece karmaşık bir işbölümünü kapsamaktadır. 'Toplam emek-sürecinin *gerçek manivelası* giderek tek tek işçiler değil' fakat '*toplumsal olarak birleşmiş emek-gücü*'dür. (K i 1039-40). Bu nedenle kapitalizm, meta üretiminde ortak çaba harcadıkları için birbirine bağlı bireylerin organlarını oluşturduğu, Marx'ın 'kolektif işçi' dediği şeyi yaratır.

Marx, kapitalizm altında emek sürecinin sürekli dönüşümünün amacının göreli artı-değer üreterek sömürü oranını artırmak olduğunu vurgular:

> Emeğin üretkenliğini artıran başka her araç gibi makinelerin kullanımının amacı, metaları ucuzlatmak ve işçinin çalıştığı sürenin kendisi için çalıştığı kısmını azaltarak, sermayedara karşılıksız verdiği diğer kısmını uzatmasıdır (K i 492)

Bu da, bizim önceki bölümde ele aldığımız üzere, üretim güçlerinin egemen üretim ilişkilerinin izin verdiği ölçüde geliştiğinin altını çizmektedir. Kapitalizme özgü olan, bu ilişkilerin emeğin üretkenliğinde sürekli ilerleme *gerektirmesidir.*

Rekabet, Fiyat ve Kâr

Marx'ın, **Kapital**'in birinci cildinde yer alan kapitalist üretim süreci analizi, oldukça yüksek bir soyutlama düzeyinde yapılır. Daha da önemlisi, Marx, metaların kendi değerleriyle, yani üretimlerinde harcanan toplumsal olarak gerekli emek -zamanla orantılı olarak mübadele edildiğini varsayar. Marx, özellikle, rekabetin ve meta arz-talebindeki dalgalanmaların etkilerini analizinin dışında tutar.

Bu prosedürün haklı bir gerekçesi vardır. Çünkü Marx, bu noktada, kapitalist ekonominin esas özelliklerini kavramak ve onları üretim süreci içinde işçilerden artı-değer elde edilmesi sırasındaki kaynaklarına kadar izlemekle yakından ilgiliydi. Kapitalist üretim sürecini analiz ederken Marx'ın hedefi, 'belirli sermayelerden farklı

olarak, genel olarak sermaye' dediği şeydi. Bu, Marx'ın kabul ettiği gibi, bir soyutlamaydı. Ancak,

> keyfi bir soyutlama değil, fakat sermayeyi diğer varlık biçimlerinden ayıran özgül özellikleri –ya da toplumsal üretimin gelişme tarzlarını– kavrayan bir soyutlamaydı. Bunlar her sermayenin, sermaye olmasından kaynaklanan, ortak nitelikleri dolayısıyla her özgül değer toplamını sermayeye dönüştüren niteliklerdir. (G 449)

'Her sermayede ortak olan nitelikleri' şu gerçeğe indirgemektedir: Sermaye, değerin kendi genişlemesidir ve bu, işçinin üretimde sömürüsüyle ortaya çıkar. Dolayısıyla sermayeyi 'toplumsal üretimin gelişme tarzları'ndan ayıran şey, 'ödenmemiş artı-değerin doğrudan-üreticiden emilen özgül ekonomik biçim' (K iii 791) olarak artı-değerdir. 'Genel olarak sermaye'nin analizi, kapitalist üretim ilişkilerinin temelini açığa çıkartmayı hedefler.

Ancak Marx'ın kapitalizm incelemesinde bir başka aşama daha vardır. Bu üretim tarzının iki ayrımı barındırdığını gördük: Biri, ücretli emekle sermaye arasındaki mübadelenin temelini oluşturan, dolayısıyla artı-değerin çıkartılmasını mümkün kılan, emek-gücüyle üretim araçları arasındaki; diğeriyse, kapitalizm altında toplumsal emeğin farklı etkinlikler arasında dağıtılmasının kolektif bir yolunun olmamasından doğan ve böylece üreticilerin birbirleriyle ancak ürünlerinin değiş tokuşuyla ilişki kurdukları üretim birimleri arasındaki ayrımdır.

Tek başına hiçbir üreticinin ekonomiyi kontrol edememesi kapitalizmin temel bir niteliğidir. 'Sermaye, birden fazla sermaye olarak vardır ve sadece öyle varolabilir' diye yazar Marx. (G 414)

'Birden fazla sermaye'nin alanı rekabetin alanıdır. Tek tek sermayeler piyasalar için rekabet ederek, belirli bir sektörü kontrol etmeye çalışırlar. Bu sermayelerin davranışı, sadece Marx'ın 'genel olarak sermaye' ve özellikle üretim süreci analizi ışığında anlaşılabilir. Onları *sermayeler* haline dönüştüren şey değerin üretimde kendi

kendine büyümesidir. Ancak en önemlisi Marx'ın rekabet analizi üretim sürecininkini tamamlamaktadır.

Bu noktayı tam olarak değerlendirmek için önce **Kapital**'in üç cildine bir göz atmamız gerekir. Daha önce söylediğimiz gibi, 1. Cilt üretim sürecinin analiziyle ilgilidir. Fakat kapitalizm, genelleştirilmiş bir meta üretimi sistemi olduğundan dolayı kapitalist, işçiden çekip aldığı artı-değeri sadece bu değeri cisimleştiren metaları satmayı başarırsa elde edecektir. Marx'ın üretimde yaratılan değer gerçekleşmesi –onun paraya dönüşümü– dediği şey metaların pazarda dolaşımına bağlıdır.

Kapital'in 2. Cildi, bu dolaşım süreciyle ilgilidir, içerimlerini iki yolla inceler. İlkinde, Marx, sermayenin farklı devrelerini, örneğin, para-sermayenin emek-gücüne ve meta üretiminde kullanılan üretim araçlarına ve sonra da bu metalar değerleri üzerinden satılırsa daha büyük meblağlarda paraya dönüşümlerini değerlendirmektedir. Ardından Marx tüm ekonominin yeniden üretimini doğurmak üzere ayrı ayrı sermaye devrelerinin iç içe girmesini ele almaktadır. 2. Ciltte söylediklerinin çoğu oldukça parlak ve yenilikçidir, fakat biz bu kitapta buna sadece krizleri tartışırken değineceğiz.

Rekabet analiziyle ilgili kısım **Kapital**'in 3. Cildindedir. Marx burada kapitalist üretimle bir bütün olarak ilgilenmektedir. Üretim sırasında üretilen değer gerçekleşmesi metaların dolaşımına bağlı olduğundan dolayı,

> bir bütün olarak ele alınan kapitalist üretim süreci üretim ve dolaşım süreçlerinin bir sentezini gösterir... Bu kitapta görülen çeşitli sermaye biçimleri,... farklı sermayelerin birbirleri üzerindeki etkisi, rekabet ve üretim öznelerinin olağan bilinçleri açısından, toplumun yüzeyinde aldıkları biçime adım adım yaklaşmaktadır. (K iii 26)

Rekabetin merkezi önemi, her bir sermayedarın *onun* baskısıyla sermaye gibi hareket etmeye zorlanmasında yatar. 'Her sermayenin bir

diğeri üzerindeki etkisi, kendilerini *sermaye* gibi davranmaya zorlamasıdır.' (G 657)

Değer yasası –metaların, üretimlerinde harcanan toplumsal olarak gerekli emek -zamanla orantılı olarak mübadelesi– iki şekilde rekabete bağlıdır. Marx, bir metanın değeri ile onun pazar fiyatı arasında ayrım yapmaktadır. Değer, harcanan toplumsal emektir; pazar fiyatıysa herhangi bir zamanda getireceği para tutarıdır. İkisi çoğunlukla farklılık gösterir, çünkü pazar fiyatı arz ve talepteki kararsızlıklara tepki olarak dalgalanır. Marx, bu dalgalanmaların zaman içinde birbirlerini sıfırladıklarını ileri sürer.

Ancak bir metanın değeri, bu bölümün başında gördüğümüz gibi, üretiminde harcanan *toplumsal olarak gerekli emek* tir. Onu üretmek için kullanılan fiili emek miktarından farklılık gösterebilir. Dolaysıyla Marx bir metanın bireysel değeri, cisimleştirdiği emek-zamanı ve o sanayide o sırada geçerli üretim koşullarını yansıtan toplumsal değer ya da pazar değeri arasında bir ayrım yapmaktadır.

Metanın pazar değeri, o sanayideki, her biri rakiplerinden daha büyük bir pazar elde etmeye çalışan, yine her biri bunu üretim koşullarını geliştirerek ve böylece metalarının değerini azaltarak yapmaya çalışan sermayeler arasındaki rekabetle belirlenir. Genellikle ortaya çıkan pazar değeri, o sanayideki ortalama üretim koşullarıyla üretilen malların değeri olacaktır. Bu rekabetin bir sonucu olarak bireysel bir sermayenin ürünleri, bu metaları üretmede fiili emek kullanılmış olsa dahi onların bireysel değeri, az ya da çok, pazar değeri üzerinden satılacaktır.

Ayrıca, rekabetin değer yasası çalışmalarına dahil olduğu ikinci bir yol vardır. Bu, metaların '*sermaye ürünü*' olmasından meydana gelir (K i 949 ve devamı). Diğer bir deyişle, kapitalist sermayesini metaların üretimine yatırırken bunu meta üretmek için değil, artı-değer üretmek için yapar. Şimdi, bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, artı-değer kaynağı değişken sermayedir, Diğer bir deyişle, kapitalistin ücret karşılığında istihdam ettiği işçilerdir. Ancak kapitalist, bu ücretleri ödeyecek parayı ortaya koymakla kalmaz, makineleri, binaları,

hammaddeleri ve işçilerin metaları üretmeleri için gereken şeyleri de karşılamak zorundadır. Kapitalistin önemsediği şey basitçe değişken sermayeyle elde ettiği getiri değil, daha çok üretim araçlarına bağladığı değişken sermaye *artı* sabit sermaye demek olan toplam yatırımdır.

Bu olgunun kabulü Marx'ın artı-değer oranıyla *kâr oranı* arasında ayrım yapmasına yol açtı. Artı-değer oranı, artı-değerin değişken sermayeye oranıdır sadece. Önceki bölümde gördüğümüz gibi, bu, emek-gücünün sömürü derecesinin ölçümüdür. Öte yandan kâr oranı, artı-değerle değişken sermaye *artı* sabit sermaye demek olan toplam sermaye arasındaki orandır. Kapitalizmi anlamak açısından, artı-değer oranı daha temeldir, çünkü değerin kaynağı emek-gücüdür. Fakat kapitalist açısından önemli olan şey *kâr* oranıdır, çünkü sadece ücretlere harcadığı üzerinden değil, toplam yatırımı üzerinden yeterli bir kazanç elde etmeye ihtiyaç duyar.

Açıktır ki, iki oran farklılık gösterecektir. Haftada 50TL ücretle 100 işçi istihdam eden bir kapitalisti ele alın. Toplam ücret harcaması – değişken sermayesi– haftada 5,000 TL'dir. Eğer artı-değer oranı %100'se, her hafta üretilen artı-değer de 5,000TL olacaktır. Bu onun kârıdır. (Kapitalist, toplam olarak 10,000TL elde ederek esas 5,000 TL'sini de geri alır.) Fakat kapitalistin tesise, binalara ve benzer şeylere haftada 2,500 TL peşinat vermek zorunda olduğunu varsayın. Bu da onun sabit sermayesidir. Her hafta yatırılan toplam sermaye 7,500 TL olacaktır ve bu toplam yatırımın kazancı demek olan kâr oranı, edinilen kârın toplam sermayeye oranıdır ya da 5,000 TL:7,500 TL–%66'dır.

Bir kâr oranının mevcudiyeti, Marx'a göre, rekabetin gerçek üretim ilişkilerini nasıl maskelediğinin açıklamasıdır. Çünkü kapitalistlerin kendi günlük hesaplarında kullandıkları, kâr oranıdır. Bu kavram artı-değeri toplam sermayeyle ilintilendirdiği için artı-değerin kaynağının emek-gücü olduğu gerçeği maskelenmiş olur. Sanki değerin ve artı-değerin yaratılmasından da üretim araçlarına yatırılan sabit sermaye sorumluymuş gibi gözükür. Bu, Marx'ın, kapitalist ekonominin işlemesinin insanları toplumsal ilişkilerinin biraz da gizemli bir şekilde –kullanım değerleri ve onları üretmek için kullanılan

makineler gibi– fiziksel objelerin yönetimi altında olduğuna inanmaya yönlendirmesine taktığı adla meta fetişizmi dediği şeye bir örnektir. Kapitalist, üretim araçlarının sahibi olarak, yapımında güya işbirliği yaptığı üründen bir pay almaya en az işçi kadar hak kazanmış göründüğü için kârın mevcudiyeti doğrulanmış olacaktır.

Ancak kâr oranı açısından bu aldatmacadan fazlası söz konusudur. Marx, kâr oranının egemen üretim koşullarına bağlı olarak sanayiden sanayiye farklılık göstereceğini ileri sürer. Bunu açıklamak için bir başka kavrama, *sermayenin organik bileşimi* kavramına başvurur. Bu, sabit sermayenin değişken sermayeye oranıdır. Diğer bir deyişle, (değer açısından) makinelerin toplamı, hammaddeleri ve ihtiyaç duyulan emek-gücüyle ilintili bir metayı üretmek için ihtiyaç duyulan şeyleri yansıtır.

Bu gerçekte, emek üretkenliğinin bir ölçüsüdür. Emek-gücü ne kadar etkin olursa, her işçi daha fazla makine çalıştıracak, daha fazla hammadde kullanacak vs. Yani emek üretkenliği ne kadar yüksekse sermayenin organik bileşimi de o kadar yüksek olacaktır.

Bu, kâr oranı için ne anlama gelir?

A ve B olmak üzere iki kapitalist örneğini inceleyelim. Her birinin aynı haftalık ücret meblağı –5,000 TL– ödediğini ve Marx'ın dediği gibi, her birinin aynı artı-değer oranına yani %100'e sahip olduğunu varsayalım. Böylece her biri haftada 5,000 TL kâr elde eder. Fakat A her hafta 5,000 TL'luk sabit sermaye yatırımı yaparken, farklı bir sanayi sektöründeki B'nin 10,000 TL'luk yatırım yapmak zorunda olduğunu düşünelim.

Bu durumda A için, sermayesinin organik bileşimi, yani sabit sermayenin değişkene oranı 5,000 TL:5,000 TL ya da 1:1'dir. 5,000 TL'lik kâra 10,000 TL'lik bir toplam sermayeyle ulaşır, yani kâr oranı 5,000 TL:10,000 TL ya da %50'dir. Öte yandan B'nin sermayesinin organik bileşimi 10,000 TL:5,000 TL ya da 2:1'dir –A'nınkinin iki katıdır. B'nin kâr oranı 5,000 TL:15,000 TL ya da sadece %33'dür.

Dolayısıyla sermayenin organik bileşimi ne kadar yüksekse, her bir işçinin kullandığı hammadde ve makine o kadar fazla, kâr oranı o kadar düşüktür –çünkü sadece emek-gücü artı-değer üretir.

Kapitalistler yatırımlarına mümkün olan en büyük kazancı, mümkün olan en yüksek kâr oranını elde etmekle ilgilidirler. Makineler, binalar ve üretim için ihtiyaç duyulan benzeri şeyler sanayiden sanayiye farklılık gösterdiği, Diğer bir deyişle bazı sanayiler diğerlerine göre daha yüksek sermayenin organik bileşimine sahip olduğu için sermaye, kâr oranının en yüksek olduğu –yani sermayenin organik bileşiminin düşük olduğu– yere yönelme eğilimi taşıyacaktır. Öyleyse neden B kapitalisti, sermayesini A sanayisine yatırırsa %50 elde edebilecekken, tüm parasını sadece %33'lük bir kazanç elde ettiği yere yatırmayı sürdürmelidir?

Bu, Marx'ın kâr oranının eşitlenmesi dediği şeye götürür bizi. Sermayenin bir sanayiden bir başkasına akışı kâr oranındaki farklılıkları eşitleme eğilimi taşıyacaktır. Sonuç, tüm ekonomide üretilen toplam artı-değer ve yatırılan toplam toplumsal sermaye arasındaki ilişkiyi yansıtan genel kâr oranının şekillenmesidir. Bireysel sermayeler peşin yatırmış oldukları değişken sermayeyle değil yatırmış oldukları toplam sermayeyle orantılı olarak sağlanan toplam artı-değerden bir pay alacaklardır.

Bunun ne anlama geldiğini görmek için A ve B'ye geri dönüp onların ekonomideki yegane iki sermaye olduklarını varsayalım. Öyleyse toplam artı-değer 10,000 TL ve toplam toplumsal sermaye 25,000 TL'dir. *Genel* kâr oranı 10,000:25,000 ya da %40'dır. Bu, B'nin asıl %33⅓'ünden yüksek, fakat A'nın %50'sinden düşüktür. Her biri toplam sermayeleri üzerinden %40'lık bir kazanç sağlamayacaktır. A, 10,000 TL'si üzerinden 4,000 TL elde ederken B, 15,000 TL'yle 6,000 TL elde edecektir. Her bir işletme işçilerinden artı-değer olarak 5,000 TL sağladığından aralarında 1,000 TL aktarılmıştır.

Bu nasıl olur? Maalesef, A ve B kapitalistli yukarıdaki modelimiz, bu artı-değer devrine neden olan mekanizmayı sergilemek

için çok basitleştirilmiştir, fakat bu mekanizmanın nasıl işlediğini göstermek için bu modelden yararlanmayı sürdürebiliriz.

Kapitalist A'nın kendisinden daha yüksek bir kâr oranı elde ettiğini gören B doğal olarak bu piyasanın bir parçasını isteyecektir. Sermayesinin birazını A sanayiine kaydıracaktır. Bu da üretimde bir artışa yol açacak ve bu artış bu malların arzı, talebi geçene kadar sürecektir. Satışa sunulan mallar alıcılardan fazlaysa fiyatları düşecektir. Böylece bu metalar değerlerinin altında satılarak tükenecek ve A sanayii daha az kârlı olacaktır.

Tersine, Kapitalist B parasının birazını kendi sanayiinden çekmiş olduğu için B mallarının üretimi düşecektir. Bu malların arzı talepten düşük olduğunda, bu metaların fiyatı yükselecek ve değerlerinin üstündeki fiyatlarla satılacaktır. B sanayiinin, başlangıçta düşük olan kâr oranı artacaktır.

Dolayısıyla sermaye sürekli olarak en yüksek kazancı aradığından, emek-gücüne oranla düşük ölçekli tesis, makine ve hammadde kullanan, diğer bir deyişle düşük organik sermaye bileşimli ve dolayısıyla yüksek kâr oranlı sanayilere yatırım artışı fiyatları aşağı çekmeye ve o kâr oranını azaltmaya eğilimli olacaktır. Sermayenin organik bileşimi yüksek olan sanayilerde tersi olacaktır.

Marx'ın yazdığı gibi; sermayenin göreli kârlılıklarına bağlı olarak farklı üretim alanları arasında sürekli yeniden dağıtıma uğradığı 'bu sürekli sermaye akışı ve girişi', ta ki 'üretim alanlarındaki ortalama kârın aynı olacağı ve dolayısıyla değerlerin üretim fiyatlarına dönüşeceği bir arz ve talep oranı yaratana' kadar sürecektir. (K iii 195-6) Farklı malların fiyatları, her sermayenin aynı kâr oranını yakaladığı düzeye ulaştığında denge sağlanır.

Nerede istihdam edilirlerse edilsinler işçilerden emilen tüm artı-değer, kapitalistlerin yatırdıkları tutarlarla orantılı olarak kâr çektikleri tek bir havuza akıyor gibidir. Bir kapitalistin kazandığı kârların işçilerin harcadıkları emek miktarıyla artık herhangi bir bağlantısı kalmamış gibi göründüğünden dolayı, artı-değerin kökeni biraz daha gizemli bir hal alır. 'Tüm bu olgular', der Marx, 'değerin emek-zamanla

belirlenmesine aykırı gibidir... *Dolayısıyla her şey rekabette tersyüz edilmiş gibi görünür.*' (K iii 209)

Bu görünüş, kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki ilişkiyi dikkate aldığımızda ortadan kaybolur:

> Üretimin belirli başlı her alanında, bireysel kapitalist, bir bütün olarak diğer kapitalistlerle birlikte, sermaye bütünlüğü içinde toplam işçi sınıfının sömürüsünde rol oynar... Çünkü, diğer bütün koşulların var olduğu varsayımı temelinde... ortalama kâr oranı sermayenin genel toplamınca emeğin genel toplamının sömürülme yoğunluğuna bağlıdır. (K iii 196-7)
>
> Kapitalistler... doğrudan doğruya belirli bir sermayece üretilen artı-değere göre değil, ilkin, belirli bir sermayenin temsil ettiği birikmiş sermayenin göreli bölümüne paralel olarak ve ikinci olarak da, birikmiş sermayece üretilen artı-değer tutarına göre, işçi sınıfından zorla aldıkları ödenmemiş emek miktarını aralarında bölüştürmeye uğraşırlar (ve bu uğraş rekabettir).
>
> Kapitalistler, aynı düşman kardeşler gibi, diğer insanların emeklerine yönelik vurgunu, her biri ortalama olarak ödenmemiş emekten öbürüyle aynı tutarı alacak biçimde, aralarında bölüştürürler. (ADT ii 29)
>
> Burada, aralarındaki rekabet dolayısıyla birbirlerini pek de sevmeyen kapitalistlerin işçi sınıfı karşısında neden gerçek bir masonik birlik oluşturduklarına dair matematiksel doğrulukta bir kanıtımız vardır. (K iii 198)

Kâr oranı eşitlemesinin bir sonucu da, değer yasasının değiştirilmesi gerektiğidir. 'Açıktır ki, *genel kâr oranının*... ortaya çıkışı, *değerlerin* bu değerlerden *farklılık gösteren* maliyet fiyatlarına *dönüşümünü* gerektirir.' (ADT ii 434)

Bunun niye böyle olduğunu görmek için, eski dostlarımız A ve B kapitalistlerine dönelim. Haftalık ürünlerinin değerine ulaşmak için, onların her hafta peşinen ödedikleri tüm sabit sermaye değerinin onların ürettikleri metalara transfer edildiğini varsayalım. O zaman haftalık

ürünlerinin toplam değeri, değişken sermaye + artı-değer + sabit sermayeye eşittir. A örneğinde bu, 5000 TL + 5000 TL + 5000 TL = 15,000 TL, B örneğindeyse, 5000 TL + 5000 TL + 10000 TL = 20,000 TL'dir. Fakat kâr oranı eşitlemesi, artı-değerin 1,000 TL'sinin A'dan B'ye transfer edilmiş olduğu anlamına gelir. Dolayısıyla üretilen değerler bu yeniden bölüşümü hesaba katacak şekilde değiştirilmelidir. O zaman A için 5000 TL + 4000 TL + 5000 TL = 14,000 TL ve B içinse 5000 TL + 6000 TL + 10000 TL = 21,000 TL buluruz.

Marx, genel kâr oranı oluşumunu yansıtan bu çevrilmiş değerleri *üretim fiyatları* diye adlandırır. Söz konusu değerlerin oluşumu, 'sermayenin varolduğu ve sadece 'birden fazla sermaye' olarak varolabileceği' gerçeğinin kaçınılmaz bir sonucudur. 'Rekabetin, önce tek bir üretim alanında eriştiği şey, çeşitli meta değerlerinden türeyen pazar fiyatı ve tek bir pazar değeridir. Ve öncelikle, farklı alanlardaki kâr oranlarını eşitleyerek üretim fiyatını ortaya çıkartan şey, farklı alanlardaki sermaye rekabetidir. (K iii 180) Değerlerin üretim fiyatlarına dönüşmesi değerlerin kendisinin oluşumuyla aynı sürecin bir parçasıdır. Çünkü, metaların ilk elde toplumsal açıdan gerekli emek-zamanlarında satılmasına yol açan şey belirli sanayilerdeki rekabettir.

Dolayısıyla değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü, emek değer teorisinin altını oymaktan çok tamamlar. Marx'ın işaret ettiği üzere, üretim fiyatlarının değerlerden sapması 'kendisini daima, bir başka meta artı-değerin çok fazlasını alırken çok azını alan bir metaya dönüştürür, böylece üretim fiyatları olarak cisimleşen değer sapmaları birbirlerini dengeler.' (K iii 161) 'Toplumda üretilen tüm metaların üretim fiyatlarının toplamı... değerlerinin toplamına eşittir.' (K iii 159-60) Eğer iki paragraf yukarıdaki A ve B örneklerine dönecek olursak, ürünlerinin toplam değeri 35,000 TL'nin, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünden önce ve sonra aynı kaldığını görürüz.

Bununla beraber bu 'dönüşüm problemi', 1894'de **Kapital**'in 3. Cildi yayınlandığında başlayan ve bugün de hâlâ süren büyük bir anlaşmazlığa neden olmuştur. Eleştirilerden bazıları hayli cahilcedir. Örneğin, ilk dönüşüm problemi tartışmalarından birinin yazarı olan

Avusturyalı ekonomist Eugen von Boehm-Bawerk, Marx'ın **Kapital**'in 1. Cildini yazdıktan sonra fikrini değiştirmiş olup metaların değerlerine göre değiş tokuşta yer almadıklarına dair bir sonuca vardığını iddia etmiştir. Ancak Engels'in, Marx'ın ölümünden sonra **Kapital**'in 3. Cildini yayınladığı tarihlerde işaret ettiği gibi, temel alınan elyazmalarının 1864 ve 1865'de 1. Cildin son taslağını tamamlamadan önce Marx tarafından yazıldığını hesaba katmamaktadır! Her halükarda, 1861/63 elyazmalarından alınan **Artı-Değer Teorileri**, Marx'ın, tıpkı kendisinden önceki Ricardo gibi, genel kâr oranının mevcudiyetinin değer yasasının değiştirilmesi gerektiğini kanıtladığının tümüyle farkında olduğunu göstermektedir.

Daha geçerli bazı teknik eleştiriler vardır. Marx, dönüşüm konusunda verdiği örneklerde, değişken ve sabit sermayenin temsil ettiği metaların değerinin bizzat üretim fiyatlarına çevrilmesi gerektiğini hesaba katmamıştır. Bundan dolayıdır ki, benim yaptığım gibi, dönüşümden hem önce hem sonra A'nın sermayesini 10,000 TL'de, B'ninkini de 15,000 TL'de bırakmak uygun olmayacaktır. İşçilerin tükettikleri mallar ve tesis, makineler ve metaları üretmek için kullandıkları diğer şeyler genel bir kâr oranının oluşmasından etkilenmiş ve değerlerini üretim fiyatlarına dönüştürmüş olacaktır. Marx bu problemin farkındaydı, fakat kaygılanmaya yetecek kadar önemli olmadığını düşünüyordu (bkz. K iii 164-5). Daha sonraki araştırmalar Marx'ın hatalı olduğunu ve değerlerin üretim fiyatlarına tam bir dönüşümünün onun düşündüğünden çok daha önemli sonuçlara yol açtığını göstermektedir. Ancak probleme yönelik olarak ulaşılan bu matematiksel çözümler Marx'ın değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümü hakkındaki temel ifadesini geçersiz kılmaz.

Birtakım Marksistlerin de içinde yer aldığı bazı ekonomistler, 'dönüşüm problemi'nin emek değer teorisinin reddedilmesi gerektiğini kanıtladığında hâlâ ısrarlıdırlar. Bu konudaki temel argümanları, dışarıda kalan meta fiyatlarının değerlerinden başlayarak belirlenmesi için bazı tekniklerin olduğudur. Bu tamamen doğrudur, fakat aynı zamanda emek değer teorisini kavramak açısından yanlıştır. Teorinin

esas amacı bize metaların birbirleriyle mübadele edileceği oranın belirlenmesi için bir formül sağlamak değildir. Marx'ın niyeti, 'modern toplumun ekonomik işleyiş yasasını açığa çıkartmaktır' –kapitalist üretim tarzında yer alan tarihsel gelişim eğilimlerini ortaya koymaktır. Emek değer teorisi bu hedefe yönelik bir araçtır.

Marx'ın **Kapital**'de tutturduğu yol onun 'soyuttan somuta yükselme' biçimindeki genel yöntemini yansıtır. 'Genel olarak sermaye' ve kapitalist üretim ilişkilerinin temel karakteristikleri için analizler yaptığı 1. ve 2. Ciltlerde, metaların kendi değerleri üzerinden mübadele edildiğini varsayar. Bu tamamen geçerli bir varsayımdır, çünkü dönüşüm problemi sadece sermayeler arasındaki *farkları* değerlendirmeye başladığımızda ortaya çıkar. Marx sadece 'birden fazla sermaye' alanını ve **Kapital**'in 3. Cildinde olduğu gibi, onların aralarındaki rekabeti değerlendirmeye başladığında, metaların kendi değerlerinden mübadele edildiği varsayımından vazgeçmek zorundadır. *Bir bütün olarak* sermaye hareketlerinden kaynaklanan somut biçimleri tayin ve tarif' edecek olursak bu gereklidir. (K iii 26)

Ancak bunu sadece, 'genel olarak sermaye'yi analiz etmek için gerekli olan, metaların kendi değerleri üzerinden mübadele edildiği varsayımı gibi başlangıç soyutlamasını *yaptığımızda* başarılı biçimde gerçekleştirebiliriz. Marx'ın Ricardo'ya yönelik başlıca eleştirisi, Ricardo'nun değeri ve artı-değeri rekabetten bağımsız değerlendirmeden genel kâr oranının mevcudiyetini varsaymasıydı. Hatası, 'soyutlama yetisi eksikliği, yani metaların değerleriyle ilgilenirken rekabet sonucu olarak sonradan karşısına çıkan kârları unutmayı başaramaması.' (ADT ii 191)

Şu ana kadar, salt değer oluşumunun nasıl etkilendiğine bakarak 'genel olarak sermaye' ve 'birden fazla sermaye' arasındaki ilişkiyi statik bir şekilde değerlendirdik. Şimdi daha dinamik bir bakış açısıyla yaklaşalım ve sermayeler arasındaki rekabetin burjuva ekonomisinin gelişiminde oynadığı rolü inceleyelim.

Birikim ve Krizler

Kapitalizmin onu diğer üretim tarzlarından ayrı tutan başlıca özelliklerinden biri sermaye birikimidir. Köleci ya da feodal toplumlarda, doğrudan-üreticilerden gasp etmiş olduğu artı-değerin büyük kısmını sömürücüler tüketir. Üretimin çoğu hâlâ kullanım-değeri için yapılmaktadır; hedefi tüketimdir.

Kapitalist üretim tarzı egemen olduğunda işler değişir. İşçilerden el konulan artı-değerin büyük kısmı tüketilmez. Daha çok, daha fazla üretim için yeniden yatırımda kullanılır. Artı-değerin sürekli olarak daha fazla artı-değer üretimi için kullanıldığı ve Marx'ın sermaye birikimi dediği süreçtir bu.

Marx, **Kapital**'in 1. Cildindeki ünlü paragrafta, bunun, kapitalist sınıfta, burjuvazinin kendi tüketiminden bile vazgeçmeye ve yeniden-yatırımda kullanılsın diye çok daha fazla artı-değer biriktirmeye teşvik edildiği bir 'perhiz' ideolojisine nasıl yol açtığını sergiler:

> Biriktir, biriktir! Musa da bu, peygamberler de bu! 'Sanayi, tasarrufun biriktirdiği malzemeyi sağlar' [der Adam Smith]. Bunun için tasarruf yapın, tasarruf yapın, yani, artı-değerin ya da artı-ürünün mümkün olan en büyük kısmını yeniden sermayeye çevirin! Birikim için birikim, üretim için üretim: klasik iktisatın egemenlik döneminde, burjuvazinin tarihsel görevini ifade etmek için kullandığı formül buydu. (K i 742)

Ancak, der Marx, bunun nedeni açgözlülük değildir (gerçi kapitalist, birey olarak açgözlü olabilir). İnsan doğasındaki bazı 'doğal değiş tokuş etme eğilimleri'ne bakmamıza gerek yok. Kapitalistin dürtüsü bizzat sistemin kendisidir:

> ... ama kişileşmiş sermaye olduğu sürece onu harekete geçiren tek güç, kullanım değerleri elde etmek ve bunlardan yararlanmak değil, değişim değerleri elde etmek ve bunları çoğaltmaktır... Bu haliyle, bir cimrinin salt servet olduğu için servete tapma tutkusunu paylaşır. Ancak cimride yalnızca yaratılıştan gelen bu tutku, kapitalistte, sadece çarklarından

birisi olduğu toplumsal bir mekanizmanın sonucu ve eseridir. (K i 739).

Bu 'toplumsal mekanizma', 'birden fazla sermaye' arasındaki rekabettir. Marx'ın, 'bireysel sermayelerin birbirlerini etkilerinin, onları tam anlamıyla *sermaye* olarak hareket etmek zorunda bıraktığı'na inandığını görmüştük. Bu özellikle birikim açısından gerçektir. Artı-değeri yeniden yatırım olarak kullanmayan bir sermaye kendisini, gelişmiş üretim yöntemlerine yatırım yapmış, bu sayede daha ucuza üretim yapabilen ve ilk sermayenin mallarının fiyatını düşürebilen rakiplerince geçilmiş bulacaktır birden. Birikimi hayata geçiremeyen bir sermaye kısa süre içinde iflasa sürüklenecektir.

Birikim süreci, sermayeler arasındaki rekabetten bağımsız olmadığı için kolay ya da sorunsuz değildir. Marx, birikim sürecinin aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimi olduğunu söyler. Demek istediği, toplumun üretimi sürekli olarak yenilemedikçe mevcudiyetini sürdüremeyeceğidir ve bu da, kapitalistlerin pazarda gerçekleştirdikleri değeri üretime geri aktarmalarına bağlıdır.

Marx iki yeniden üretim biçimi arasında ayrım yapar. Üretim daha önceden olduğu düzeyde yenilendiğinde –ve ekonomi büyümekten çok durgunluk gösterdiğinde– *basit* yeniden üretim ortaya çıkar. Ancak *genişletilmiş ölçekte yeniden üretim* üretimin artırılması için artı-değerin kullanılmasını gerektirir. Kapitalizmin normal durumu ikincisidir.

Marx, **Kapital**'in 2. Cildinde, basit ya da genişletilmiş ölçekte yeniden üretimin gerçekleştiği koşulları analiz etmektedir. Burada kullanım değerinin çok önemli bir rol oynadığını gösterir. Yeniden üretimin gerçekleşmesi için emek-gücünü ve üretim araçlarını satın alacak paranın olması yeterli değildir. İşçileri beslemeye yetecek tüketim mallarının ve onların çalışmalarını sağlayacak yeterli makinelerin, hammaddelerin ve benzeri şeylerin de olması gereklidir.

Marx ekonomiyi I. ve II. Bölüm olmak üzere iki geniş sektöre ayırır. Ekonominin I. Bölümü üretim araçlarını üretir: Örneğin,

makineleri üreten fabrikalar ve hammadde için madencilik. II. Bölüm tüketim mallarını üretir: Yiyecek, giyecek ve benzeri şeyler. Marx, ister basit ister genişletilmiş ölçekte yeniden üretimin gerçekleşmesi için her iki bölümün de belirli oranlarda mal üretmesi gerektiğini ifade eder.

Fakat ekonominin farklı sektörleri arasındaki bu oranların fiilen tutturulup tutturulamaması daha çok tesadüflere bağlıdır. Kapitalistler kendileri için değil, pazar için üretirler. Üretilen şeyin tüketileceğinin hiçbir garantisi yoktur. Bunun olup olmaması meta için etkin talebin olup olmamasına bağlıdır. Diğer bir deyişle, birinin onu satın almayı istemesi yetmez, bunu yapması için parasının da olması gerekir. Bu talep sık sık yetersiz kalır. Sonuç, ekonomik bir krizdir.

Örneğin, I. Bölümdeki (üretim araçları) kapitalistlerin artı-değer oranını artırmak için işçilerin ücretlerini kestiklerini düşünelim. O zaman bu işçiler II. Bölümün (tüketim malları) ürünlerinden daha az miktarda alabileceklerdir. II. Bölümdeki kapitalistler pazarlarındaki bu gerilemeye, yeni tesis ve teçhizat siparişlerini azaltarak tepki verebilirler. Ürünlerine yönelik talepteki bu düşüşle sarsılan I. Bölüm kapitalistleri işçileri işten çıkartabilirler; bu da, II. Bölüm meslektaşlarının aynısını yapmalarına neden olur... Ve böyle sürer gider. Burjuva ekonomistlerinin ancak J M Keynes'in **İstihdamın, Faizin ve Paranın Genel Teorisi** adlı eseri 1936'da yayınlandığında iyice kavradıkları bu süreç, Marx tarafından yetmiş yıl önce **Kapital**'in 2. Cildinde analiz edilmişti.

Ekonomik kriz ihtimali tam da metanın doğasında vardır. Metaların basit dolaşımının M-P-M biçimi aldığını hatırlayalım. Bir meta satılır; bir başka metayı satın almak için para kullanılır. Fakat bir satışın ardından mutlaka bir başka alımın gelmesi için bir neden yoktur. Metasını satan satıcı almış olduğu parayı biriktirmeye karar verebilir. Kâr oranı yatırım yapmaya değmeyecek kadar düşük olduğu için kapitalistlerin böyle davranmaya karar vermelerine yol açan koşullar sıklıkla ortaya çıkar.

Dolayısıyla krizin kaynağı nihayetinde kapitalist üretimin planlanmamış niteliğidir; 'denge, bu üretimin kendiliğinden doğasından

ötürü ancak bir rastlantıdır,' (K ii 499) diye yazar Marx. Ancak bu sadece krizlerin *mümkün* olduğunu gösterir. Krizlerin neden meydana geldiklerini anlamak için birikim-sürecinin doğasına daha derinlemesine bakmamız gerek.

Marx'ın ekonomik kriz açıklaması, kâr oranının düşme eğilimi yasası olarak adlandırdığı şeyi esas almaktadır. Marx, bu yasa hakkında, 'her açıdan, modern ekonomi politiğin en önemli yasası ve en zor anlaşılan ilişkileri anlamak için en esaslı yasa,' diye yazmıştı. (G 748)

Kâr oranı kapitalizm altında *genel* bir düşme eğilimi gösterir der Marx. Sadece ekonominin özgül alanlarında ya da sadece belirli dönemlerde değil, genel olarak böyledir; Marx bunun nedeninin emeğin üretkenliğindeki sürekli artış olduğunu söyler. Onun sözcükleriyle, 'Kâr oranının sürekli düşme eğilimi, toplumsal emek üretkenliğindeki sürekli gelişimin, *kapitalist üretim tarzına özgü bir ifadesidir.*' (K iii 212)

Emeğin üretkenliği ne kadar yüksek olursa, her bir işçinin sorumlu olduğu makine ve hammaddeler o kadar çok olur. Diğer bir deyişle, tesis, teçhizat ve hammaddelere yatırılan sabit sermaye tutarı işçinin ücretini ödemek için kullanılan değişken sermayeyle orantılı olarak büyür. Değer açısından da bu, sermayenin organik bileşiminin daha yüksek olduğu anlamına gelir. Artı-değerin kaynağının emek-gücü olması nedeniyle, sermayenin organik bileşimi ne kadar yüksek olursa kâr oranının o kadar düşük olacağını görmüştük. Öyleyse üretkenlik arttıkça kâr oranı düşer.

Fakat bu doğruysa, herhangi bir kapitalist neden hep daha yüksek üretkenliğe yatırım yapmalıdır? Cevap, kısa vadede bunu yapmakta yarar görmesi, uzun vadedeyse rekabet nedeniyle buna *mecbur* kalmasıdır.

Bir metanın, bünyesinde barındırdığı fiili emek demek olan bireysel değerinin, o sanayide geçerli ortalama üretim koşullarının belirlediği piyasa değeri ya da toplumsal değerden farklı olabileceğini hatırlayalım. Şimdi bu ortalama üretim koşullarını kullanan tek bir

kapitalist örneğini ele alalım. İşçilerinin üretkenliğini ortalamanın üstüne yükselten yeni bir teknikten yararlandığını varsayalım. Onun metalarının bireysel değeri toplumsal değerinin altına düşecektir, çünkü o metalar o sektörde normal olandan daha üretken bir şekilde üretilmiştir. Kapitalist şimdi fiyatlarını toplumsal değerinden daha düşük bir düzeyde belirleyecek, böylece rakiplerinden daha düşük fiyatlar vermiş olacaktır; fakat fiyatlar hâlâ bireysel değerlerinin üstünde olduğu için fazladan bir kâr elde edecektir.

Fakat bu durum sonsuza kadar sürmez. Diğer kapitalistler piyasadaki fiyatlarda kendi mallarını satamayıp iflasa sürüklenmekten kurtulmak için aynı yeni tekniği kullanmaya başlayacaklardır. Bu yenilik sanayide bir kez norm haline gelince, ürünlerin toplumsal değeri, yeniliği yapan kapitalistin metalarının bireysel değerine eşitleninceye dek düşecek; böylece onun avantajı ortadan kalkacaktır.

Sermayeler rekabetin baskısı yüzünden yeni teknikler kullanmaya ve emeğin üretkenliğini artırmaya zorlanır. 'Değerin emek-zamanla belirlenmesi yasası' böylece 'zorlayıcı rekabet yasası' (K i 436) haline gelir, diye yazar Marx. Bireysel kapitalist için, 'değerin böyle belirlemesi... onu sadece kendisi için metaların üretim maliyetini artırdığı ya da azalttığı ölçüde, dolayısıyla kendi konumunu istisnai kıldığı ölçüde ilgilendirir.' (K iii 873) Her kapitalist emeğin üretkenliğinin artışıyla sadece rakiplerinin önüne geçmek için ilgilenir. Bunun sonucunda, tüm 'birden fazla sermaye' değer yasasına uymaya ve sürekli olarak emek üretkenliğini artırmaya mecbur kalır.

Ancak kapitalistlerin işçilerinden ve rakiplerinden gasp edebilecekleri artı-değer tutarını artırmaya yönelik tüm bu bencil eylemlerinin sonucu genel kâr oranını düşürmek olacaktır:

> Hiçbir kapitalist, kâr oranını azalttığı sürece, ne kadar üretken olursa olsun ve artı-değer oranını ne kadar artırırsa artırsın, yeni bir üretim yöntemini gönüllü olarak benimsemez. Yine de her yeni üretim yöntemi metaları ucuzlatır. Böylece kapitalist onları aslında üretim fiyatlarının üstünde ya da belki de değerlerinin üstünde satar. Üretim maliyetleri ile daha

> pahalı üretilen aynı metaların pazar fiyatları arasındaki farkı cebe indirir. Bunu,... kullandığı üretim yönteminin üretkenliği toplumsal ortalamanın üstünde olduğu için yapabilir. Fakat rekabet bunu genelleştirir ve genel yasaya tabi kılar. Bunu takiben, kapitalistlerin isteğinden tamamen bağımsız bir şekilde –belki de ilk olarak bu üretim dalında– kâr oranında bir düşüş olur ve nihayetinde bu düşüş diğer üretim dallarıyla denge sağlar. (K iii 264-5).

Kâr oranındaki bu düşme eğilimi, 'belirli bir noktadan sonra üretim güçlerinin gelişmesinin sermaye önünde bir engel haline gelmesinin; bu itibarla sermaye-ilişkisinin de üretici emek güçlerinin gelişimi önünde bir engel oluşturmasının' bir yansımasıdır. (G 749) İnsanlığın doğa karşısında güçlenmesini yansıtan emek üretkenliğindeki artış, kapitalist üretim ilişkileri içinde, yükselen sermayenin organik bileşimi ve dolayısıyla düşen kâr oranı demektir. Ekonomik krizin temelini oluşturan bu süreçtir. 'Toplumun üretim gelişimi ile onun o zamana kadar mevcut üretim ilişkileri arasında büyüyen uyuşmazlık, keskin çelişkiler, krizler, kasılmalar biçimde ifade bulur.' (G 749)

Ancak düşen kâr oranı, Marx'ın kapitalist kriz analizinin başlangıç noktasıdır sadece. Marx, 'genel yasanın hükmünü bozan ve ona sadece bir eğilim niteliği kazandıran karşı koyucu etkiler' bulunduğunu; bunun, 'mutlak etkisi durdurulan, geciktirilen ve zayıflatılan bir yasa' olduğunu vurgular. (K iii 232, 235) Gerçekten de, 'genel kâr oranında düşme eğilimi üreten etkiler, bu düşüşü engelleyen, geciktiren ve kısmen etkisiz kılan ters etkilere de yol açar.' (K iii 239)

Örneğin, sermayenin yükselen organik bileşimi, verili bir miktarda metayı daha az sayıda işçinin üretebileceği anlamına gelir. Kapitalist fazla işçileri kovarak tepki verebilir -bu aslında, ilk planda, yeni tekniği kullanıma sokma amacı olabilir. Sonuç, sermaye birikiminin sürekli olarak üretimden işçi çıkarmasını gerektirmesidir. Marx'ın 'göreli aşırı-nüfus' dediği şey ortaya çıkar. Malthus ve izleyicilerinin iddia ettiği gibi, hayatta kalmaları için gereken

yiyeceklere oranla fazla sayıda insan olduğu doğru değildir. Doğrusu, kapitalizmin ihtiyaç duyduğundan fazla sayıda insan olduğu ve dolayısıyla bu fazlalığın, işçilerin yaşamak için ihtiyaç duydukları ücretlerden mahrum bırakılmasıdır.

Sonuç olarak kapitalist ekonomi, birikim sürecinde hayati bir rol oynayan işsiz işçilerden oluşan bir 'yedek sanayi ordusu' yaratır. İşsizler yeni üretim dallarına akabilecek bir işçi havuzu yaratmakla kalmayıp ücretlerin çok yükselmesinin önlenmesine de hizmet ederler.

Her meta gibi, emek-gücünün de bir değeri –üretiminde yer alan emek-zamanı– ve bir fiyatı –onun için ödenen para– vardır. Emek-gücünün fiyatı ücretlerdir ve ücretler, tüm pazar fiyatları gibi, emek-gücü arz ve talebindeki artış ve düşüşlerle orantılı olarak dalgalanır. Yedek sanayi ordusunun mevcudiyeti, emek-gücü arzını, emek-gücü fiyatının değerinin üstüne yükselmesini önlemeye yetecek kadar büyük tutar. Marx şöyle yazar: 'Bütünü ile ele alındığında, genel ücret hareketleri, tamamıyla, yedek sanayi ordusunun genişleme ve daralması ile düzenlenir.' (K i 790)

Bu durum Marx'ın, ücretlerin hayatta kalmak için gereken asgari tutarın üstüne çıkamayacağını söyleyen 'ücretlerin tunç yasası'na inandığı anlamına gelmez. **Gotha Programının Eleştirisi**'nde işaret ettiği gibi, bu sözde 'yasa', Malthus'un nüfus teorisini temel alır ve bundan ötürü de tamamen hatalıdır. Kapitalizm, daha önce gördüğümüz gibi, emek üretkenliğinde sürekli artış gerektirir. Bunlar da, ister istemez, emek-gücü dahil olmak üzere metaların değerinde daimi bir azalmaya yol açar. Tüketim mallarının değerindeki düşüş, işçi ücretlerinin satın alma gücünün aynı kalabileceği, hatta emek-gücü değeri düşmesine rağmen, yükselebileceği anlamına gelir. Yani *mutlak* açıdan işçilerin yaşam standartları adamakıllı yükselebilir. *Göreli* açıdansa, konumları kötüleşmiştir, çünkü artı-değer oranı artmış ve böylece yarattıkları toplam değerdeki payları azalmıştır.

Yedek sanayi ordusunun varlığı sermayedarın pozisyonunu güçlendirir ve onlar için artı-değer oranını artırmayı kolaylaştırır.

Toplam sermaye miktarı aynı kalırsa kâr oranı yükselir. Dolayısıyla artan sömürü oranı kâr oranının düşmesine karşı bir eğilim oluştururur.

Ancak sömürü oranının artışı iki taraflıdır. Eğer emek üretkenliğinin artırılmasıyla kotarılıyorsa, sermayenin organik bileşimi yükseliyordur ve böylece daha yüksek oranlı bir artı-değer bu durumda daha düşük bir kâr oranı demektir. Marx, böyle bir durumun kâr oranı düşüş eğiliminin tipik sonucu olduğuna inanıyor, ekonomik krizi daha yüksek ücret artışları elde eden işçilerle açıklama çabalarını reddediyordu:

> Kâr oranının düşme eğilimi artı-değer oranının yükselmesi eğilimiyle bağlantılıdır... Bu nedenle, bazı istisnalar haricinde, kâr oranındaki düşüşü ücret oranlarındaki bir yükselişle açıklamaktan daha saçma bir şey yoktur... Kâr oranı, emek daha az üretken olduğu için değil, daha üretken olduğu için düşer. Hem artı-değer oranındaki yükseliş hem de kâr oranındaki düşüş, büyüyen emek üretkenliğini kapitalizm kapsamında açıklayabilecek özgül biçimlerdir. (K iii 240).

Marx, başka bir karşı eğilim olan sabit sermaye öğelerinin ucuzlaması için aynı akıl yürütmenin geçerli olduğunu ileri sürüyordu. I. Bölüme ait üretim araçları üretimindeki artan üretkenlik, sabit sermayeyi yaratan tesis, makine ve benzeri şeylerin değerinin düşmesi demektir:

> Sabit sermayenin değişken sermayeye oranındaki büyümeyle emek üretkenliği de büyür. Ancak bu artan emek üretkenliğinin sonucu olarak, mevcut sabit sermayenin bir kısmı sürekli olarak değer kaybeder, çünkü onun değeri esas olarak harcanan emek-zamana değil, sayesinde yeniden üretilebileceği emek-zamana bağlıdır ve emek üretkenliği büyüdükçe o küçülür. (ADT ii 415-16)

Marx'ı eleştiren (ve bazıları Marksist olan) birçok eleştirmen, yükselen emek üretkenliğinin sabit sermaye öğelerini ucuzlatmasının, organik bileşimin yükselmediği ve kâr oranın düşmediği anlamına

geldiğini ileri sürüyordu. İddialarına göre, sermayenin teknik bileşimi, Diğer bir deyişle üretim araçları ile emek-gücü arasındaki fiziki oran aşırı büyüse de, değer açısından bu ilişki aynı kalır çünkü üretim araçlarını üretme maliyeti düşmüştür. Onların göz ardı ettikleri şey, kapitalist için önemli olanın *asıl* yatırımı üzerinden elde ettiği kazanç olduğudur. Tesis, teçhizat ve benzeri şeylere harcadığı para bu üretim araçlarını esas değerleri üzerinden satın almak içindir. Kapitalist yatırımını şimdiki zamanın maliyeti üzerinden değil yapmış olduğu yatırım üzerinden yeterli kâr etmek zorundadır.

Fakat şimdi de krizlerin kendisine bakalım.

Gerçekte, sabit sermayenin değeri esas itibariyle, 'aslen harcanan emek-zaman'la değil, 'yeniden üretilebileceği emek-zaman'la aynı düzeye getirilir. Ekonomik krizleri çeşitli faktörler hızlandırabilir. Örneğin, önemli bir hammaddenin fiyatında –tıpkı 1973-4'deki petrol fiyatının dört kat artması gibi– ani bir artışla yüzyüze kalınabilir. Genellikle krizler finans sistemindeki bir aksaklıkla başlar –örneğin, belli başlı bir bankanın iflası ya da borsada bir çökme. **Kapital**'in 3. Cildinin önemli bir bölümü, bu nedenle, bizzat bankalarca çok daha fazla paranın yaratıldığı, krizlerin hem önlenmesinde hem de yaratılmasında hayati bir rol oynayan kredi sistemindeki gelişmenin açıklanmasına ayrılmıştır. Ancak krizlerin temel nedeni daima kâr oranının düşme eğilimi ve bunun doğuracağı karşı koyucu etkilerdir.

Metanın doğası gereği, M-P'nın mutlaka P-M'a yol açmadığını görmüştük. Bir metanın satışından kazanılan para bir başka metayı satın almak için kullanılmak yerine biriktirilebilir. Bu, ekonomik krizler sırasında muazzam ölçekte gerçekleşir. Çok sayıda meta satılmadan elde kalır.

Kapitalizmi daha önceki üretim tarzlarından ayıran şey budur. Köleci ve feodal toplumlarda krizler, herkesin beslenemediği kıtlık, düşük üretim biçiminde gerçekleşirdi. Ancak kapitalist krizler *aşırı* üretimden kaynaklanır. Bunun anlamı da, Marx'ın vurguladığı gibi, 'ürün miktarının ona duyulan ihtiyaca göre fazla olması...' değildir; 'üretime, hiçbir biçimde üreticilerin ihtiyaçları doğrultusunda değil,

kapitalistin kârı doğrultusunda sınırlar getirilir.' (ADT ii 527) Kapitalistin yeterli kâr elde etmesi için çok fazla meta üretilmiştir. Bir örnek vermek gerekirse, sadece Üçüncü Dünya'da 700 milyonu aşkın insan açlık çekerken, tarımsal ürünlerin fiyatını yüksek tutabilmek için yaratılan tereyağı dağlarına ve şarap göllerine bir göz atmamız yeter.

Aynı zamanda sermaye birikiminin içsel çelişkileri de kriz ürettiğinden, 'mevcut çelişkilerin kısa vadeli ve zora dayalı çözümleridir daima.' (K iii 249) Bu, Marx'ın sermayenin değer kaybı dediği şeyle gerçekleşir. Ürünlerin piyasalarının çöküşü bir çok sermayeyi iflasa sürükler. Sonuç itibariyle büyük miktarlarda sermaye yok olur.

Sermaye yıkımı bazen kelimenin gerçek anlamındadır -makineler paslanır, mal stokları bozulur ya da imha olur. Fakat düşen fiyatlar da üretim araçlarının değerlerinin büyük bir kısmını yok eder. 'Krizler sırasında oluşan *sermaye yıkımı* demek, aynı ölçekte sermaye olarak yeniden üretim sürecinde yer almalarını engelleyen değer küçülmesi demektir.' (ADT ii 496) Ekonomik krizlerden dolayı, satın alınan sabit sermayenin değeri esas olarak onu üretmek için kullanılan emek-zamanı değil, onu şimdi yeniden üretmenin maliyetidir. Bu bağlamda sermayenin organik bileşimi azalır ve kâr oranı düzelir.

Yani krizler sermayenin kazançlı bir şekilde istihdam edilebileceği bir hale getirilmesine hizmet eder:

> Kapitalist üretime özgü, yeni sermaye oluşumu yoluyla sermaye-değeri birikimini hızlandırma ve kâr oranının düşüşünü kontrol etme araçlarından biri olarak, mevcut sermayenin periyodik aşınması, sermayenin dolaşım ve yeniden-üretme sürecinin gerçekleştiği verili koşulları altüst eder ve bundan ötürüdür ki üretim sürecindeki durgunluk ve krizlerle birlikte gelir. (K iii 249)

Krizlerin kâr oranının düşme eğilimini dengelemesine hizmet ettiği başka yollar da vardır. Marx, 'krizler daima, ücretlerin genellikle yükseldiği ve işçi sınıfının, yıllık ürünün tüketime ayrılan kısmından

daha büyük bir pay aldığı bir dönemde... hazırlanır' (K ii 414-15) diye yazar.

Bu, piyasadan mümkün olduğu kadar büyük pay almaya hevesli çok sayıda sermaye tarafından talep edildikleri için ekonomik büyümelerin doruğunda birçok metanın kıtlaştığı gerçeğini yansıtır. Aynı şey emek-gücü için de doğrudur: Ekonomik büyümenin hızı arttığında, yedek sanayi ordusu azalır ve işçiler, özellikle vasıflı olanlar, az bulunur hale gelir. O zaman işçilerin gelişmiş pazarlık konumları emek-gücü fiyatını artırma imkanı sağlar ve bunun sonucunda ücretlerin oranı yükselir. İşsizliği dayatan ekonomik durgunluk, işverenlerin ücretleri düşürmelerini ve hâlâ çalışan işçileri daha kötü üretim koşullarını kabule zorlamalarını kolaylaştırır.

O zaman krizler, kapitalist sistemin kâr oranını yatırım yapılacak bir düzeye getirmek için yeniden örgütlendiği ve yeniden şekillendiği dönemlerdir. Bu süreçten bütün sermayeler eşit düzeyde yararlanmaz. Zayıf ve daha az etkin firmalar ve özellikle çağdışı kalmış makinelerin yükünü sırtlamış olanlar iflas ettirilecektir. Daha güçlü ve daha etkin sermayeler ayakta kalır ve durgunluktan daha güçlü çıkar. Ucuz fiyatlardan arazi ve üretim araçlarını satın alabilir ve emek sürecinde artı-değer oranını artıracak değişiklikleri işçilere dayatabilirler.

Bundan dolayı krizler, Marx'ın sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması diye adlandırdığı sürece katkı yapar. Sermaye yoğunlaşması, sermayelerin artı-değer birikimi vasıtasıyla büyüdüğü zamanlarda ortaya çıkar. Öte yandan merkezileşme daha büyük sermayelerin küçük olanları emmesiyle gerçekleşir. Rekabet sürecinin kendisi de bu gidişatı teşvik eder, çünkü etkili firmalar rakiplerini bertaraf edebilir ve onları devralabilirler. Fakat ekonomik durgunluklar, ayakta kalan sermayelere üretim araçlarını ucuza alma imkanı vererek süreci hızlandırır. Dolayısıyla bireysel sermayelerin boyutlarının devamlı büyümesi birikim sürecinin kaçınılmaz bir parçasıdır.

'Modern sanayinin izlediği kendine özgü yol,' diye yazar Marx, 'ortalama canlılık dönemleri, yüksek yoğunlukta üretim, bunalım ve duraklama süreçlerinden oluşan (daha küçük dalgalanmalarla kesilen)

dönemsel bir döngü biçimini alır.' (K i 785) Kapitalist ekonominin başlıca özelliği, canlanma ve durgunluğun birbirine dönüşümüdür. Troçki'nin ileri sürdüğü gibi, 'kapitalizm tıpkı bir insanın soluk alıp vermesi gibi kriz ve canlanmalarla yaşar... Kriz ve canlanmalar kapitalizmde doğuştan vardır; ölene kadar da olacaktır.'

Marx'ın **Kapital**'de geliştirdiği krizlerin sermaye birikimine içkin olduğu analizi oldukça yüksek düzeyde bir soyutlamayı gerektirir. Son bölümde göreceğimiz gibi, sistem yaşlandıkça sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasının krizlerin kârlı birikim koşullarını restore etmekteki rolünü nasıl daha zor yerine getirdiğini ayrıntılandırmak gerekir. Her şeye rağmen **Kapital**, kapitalist ekonomiyi anlama çabasına temel oluşturur.

Sonuç

Kapitalist üretim tarzı, Marx'ın, gerçekliğin diyalektik olduğunu, kendi içinde çelişkiler içerdiğini ileri sürdüğü genel tezini resmeder. Çünkü bir yandan, teknolojik değişiklik, yeni üretim yöntemlerinin uygulanması, tam da kapitalizmin varoluşunun temel bir parçasıdır. Rekabetin baskısı kapitalistleri sürekli olarak yenilik yapmaya, dolayısıyla üretim güçlerini artırmaya zorlar. Öte yandan, üretici güçlerin kapitalizm altında gelişmesi kaçınılmaz biçimde krizlere yol açar. Marx'ın **Komünist Manifesto**'da söylediği gibi,

> burjuvazi, üretim araçlarını ve böylelikle üretim ilişkilerini ve onlarla birlikte, toplumsal ilişkilerin tümünü sürekli devrimcileştirıneksizin var olamaz. Daha önceki bütün sanayici sınıfların ilk varlık koşulu,... eski üretim biçimlerinin değişmeksizin korunmasıydı. Üretimin sürekli altüst oluşu, bütün toplumsal koşulların kesintisiz bozuluşu, sonu gelmez belirsizlik ve sıkıntı, burjuva çağını daha öncekilerden ayırır. (TE vi 487)

Kapitalizm ve onun öncelleri arasındaki fark üretim ilişkilerinden kaynaklanır:

> Şurası açıktır ki, ürünün değişim-değerinin değil de kullanım-değerinin ağır bastığı bir toplumda, artı-emek az ya da çok olabilen bir ihtiyaçlar kümesiyle sınırlı olur ve bizzat üretimin kendi karakterinden, artı-emeğe karşı sınırsız bir ihtiyaç doğmazdı. (K i 345)

Örneğin feodal lord, kendisini, ailesini ve uşaklarını alıştıkları tarzda geçindirecek kadar kira aldığı sürece köylülerinden hoşnuttu. Ancak kapitalistin 'doymak bilmez iştah'ı vardır, 'artı-emek için kurt gibi açlık çeker' (K i 349, 355); bu durum rakiplerinin teknik ilerlemelerine ayak uydurma ve iş dünyasının dışına düşme kaygısından kaynaklanır.

Marx, Romantikler gibi, kapitalist-öncesi toplumlara özlem duyan herkese karşı, 'sermayenin büyük uygarlaştırıcı etkisi' (G 409) dediği şeyin sıkı bir savunucusu olmuştu. Yalnızca üretici güçlerin gelişimini dikkate aldığı' için Ricardo'yu övüyordu. (K iii 259) 'Ricardo'nun duygusal muhaliflerinin yaptıkları gibi, bu bağlamda üretimin söz konusu olmadığını iddia etmek, üretimin, insani üretici güçlerin gelişiminden, diğer bir deyişle, kendi içinde bir amaç olarak *insan doğasının zenginliğinin gelişmesi* anlamına geldiğini unutmaktır.' (ADT iii 117-18)

Böylece kapitalizm tarihsel olarak ilericidir. Kapitalizm

> insani ihtiyaçların geleneksel anlamda, sınırlı ya da tam olarak doyurulması ve eski yaşam biçimlerinin yeniden üretimi gibi... ulusal engellerin ve önyargıların ötesine geçer. Tüm eskilere karşı yıkıcıdır ve altüst edicidir; üretici güçlerin gelişmesine, ihtiyaçların genişlemesine, üretimin çok yönlü gelişimine ve doğal ve fikri güçlerden yararlanılıp değiş-tokuş edilmesine engel teşkil eden her şeyi yıkar geçer. (G 410)

Ancak, kâr oranının düşme eğilimi, politik ekonomistlerin inandıkları gibi, kapitalizmin en rasyonel toplum biçimi olmadığını; üretici güçleri geliştirdiği kadar köstek de olan, tarihsel olarak sınırlı ve aykırı bir üretim tarzı olduğunu da gösterir. 'Kapitalist üretimin *gerçek*

engeli bizzat *sermayedir*,' diye yazar Marx. (K iii 250) 'Sermayenin şiddetli yıkımı kendi dışındaki ilişkiler tarafından değil; daha çok kendini koruması koşulları yüzünden gerçekleşmesi, sermayenin artık sahneden çekilip daha yüksek bir toplumsal üretim şekline yer vermesi gerekliliğin en çarpıcı göstergesidir.' (G 749-50)

Bazıları Marksist olan birçok yorumcunun söylediğinin tersine, Marx, kapitalizmin ekonomik olarak çökmesinin kaçınılmaz olduğuna inanmıyordu. 'Sürekli kriz yoktur,' diye ısrar ediyordu. (ADT ii 497 n) Daha önce gördüğümüz gibi, 'krizler mevcut çelişkilerin daima anlık ve zora dayalı *çözümleridir'*: İşçi sınıfı işsizlik, kötüleşen yaşam standartları, kötü çalışma koşulları olarak bedelini ödemeye hazır olduğu sürece kapitalist sistemin aşamayacağı kadar derin bir ekonomik krizi yoktur. Herhangi bir krizin 'daha yüksek bir toplumsal üretim biçimine' yol açıp açmayacağı işçi sınıfının bilinç ve eylem düzeyine bağlıdır.

7. İşçi iktidarı

Marksizm'in en temel savı, komünizmin maddi ve toplumsal koşullarını kapitalizmin yarattığıdır. Sınıfların ortadan kalkması, ancak, kapitalist üretim ilişkilerinin emek üretkenliğini kıtlığı ortadan kaldırılacak düzeye ulaşması durumunda mümkündür. Kapitalist üretim ilişkilerinin düzenli, birbirini takip eden bir canlanma ve durgunluk döngüsüne yol açarak üretici güçler üzerinde nasıl bir pranga rolü oynadığını görmüştük.

Bunu açıklamanın bir başka yolu da, kapitalizmin komünizmi tarihsel açıdan hem mümkün hem de zorunlu kıldığını söylemektir. Fakat bundan daha ötesi de vardır. Kapitalizm, kendisini alaşağı edecek ve sınıfları ortadan kaldıracak toplumsal gücü doğurur. Bu güç işçi sınıfıdır.

Marx ve Engels'in **Komünist Manifesto**'da açıkladıkları gibi,

> Burjuva sınıfının varlığının ve egemenliğinin temel koşulu, sermayenin oluşması ve çoğalmasıdır; sermayenin koşulu, ücretli emektir... Burjuvazinin ister istemez harekete geçirdiği sanayinin ilerlemesi, emekçilerin rekabetten kaynaklanan yalıtılmışlıklarının yerine, birlikteliklerinden kaynaklanan devrimci dayanışmalarını geçirir. Onun içindir ki, modern sanayinin gelişmesi, üzerinde burjuvazinin üretim yaptığı ve ürünlere el koyduğu temelin kendisini onun ayağının altından çeker alır. Bu yüzdendir ki, burjuvazinin ürettiği, her şeyden önce, kendi mezar kazıcılarıdır. Onun devrilmesi ve proletaryanın zafer kazanması da aynı derecede kaçınılmazdır. (TE vi 496)

Sermayenin çöküşü, bu paragrafa dair bazı yanlış okumalarda ifadesini bulduğu gibi, kendiliğinden gerçekleşmeyecektir. Bu, işçi sınıfının örgütlenmesine, bilinçlenmesine ve eylemlerine bağlıdır. 1879'da Marx ve Engels politikalarını şu sözcüklerle özetlemişlerdi:

> Neredeyse kırk yıldır tarihin itici gücünün sınıf mücadelesi olduğunu ve özellikle modern toplumsal devrimin manivelasının burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf mücadelesi olduğunu vurgulayıp durduk... Enternasyonal kurulduğunda sloganı açıkça ifade ettik: İşçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olacaktır. (SY 327)

İşçi sınıfının kurtuluşu fikri, daha önce görmüş olduğumuz gibi, Marx'ın düşüncesinin özüdür. Hal Draper 'sosyalizmin iki ruhu'nu karşılaştırmıştır. Biri, 'yukarıdan sosyalizm', değişimi devleti kontrol eden ve onu işçiler *adına* reformlar yapmak için kullanan aydın liderlerin etkinliklerinin sonucu olarak görür. Tüm dünyadaki Sosyal Demokrat ve Komünist partiler, ya milletvekillerini ya da partiyi değişimin baş aktörü olarak görerek böyle bir sosyalizm görüşünü benimseyegelmişlerdir. Ancak Marx, 'aşağıdan sosyalizm'in, işçilerin kendi eylemleriyle özgürleşmesinin savunucusuydu.

Kapitalizmin Mezar Kazıcıları

Marx, 'İşçi sınıfının kurtuluşunun koşulu, tüm sınıfların ortadan kalkmasıdır' diye yazdı. (TE vi 212) Diğer bir deyişle, kapitalizmin yıkılışı yeni bir sınıflı toplumun kurulmasına yol açmayacaktır. Aksine sömürünün ve sınıfsal çatışmaların artık kalmadığı komünist bir toplumun yaratılmasına bir hazırlık olacaktır.

İşçi sınıfının sınıfları ortadan kaldırma gücü kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumundan kaynaklanır. Kapitalizmin kolektif işçi yaratmaya, yani işçileri herkesin emeğinin diğerlerininkine bağlı olduğu çok daha büyük üretim birimlerinde bir araya getirmeye nasıl eğilimli olduğunu görmüştük. Marx, kapitalist gelişim sürecinin işçileri sömürülmeye direnmek için birleşmeye zorlayacağına inanıyordu:

> Büyük ölçekli sanayi birbirlerini tanımayan bir dolu insanı bir yerde toplar. Rekabet onların çıkarlarını böler. Fakat patronları karşısında sahip oldukları ortak çıkarları olan ücretlerin korunması onları ortak direnme bilinciyle birleştirir

> –*kaynaşma*. Bu kaynaşmanın daima, işçiler arasında rekabeti durdurma, böylece kapitalistle genel rekabete girebilme demek olan iki hedefi vardır. Eğer direnmenin ilk amacı sadece ücretlerin korunması olursa, kapitalistler baskı amacıyla bir araya geldiklerinden ve sermaye her zaman ittifak halinde olduğundan, sermaye karşısında işbirliğinin korunması işçiler için ücretlerin korunmasından çok daha zorunlu hale gelerek önceleri yalıtılmış olanlar gruplara dönüşürler. Bu o kadar gerçektir ki İngiliz ekonomistleri işçilerin ücretlerinden önemli bir miktarı sendikalara verdiklerini görünce şaşkınlığa düşerler; çünkü bu sendikalar, o ekonomistlerin gözünde sadece ücret için oluşturulmuştur. – Gerçek bir iç savaş olan– bu mücadelede yaklaşan bir savaş için gerekli tüm öğeler birleşir ve gelişir. Bir kez bu noktaya erişildiğinde sendikalar politik bir karakter kazanır.
>
> Ekonomik koşullar önce ülke halkının çoğunu işçilere dönüştürmüştür. Sermaye hakimiyeti bu kitle için ortak bir durum, ortak çıkarlar yaratmıştır. Bu kitle zaten sermayenin karşısında duran bir sınıftır, ancak kendi gücünün farkında olan bir sınıf değildir. Yalnızca birkaç evresinden bahsettiğimiz mücadelede bu kitle bir araya gelir ve kendisini kendisi için bir sınıf haline getirir. Savunduğu çıkarlar sınıf çıkarları haline gelir. Ancak sınıfın sınıfa karşı mücadelesi politik bir mücadeledir. (TE vi 210-11)

Marx da, döneminin diğer sosyalistleri gibi, birliği, paylaşmayı ve işbirliğini temel alan bir toplumun, rekabet üzerine kurulmuş bulunan kapitalizme alternatif olduğuna inanıyordu. Marx için komünizm birleşmiş üreticilerin yönetimidir. Ancak ütopyacı sosyalistler böyle bir işbirliğinin, esasen, günümüz toplumundaki *tüm* sınıfların kapitalizmin defterini dürmek için yaptıkları ahlaki bir bağlanmadan doğduğuna inanıyorlardı. Öte yandan Marx, komünizmin işçilerin üretim sürecindeki maddi çıkarlarının ve mücadelelerinin sonucu olacağını iddia ediyordu. 'Komünizme, şeylerin şimdiki zeminini ortadan kaldıran *gerçek* hareket diyoruz'. (TE v 49)

Kapitalist sömürü baskısı işçileri örgütlenmeye ve birlikte hareket etmeye zorlar. Sadece bu şekilde, kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumlarından doğan gerçek güçlerinin kaynağına inebilirler. Değerin kendi genişlemesi emeklerine bağlıdır ve bundan ötürü tüm üretim sistemini felç etme yetisine sahiptirler. Ancak bu yetiyi kullanmak için omuz omuza vermeleri gerekir. Her işçi sınıfı eyleminin temel prensibi dayanışmadır. Dayanışma olmadan tüm grevler başarısız olur.

Dolayısıyla işçi sınıfına sınıfları yok etme gücünü veren, kapitalist sömürü sistemi içinde bulunduğu yerdir. Kapitalizm, üretim araçlarının büyüklüğünü artırarak ve onları kolektif işçinin birleşmiş emeğine bağlı kılarak emek sürecini toplumsallaştırır. Bu üretim araçları bireyler tarafından işletilemez. Aynı şekilde işçi sınıfı da üretim araçlarına yalnızca bir sınıf olarak el koyabilir. Bir fabrikayı küçük parçalara bölerek paylaşmayı tartışmanın hiçbir anlamı yoktur—eğer bu yapılırsa, o artık fabrika olmaktan çıkar ve tüm yararları kaybolur.

İşçilerin kapitalizme karşı mücadelede oynadıkları belirleyici rol toplumun en çok ezilen kesimi olmalarından kaynaklanmaz. Tam tersine başkaları daha kötü durumda olabilir. Örneğin Marx, üretim sürecinin sürekli dışında tutulan ve işçi sınıfından çok daha kötü durumda olan, yedek sanayi ordusunun 'durgun unsurları', 'haydutlar, caniler, fahişeler, kısaca lümpen proletarya', 'moral çöküntü yaşayanlar, sefiller, çalışamayacak durumda olanlar' olarak nitelendirdiği kesimler olduğuna dikkat çeker. (K i 797) Daha kötü durumda olmaları, işçilerden daha devrimci olmalarına yol açmaz. Tam tersine, asla kapitalist üretimin disiplinine tabi olmadıkları için sefaletlerini sömürebilecek gerici hareketlerin içinde yer almaya daha açıktırlar. Marx **Manifesto**'da, lümpen proletaryanın 'yaşam koşulları'nın 'onu... gerici entrikaların rüşvetçi aleti olmaya hazırlar' öngörüsünde bulunur. (TE vi 494)

Louis Bonaparte, 1848 devriminin ertesinde III. Napolyon olarak iktidara el koymasına yardımcı olacak özel bir ordu olan 10 Aralık Derneği'ni oluşturmuştu. Benzer şekilde işsizler, işçilerin patron

karşısında bir araya gelmesine yol açan kapitalist sömürü baskısına artık maruz kalmadıkları için her zaman faşist hareketlerin üretken zeminlerini teşkil etmişlerdir.

Fakat eğer sefalet bir toplumsal grubu komünizmin itici gücü yapmaya yeterli değilse, sömürü de değildir. Köylüler bir sınıf olarak sömürülürler. Artı-emek onlardan toprak sahiplerine ödenen kira, tefecilere ödenen faiz ve devlete verilen vergi biçiminde emilir. Ancak Marx bunun onları devrimci bir sınıf haline getirmediğini ileri sürer. **Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire**'inde, Fransız köylüsünün III. Napolyon'a nasıl pasif destek verip ona burjuvaziyle proletarya arasında bir hakem gibi hareket etme imkanı tanıdığını gösterir:

> Küçük toprak sahibi köylüler, üyelerinin hepsi aynı koşullar içinde yaşayan ama birbirleriyle gerçek ilişkilere girmemiş muazzam bir kitle meydana getirirler. Üretim tarzları, onları, karşılıklı ilişkiler kurmaya götüreceği yerde, birbirlerinden ayırır... Küçük bir tarlanın işletilmesi, hiç bir işbölümüne, hiç bir bilimsel yöntem kullanılmasına elvermez, bu bakımdan da hiç bir gelişim çeşitliliğine, hiç bir yetenek değişikliğine, toplumsal ilişkilerde hiç bir zenginliğe elverişli değildir. Köylü ailelerinin her biri, hemen tamamıyla kendi kendisine yeterlidir; tükettiğinin en büyük bölümünü doğrudan doğruya kendisi üretir, böylece geçim araçlarını, toplumla bir ilişkiden çok, doğa ile etkileşim yoluyla sağlar. Bir tarla, bir köylü ve ailesi; onun yanında bir başka tarla, bir başka köylü ve bir başka aile. Bu ailelerden birkaçı bir köy meydana getirir, birkaç köy de bir idari birimi oluşturur. Böylece, Fransız ulusunun büyük kitlesi, aynı cinsten büyüklüklerin basit bir toplamıyla, patateslerle dolu bir çuvalın bir çuval patatesi meydana getirmesi gibi, oluşmuştur. Milyonlarca köylü ailesi, yaşayış tarzlarını, çıkarlarını ve kültürlerini toplumun öteki sınıflarınınkilerden ayıran ve onlarla karşı karşıya getiren ekonomik koşullar içinde yaşadıkları ölçüde, bir sınıf meydana getirirler. Ama küçük köylüler arasında sadece yerel bir bağ olduğu ve çıkarlarının özdeşliği bir ortaklık, bir ulusal

bağ, bir siyasal örgütlenme yaratmadığı ölçüde de bir sınıf meydana getirmezler. (TE xi 187)

Marx, köylülerin toplumsal ve politik mücadelelerde asla pozitif bir rol oynayamayacaklarını ileri sürmüyor. Nitekim 1789 Fransa'sında, 1917 Rusya'sında ve 1949 Çin'inde olmak üzere modern zamanların üç büyük devriminde, küçük toprak sahibi köylülerin zafere kesin bir katkıda bulundukları görülmüştür. Fakat üretim ilişkileri köylülerin ufuklarını tarlaları, köyleri, en fazla bölgeleriyle sınırladığından, isyanları da sınırlı olur. Yerel feodal lord linç edilir, malikanesi yakılıp yıkılır ve arazisi köylüler arasında paylaştırılır. Ve olaylar ordu gelip birkaç elebaşını idam edene ve mirası feodal lordun oğluna iade edene kadar gelişir.

Ayaklanmaları sadece egemen sınıfla onların iktidarına meydan okuyan bir başka sınıf arasındaki çatışmaya denk geldiğinde toplumun dönüşümünde bir rol oynayabilirler. Köylüler, bir başka sınıfın öncülüğünde ulusal politik bir güç olabilirler. 1789 Fransa'sında o sınıf burjuvazi olmuştu. Marx, kapitalizm gelip çattığında, işçi sınıfının, köylülerin hoşnutsuzluklarını burjuva toplumuna karşı ulusal bir hareketle kaynaştırılabileceğine inanıyordu. **Onsekiz Brumaire**'de Fransız köylüsüne yönelik analizinin sonunda, 'köylüler doğal müttefiklerini ve liderlerini, görevleri burjuva düzeninin yıkılması olan *kent proletaryasında* bulurlar.' (TE xi 191)

Marx, **Fransa'da İç Savaş** adlı eserinde, 'Komün, köylülere "bizim zaferimiz sizin tek umudunuzdur" derken yerden göğe haklıydı' diye yazıyor ve III. Napolyon'un tam ihanetine uğramış olan köylülerin geleneksel Bonapartizm sadakatleri, 'Komünün köylülüğün günlük çıkarlarına ve acil ihtiyaçlarına yönelik çağrısına nasıl direnebilirdi' diye soruyordu. (FİS 75, 77). Bundan ötürü Marx, onların maddi çıkarlarına seslenerek köylüleri kendi tarafına kazanmaya çalışan işçi hareketinin yanındaydı. Fakat sadece işçi sınıfının kendisi kapitalizmi devirebilir ve kendisini özgürleştirirken toplumun sömürülen ve ezilen diğer kesimlerini de özgür kılabilirdi.

Marx ve Engels ütopyacı sosyalistlerden ve özellikle Fourier'den, cinsel baskıya, kadınların erkeklere bağımlı kılanmasına karşı derin ve sürekli nefreti öğrenmişlerdi. **Komünist Manifesto** burjuva ailesine yönelik acımasız bir saldırı içerir ve Engels **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**'nde kadınların ezilmesinin, tek eşli ailenin, sınıfların ve görevleri mülkiyetin çıkarlarını savunmak olan 'silahlı adamlardan oluşan özel birimler'in ortaya çıkmasıyla bağlantılı olduğunu göstermeye çalışmıştır. Ona göre, kadınların kurtuluşu işçi sınıfının kurtuluşundan ayrılamazdı.

Engels'in analizinde birtakım hatalı yönler vardır. Şimdi biliyoruz ki cinsel eşitsizlik sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin doğuşundan önceki dönemlere aittir ve kökenleri, Engels'in düşündüğünün ötesinde, kabile toplumları arasındaki savaşlar gibi faktörlere kadar uzanmaktadır. Ayrıca Engels ve Marx, kapitalizmin gelişiminin işçi sınıfı ailesinin ortadan kalkmasına yol açacağı kehanetinde bulunurken de hatalıydılar.

Bununla birlikte ulaştıkları sonuç hâlâ geçerlidir. Aile, sanayi kapitalizminin zaferinden beri varolduğu biçimiyle, evli kadınların eve kapanmalarını ve yalıtılmalarını esas alır. Burjuva toplumunda ev kadınlarının koşulları en yabancılaşmış olanlardan biridir. Kadınların evlerinde ayrık yaşamaları, örgütlenip toplu halde hareket etmelerini zorlaştırır. Bu yüzyılda kapitalizmin en önemli gelişmelerinden biri, kadınları iş gücüne katmasıdır; öyle ki bugün Britanya'da her beş işçiden ikisi kadındır ve çoğu kadın yaşamlarının önemli bir kısmını işte geçirmektedir. İşyerinde kadınlar, birlikte çalıştıkları ve aynı kendileri gibi kapitalist sömürüye tabi olan erkeklerle birlikte kolektif örgütlenmeye gidebilirler ve kendilerini özgürleştirme gücünü elde edebilirler.

Parti ve Sınıf

İşçi sınıfı, kapitalist üretim ilişkileri içindeki konumu gereği, sınıfsız bir toplum kurabilecek yegane sınıftır. Bizim zamanımızda olduğu gibi Marx'ın zamanında da, bariz güçlük, işçi kitlelerinin

kapitalizmin hep var olacağını kabul etmesidir. Onlara, çocukluklarından bu yana her gün, işçilerin toplumu çekip çevirmekte yetersiz oldukları fikri aşılanmaktadır. Yani, okulda, basında, televizyon ve radyoda dikte edildiği gibi, bu görev –yöneticiler, devlet memurları, parlamenterler ve sendika görevlileri gibi– uzmanlara bırakılmalıdır. İşçilerin rolü yukarıdan gelen emirlere uymaktır. İşçilerin toplumu dönüştürme yeteneklerine olan güven eksikliğini nasıl kırabiliriz?

Marx'ın dediği gibi: İşçi sınıfı 'kendisi için' bir sınıf, yani, kapitalist toplumdaki konumunun ve çıkarlarının bilincinde olan ve kapitalist toplumun yıkılmasındaki tarihsel rolünün farkına varan bir sınıf haline nasıl gelir? Onun cevabı, işçilerin bir sınıf olarak çıkarlarının farkına varması kendi sınıf mücadelesi yoluyla olacağıydı. İşçiler eğer devrimci bir rol oynayacaklarsa gerekli bilinci, güveni ve örgütlülüğü üretim sürecinde sermayeye karşı yürüttükleri günlük mücadelelerde edinirler.

Bu bizi, *'Feuerbach Üzerine Tezler'* ve **Alman İdeolojisi**'nde bulduğumuz ve 'devrimci etkinlikte kendini değiştirmek, koşulları değiştirmekle örtüşür' biçiminde ifade bulan kanıya götürür. (TE v 214) Üretim süreci sırasında yaşadıkları sömürüye karşı sınıf mücadelesine girişen işçiler hem kendilerini hem de toplumu dönüştürmeye başlarlar.

Devrimci değişim kavramı, Marx'ın işçilerin sendikalarda örgütlenerek kapitalizm altında koşullarını iyileştirmeye çalıştığı genel olarak ekonomik sınıf mücadelesine ve grevlere son derece olumlu yaklaştığı anlamına geliyordu. Bu da Marx'ı dönemin diğer sosyalistlerinden ayrı bir yere koyar. Marx, 'grevler, ittifaklar ve proletaryanın bir sınıf olarak gözlerimizin önünde örgütlendiği başka eylemler' (TE vi 211) ile karşılaştıklarında onların bazılarının korkuya kapıldıklarını, bazılarımnsa kendilerini *transandantal* bir kibire kaptırdıklarını yazar. İşçileri daha yüksek ücretler için greve gitmelerini aşağılayan, kendi çıkarları ve 'ekonomik' güdülerle hareket ettikleri için eleştiren böyle yaklaşımılara günümüz sosyalistleri arasında hâlâ rastlanır.

Marx işçilerin mücadelelerine yönelik bu küçümsemeye son derece sert çıktı. **Ücret, Fiyat ve Kâr**'da, Robert Owen'ın yoldaşı olan Britanyalı sosyalist John Weston'un geliştirdiği ve sendikal mücadelenin işçilerin yaşam standartlarıyla ilgisiz olduğu, hatta zarar verdiği biçiminde ifade bulan yaygın inanca karşı durmuştur. Bu iddia, ücretlerin nüfus baskıları dolayısıyla salt fiziksel geçim düzeyinin üstüne çıkarılamayacağını öngören 'ücretlerin tunç yasası'nı temel almaktadır.

Marx, bu 'yasa'yı çürütmek için emek değer teorisini kullanmıştır. Marx, asgari geçim düzeyinin, ücretlerin emek-gücünün yeniden üretimini tehlikeye atmadan düşürülebileceği 'nihai sınır'ı çizerken 'emek değerinin her ülkede... insanların içinde bulundukları ve geliştikleri toplumsal koşullardan doğan belirli isteklerin tatmini demek olan... *geleneksel yaşam standardı* ile belirlendiğini' göstermiştir. (SE ii 71-2)

Ancak, '*kârlara* gelince, onların asgarilerini belirleyen hiçbir yasa yoktur.' Azami kâr oranı 'fiziksel asgari ücretler ve fiziksel olarak iş gününün azamisiyle sınırlanır... Fiili oran, sadece, sermaye ve emek arasındaki sürekli mücadele tarafından belirlenir... Konu, çatışan tarafların karşılıklı güçleri sorunu içinde çözümlenir.' (SE ii 72-3)

Ancak grevlerin işçilerin hayat standartlarınının korunmasında ya da iyileştirilmesindeki rolü Marx'ın grevlere büyük değer vermesinin en önemli sebebi değildi. Belirleyici faktör, bunların işçi sınıfının bilinç ve örgütlülük düzeyinin artırılmasındaki katkılarıdır. 1853'de, güçlerini vasıfsız ve örgütsüz işçilerden alan Lancashire ve Midlands grevlerini yorumlayan Marx şöyle yazmıştır:

> Grevleri 'bizzat çalışanın' çıkarlarına son derece zarar verici olduğunu düşünen ve yegane hedefleri ortalama ücretleri daimi kılmanın bir yöntemini aramaktan ibaret olan birtakım hayırseverler ve hatta sosyalistler vardır. Ayrıca, çıkan sanayi döngüleri ve onun çeşitli evreleri herhangi bir istikrarlı ortalama ücreti olanaksız kılar. Bense, tam tersine, ücretlerdeki karşılıklı yükseliş ve düşüşler ile patron ve işçiler

arasında buradan doğan sürekli ihtilafların, mevcut sanayi örgütlenmesi dahilinde emekçi sınıfların cesaretini destekleyen, onların egemen sınıfın tecavüzlerine karşı büyük bir birlik oluşturmalarını sağlayan ve onların kayıtsız, tasasız, az-çok beslenmiş üretim araçları haline gelmelerini engelleyen zorunlu araçlar olduğuna inanıyorum. Sınıfsal çelişkiler üzerinde yükselen bir toplumda, eğer fiilen ve ismen Köleliği önlemek istiyorsak, savaşı kabul etmeliyiz. Grev ve dayanışmaların değerini doğru biçimde değerlendirmek için, onların görünürdeki önemsiz ekonomik sonuçları üzerinden küçümsenmesine izin vermemeliyiz, fakat ahlaki ve politik sonuçlarını her şeyin üstünde tutup düşünmeliyiz. Modern sanayinin periyodik olarak yinelenen döngülerle yolculuk yaptığı kasvet, refah, karmaşa, kriz ve tehlikeden oluşan döngü evreleri, bunlardan kaynaklanan ücret artış ve düşüşü, ücret ve kâr çeşitlenmeleri ile buna paralellik gösteren patron ve işçiler arasındaki sürekli mücadeleler söz konusu olmasa Büyük Britanya ve tüm Avrupa işçi sınıfları kendi kurtuluşunun Antik Yunan ve Roma'daki kölelerinki kadar olanaksız olduğu kanıtlanan, küskün, iradesiz, bitkin ve dirençsiz bir kitle olur. (TE xii 169)

Engels, yirmi yılı aşkın bir süre sonra, 1875'de Alman Sosyal Demokrat Partisi'nin benimsediği Gotha programını eleştirirken Marx adına da konuşuyordu; söz konusu programda, ona göre, bir yığın hata ve eksikliğin yanı sıra,

işçi sınıfının bir sınıf olarak sendikalar yoluyla örgütlenmeleri hakkında tek bir kelime yoktur. Ve bu çok önemli bir noktadır. Çünkü proletaryanın sermayeyle gündelik mücadelelerini yürüttüğü, kendisini eğittiği ve bugünlerde görülen en kötü gericilik dönemi ortasında bile... artık parçalanamaz gerçek sınıf örgütlenmesidir. (SY 293)

Yine de sendikal mücadelenin kendisi nihai hedef değildir. Marx, kâr oranı düzeyinin 'mücadele edenlerin kendi güçleri'ne bağlı olduğunu ileri sürmüştü. Fakat bu güçler eşit değildir. Sermaye, üretim araçlarını kontrol ettiği için, emek-sürecini iş gücünün boyutunu daraltmak ve işsizliği artırmak, böylece işçinin üretim süreci içindeki konumunu zayıflatmak üzere yeniden örgütleyebilir. 'Salt ekonomik etkinlik açısından sermaye daha güçlü taraftır.' (SE ii 73)

> Sendikalar sermayenin zararlarına karşı direnme merkezleri gibi iş görür. Genellikle, mevcut sistemin etkilerini eşzamanlı olarak değiştirmeye çabalamak yerine, örgütlü güçlerini işçi sınıfının nihai kurtuluşuna, yani ücretli sistemin toptan kaldırılmasına dönük bir manivela olarak kullanmak yerine, kendilerini mevcut sistemin etkilerine karşı bir gerilla savaşıyla sınırlamakla başarısızlığa uğrarlar. (SE ii 75-6)

Sendikalar sermaye ile ücretli emek arasındaki ilişkinin mevcudiyetini baştan kabul eder. Sadece bu ilişki içinde işçilerin konumlarını iyileştirmeye çalışırlar. Fakat ücretli emek, işçilerden artı-emeğin emilme biçimidir sadece. Kapitalistlerin üretim sürecindeki üstün gücü, onlar karşısında alınan herhangi bir zaferin sadece geçici olabileceği, güçler dengesi bir kez daha sermaye lehine değiştiğinde zayıf düşeceği anlamına gelir. Kalıcı yegane güvenlik kapitalist sistemin yıkılışındadır; bu da, sermaye-ücret-emek ilişkisinin kökünün kurutulması demektir. "Adil bir iş günü için adil bir ücret!" biçimindeki *muhafazakar* slogan yerine' demiştir Marx, işçiler, 'pankartlarına "Ücret sistemini yok edin!" gibi *devrimci* bir slogan yazmalılar.' (SE ii 75)

Bu nedenle işçi sınıfının sınıf mücadelesi sadece, iktisadi bir mücadeleden politik bir mücadeleye dönüşürse, yani, işçilerin tarihsel çıkarlarının farkına vardıkları ve politik iktidarı kapitalistlerden zor kullanarak ele geçirmeye çalıştıkları 'sınıfın sınıfa karşı mücadelesi'ne dönüşürse başarılabilir. Marx, ekonomik sınıf mücadelesinin gerçekten de doğasında bir politikleşme eğilimi taşıdığına inanıyordu.

İş gününü sınırlayan mevzuatı oluşturma mücadelesi buna bir örnektir. 'Kapitalist sınıf ile işçi sınıfı arasındaki kronik ve öyle ya da böyle gizli bir iç savaşın ürünü' (K i 412-13) idi bu. Buna karşın 'sonuca, emekçilerle kapitalistler arasındaki özel uzlaşmalarla ulaşılamazdı.' 'Emekçilerin dıştan sürekli baskıları olmadan asla gerçekleşmeyecek' olsa dahi, değişiklik, devletin *mevzuat müdahalesi*, bir yasa çıkarmasıyla sağlandı. (SE ii 73)

Marx, sınıf mücadelesinin, belirli işyerleri ya da sanayilerde sermaye ve emek arasındaki bir savaş olmaktan çıkıp iki sınıf arasında, devletin giderek artan bir şekilde önemli bir rol oynayacağı küresel bir meydan okuma haline dönüştüğüne inanıyor ve bu gelişmeyi sevinçle karşılıyordu. Bu nedenle de, Bakunin ve Proudhon gibi, sınıf mücadelesinin politik bir biçim almasına karşı olanları acımasızca aşağılıyordu. O, işçi sınıfının, ancak iktidarı ele geçirerek, kapitalist devlet mekanizmasını yıkarak ve işçilerin kontrol ettiği yeni bir devlet biçimi oluşturarak kurtuluşa ulaşacağına inanıyordu. 'Siyasal iktidarı ele geçirmek,' demişti Birinci Enternasyonal'deki açılış konuşmasında, 'işçi sınıfının esas görevidir.' (SE ii 17)

İki mücadele biçimi birbirleriyle etkileşir:

> İşçi sınıfının politik hareketi, hiç kuşkusuz, siyasal iktidarı ele geçirme hedefiyle donanmıştır ve bu doğal olarak öncesinde işçi sınıfının belirli bir noktaya kadar gelişmiş ve tamamen sınıfın ekonomik mücadelelerinden doğan bir örgütlenmesini gerektirir.
>
> Öte yandan, işçi sınıfının egemen sınıflara karşı bir sınıf olarak ortaya çıktığı ve onları dıştan baskıyla zorlamaya çalıştığı her hareket politik bir harekettir. Örneğin, belirli bir fabrikada, hatta belirli bir ticari sektörde tek tek kapitalistleri grevler, vb. aracılığıyla iş gününü kısaltmaya zorlama girişimi tamamen ekonomik bir harekettir. Öte yandan sekiz saatlik iş günü gibi önlemleri yasa yoluyla dayatma hareketi politik bir harekettir. Ve bu şekilde, işçilerin ayrı ayrı ekonomik hareketlerinden her yerde politik bir hareket yükselir ki bu

hareket bir toplumsal zorlayıcılık özelliği taşıyan, kendi çıkarlarını dayatmayı hedefleyen bir sınıf hareketidir. Bu hareketler önceki örgütlenmenin belirli bir düzeye ulaştığını peşinen kabul ederken, bu örgütlenmeyi daha da geliştirmenin bir aracıdır.

İşçi sınıfının, örgütsel olarak, kolektif güce, yani egemen sınıfların siyasal iktidarına karşı kararlı bir kampanya yürütmesine elverecek kadar gelişkin olmadığı hallerde, işçi sınıfı bu güce karşı her platformda sürekli ajitasyonla ve egemen sınıfların politikalarına yönelik düşmanca bir tutumla eğitilmelidir. Aksi takdirde ellerinde bir oyuncakla kalakalırlar. (SY 270-1)

İşçi sınıfı kendisini sadece ekonomik bir mücadeleye adadığı sürece, sermayenin politik ve ideolojik tahakkümüne maruz kalır. Çünkü sendikal mücadele, 'nedenlerle değil sonuçlarla dövüşerek' (SE ii 75) kapitalist üretim ilişkilerine meydan okumuş olamaz. Proletaryanın burjuvaziden tamamen bağımsız olması için işçi sınıfının politik örgütü olarak bir işçi *partisinin* oluşturulması gerekliydi, demiştir Marx.

1848 Devriminin yenilgiyle sonuçlanmasını takiben Marx ve Engels, Alman işçi hareketinin küçük burjuvaziyi ya da orta sınıfı, hatta burjuvazinin bazı kesimlerini kucaklayan daha geniş bir sınıf ittifakına girmesi tehlikesine karşı uyarılarda bulunmuşlardı. Bunu yaparken, Komünistler Birliği'nin çökmesine izin vererek 1848-9 burjuva-demokratik hareketin aşırı sol kanadı olarak çalıştıkları dönemindeki tecrübelerine atıfta bulunuyorlardı.

Demokratik küçük burjuvazi, her yerde baskı altında tutulduğu şu anda [Mart 1850] genellikle proletaryayla birlik ve uzlaşma telkin ediyor, ellerini uzatıp demokratik partide her türlü görüşü kucaklayacak büyük bir muhalefet partisinin kurulmasına, yani, işçileri sosyal demokrat söylemlerin önceden belirlediği ve yüce barış uğruna proletaryanın belirli taleplerinin bastırıldığı bir parti örgütlenmesine bulaştırmaya

> ve kendi özel çıkarlarını gizlemeye can atıyorlar. Böyle bir birlik sadece onların lehine ve proletaryanın zararına hizmet eder. Proletarya tüm bağımsızlığını, büyük çabalarla elde ettiği konumunu kaybeder ve bir kez daha resmi burjuva demokrasisinin uzantısı haline gelir. Dolayısıyla bu birlik kararlılıkla reddedilmelidir. İşçiler ve her şeyden önce [Komünist] Birlik, bir kez daha burjuva demokratlarının şakşakçıları olarak hizmet etmek yerine, kendilerini resmi demokratların yanında işçi partisinin bağımsız gizli ve açık örgütünü kurmaya adamalı ve her bir topluluğu [Birlik şubesi], proletaryanın tutum ve çıkarlarının burjuva etkilerinden bağımsız olarak tartışılacağı, işçi birlikteliklerin merkezi ve çekirdeği haline getirmelidirler. (TE x 281-2)

Burjuvazinin 'uzantıları ve şakşakçılar' olmaktan kaçınmak için, işçi sınıfı kendi partisini oluşturmalıdır. Bazı yorumcular, yukarıdaki paragrafın alındığı, 1850 Mart tarihli 'Komünistler Birliği'ne Merkez Komitenin Söylevi'nin, Marx ve Engels'in, daha önce gördüğümüz gibi, iktidarı işçi sınıfı adına gizli bir örgütün ele geçirebileceğine inanan Auguste Blanqui'ın fikirlerine yakın oldukları bir dönemde yazılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Ancak Marx ve Engels, 'işçi sınıfının kurtuluşu kendi eseri olacaktır' biçimindeki sloganlarından asla şaşmamışlardır. 1850 Mart 'Söylevi'ni yazdıkları tarihlerde, Marx ve Engels profesyonel Blanquist komplocuları, işsiz, meyhanelere takılan, onları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaktan memnuniyet duyan gizli polisle kuşkulu ilişkiler kurmuş, işçi sınıfından çok lümpen proletaryaya mensup olanların çok zekice resmini çizen bir yazı yazmışlardı:

> Bu komplocuların kendilerini bütünüyle devrimci proletaryanın genel örgütlülüğüyle sınırlamadıklarını eklemek gerekir. Onların derdi, devrimci gelişim sürecini sezmek, onu yapay biçimde kriz noktasına getirmek, bir devrimin koşulları olgunlaşmadan ansızın devrim başlatmaktır. Onlar için devrimin yegane koşulu komploları için yeterli hazırlık

> yapmış olmaktır. Onlar devrim simyacılarıdırlar ve eski kafalı simyacılarla tam olarak aynı kaotik düşünceyi taşırlar ve etrafa at gözlüğüyle bakarlar. Devrimci mucizeler yaratacağı düşünülen, yangın bombaları, sihirli etkisi olan yıkıcı aletler, temelde akılcı olmayan ama mucizevi ve şaşırtıcı olması umulan ayaklanmalar gibi türedi şeylerin üstüne atlarlar. Bu tip dalaverelerle uğraşanların mevcut hükümetin devrilmesinden daha acil bir amaçları olamaz ve proletaryayı kendi sınıfsal çıkarları hakkında teorik açıdan aydınlatmayı hor görürler. (TE x 318)

Öyleyse Komünistlerin görevi, kendilerini işçi sınıfının yerine koymak, okumuş ve komplocu bir azınlık olarak gücü ele geçirmeye kalkışarak 'devrimci gelişme sürecini beklemek' değildir. Komünistler tam tersine 'devrimci proletaryanın genel örgütlenmesi'ne ve onun 'teorik aydınlanma'sına katılmalıdırlar.

Komünist Manifesto'nun aşağıdaki ünlü satırlarını bu çerçevede okumamız gerekir:

> Komünistler diğer işçi sınıfı partilerine karşı ayrı bir parti oluşturmazlar.
>
> Bir bütün olarak proletaryanın çıkarlarının dışında ayrı ve bağımsız çıkarlara sahip değillerdir.
>
> Proleter hareketi biçimlendirmek ve kalıba sokmak üzere kendilerine özgü herhangi bir sekter ilke getirmezler.
>
> Komünistler, öteki işçi sınıfı partilerinden yalnızca şunlarla ayrılırlar: 1. Farklı ülke proleterlerinin ulusal savaşımlarında, her türlü milliyetten bağımsız olarak, tüm proletaryanın ortak çıkarlarına işaret eder ve bunları öne sürerler. 2. İşçi sınıfının burjuvaziye karşı mücadelesinin geçmek zorunda olduğu çeşitli gelişme aşamalarında, her zaman ve her yerde bir bütün olarak tüm hareketin çıkarlarını temsil ederler.
>
> Komünistler, demek ki, bir yandan, pratik olarak, bütün ülkelerin işçi sınıfı partilerinin en ileri ve en kararlı

> kesimi, bütün ötekileri ileri iten kesimidirler; öte yandan ise, teorik olarak, proletaryanın büyük yığını üzerinde, hareket hattını, koşulları ve proleter hareketin nihai genel sonuçlarını açıkça anlama üstünlüğüne sahiptirler. (TE vi 497)

Bundan dolayı devrimci parti, işçi sınıfından ayrı onun adına hareket eden bir kurum değildir. Daha çok, işçi hareketinin başarılı olabileceği koşulları açık ve bilimsel bir biçimde anlayan sınıfın 'en ileri ve en kararlı kesimi'dir. Dolayısıyla, kapitalizmin beslediği ulusal ve ırksal ayrılıklara karşı, mümkün olan en geniş işçi birliği için savaşır.

Bu bağlamda, Komünistlerin görevi işçi sınıfının kendini eğitmesini teşvik etmektir. Marx'a göre işçilerin mücadeleden nasıl öğrendiklerini görmüştük. İşçiler grevlere katıldıklarında ve böylece işveren ve devletle karşı karşıya geldiklerinde, kapitalist toplum kurumlarının aşıladığı dünya görüşleri ile doğrudan deneyimleri en keskin biçimde çatışır. Devrimci parti kendisini bu mücadelelere uyarlamalı, der Marx, çünkü mücadeleler işçilerin komünizme en açık oldukları yerlerdir.

Marx ve Engels, yaşamları boyunca, sınıf mücadelesine devrimci politika okulu olarak vurgu yapmışlardır. 1850 Eylül'ünde Komünistler Birliği'nden ayrıldıklarında, Marx, 'devrimi, mevcut gerçekliğin ürünü olarak değil, *iradi* bir çabanın sonucu olarak gören 'sol'u eleştiriyordu. 'İşçilere diyoruz ki, durumu değiştirmek ve kendinizi iktidara hazırlamak için 15, 20, 50 yıllık iç savaştan geçiyorsunuz'. (TE x 626) (Marx kelimesi kelimesine elli yıl süren silahlı mücadeleyi kastetmiyor; 'iç savaş'ı sınıf mücadelesi için mecazi anlamda kullanıyor.)

Benzer şekilde Engels de, 1880'ler ve 1890'larda, 'Marksist gelişme teorisini, işçilerin sınıf bilinçlerinin bir sonucu olarak değil de, tıpkı dinsel bir metin gibi, mantıksal bir gelişim olmadan bir anda dayatılacak katı bir ortodoksluğa' (SY 474) indirgeyen Britanya ve Amerika'daki ilk Marksist grupları eleştiriyordu. Amerika hakkında yazarken, şöyle diyordu:

> Kitleler gelişmek için zaman ve fırsata sahip olmalıdır; yalnızca, hatalarından ders almayı öğrenip daha da ilerleyecekleri kendilerine ait bir harekete sahip oldukları zaman bu fırsatı ele geçirirler –kendi hareketleri olduğu sürece hangi biçimde olacağının önemi yoktur...
> Almanların [1930'ların sonuna kadar Amerikalı marksistlerin çoğu Alman ya da Rus kökenliydi] yapmak zorunda oldukları şey, herhangi bir gerçek genel işçi sınıfı hareketine katılmak için –bizim 1845 ve 1848'de yaptığımız gibi– kendi teorilerine göre hareket etmek, fiili başlangıç noktasını olduğu gibi kabul etmek ve yapılan her hatanın, karşılaşılan her aksiliğin esas programdaki hatalı teorik görüşlerin zorunlu bir sonucu olduğuna işaret ederek hareketi teorik düzeye aşama aşama ulaştırmaktır. (SY 396, 399)

Marx ve Engels işçi sınıfının kendisini 'kendisi için bir sınıf' olarak nasıl geliştirebileceğine ilişkin bu genel anlayış temelinde nasıl örgütlenileceğine ilişkin oldukça gerçekçi bir yaklaşım sergilemişlerdir. 1840'larda, gizli komplolara başvurmaktan çok işçi sınıfı hareketinin genel gelişimini hızlandırmayı hedefleyen bağımsız bir komünist parti inşa etmeye giriştiler. Komünistler Birliği'nin dağılmasından sonra, 1864'e kadar sistematik pratik eylemlilikten uzak durdular. Bütün bunların yanında, Marx'ın büyük etkisine rağmen, Birinci Enternasyonal uyumsuz gruplardan oluşmuş bir koalisyondu ve iç gerilimler nedeniyle kaçınılmaz bir şekilde dağıldı. Marx ve Engels, ilkel de olsa hiçbir Komünist örgütlenmenin olmadığı zamanlarda dahi '*partimiz*'e referans verme eğilimindeydiler.

Bu yaklaşım, devrimci sınıf bilincini bir doğal gelişim sürecinin kaçınılmaz bir sonucu olarak gören biraz kaderci bir tutumla ilişkiliydi. Örneğin, Engels 1886'da, 'asıl mesele, işçi sınıfını *bir sınıf olarak* hareket ettirmektir; bu başarıldığında, kısa sürede doğru yönü bulacaklar ve buna direnen herkes... kendi küçük sektleriyle baş başa kalacaklardır' (SY 398) diye yazmıştı. Bu ve benzeri ifadeler, Marx ve Engels'in, tarihsel sürecin mantığının işçi sınıfının sosyalist bilince

erişmesini bir şekilde garanti ettiğine inandıklarını göstermektedir. Biraz zorlamayla da olsa, bu kavrayış işçi devriminin kaçınılmaz olduğu iddiasına yol açmaktadır. Marx **Kapital**'de bunun 'doğal bir sürecin acımasızlığıyla' (K i 929) gerçekleşeceğini yazar.

Bu görüşler Marx'ın, 'insanlar tarihlerini kendileri yaparlar, fakat tam istedikleri gibi yapamazlar' (TE xi 103) biçimindeki tarih kavrayışının özünü es geçmektedir. Bunun yerine, tarih, sanki kendi hedeflerini insanların inanç ve eylemlerinden bağımsız olarak kovalayan yıkıcı bir güçmüş gibi görünmektedir. **Komünist Manifesto**, sınıf mücadelesinin olası iki sonucu olduğu uyarısında bulunmuştu: 'Toplumun devrimci bir biçimde yeniden kurulması ya da... çatışan sınıfların birlikte ortadan kalkması.' (TE vi 483) Ancak eğer işçi sınıfının zaferi kaçınılmazsa, bütün bu mücadele neden?

Marx ve Engels'in sınıf bilincinin nesnel bir süreç olarak geliştirilmesine yaptıkları vurguyu, ondokuzuncu yüzyıl devrimcilerinin çoğunun kapitalizmin yıkılışını, elitist bir komplonun ürünü anlamında '*iradi* bir çabanın sonucu' saymalarını hatırladığımızda daha iyi anlayabiliriz. Ayrıca onların siyasal yaşamları büyük ölçüde, sendikaların sadece çok küçük ve çok ayrıcalıklı bir vasıflı işçi kesimini örgütlediği bir döneme denk düşüyordu. Ancak Engels'in yaşamının sonuna doğru ve özellikle İkinci Enternasyonal'in 1889'da kurulmasından sonra Avrupa'da milyonlarca işçiyi sendikalarda örgütleyen ve evrensel oy hakkı temelinde giderek atan sayıda burjuva parlamentolarında temsil edilmek üzere oy toplayan kitlesel bir işçi sınıfı hareketi ortaya çıkmıştır.

Marx ve Engels'in parti kavrayışının tehlikelerinin gündeme gelmesi o dönemdedir. Çünkü yeni kitlesel emek hareketi, hem parti hem de işçilerin durumunun kapitalizm çerçevesinde iyileştirilmesi için pazarlık yapma rolü biçilen sendikalar üzerinden yükselen muhafazakar bürokrasiyi doğurmuştu. Bunlar, Amerikalı devrimci Daniel de Leon'un taktığı adla 'sermayenin emek subayları', Marksizm'e şeklen bağlı olmaktan oldukça hoşnuttular. Parti ve sendika liderleri giderek Alman sermayesine ve devletine ayak uydururlarken, 1891'de Marksist

bir programı kabul eden Alman Sosyal Demokrat Parti (SPD), İkinci Enternasyonal'in teorik 'Papa'sı ve proletarya devriminin kaçınılmazlığını vaaz eden Karl Kautsky tarafından yönetiliyordu. Engels son yıllarında, SPD'nin 1914'de Birinci Dünya Savaşına verdiği destekle doruğa tırmanan bu gidişe karşı defalarca uyarıda bulunmuştur.

Marx ve Engels'in düşüncelerinin sözüne değilse de özüne daha yakın biçimde farklı bir işçi partisi kavrayışı geliştirmek Lenin'e ve Rusya'daki Bolşeviklere kalmıştı. Engels'in, 1850 Mart'ında, işçi sınıfının politik bağımsızlığının ayrı bir komünist partisi gerektirdiğini görmesi gibi Lenin de böyle bir partinin, sözde ve eylemde kabul etmeyenlerin tümünü dışarıda bırakan, devrimci ilkelere sıkı bir bağlılık ile işçi sınıfının yaşamı ve mücadelesine sürekli ve aktif bir katılımın birleştirilmesi gerektiğinde ısrarlıydı. Parti ve sınıfın kalanı arasındaki sürekli etkileşimin sonucu olarak işçi sınıfının devrimci bir 'kendisi için sınıf'olacağı biçimindeki Marx'ın temel düşüncesi böylelikle korunmuş oluyordu.

Proletarya Diktatörlüğü

Daha önce gördüğümüz gibi, Marx, işçi sınıfı mücadelesinin artan bir hızla kendisini devlet iktidarını ele geçirmeyi hedefleyen politik bir harekete dönüştüreceğine inanıyordu. Onun inancına göre devlet sınıfsal uzlaşmaz çelişkilerin bir ürünü ve sınıfsal egemenliğin bir aygıtıydı: 'Siyasal güç, sadece, bir sınıfın bir başka sınıfı baskı altında tutmak için kullandığı örgütlü güçtür.' (TE vi 505) Bu nedenle işçi sınıfı sadece kapitalist devleti yıkarak zafer kazanabilirdi. **Komünist Manifesto**'da, 'işçi sınıfının devrimde atacağı ilk adım, proletaryayı egemen sınıf durumuna getirmek olmalıdır' (TE vi 504) ifadesi yer alır.

Marx başından beri bu değişimin barışçıl yolla gerçekleşemeyeceğini, mevcut devlet aygıtının yok edilmesini gerektirdiğini vurguluyordu. **Onsekiz Brumaire**'de, 'devasa bürokratik ve askeri organizasyonuyla, yaygın ve yapay devlet mekanizmasıyla,

yarım milyonluk memur ve buna ilaveten bir yarım milyonluk ordusuyla' III. Napolyon'un zaferinde cisimleşen Fransa'da modern kapitalist devletin evriminin izini sürmüştür. (TE xi 185) Marx şöyle yazıyordu: 'Tüm devrimler bu makineyi parçalamak yerine onu kusursuz hale getirdi. Egemenlik için sırayla uğraş veren taraflar bu devasa devlet yapısının mülkiyetini galip gelenin en önemli ganimeti olarak kabul ettiler.' (TE xi 186) İşçilerin devrimi 'tüm yıkım güçlerini ona karşı yoğunlaştırır.' (TE xi 185)

1871 Paris Komünü sırasında Marx, destekçilerinden biri olan Ludwig Kugelmann'a şunları yazmıştı:

> Eğer benim *Onsekiz Brumaire*'imin son bölümüne bakarsan, Fransız Devriminin bir sonraki girişiminin, önceden olduğu gibi, bürokratik-askeri makineyi bir elden bir diğerine devretmek değil, onu parçalamak olacağını ve bunun Kıta Avrupa'sındaki her gerçek halk devriminin ön koşulu olduğunu ifade ettiğimi görürsün. (SY 262-3)

Marx **Fransa'daki Sınıf Mücadeleleri**'nde, kapitalist devletin yıkıntısı üzerine, '*Genel olarak sınıfsal ayrımların ortadan kaldırılması* için gerekli geçiş noktası olarak proletaryanın *sınıf diktatörlüğünün* kurulacağını' (TE x 127) yazmıştır. Bu ünlü, 'proletarya diktatörlüğü' terimi doğaldır ki birçok kişiyi rahatsız etmektedir. Stalin'in kanlı despotizminin yaşandığı bir yüzyılda, 'proletarya diktatörlüğü'nün küçük bir azınlığın işçi sınıfı *üzerinde* bir diktatörlük olacağına inanmak daha kolaydır. Ve, gerçekten de, terimi icat eden Blanqui'ın anladığı da budur.

Ancak ondokuzuncu yüzyılda 'diktatörlük' kavramının gizli polis ve toplama kampları görüntüleri ile güçlü bir ilişkisi olmadığını aklımızda tutmalıyız. O dönemin eğitimli insanları, diktatörün esas itibariyle antik Roma cumhuriyetinde, acil durumlarda altı aylık sınırlı bir süreyle yönetime atanan bir memur olduğunun farkındaydılar. Marx gerçekte, proletarya diktatörlüğünün *geçici* olduğunu, kapitalizmle

sınıfsız bir komünist toplum arasında 'gerekli geçiş noktası' olarak görüyordu.

Üstelik, daha önce gördüğümüz gibi, Marx ve Engels, devletin öncelikle bir baskı aygıtı; Lenin'in kısaca dediği gibi, 'silahlı adamlardan oluşan özel birimler' olduğuna inanıyorlardı. Bu bağlamda, proletarya diktatörlüğü önceki herhangi bir devlet biçiminden -hepsinin temelinde baskı olduğu için- farklı değildir ve öncellerinden daha zalim ya da baskıcı olmak zorunda değildir.

Proletarya diktatörlüğünün asıl ayırt edici özelliği, tam olarak '*proletaryanın* yönetici sınıf olarak örgütlenmiş' (TE vi 504; italikler eklendi) olmasıydı. Tarihte ilk kez, doğrudan üreticiler, sıradan emekçi insanlar kitlesi devleti kontrol edeceklerdi. Gerçekten de *onlar* devlet olacaktı. Devlet, sömüren bir azınlığın sömürülen azınlığa hükmettiği araç olmaya son vermiş olacaktı. Çoğunluğun azınlık üzerindeki diktatörlüğü olacaktı.

Marx, 1848 devriminden sonra bu proletarya diktatörlüğü kavramının ana hatlarını geliştirmiş olmasına karşın, kavram hâlâ soyut bir biçimdeydi. Marx'ın işçi iktidarı kavrayışına kesin ve somut biçim veren teorik analizleri değil 1871'de Parisli işçilerin eylemleriydi. Engels yirmi yıl sonra şöyle yazmıştı:

> Sosyal-Demokrat cehalet son zamanlarda Proletarya Diktatörlüğü sözcüklerini duyduklarında sağlıklı bir dehşete kapılmaktadır. İyi ve güzel ama, baylar, bu diktatörlüğün neye benzediğini bilmek ister misiniz? Paris Komününe bakınız. Paris Komünü, proletarya diktatörlüğüydü. (FİS 17-18)

Komünün yenilgisinden kısa süre sonra **Fransa'da İç Savaş**'ta Marx şöyle yazmıştı:

> Daha önceki bütün hükümet biçimleri kesin olarak baskıcı bir nitelik taşımasına karşın, o [Komün] yayılıp genişlemeye son derece açık bir siyasal biçimdi. Gerçek giz budur. O esas olarak bir işçi sınıfı hükümeti, üreticilerin mülkiyetçi sınıfa

karşı mücadelesinin ürünü, sonunda emeğin ekonomik kurtuluşunun gerçekleşmesini sağlamak için bulunmuş siyasal biçim idi. (FİS 72)

'Bu siyasal biçim'in temel özellikleri nelerdi?

Komünün ilk kararnamesi... düzenli ordunun dağıtılması ve yerine silahlanmış halkın getirilmesi oldu. Komün, kentin çeşitli bölgelerinden genel oy ile seçilmiş, sorumlu ve her an görevden geri çağırılabilir belediye meclisi üyelerinden kurulmuştu. Komün üyelerinin çoğu doğal olarak işçilerden ya da işçi sınıfının kabul gören temsilcilerinden oluşuyordu. Komün parlamenter değil, aynı zamanda hem yürütme hem de yasama işini yapan bir yapı olacaktı. Polis, merkezi hükümete bağlı bir organ olmayı sürdürmek yerine, siyasal niteliklerinden hemen arındırıldı ve Komün'e bağlı ve her an görevden geri alınabilir bir organa dönüştürüldü. Yönetimin tüm diğer bölümlerindeki memurlar için de durum aynıydı. Komün üyelerinden en alt düzeye kadar kamu görevi ortalama işçi ücreti karşılığı yapılacaktı...

Adli görevliler, daha sonra bozmak üzere sırayla bağlılık yemini etmiş oldukları ardı sıra gelen bütün hükümetlere aşağılık bağımlılıklarını gizlemekten başka bir işe yaramayan o sahte bağımsızlıktan arındırıldılar. Diğer kamu görevlileri gibi, yüksek yargı görevlileri ve yargıçlar da seçimle gelen, sorumlu ve geri çağrılabilir olacaklardı. (FİS 67-8)

Marx ve Engels, daha önce gördüğümüz gibi, devletin 'artık nüfusun kendisini silahlı bir güç olarak örgütlemesiyle doğrudan örtüşmeyen bir *halk iktidarı*nın kurulması' (SE iii 327) demek olduğuna inanıyorlardı. Komünün aldığı önlemlerin itici gücü, devletle halk kitlesi ayrımına son vermek ve onun kontrolünü kendilerine tabi kılmaktı. Bu anlamda, proletarya diktatörlüğü burjuva toplumunda olduğundan daha üst bir demokrasi biçimidir. 'Özgürlük', diye yazmıştı

Marx, 'devletin toplumun üzerine yerleşmiş bir organdan tamamen ona hizmet veren bir organ haline dönüştürülmesinden ibarettir.' (SE ii 25)

Komün, temsili hükümeti, yani, yasa yapmaya ve yürütmeye yetkili olanların seçimle gelmesini ortadan kaldırmadı. Ancak burjuva demokrasisinde temsili hükümet 'üç ya da altı yılda bir, halkı parlamentoda yönetici sınıfın hangi üyesinin kötü temsil edeceğine karar vermek' (FİS 69) anlamına gelir. Seçmenler temsilcilerini bir kez seçtiklerinde onların ne yapacaklarını kontrol edemezler ve partiler seçim için tekrar meydana çıktığında genellikle kötünün iyisi tercih edilir. Üstelik parlamentonun kendisinin, siyasal iktidarın gerçek kaynağı olan daimi sivil ve askeri bürokrasi üzerinde kontrol gücü çok azdır.

Ancak Komünde, tüm kamu görevlileri sadece seçilmekle kalmaz, aynı zamanda onları seçmiş olanlar tarafından her an geri çağırılabilirler. Bu yolla,

> genel oy hakkı halka hizmet edecekti ... tıpkı kendi işi için işçi ve yönetici arayan herhangi bir işverene hizmet eden bireysel seçim hakkı gibi. Ve şirketlerin, bireyler gibi, gerçek ticari konularda, genellikle doğru yere doğru adam koymasını bildikleri gibi, bir kez yanlışlık yaptıklarında da, onu hemen düzelttikleri iyi bilinen bir olgudur. (FİS 70)

Yetersiz temsilcileri geri çağırma gücü çok açık ki halkın hükümet üzerindeki kontrolünü tamamen artıracaktır. Aynı zamanda, düzenli ordunun dağıtılması, zor kullanma aracının 'kendisini silahlı bir güç olarak örgütleyen halkın' ellerinde olması anlamına gelecektir. Devlet, 'ulusun asalak bir tümörü olduğu halde kendisinden bağımsız ve ondan üstün olan bir birlik,' (FİS 69) olmaktan çıkacaktır.

Paris Komünü deneyimi Marx'ın, 'işçi sınıfı mevcut devlet mekanizmasını olduğu gibi alamaz ve onu kendi amaçları için kullanamaz' (FİS 64) biçimindeki temel anlayışını onaylamış ve geliştirmiştir. Ancak bu deneyim hakkında yapılması gereken iki önemli nitelendirme vardır. Bunlardan biri, Marx'ın Komünün 'iyi

huyu' diye adlandırdığı, Versailles'daki burjuva düşmanlarına saldırma ve karşıdevrim tehdidi karşısında acımasızca hareket etme konusundaki gönülsüzlükleriydi (örnek için, bkz. SY 263).

1848 deneyimi Marx ve Engels'e, devrimin bir savaş biçimi olduğunu ve herhangi bir savaş gibi acımasızca ve kararlılıkla yürütülmesi gerektiğini öğretmişti. 1848'in ardından Engels, Komün ve sonraki birçok devrim için geçerli olabilecek sözcüklerle şöyle yazmıştır:

> Ayaklanma bir sanattır -savaş ya da başka sanat türleri kadar- ve ihmal edildiği zaman, ihmal eden partinin yıkımına sebep olacak kurallara bağlıdır... İlk olarak, oyununuzun sonuçlarıyla karşılaşmaya tamamen hazır olmadıkça ayaklanma ile asla oynamayınız. Ayaklanma son derece belirsiz niceliklerle yapılan bir hesaptır; bu niceliklerin değeri her gün değişebilir. Karşınızdaki güçler, örgüt, disiplin ve yerleşmiş otorite kullanma alışkanlığı bakımından sizden ileridirler. Sizin onlara karşı kuvvetli üstünlükleriniz olmadıkça yenilir ve mahvolursunuz. İkinci olarak, ayaklanma bir kere başladı mı, en büyük kararlılığı ve saldırıyı gerektirir. Savunma her silahlı ayaklanmanın ölümüdür; düşmanlarla boy ölçüşmeye kalkmadan önce kaybedilir. Hasımlarınızı güçleri dağınıkken şaşırtınız; ilk başarılı ayaklanmanın size verdiği moral üstünlüğü artıracak küçük de olsa her gün yeni başarılar hazırlayınız; daima iki taraf arasında bocalayan ve en güçlü tarafı takip etmeye eğilimli olanları ve daima güvenli olanı tercih edenleri kendi tarafınıza toplayınız; düşmanlarınızı size karşı güçlerini bir araya getirmeden geri çekilmeye zorlayınız; devrimci politikanın bugüne kadar bilinen en büyük üstadı Danton'un dediği gibi: Cesaret, cesaret ve yine cesaret!. (TE xi 85-6)

Marx ve Engels'den bu yana tarihsel deneyimler göstermiştir ki, ayaklanma kuralları ancak gözlerini siyasal iktidarın ele geçirilmesine dikmiş devrimci bir partinin varlığında tam olarak uygulanabilir. Rus

işçi sınıfının Ekim 1917'deki zaferi, Danton'dan daha büyük iki 'devrimci politika ustası' Lenin ve Troçki'nin liderliğindeki Bolşevikler olmadan mümkün olamazdı. Bu açıdan Marx ve ardılları, işçi sınıfı tarafından iktidarın ele geçirilmesinin ayaklanma sanatını hayata geçirmeye hazır bir parti gerektirdiği konusunda Blanqui'la hemfikirdiler. Blanqui'dan ayrıldıkları yön, böyle bir partinin iktidarı ele geçirmeyi ancak işçilerin çoğunluğunun aktif desteği olduğunda tasarlayabileceğinde ısrarlı olmalarıydı.

Marx, Komünün ikinci zayıf noktasının farkında değildi. Komün farklı bölgelere bölünmüş olan Paris'teki erkek yurttaşların tümü tarafından seçilmişti. Parisli işçi kadınların Komünde oynadıkları muhteşem rol açısından bakıldığında şaşırtıcı olan kadınların dışlanması Jakobenizmin Fransız emek hareketi üzerindeki etkisinin bir yansımasıydı. Üstelik temsilcilerin bölgesel temelde seçilmeleri Komünün her sınıftan insanlarca seçilmesi anlamına geliyordu. Aynı burjuva seçimlerinde olduğu gibi, bütün yurttaşlar sınıfsal kökenlerine bakılmaksızın eşit muamele görüyorlardı. Normalde, bu biçimsel eşitlik, burjuva demokrasisinin altını oyan zenginlik ve güç eşitsizliklerini gizler. Paris Komününde, bu seçim yönteminin etkileri o kadar olumsuz olmadı, çünkü burjuvaların çoğu şehirden kaçmıştı.

Komünün temsilcileri seçerken burjuva demokrasilerindekiyle aynı yolu kullanması, 1871'de çoğu Fransız işçisinin hâlâ küçük atölyelerde çalışan zanaatkarlardan oluştuğu gerçeğini yansıtıyordu. Bu yüzden işyeri, işçi sınıfı örgütlenmesinin ve eylemlerinin odağı değildi. İşçiler, kolektif gücünü üretim sürecinde değil, sadece sokaklarda kullanabilirdi.

Ancak makine üretimini kullanan büyük fabrikalarda örgütlenmiş modern sanayi işçi sınıfının doğmasından sonra özgül işçi yönetimi biçimi olan 'sovyet' ya da işçi konseyi ortaya çıktı. İlk olarak 1905 Rus devrimi sırasında kurulan sovyet o günden bu yana birçok kez ortaya çıkmıştır. İşyeri delegelerinin bir organı olarak üretim sürecindeki mücadeleden doğan sovyet, işçi sınıfının tamamını birleştiren ve burjuvazinin siyasal iktidar tekeline meydan okuyan bir

kuruma dönüşür. Burada temsilciler, Komünden farklı olarak, işçi sınıfının örgütlenme ve toplu hareket etme yeteneğinin biçimlendiği işyerinde seçilir.

Dolayısıyla sovyetlerin ortaya çıkışı, işçilerin üretim sürecindeki gücünü doğrudan yansıtan bir siyasal yönetim biçimi yaratarak, Marx'ın proletarya diktatörlüğü teorisini tamamlamıştır. Marx bu gelişmeyi öngöremezdi: Gördüğümüz gibi, 1848 ve 1871 devrimlerinden dersler çıkarttı, bizim sonradan gelen devrimlerden öğrenmeye devam etmek zorunda olduğumuz gibi.

Ancak Marx'ın yazılarında Fransa'daki sınıf mücadelesinin derslerini genelleştirmeyi ne kadar istekli olduğuna dair bazen tereddütlere rastlanır. Örneğin Birinci Enternasyonal'in Lahey Kongresinde, 'Amerika, İngiltere ve... Hollanda... gibi, emekçi halkın hedeflerine barışçıl yollarla ulaşma ihtimali olan ülkeler vardır,' (SE ii 293) demiştir. Benzer şekilde, daha önce aktardığımız, Kugelmann'a yazdığı mektupta Marx, 'Britanya haricinde, yani *Kıta Avrupa'sında* her gerçek halk devrimi' için 'bürokratik-askeri mekanizma'yı *parçalamanın* zorunlu olduğunu söyler. Diğer bir deyişle, Marx, işçilerin oy hakkına sahip oldukları burjuva demokrasilerinin diğer kapitalist devlet biçimlerinden farklı olduğunu düşünüyor görünmektedir.

Bu, Marx'ın burjuva-demokratik devletin 'silahlı adamlardan oluşan özel birimler'i temel alan sınıf egemenliği aracı olduğu biçimindeki görüşünü değiştirmiş demek *değildi.* Engels **Kapital**'in 1. Cildinin İngilizce baskısına yazdığı önsözde Marx için şunları kaleme almıştı:

> Sonuç olarak hiç değilse Avrupa'da, İngiltere kaçınılmaz toplumsal devrimin tümüyle barışçıl yollarla etkilenebileceği tek ülkedir. O, aynı zamanda, İngiliz yönetici sınıflarının bu barışçıl ve yasal devrime "kölelik yanlısı bir isyan" olmaksızın boyun eğeceklerini neredeyse hiç ummadığını da eklemeyi kuşkusuz asla unutmadı. (K i 113)

Dolayısıyla burjuvazinin, tıpkı Amerika'nın güney eyaletlerinin köleliğin kaldırılmasını önlemek için 1861'de iç savaş başlatmaları gibi, kendilerini her türlü mülksüzleştirme çabalarına şiddetli bir direnişle tepki vermeleri beklenebilirdi.

Bu öngörü tümüyle gerçekçiydi. Marx ve Engels'ten bu yana yaşanan deneyimler göstermiştir ki, sosyalizmi barışçıl yollarla getirme çabaları her zaman silahlı direnişle karşılaşmaktadır. Şili'deki Eylül 1973 askeri darbesi bunun en son örneğidir. Kapitalist sınıf her zaman asıl olarak parlamentoya değil mevcut toplumsal düzene bağlı silahlı güçlere çağrıda bulunabilir.

O halde Marx neden Britanya'yı (ve -prensip olarak- diğer burjuva demokrasilerini) genel görüşlerinin dışında bırakmaya çalışmıştır? Lenin **Devlet ve Devrim**'de, 1871'in Britanya'sında 'askeri bir klik ve önemli düzeyde bir bürokrasi' olmadığını, ancak daha sonra onun da 'Tüm Avrupalı bürokratik-askeri kurumların iğrenç ve kanlı bataklığına batmış' olduğunu ileri sürerek Marx'ı bu karışıklıktan çıkarmaya çalışmıştır. Ne yazık ki, bu yanlıştır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Britanya devleti sadece bitmek bilmeyen sömürgeci fetih savaşlarının 'iğrenç, kanlı bataklığı'nda değil, aynı zamanda İrlanda'yı Britanya egemenliği altında tutmak için ve özellikle yüzyılın ilk yarısında Britanya'daki işçilere karşı da kullandığı askeri bir mekanizmaya sahipti. Marx, kesinlikle hatalıydı. Burjuva demokrasileri de, diğer kapitalist devletler gibi, silahlı proletaryanın iktidarı ele geçirmek ve korumak için yıkmak zorunda olduğu 'silahlı adamlardan oluşan özel birimler'e bağlıdır.

Marx'ı bu hataya iten şey, hayatı boyunca genel oy hakkının etkilerine fazla değer verme eğilimiydi. Komünist olmadan önce, 1843 tarihli **Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**'nde, genel oy hakkının kabulünün, o dönem insanının yabancılaşmasının bir biçimi olarak gördüğü devletle sivil toplum arasındaki ayrımı ortadan kaldırmayı gerektirdiğini ileri sürmüştü.

Marx ve Engels, materyalist tarih anlayışını geliştirdikten sonra dahi, genel oy hakkının kabulünün burjuva egemenliğini sarsacağına

inanmayı sürdürdüler. Bu, 1848-51 İkinci Fransız Cumhuriyeti'nde bütün erkek yurttaşlara oy hakkının verilmesinden kaynaklanan çelişkileri analiz eden **Fransa'da Sınıf Mücadeleleri** ve **Onsekiz Brumaire**'in ana temasıdır. Engels, 1850'deki Britanya sınıf mücadelesini ele alırken, Marx'ın onaylamış olduğu sözcüklerle, 'nüfusun üçte ikisinin sanayi proletaryası olduğu İngiltere'deki genel oy hakkı, toplumsal koşullarda bütün devrimci değişimlerle birlikte işçi sınıfının ayrıcalıklı siyasal yönetimi anlamına gelir -ki bunlar birbirinden ayrılamaz' (TE x 298) diye yazıyordu.

Biz şimdi genel oy hakkının hiç de bu anlama gelmediğini biliyoruz. Fakat ondokuzuncu yüzyılda erkeklerin genel oy hakkı bile pek yoktu. Britanya'da Chartistlerce talep edildiğinde egemen sınıf temsilcileri Liberaller ve Muhafazakarlarca şiddetle reddedilmişti. Ancak 1867'de bazı işçilere oy hakkı verildi. Bütün erkekler ancak 1918'de oy hakkını aldılar; bütün kadınlarsa on yıl sonra. 1870'ten sonra erkeklere oy hakkının kabul edildiği Fransa ve Almanya gibi ülkelerde, burjuva ya da aristokrat partilerin tabanını oluşturan köylüler çoğunluktaydı. Dolayısıyla Marx'ın, işçi sınıfının ezici çoğunlukta olduğu bir ülkede genel oy hakkına olduğundan fazla önem vermesi doğaldı.

Daha sonraki deneyimler, Engels'in sonraki yıllarda kabul ettiği gibi, kapitalizmin genel oy hakkıyla birlikte yaşayabileceğini göstermiştir. Seçim yöntemi, bildiğimiz gibi, bütün yurttaşları zenginlik ve güçleri arasındaki gerçek farklılıklara rağmen, eşit sayar. Diğer yandan seçilmiş parlamentolar özde değil daha çok sözde yönetimdedir. Kitlesel işçi sınıfı örgütlerinin ortaya çıkışı bile kapitalist egemenliği sarsmamıştı. Bu örgütler normalde kendisini sınıf mücadelesinden çok sınıf uzlaşmasına adamış muhafazakar bir işçi bürokrasisi tarafından kontrol edilir. Bu koşullarda burjuva demokrasinin istikrarı, kapitalizmin işçilerin yaşam standartlarında iyileştirici ödünleri verecek yeterli bolluğa sahip olmasına bağlıdır; bu politik biçimin esas olarak daha zengin emperyalist devletlerde gelişmesinin nedeni budur.

Bu eleştiriler Marx'ın proletarya diktatörlüğü kavramının reddi anlamına gelmez. Aslında, burjuva demokrasilerinde bile 'işçi sınıfı basitce hazır devlet mekanizmasını ele geçiremez' fakat onu parçalamaları gerektiğini göstererek bu yargıyı pekiştirdiler.

Dünya Devrimi

Kapitalizm, Marx'ın vurguladığı gibi, bir *dünya* sistemidir. 'Kapitalist üretimin temel ve yaşamsal önemdeki öğesi, dünya pazarındaki rekabettir,' (K iii 110) diye yazmıştı. Gerçekten de uluslararası bir ekonominin oluşması, esasen, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin bir sonucudur. '*Dünya pazarı* yaratma eğilimi sermaye kavramının kendisinde doğrudan içerilir.' (G 408)

Kapitalizmin gelişmesi, Asya'nın büyük bölümünün ve Amerika kıtasının tamamının Avrupalı güçlere tabi kılındığı bir dünya sistemi yaratılmasını gerektirmişti. Karayip adaları ve Kuzey Amerikanın güneyindeki sömürge ekonomilerinin dayandığı düşük ücretli emeklerinden yararlandıkları siyahi köleleri sağlayan Afrika'da buna dahildi. Dünyanın yağmalanması, köylülerin mülksüzleştirilerek üretim araçlarından 'özgürleştirilen' emek-gücünü satın almak için kullanılacak paranın Avrupalı kapitalistlerin ellerinde toplanması demek olan 'ilkel sermaye birikimi' için gerekli zenginliği sağlıyordu.

> Amerika'da altın ve gümüşün bulunması, o kıtanın yerli nüfusunun madenlerde köleleştirilmesi ve imhası, Hindistan'ın fetih ve talanının başlaması ve Afrika'nın siyahilerin avlandığı özel bir ticaret alanına dönüştürülmesi; bütün bunlar kapitalist üretim çağının doğuşunu karakterize eden şeylerdir. Bu pastoral gelişmeler ilkel birikimin önemli aşamalarıdır. Ardından, Avrupa uluslarının, bütün dünyayı savaş meydanına çeviren ticaret savaşı gelir. Hollanda'nın İspanya'ya karşı başkaldırısıyla başlar, İngiltere'nin [devrimin ve Napolyon'un Fransa'sına karşı] Anti-Jakoben Savaşında devasa boyutlara ulaşır ve halen Çin'e karşı Afyon Savaşları, vb. biçiminde sürmektedir. (K i 915)

Bu sürecin sonucunda tüm dünya, birleşmiş bir ekonomi sistemi içine çekilecektir. Farklı ülkeler uluslararası bir işbölüşümüne katılırlar. Birleşik Devletler'in güneyindeki köle plantasyonları Lancashire'ın tekstil fabrikalarına pamuk sağlıyordu. Hindistan'ın yerli tekstil sanayi İngiliz mallarına daha büyük bir pazar sağlamak için çökertildi. Marx'ın yaşamının sonuna doğru –Almanya, Birleşik Devletler, Fransa gibi– Britanya'nın ekonomik egemenliğine meydan okuyarak başka sanayi güçlerinin doğması 'birden fazla sermaye'nin rekabetçi mücadelesini gerçek anlamda uluslararası hale getirerek şiddetlendirdi.

Marx, kapitalist dünya sisteminin doğuşunun bir sonucu olarak, proletarya devriminin sadece enternasyonal ölçekte başarılabileceğini ileri sürüyordu. **Alman İdeolojisi**'nin uzak görüşlü bir pasajında dünya devriminin özsel olduğunu yazıyordu;

> çünkü bu olmadan yoksunluk, *yokluk* sadece genel bir hal alır ve *yokluk*la birlikte zorunluluklar için mücadele yeniden başlar ve kaçınılmaz olarak bütün pis işlere geri dönülür... Ampirik olarak, komünizm, ancak egemen halkların 'hep birden' ve eşzamanlı eylemiyle mümkündür; bu da üretici güçlerin evrensel gelişimini ve bunlarla bağlantılı olarak dünya ilişkisini varsayar. (TE v 49)

Bu argüman, Marx'ın, komünizmin ancak üretici güçler uygun düzeye ulaştığında mümkün olduğu biçimindeki genel tezinin bir uzantısıdır. Şimdi de, bu gelişmenin, tek tek ülkelerde değil, bir *dünya* ölçeğinde gerçekleşeceğini söylüyor. Sonuç olarak tek tek ülkelerle sınırlı devrimler başarısız olacaktır, çünkü sınıfların ortadan kaldırılması için gerekli kaynaklardan yararlanamayacaktır –ki bunlar sadece uluslararası düzeyde mevcuttur. İşçi sınıfının tek bir ülkedeki zaferine rağmen hâlâ dokunulmamış olan dünya sisteminin baskısı, '*yokluğun* genel bir hal alması... ve bütün pis işlere geri dönülmesi' anlamına gelecektir. Söz konusu ülkenin üretici güçleri sınıfların ortadan kaldırılması için yeterli olmaz, böylece sınıf mücadelesi devam eder.

Engels, 1847'de Komünistler Birliği'nin taslak programı olarak yazılan **Komünizmin İlkeleri**'nde, 'Bu devrimin tek bir ülkede gerçekleşmesi mümkün olacak mıdır?' sorusuna şöyle cevap veriyordu:

> Hayır. Dünya pazarını yaratmış olan büyük ölçekli sanayi, yeryüzündeki bütün halkları ve özellikle de uygar halkları karşılıklı olarak kaderlerini belirleyecek biçimde birbirlerine bağlamıştır. Üstelik büyük sanayi bütün uygar ülkelerde toplumsal gelişmeyi öylesine eşitlemiştir ki, bütün bu ülkelerde burjuvazi ve proletarya, toplumun iki belirleyici sınıfı ve bunlar arasındaki mücadele de günün ana mücadelesi olmuştur. Komünist devrim, bu yüzden, hiç de salt ulusal bir devrim olmayacaktır; bu, bütün uygar ülkelerde, yani en azından İngiltere, Amerika, Fransa ve Almanya'da, eşzamanlı gerçekleşecek bir devrim olacaktır. (TE vi 351-2)

Stalin, 1920'lerde 'tek ülkede sosyalizm' fikrini haklı çıkarmaya çalışırken, Marx ve Engels'in gençlik hatası olarak gördüğü eşzamanlı devrimler fikriyle dalga geçiyordu. Ancak daha **Komünizmin İlkeleri**'nin mürekkebi kurumadan başlayan bir dizi uluslararası ayaklanma bu eşzamanlı uluslararası devrimler manzarasını doğrulamıştır. 1848, farklı ülkelerde her biri hızla diğerini izleyen başkaldırılara tanık *oldu*. Bu bağlamda, eşzamanlı devrimler öngörüsü hiç de aptalca değildi.

Bununla birlikte, mesele Marx ve Engels'in 1840'larda düşündüklerinden çok daha karmaşıktır. Lenin, toplumların farklı düzeylerde ve farklı biçimlerde gelişmesinden, yani aynı üretim ilişkilerini paylaşanların bile hayli farklı toplumsal ve siyasal yapılara sahip olmasından doğan eşitsiz gelişme problemine özellikle vurgu yapmıştır. Hepsi kapitalist toplumsal oluşumlar olmasına rağmen bugünün Amerika'sı onsekizinci yüzyıl Britanya'sından ya da Nazi Almanya'sından çok farklıdır. Rusya'da 1917 Şubat devrimine ilişkin yazılarında Lenin, her devrimin, o ülkeye has ekonomik, politik, toplumsal ve kültürel farklı faktörlerin bir bileşiminin sonucu olduğunu

vurgulamıştır. Marx, başlı başına ülkelerle ilgili yazılarında -Fransa, İspanya, Britanya ya da Birleşik Devletler gibi- farklı toplumsal oluşumların özgül özelliklerine aynı şekilde duyarlıydı.

Birleşik gelişme diye adlandırdığı olguya dikkat çeken, Troçki'ydi. Tüm bu farklı toplumlar tek bir dünya sisteminin parçasıdır ve onun devletleri ve sermayeleri birbirleriyle rekabete zorlayan baskılarına maruzdur. Dolayısıyla tek bir ülkede devrim başlayabilse de ancak dünya ölçeğinde tamamlanabilir. Yani eşitsiz gelişme nedeniyle eşzamanlı devrimler olasılık dışı olmasına rağmen birleşik gelişme nedeniyle dünya devrimi özseldir.

O nedenle **Komünist Manifest**o'nun o ünlü ifadesi –BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN! (TE vi 519)– sadece kalemden dökülen süslü sözler ya da sadece insanların kardeşliğine ahlaki ya da duygusal bir bağlılığın göstergesi değildir. Eğer komünizm inşa edilecekse işçi sınıfının enternasyonal zaferi mutlak bir pratik zorunluluktur. Bir ülkede iktidarın işçi sınıfınca ele geçirilmesi böyle bir zafere ancak giriş olabilir ve o ülkede proletarya diktatörlüğünün birinci görevi devrimi enternasyonal anlamda yaymaktır.

Marx ve Engels'in sosyalizminin merkezinde enternasyonalizm yatıyordu. Daha önce gördüğümüz gibi, Marx Birinci Enternasyonal'in belirleyici figürüydü; Engels de yaşamının son 25 yılını enternasyonal işçi sınıfı hareketinin gelişmesine adamış, tüm dünyadaki sosyalistlere tavsiye ve teşvikte bulunmak için çeşitli dillerde çok sayıda mektuplaşma gerçekleştirmişti.

O zaman adanmış devrimci enternasyonalistler olarak Marx ve Engels, büyük güçlerin ve çeşitli bağımsızlık hareketlerin başladığı çokuluslu Rusya, Avusturya ve Osmanlı imparatorluğunun içinde yer aldığı, rakip milliyetçiliklerin egemen olduğu bir Avrupa'yla nasıl baş ettiler? Ondokuzuncu yüzyıl, daha büyük Avrupa devletleri tarafından absorbe edilmiş ulusların –Polonyalıların, İrlandalıların, Çeklerin, Sırpların, Macarların ve daha birçoklarının– kendi kaderlerini tayin haklarını talep ettikleri çağdı.

Marx ve Engels'in başlangıç noktası, hiçbir ciddi devrimcinin ulusal farklılıkların varlığını reddedemeyeceğiydi. Marx'ın, Proudhon yandaşlarının 'tüm milliyetlerin ve hatta ulusların "çağdışı önyargılar" olduklarını dile getirdikleri' 1866 Haziran'ındaki Birinci Enternasyonal'in bir Genel Kurul toplantısında belirttiği gibi, genellikle böyle bir tutum ulusal şovenizmi güçlendirebilir. Sonraları Engels'e şunları söylemiştir:

> Ben konuşmama, milliyetlerle işini bitirmiş olan dostumuz Lafargue ve diğerlerinin bizimle '*Fransızca*' yani dinleyicilerin onda dokuzunun anlamadığı bir dille konuştuklarını söyleyerek başladığımda İngilizler çok güldüler. Ben, onun, tamamen bilinçsizce, milliyetlerin inkârından Fransız ulus modeline absorbe etmeyi anlıyor gibi göründüğünü de ileri sürdüm. (SY 179)

Ezilen ulusların varlığını yok sayan soyut enternasyonalizm, milliyetçiliğin üstünü örtebilirdi.

Ancak ne Marx ne de Engels soyut 'milliyet ilkesi' destekçileri değildi. Onlar, herhangi bir özgül ulusal hareketin sadece devrimin çıkarlarına hizmet ettiği ya da baltaladığı ölçüde desteklenmesi ya da karşı çıkılması gerektiğine inanıyorlardı. Fakat bu çıkarlar nasıl değerlendirilecektir?

Burada Marx'ın yaşamının büyük bölümünü geçirdiği dönemin genel yapısını akılda tutmak önemlidir. Lenin bu dönemin 1789'da başladığını ve 1871'de son bulduğunu ifade eder -Büyük Fransız Devrimi'nden Fransa-Prusya Savaşı ve Komün'e kadar:

> Dönemin genel özelliği... burjuvazinin ilericiliğiydi, yani, feodalizme karşı verdiği çözümlenmemiş ve tamamlanmamış mücadeleydi. O zamanki demokrasinin öğeleri için ve onların temsilcisi Marx için feodalizme karşı ilerici burjuvaziye (yani mücadele yürütebilecek) koşulsuz ilkesel destek vermek tamamen doğaldı... Bu arada şunun dışında *hiçbir* soru sorulamaması doğaldır: *hangi* burjuvazinin başarısı, hangi

güç kombinasyonunun başarısı, hangi gerici güçlerin başarısızlığı (burjuvazinin yükselişini engelleyen feodal-mutlakıyetçi güçler) çağdaş demokrasiye daha fazla 'hareket alanı' vaat ediyordu?

Avrupa'da 1871'e kadar merkezi sorun, tamamlanmamış burjuva-demokratik devrimiydi. Marx ve Engels, bu sorunun en radikal çözümünün, 1790'larda Birinci Fransız Cumhuriyeti modelinde devrimci-demokratik cumhuriyetlerin kurulmasında olduğu gibi, feodal kalıntılar tarafından engellenmeyen, sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesinin en net ifadesini sağlayacağından işçi sınıfının çıkarlarına hizmet edeceğine inanıyordu. Bu konunun en keskin biçimde açığa çıktığı ülke, burjuva devletinin varlığının özsel koşulu olan ulusal birliğin dahi olmadığı kendi ülkeleri, Almanya'ydı. Almanya ve genel olarak Avrupa'da burjuva-demokratik devrimine en büyük engel, 1848 devrimlerine karşı büyük köylü ordularını ölümcül bir şekilde kullanan Çarlık Rusya'sından geliyordu.

Bundan ötürü Marx ve Engels ulusal hareketleri, Avrupalı güçler dengesinde nerede konumlandıkları noktasından, Rusya ve müttefiklerine karşı burjuva-demokratik devrimin öncüsü olan uluslarla ilişkileri açısından değerlendiriyorlardı. Engels 1849'da 'karşı-devrimci halklara karşı devrimci halkların, *kağıt* üzerinde değil, ama sadece *savaş alanında* kurulacak güç birliğini' (TE viii 363) savunuyordu.

Engels üç önemli 'devrimci halk' belirlemişti –Almanlar, Polonyalılar ve Macarlar. 1848-9'da *Neue Rheinische Zeitung*'un ana meselesi, birleşik bir Alman cumhuriyetinin Rusya'ya karşı Polonya ve Macaristan'la işbirliği içinde devrimci savaş başlatma çağrısı yapmaktı; aynı Jakobenlerin 1790'ların *köhne rejim* monarşilere karşı Avrupa çapında devrimci savaş başlatmaları gibi. Marx ve Engels uzun siyasal kariyerleri boyunca Polonya'nın bağımsızlığını desteklemiş, 1848'de Marx'ın dile getirdiği biçimiyle Polonya'nın 'kurtuluşu tüm Avrupalı demokratların onur meselesi oldu' (TE vi 549) inancından asla geri adım atmamışlardır.

Ancak madalyonun diğer yüzünde karşı-devrimci halklar vardı. Marx ve Engels, hem Çarlık monarşisi yandaşları hem de Bakunin başta olmak üzere muhaliflerinden bazılarının benimsedikleri pan-Slavizm doktrinine özellikle karşıydılar. Bu teoriye göre Ruslar ve Polonyalılar, Avusturya ve Osmanlı'nın egemenliği altındaki Slav dostları ile birleşip –Çekler, Slovaklar ve Güney Slavlar (Sırplar, Hırvatlar, Bulgarlar ve diğerleri)– tek bir ulus oluşturmalıydılar.

Bu programa itirazın siyasal nedenleri Marx'ın ve Engels'in genel stratejisinin ışığında apaçık ortadaydı. Pan-Slavizm, kolaylıkla Çarist yayılmacılığın bir bahanesi olabilirdi. 'Bu gülünç teorinin ardında', diye yazıyordu Engels, 'tüm Avrupa'yı Slav ırkının ve özellikle bu ırkın tek enerjik parçası olan Rusların toprakları olduğu iddiasını her hareketiyle ortaya koyan *Rus İmparatorluğu*'nun korkunç gerçekliği yatıyordu'. (TE xi 47) Avusturya monarşisinin 1849 Macar devrimini ezmek için Güney Slav tebaalarını nasıl kullandığına işaret ediyordu.

Engels, Hegel'den ödünç alınan, Güney Slavların bir örneğini oluşturduğu 'kendi tarihlerine asla sahip olmamış halklar' (TE viii 367) kavramıyla oynuyordu. Bu 'tarihsiz uluslar' kavramı, Hegel'in, 'dünya tarihinde, yalnızca devlet kuran halklar dikkatimizi çekebilir' varsayımı gibi tartışmaya açık bir görüştür. Ama Engels'in analizi materyalist bir itilim kazandırmıştı. O zamanlar Avrupa nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler ancak kentli bir sınıfın, bu durumda burjuvazinin liderliği altında devrimci bir rol oynayabilirlerdi. Avusturya İmparatorluğu'nda, 'hareketin itici gücü ve bayraktarı olan sınıf, burjuvazi, heryerde Alman ya da Macar'dı. Slavlar güçlükle, Güney Slavlarsa çok yalıtılmış durumlarda ulusal bir burjuvazi oluşturabilmişlerdi.' (TE viii 232)

Dolayısıyla Marx ve Engels'in 1848-9'daki ulusal soruna genel yaklaşımları zamanın Avrupa'sının koşulları ışığında anlaşılır. Ancak 1860'ların sonuna gelindiğinde artık bu konu önemini büyük ölçüde yitirmişti. Burjuva-demokratik devrimi o zamana kadar Almanya'da tamamlanmıştı –ancak Marx ve Engels'in öngörmedikleri bir biçim ve

özne aracılığıyla. Almanya'yı birleştiren, gerici *Junker* tarımsal sınıfın temsilcisi Bismarck oldu. Bu Gramsci'nin, *Junker*'lerle sanayi burjuvazisinin ittifakını temel alan, yukarıdan bir devrim, 'pasif devrim' diye adlandırdığı şeydi. Sanayi burjuvazisi, ulusal birlik ve kapitalist ekonomik politikalar karşılığında, Junker'lerin devlet aygıtını kontrol etmelerine izin vermekten memnundular.

Fransa-Prusya savaşının yaşandığı yeni dönem, hem Avrupa'nın hem de dünyanın, topraklar ve halklar için birbirleriyle rekabet halindeki bir avuç kapitalist gücün egemenliğine girmeye başladığı bir dönemdi. Ulusal sorun artık asıl olarak, devrimci ve karşı-devrimci halklar arasındaki mücadele olmaktan çıkmıştı. Şimdi birbiriyle yakından ilişkili iki biçim almıştı –bir yanda, emperyalist ülkelerin işçilerini sömürücülerine bağlayan milliyetçilik; öte yanda, yabancı yöneticilere karşı mücadele veren ezilen halkların milliyetçiliği.

Marx bu problemle Britanya'da somutlaşan biçimiyle yüzleşti – yani eskilere dayanan İrlanda ulusal bağımsızlık mücadelesinin, 1860'lar ve 1870'lerde Fenian'ların silahlı eylemleriyle aldığı dikkat çekici biçim. Marx, onların terörist aşırılıklarını kınarken İrlanda'nın ulusal bağımsızlık talebini kararlı bir şekilde desteklemiş ve Enternasyonal'i bu tutumu kabul etmeye ikna etmişti. Marx'ın iki önemli gerekçesi vardı. Birincisi günümüzde daha az önemlidir. Marx İrlanda'yı çoğu orada mülk sahibi olan İngiliz toprak aristokrasisinin ana kalesi olarak görüyordu ve bu nedenle İrlanda bağımsızlık hareketinin zaferinin ardından mülklerine el konulmasının Britanya'daki yönetici sınıfı devireceğine inanıyordu.

Bu analiz açıkça yanlıştı. Ondokuzuncu yüzyılın sonları, İngiliz toprak sahipleri sınıfının hızlı bir ekonomik ve politik düşüş içinde olduğu dönemdi. Önemlerinin giderek azalışı 1880'ler ve 1900'ların başlarında Gladstone ve Balfour yönetimlerinin politikalarında kendisini gösteriyordu; ikisi birlikte İngilizlerin elinde olan İrlanda'daki mülklerin Katolik köylülere barışçıl yollardan devrini örgütlemişlerdi.

Marx'ın, İrlanda ulusal hareketini destekleyen, İrlanda'ya yönelik baskının Britanyalı işçilerin kendi sömürücülerine sıkıca

bağlanmasına yardımcı olduğu biçimindeki ikinci argümanı çok daha ilgi çekiciydi:

> İngiltere'deki her endüstriyel ve ticari merkez, İngiliz proleterler ve İrlandalı proleterler olmak üzere iki *düşman* kampa *bölünmüş* bir işçi sınıfını barındırıyor. Sıradan İngiliz işçisi kendi yaşam standardını düşüren bir rakip olarak gördüğü İrlandalı işçiden nefret ediyor. İrlandalı işçi karşısında kendisini *yönetici* ulusun bir üyesi sayıyor ve *İrlanda'ya karşı* aristokratların ve kapitalistlerin bir aleti haline gelerek onların *kendi üzerindeki* egemenliklerini güçlendiriyor. İrlandalı işçiye karşı dini, toplumsal ve ulusal önyargılar besliyor. Ona karşı tavrı ABD'nin eski köleci eyaletlerinde 'yoksul beyazlar'ın 'zenciler'e gösterdikleriyle hemen hemen aynı...
>
> Bu düşmanlık yapay biçimde canlı tutuluyor ve basın, vaizler, çizgi romanlar, kısacası egemen sınıfların elindeki tüm araçlarla pekiştiriliyor. Örgütlülüğüne rağmen *İngiliz işçi sınıfının güçsüzlüğünün sırrı* bu *düşmanlığında* yatar. Kapitalist sınıfın gücünü sürdürmesinin sırrı da buradadır. Ve bu sınıf bunun tamamen farkındadır. (SY 236-7)

Bu analizin belirli bir genel geçerliliği var. Emperyalist ülkelerde milliyetçilik, işçileri bölerek kendilerini sömürenlerle birleştiren bir araçtır. 'Nihayetinde hepimiz Britanyalıyız,' diyorlar. Lenin, emperyalist ülkelerdeki işçilerin kendilerini yönetici sınıflara bağlayan bağları kopartma aracı olarak ezilen ulusların kendi kaderini tayin hakkını desteklemesi gerektiğinde ısrar ederek Marx'ın argümanını genelleştirmiştir. Burada yine soru, ulusal hareketlerin devrimin genel çıkarlarına katkıda bulunup bulunmadığıdır, ancak şimdi söz konusu olan işçi devrimidir ve bu hareketler işçi sınıfının uluslararası birliğini güçlendirmesi ya da zayıflatması üzerinden değerlendirilir.

Komünizm

Önce ulusal sonra da uluslararası düzeyde kurulan proletarya diktatörlüğü 'sadece *tüm sınıfların ortadan kalkmasını* ve sınıfsız bir topluma geçişi ifade eder.' (SY 69) Kapitalizmin yıkılışı bir son değil, bir başlangıçtı. Kapitalizm, 'bu toplumsal oluşum', diye yazıyordu Marx, 'insan toplumunun tarih-öncesinin sonunu... hazırlar.' (SE i 504)

Marx, sınıflı toplumdan komünizme ani bir sıçrama olabileceğine inanmıyordu. Kapitalizmin kalıntılarını yok etmek zaman alırdı. 'Kapitalist ve komünist toplum arasında birinden diğerine devrimci geçiş dönemi bulunur. Bu aynı zamanda, devletin *proletaryanın devrimci diktatörlüğünden* başka bir şey olamayacağı siyasal bir geçiş dönemidir.' (SE iii 26)

Marx bu geçişin ya da komünizmin doğası hakkında ayrıntılı öngörülerde bulunmaya çalışmıyordu. O, ütopyacı sosyalistlerin, takıntılı bir ayrıntıyla, gelecekteki toplumun nasıl işleyeceğini dikte etme çabalarını şiddetle eleştiriyordu. **Komünist Manifesto**'da ısrarla vurguladığı şuydu:

> Komünistlerin vardıkları teorik sonuçlar, hiç bir biçimde, şu ya da bu sözde evrensel reformcu tarafından icat edilmiş ya da keşfedilmiş düşüncelere ya da ilkelere dayandırılmamıştır. Bunlar ancak, gözlerimizin önünde cereyan eden tarihsel bir hareketten, varolan sınıf mücadelesinden doğan gerçek ilişkilerin genel bir ifadesidir. (TE vi 498)

Bu, Marx ve Engels'in ütopyacıların söyledikleri her şeyi reddettikleri anlamına gelmez. Tam tersine, onlardan çok şey öğrendikleri ve pratik önerilerinin birçoğuyla hemfikir oldukları açıktır. Başta Engels olmak üzere her ikisi de Fourier'e hayrandılar. Komünizmin neye benzeyeceğine dair görüşlerini büyük oranda ütopyacı sosyalistlerden almışlardı. Ancak, en önemli güncel görevin bu toplumu yaratacak olan tarihsel güçleri anlamak olduğuna inanıyorlardı.

Marx'ın komünizme geçiş aşamaları konusundaki en geniş tartışması, **Gotha Programının Eleştirisi**'nde yer alır. Daha öncesinde ise proletarya diktatörlüğünün görevlerini 'üretim araçlarına el konulması, bunların birleşik işçi sınıfı tarafından kontrol edilmesi ve böylece ücretli emeğin, sermayenin ve bunlar arasındaki ikili ilişkilerin yürürlükten kaldırılması' (TE x 78) olarak tanımlamıştı.

Bu görevler birbirine bağlıydı. Marx, en önemli üretim araçlarının devletin kontrolüne geçeceğini öngörüyordu. Devlet 'yönetici sınıf olarak örgütlenen proletarya' olacağı için, bu önlem sermaye ve ücretli emeğin varlığının bağlı olduğu emek-gücünün üretim araçlarından ayrılmasını ortadan kaldıracaktı. (Şüphesiz bu, *her* devletleştirmenin ücretli emeği ortadan kaldıracağı anlamına gelmez; sadece işçi sınıfı devleti kontrol ettiğinde bu gerçekleşecektir.)

Bu adımlar planlı bir ekonominin başlatılmasını gerektirir. Marx, emeğin 'insani varoluşun sonsuz doğasının dayattığı bir koşul' olduğuna inanıyordu. 'Kapitalist üretim tarzının ortadan kaldırılmasından sonra,... değerin belirlenmesi, emek-zamanın düzenlenmesi ve toplumsal emeğin çeşitli üretim grupları arasında dağılımı... hiç olmadığı kadar önemli hale gelir.' (K iii 851) Ancak toplumsal emeğin miktarına ilişkin kararlar, rekabetin körleştirici işleyişine değil, birleşmiş üreticilerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yürüteceği kolektif ve demokratik bir değerlendirmeye dayalıdır.

Eskiyen üretim araçlarının yerine yenisinin konulması, kaynakların uzun vadeli projelere tahsis edilmesi ve acil durumlarda kullanılmak üzere rezerve edilmesi için toplumsal ürünün bir kısmının kenara ayrılacağı artı-emek varlığını sürdürür. Fakat 'yaşı nedeniyle henüz ya da artık üretime katılamayacak olanlar için sağlanan artı-emek dışında çalışmayanları desteklemek için herhangi bir emek harcanmayacaktır.' (K iii 847)

Toplumsal ürünün bir kısmı okulların, sağlık hizmetlerinin ve benzeri şeylerin sürdürülmesi için kolektif olarak tüketilir. Kalanı bireysel üreticiler arasında bölüştürülür. Marx, bu dağıtımın

gerçekleştirilme ilkelerinin toplum komünizme doğru ilerledikçe değişeceğine inanıyordu.

Kapitalist toplumdan doğum sancıları çekerek ortaya çıkan komünist toplum, 'içinden çıktığı eski toplumun doğum lekelerini, ekonomik, ahlaki ve fikirsel düzlemde taşımayı' (SE iii 19) ilk aşamada sürdürür. Halk bir süre daha, maddi açıdan yaptığı iş miktarına uygun biçimde ödüllendirilmeyi beklediği kapitalizmdeki ücretli-emek tecrübesiyle şekillenir.

> Buna göre, her bir üretici –kesintiler yapıldıktan sonra– topluma verdiğini eksiksiz biçimde geri alır... O, toplumdan, ne kadar emek verdiğini saptayan bir belge alır (bunda kolektif fonlar için sarf etmiş olduğu emeğin indirimi yapılmıştır)... ve bu belge ile toplumun tüketim araçları stoklarından, emeğinin eşit bir tutarı kadar bir miktar alır. (SE iii 17-18)

'Herkesten kapasitesine göre, herkese çalışmasına göre' diye özetleyebileceğimiz bu ilke, Marx'ın vurguladığı gibi, 'burjuva hakkı'na bir örnektir. Çünkü bireyler arasındaki farklılıkları, bir insanın bedensel olarak daha güçlü, daha zeki ya da daha fazla sayıda kişiye baktığını hesaba katmamaktadır. Ancak bu faktörler bireyin çalışma kapasitesini, böylece kapasitesinin toplum tarafından ödüllendirilmesini etkileyecek ya da emeğinin getirisini daha fazla kişiyle paylaşması gerektiği anlamına gelecektir.

> Bu *eşit* hak, eşit olmayan bir emek için eşit olmayan bir haktır. Hiçbir sınıf farkı tanımaz, çünkü herkes bir diğeri gibi yalnızca bir işçidir; fakat eşit olmayan bireysel yetenekleri ve böylece de üretken kapasiteyi doğal bir ayrıcalık olduğunu örtük olarak kabul eder. *Demek ki bu, özünde, her hak gibi eşitsizliğe dayanan bir haktır*. (SE iii 18)

'Şeyleri' ele almaya yönelik bu istenmeyen yol, kapitalizmden daha yeni kurtuldukları ve bu yüzden ne üretim güçlerinin gelişim

düzeyi ne de toplumsal tutumların daha radikal bir yaklaşıma izin vermeyeceği gerçeğiyle birleşik işçilere dayatılmış olur. Ancak:

> Komünist toplumun daha yüksek bir aşamasında, bireylerin işbölümüne köle gibi boyun eğmelerinden ve bununla birlikte de kafa emeği ile kol emeği arasındaki çelişkinin ortadan kalkmasından sonra; emeğin, yalnızca yaşam aracı değil, yaşamın birincil gereksinmesi haline gelmesinden sonra; bireylerin her yönüyle gelişmesiyle birlikte, üretici güçlerin de artması ve bütün kolektif zenginlik kaynaklarının gürül gürül fışkırmasından sonra –ancak o zaman, burjuva hukukunun dar ufukları tümüyle aşılmış olacak ve toplum, bayraklarının üzerine şunu yazabilecektir: Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyaçlarına göre! (SE iii 19)

Komünist toplum, ancak gelişmenin daha yüksek bir aşamasında, insanlar arasındaki farklılıklara duyarsız bir ortak standart uygulamak yerine bireylerin özel ihtiyaçlarını ve kapasitelerini hesaba katabilecektir. Marksizm'e yönelik olarak, 'bütün insanlara hepsi aynıymış gibi muamele ederek bireyselliği göz ardı eder ve baskı altında tutar' biçiminde dile getirilen yaygın eleştirinin saçma olduğunu görebiliriz. Gerçek eşitlik, insanların bireysel ihtiyaçlarına ve kapasitelerine gereken önemin verilmesi demektir. Komünizmin daha yüksek aşaması, 'herkesin özgürce gelişmesi için bireyin özgürce gelişmesinin koşul olduğu bir birlik' (TE vi 506) olacaktır. Komünist bir toplum, Marksist düşünür Theodor Adorno'nun sözcükleriyle, 'insanın korkusuzca farklı olabileceği bir toplum' demektir.

Marx'ın dediği gibi, komünizme geçiş, ayrı bir kurum olarak devletin yok oluşuna da yol açacaktır:

> Gelişim sürecinde, sınıfsal ayrımlar ortadan kalktığında ve üretim büyük bir birlik haline gelen tüm ulusun elinde toplandığında, kamu iktidarı siyasal karakterini kaybedecektir. Siyasal iktidar, doğru bir ifadeyle, sadece bir sınıfın bir başka sınıfı ezmek için örgütlenmiş iktidarı

demektir. Eğer proletarya, burjuvaziyle mücadelesi sırasında, koşulların zorlamasıyla, kendisini bir sınıf olarak örgütler, eğer bir devrim yoluyla, kendisi egemen sınıf olur ve eski üretim koşullarını zorla süpürüp atarsa, bu koşullarla birlikte sınıfsal çelişkilerin ve genel olarak sınıfların varoluş koşullarını da süpürüp atar ve böylelikle bir sınıf olarak kendi üstünlüğünü fesheder. (TE vi 505-6)

Devlet, sınıfsal çelişkilerin bir ürünüdür ve dolayısıyla onlarla birlikte tarihe karışacaktır. Proletarya diktatörlüğünde başından itibaren 'devletin sönümlenmesi' olanağı mevcuttur. Engels sosyalist devrimin devlet açısından sonuçlarını aşağıdaki gibi analiz eder:

Proletarya, siyasal iktidarı ele geçirir ve üretim araçlarını önce devlet mülkiyetine dönüştürür.

Ama, bunu yapmakla, proletarya olarak kendi kendini ortadan kaldırır, bütün sınıf farklılıkları ve sınıfsal çelişkileri ortadan kaldırır, devlet olarak devleti de ortadan kaldırır. Bu zamana kadar sınıfsal çelişkilere dayanan toplum, *geçici* olarak üretimin dış koşullarını sürdürmek ve böylece özellikle sömürülen sınıfları varolan üretim biçimine (kölelik, serflik, ücretli-emek) uygun baskı koşulları içinde zorla tutmak amacıyla kurduğu belirli bir sınıfın organizasyonuna yani devlete ihtiyacı vardı... Baskı altında tutulacak hiç bir toplumsal sınıf kalmayınca; sınıf egemenliği ve mevcut üretimdeki anarşi üzerine kurulu bireysel yaşam mücadelesi ile birlikte, bunlardan doğan çatışma ve aşırılıklar da ortadan kalkınca, artık baskı altında tutulacak hiç bir şey yok demektir ve özel bir baskı gücü olan devlet, zorunlu olmaktan çıkar. Devletin gerçekten tüm toplumun temsilcisi olarak görüldüğü ilk eylem –üretim araçlarına toplum adına el konması–, aynı zamanda devletin bağımsız olarak son eylemidir de. Devletin toplumsal ilişkilere müdahalesi, bir alandan sonra bir başkasında gereksiz duruma gelir ve sonra kendiliğinden sönümlenir, kişilerin yönetilmesi yerini şeylerin idaresi ve

> üretim süreçlerinin yönetimine bırakır. Devlet 'fesedilmez'. O *söner*. (AD 332-3)

Dolayısıyla proletarya diktatörlüğü, Lenin'in sözleriyle, 'kelimenin tam anlamıyla artık bir devlet değildir'. Ancak devletin sönümlenmesinin hemen değil, zaman içinde gerçekleşeceğini ifade etmek önemlidir. Bu bir süreçtir ve emek üretkenliğinin artması ve işçileri toplum yönetimine katılması için serbest bırakacak çalışma saatlerinin azaltılması gibi başka faktörlere bağlıdır.

Bazı açılardan antik Atina demokrasisi sosyalist demokrasiye ayna tutar. Köle emeği Atina yurttaşlarına zamanlarının çoğunu kamu işlerine ayırmaları için -pazar yerinde tartışmalara, tüm vatandaşların bağımsız meclisinde karar almaya ve yönetime katılmaya- olanak veriyordu (çoğu kamu görevi sıradan yurttaşlarca dönüşümlü olarak yürütülüyordu). Öte yandan, üretim güçlerinin iki bin beş yüz yıllık muazzam gelişimi sayesinde, komünizmde, yurttaşlar, zavallı kölelerin değil, insan becerisinin yarattığı cansız makinelerinin çalışması sayesinde boş zamanlarının tadını çıkaracaklardır.

Esas olarak Saint-Simon tarafından geliştirilen ve 'kişilerin yönetilmesi'nin yerini alan bir fikir olan 'şeylerin yönetimi' komünizmin hiçbir baskı içermediği biçimindeki ütopyacı inancı paylaşmaz. Daha çok sınıfların ortadan kalkmasıyla toplumsal çatışmaların ana kaynağının kurutulacağını, böylece 'özel bir baskı gücü' gerekmeyeceğini ifade eder. Açıkçası, –enerji kaynakları, mimari stil, çocuk yetiştirme yöntemleri üzerine– birleşmiş üreticilerin anlaşamayacakları birçok konu vardır. Fakat sınıf sömürüsünün yarattığı ömür törpüsü maddi baskılar olmayınca, bu çatışmalar, tartışma ve çoğunluk kararı ile demokratik olarak çözülebilir. Bireylerin bu uygulamaların sonucunu reddettikleri hallerde gerekebilecek zor kullanma, özel bir asker-polis aygıtının değil, birleşmiş üreticilerin kendi eylemi olacaktır.

Marx ve Engels, devletin güçlendirilmesini savunmak bir yana, ortadan kalkmasını iple çekiyorlardı. Örneğin 'devlet sosyalizmi'

nosyonu onlar için çelişkili bir terimdi. Onlar hep, Lassalle'ın sayesinde Alman işçi hareketinde etkili olan mevcut devletin işçilerin çıkarlarını gözetecek potansiyel yardımsever bir kurum olduğu inancına karşı durmuşlardır. Marx'ın **Gotha Programının Eleştirisi**'ndeki ana amacı kendisiyle Lassalle'ın yandaşları arasındaki bulanık ve aşağılık uzlaşma doktrinini boşa çıkartmaktı. Bireyin devlet içinde erimesi biçimindeki totaliter bir arzunun ona yüklenmesi, liberal yanıltmalar ve Stalin'in Marksizm'i korkunç yozlaştırmasının bir sonucudur.

Komünizme geçişin devletin sönümlenmesini gerektirdiği iddiası, aynı zamanda Marx'ın, kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın ortadan kalkmasını da gerektirdiği inancıyla yakından ilintiliydi. Marx, **1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları**'ndan beri bu ayrıma, kapitalizmin insanların gelişmelerini engellediği, yozlaştırdığı ve insanlıktan çıkarttığı suçlamasıyla saldırmıştı. Ona göre insanlar sadece, kendilerini sınırlayan bir işten daha çok zihinsel ve fiziksel tüm kapasitelerini tam olarak kullanmaları halinde mutlu ve dolu dolu yaşayabilirlerdi.

Alman İdeolojisi'ndeki ünlü bir paragrafta, Marx şöyle yazar:

> komünist toplumda, hiç kimsenin sadece tek bir etkinlik alanında değil ama herkesin istediği dalda kendisini geliştirebildiği toplum genel üretimi düzenler ve bu da, benim için, hiçbir zaman avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmadan, bugün bu işi yarın başka bir işi, sadece istediğim için sabah avlanma, öğleden sonra balık tutma, akşam üzeri hayvanlara bakma, akşam yemeğinden sonra da eleştiri yapma olanağını yaratır. (TE v 47)

Yorumcular bu resmi genellikle ütopyacı saymışlardır. Marx'ın bu sözlerle tam olarak ne demek istediği gerçekten merak konusudur ve saydığı tüm uğraşlar geleneksel sanayi öncesi bir toplumda bulunabilecek türdedir. Bununla birlikte bu pasajın temelini oluşturan ciddi bir nokta vardır; o da, komünizmde üretici güçlerin gelişmesinin

insanları ekonomi makinesinin dişlileri olma rollerinden özgürleştirecek olmasıdır.

Marx bu temayı **Grundrisse**'nin en parlak paragraflarından birinde sürdürür. İleri sürdüğü üzere, kapitalizmde, emeğin üretkenliğini ve üretim araçlarının toplam yatırımdaki payı demek olan sermayenin organik bileşimini artırma eğilimi, emek-sürecinin, işçinin sadece 'arızalarını gözeteceği... ve bakımı yapacağı *otomatik makine sistemi*'ne (G 692) dönüşmesine yol açacaktır.

Sonuç, kol emeğinin üretimdeki rolünün azalmasıdır:

> Sermaye tarafından emek-zamanı –sadece emek miktarı– yegâne belirleyici öğe sayıldığı ölçüde, doğrudan emek ve onun miktarı, üretimin belirleyici ilkesi olarak –kullanım değerlerinin yaratılması– gözden kaybolur ve hem nicel olarak daha küçük bir orana hem de niteliksel olarak, kuşkusuz zorunlu fakat tali bir an olarak, genel bilimsel emekle karşılaştırıldığında bir yanda doğa bilimlerinin teknolojik uygulamaları ve öte yandan toplumsal birleşimden kaynaklanan genel üretim gücüne indirgenir. (G 700)

Bu pasaj yirminci yüzyıl kapitalizmde yaşanacak gelişmelere ilişkin –ilk yarısında seri montaj hattı üretiminin başlaması ve ikinci yarısında da emek sürecinin artan otomasyonu gibi– çok parlak öngörülerde bulunuyor.

Kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde bu değişiklikler –birçok işçinin işsiz kalması, işini koruyanların çalışma temposunun yoğunlaşması, vasıflı emeğin 'vasıfsızlaştırılması' gibi– antagonistik haller alır. Fakat ağır, tekrara dayalı el emeği angaryaların ortadan kaldırıldığı, insanların artık saatlerce süren yıpratıcı ve sıkıcı fiziki işlerden kurtulacakları bir toplum için potansiyel yaratırlar. Sonuçta çalışma haftasının varolan süresinin küçük bir oranına inmesi –kapitalistler kârlarını azaltacağından şiddetle direnirler– zihinsel güçlerini ve fiziksel becerilerini geliştirmekte insanları özgür kılar.

Komünist toplumda, üretici güçlerin gelişmesi ve ortak toplumsal denetime bağlı olması sayesinde, ütopyacı sosyalist düşlerin çoğu gerçek olur. Fourier'in öngördüğü gibi, 'iş' ve 'oyun' arasındaki duvarlar yıkılabilir –fiziksel yaşamın sürdürülmesi için emek ile sadece zevk için emek artık birbirinden ayrılmaz ve birbirinin karşısına konulmaz. Engels kent ve taşra arasındaki antitezin de hem tarımın hem de sanayinin sürdürüleceği, Fourier ve Robert Owen'ın savunduklarına benzer komünlerin kurulmasıyla ortadan kalkacağını ileri sürüyordu. Son yıllarda ileri iletişim sistemleriyle birbirine bağlanan merkezden uzak üretim birimlerini öngören yeni teknoloji biçimlerinin gelişmesi bu tür düzenlemeleri daha uygulanır kılmıştır.

Marx, bütün bunların, üretici güçlerin gelişimine bağlı olduğunu vurguluyordu:

> Özgürlük ortamı ancak emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur; böylece eşyanın doğası gereği fiili maddi üretim alanının ötesinde bulunur... Bu alanda özgürlük, ancak Doğanın kör güçlerinin önüne katılmak yerine, Doğayla karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve Doğayı ortak denetimleri altına sokan toplumsallaşmış insan, birleşmiş üreticilere bağlı olabilir; ve bu en az enerji harcamasıyla ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başarılır. Ama gene de bu bir zorunluluk ortamı olmaya devam eder. Bunun ötesinde kendisi için bir amaç olarak insan enerjisinin gelişmesi başlar, özgürlüğün gerçek sonu, bu da ancak temelindeki bu zorunluluklar ortamı ile serpilip gelişebilir. Çalışma saatlerinin kısaltılması bunun temel önkoşuludur. (K iii 820)

Böylece komünizm, bizi başka uğraşlar için özgür kılarak, hem doğadan bir yaşam sağlama yükünü azaltır hem de emek-sürecini, 'zorunluluk ortamı', rasyonel ve kolektif kontrole tabi

kılar. Engels'in sözcükleriyle, 'bu, insanlığın zorunluluk krallığından özgürlük krallığına sıçramasıdır.' (AD 336)

8. Günümüzde Marx

Marx'ın yaşamına ve düşüncelerine ilişkin hiçbir tartışma, ölümünden bu yana yaşanan gelişmeleri göz ardı edemez. Marx, her şeyden önce, bilimsel bir tarih ve özellikle de kapitalist üretim tarzı teorisinin temelini oluşturmak üzere yola koyulmuştu. Günümüzde bilimsel bir teorinin yaklaşık bile olsa doğruluğunu ölçmemizin tek yolu, onun öngörülerini gerçekte olup bitenle karşılaştırmaktır.

Çoğu kişi bu ölçütlerden hareketle, Marksizm'in yanlış olduğuna hükmedilmesi gerektiğini ileri sürecektir. İddialarına göre, tarihin gidişatı Marx'ın düşüncesini tamamen çürütmüştür. Buna göre Marx'ın öngörülerinin pek çoğu sonraki gelişmelerle çelişmektedir; fikirlerinin zafer kazandığı yerlerde dahi durum onun umut ve beklentileriyle sözüm ona karşıtlık içindedir. Gerçekten de, emek hareketinin kendi içinde, bir dizi 'Marksizm krizi' yaşanmıştır; ilki Engels'in 1895'de ölümünden birkaç yıl sonra gerçekleşmiş ve her seferinde Marx'ın fikirlerinin çağdaş toplumsal koşullarla ilgisinin kalmadığı ilan edilmiştir.

Bunun gibi bir kitabın bu eleştirileri uzun uzadıya tartışması açıkçası pek mümkün değildir. Ben burada sadece, Marx'a karşı yöneltilen en önemli üç argümanı kısaca ele almak istiyorum. İlki, bugünkü sözde 'sosyalist' ülkelerin kökenleri ve doğası; ikincisi bugünkü kapitalizmin durumu ve üçüncüsü de işçi sınıfının kapitalizm içindeki konumuyla ilgili.

'Reel sosyalizm'

1917 Rus Ekim Devrimi yirminci yüzyılın hiç kuşkusuz en önemli olayıydı. Açıkça Marksist bir liderliğe bağlı işçi sınıfı iktidarı ele geçirdi. Ancak şimdi sayısız eleştirmen, devrimin ve onun kötü sonuçlarının Marx'ı tamamen çürüttüğünü ileri sürüyor.

Bu argümanın iki ana öğesi vardır. *Birincisi*, Marx'ın, devrimlerin öncelikle, gelişmiş sanayi ülkelerinde olmasını beklediği iddiasıdır. Öyleyse ilk başarılı sosyalist devrimin geri kalmış, büyük ölçüde kırsal bir ülkede gerçekleşmesi nasıl açıklanabilirdi?

Bu konuya bir başka destek de, çeşitli azgelişmiş ülkelerde –Çin, Vietnam, Küba ve diğerleri– sözde 'Marksist-Leninist' rejimlerin ortaya çıkmasıyla gelir. *İkinci olarak*, Rus devriminin, sonrasında yozlaşarak Stalin'in kanlı despotizmine dönüşmesi Marx'ın yine güya yanıldığını kanıtlar: Proletarya diktatörlüğü demokrasinin genişlemesine ve nihai olarak sınıfların ortadan kalmasına yol açmak bir yana, yerini aldığı rejimden çok daha berbat bir tiranlığa götürür.

Argümanın ilk bölümünü ele almak görece kolaydır. Marx'a atfedilen bu argüman, insanlığın mutlaka belirli aşamalardan geçeceği, böylece tarihsel zorunluluğun tunç yasasına göre üretim biçimlerinin birbirlerini izlediği bir tarih resmine dayandırılır. Böyle bir Marksizm versiyonu, kapitalizmin gelişimi Rusya'yı Britanya ya da Almanya benzeri sanayileşmiş bir ülkeye dönüştürene kadar sosyalizmin mümkün olmayacağı inancıyla Georgi Plekhanov ve Menşevikler gibi bazı Rus sosyalistlerince kabul gördü.

Ancak Marx'ın kendi görüşü bu değildi. Onun fikirlerinin esas alındığı ilk ülkelerden biriydi Rusya. Marx, **Kapital**'in 1. Cildinin Sekizinci Bölümünde, kapitalizmin evrimine yönelik analizini tüm toplumlara uygulanabilir sayma çabalarına son derece eleştirel yaklaşıyordu. Marx, kendisinin 'kapitalizmin Batı Avrupa'da doğuşuna dair tarihsel kroki[sini], içinde bulunulan tarihsel koşullar ne olursa olsun her halkın yürümek zorunda olduğu genel yola ilişkin tarihi-felsefi bir teori haline dönüştürme' çabalarına kızarak bir Rus yazarı eleştirmişti. Bu tür bir yaklaşım marksizmi, 'üstünlüğü tarih-üstü olmasında yatan genel bir tarihi-felsefi teori' (SY 313) olarak ele almak demekti.

Marx toplumsal bir devrimin, 'Rus devriminin Batı'daki bir proletarya devriminin habercisi olması' koşuluyla, sosyalist bir

devrimin Rusya'yı kapitalist bir aşamadan geçmeden sosyalizme ulaştırmasını ihtimal dışı saymaktan uzak durmuştu. (SE i 100)

Devrimlerin 'eşitsiz ve birleşik bir gelişme' sürecinin sonucu olarak ortaya çıktığını bir önceki bölümde gördük. Diğer bir deyişle, kapitalist dünya sistemindeki konumuyla yakından ilgili olarak, söz konusu toplumun kendine özgü sınıf yapısından ve ekonomik gelişme düzeyinden doğarlar. Bu kesinlikle Rus Devrimi için de doğrudur.

Geri kalmış, temelde kırsal bir toplum olan Rusya ondokuzuncu yüzyılın sonlarında hızlı bir sanayileşme aşaması yaşadı. Bu, aksi takdirde askeri açıdan savunmasız düşecekleri korkusuyla Batı'yla aynı ekonomik düzeyi yakalamak isteyen bir hükümet ve ucuz Rus emeğini sömürmeye can atan yabancı kapitalistler tarafından gerçekleştirildi. Sonuç olarak, sayılarına göre hayli büyük bir toplumsal ve siyasal ağırlığa sahip küçük ve son derece yoğunlaştırılmış bir sanayi işçi sınıfı yaratılmış oldu. Lord ve köylü arasında geçmişe uzanan mücadeleye bir de sermaye ve emek arasındaki çelişki eklenmişti.

Bu bileşimin patlayıcı doğası ilkin 1905 devrimiyle açığa çıktı. Çarist devlet bu ayaklanmada ayakta kalmayı başardı, ta ki Birinci Dünya Savaşındaki yenilgisiyle beli kırılana kadar. 1917 Şubat devrimi onu devirerek, burjuva Geçici Hükümet ile sovyetler (işçi ve asker konseyleri) arasında bir 'ikili iktidar' durumuna yol açtı. 1917 Ekim'inde sovyetler, kentli işçi sınıfını sıkıca temel alan ve ağaların topraklarını vaat ettikleri köylülerin yardımsever tarafsızlıklarından yararlanan Bolşevik partinin liderliğinde iktidarı ele geçirdi.

1917 Ekim'inden *sonra* Rusya'da olup bitenlerin, yani demokratik bir işçi devletinden bugün Rusya'yı yöneten bürokratik ucubeye dönüşümünün, Marksizm için, geri kalmış bir ülkede devrim yapmaktan çok daha ciddi bir sorun oluşturduğunu söylemek gerekir. Bu sorunun çözümü, Marx'ın, sosyalizmin ancak dünya ölçeğinde başarılı olabileceği yönündeki ısrarındadır. Bolşevikler de, tıpkı onun gibi düşünüyor, Sovyet rejiminin sadece 'Batı'da bir proletarya devriminin habercisi' olması halinde ayakta kalabileceğine inanıyorlardı.

Ancak Birinci Dünya Savaşının sonunda tüm Avrupa'yı sarsan devrimci dalgaya rağmen, yeni Sovyet cumhuriyeti tecrit edilmiş olarak kaldı. Dahası, Batılı güçlerin ve karşıdevrimci hareketlerin Rusya'da yol açtığı kanlı savaş büyük yıkıma neden oldu. Endüstriyel ekonomi çöktü ve işçiler daha yeni terk ettikleri köylere geri dönmeye başladılar. 1921'deki iç savaşın sonunda ülke tükenmiş, işçi sınıfı parçalanmış, sovyetler işçi iktidarının içi boşalmış bir kabuğu gibiydi ve Bolşevikler ise küçük toprak sahibi köylülerin düşmanlığını üzerine çekmiş bir azınlığın diktatörlüğü haline gelmişlerdi.

Marx'ın öngördüğü gibi, devrimin tek bir ülkeyle sınırlanması, sömürü ve sınıf mücadelesinin 'her türlü kirli iş'inin restorasyonu anlamına geliyordu. Rusya'daki üretici güçlerin düşük gelişim düzeyi komünizme gidişin temelini oluşturmaktan uzaktı. Bu ancak *dünya* ölçeğinde varolan kaynaklarla başarılabilirdi.

Özellikle 1922'de geçirdiği ilk felçle birlikte Lenin'in etkin siyasal yaşamının son bulması üzerine Bolşevik liderlik kendisini giderek duruma adapte etti. Sovyet devletinin çıkarlarını dünya işçi sınıfının çıkarlarından daha önemli görmeye başladılar. 1923 ve 1939 yılları arasında –Çin'de, Fransa'da ve İspanya'da– defalarca gündeme gelen devrim imkanları, Rus dış politikasının günübirlik hedeflerine aykırı düştüğünden heba edildi. Bu yaklaşımı haklı çıkartmak için 'tek ülkede sosyalizm' doktrini icat edildi. Troçki ve Sol Muhalefet gibi, rejimi eleştirenler dışlandılar, hapse atıldılar, sürüldüler ya da öldürüldüler. Parti içi, Stalin'in, Rusya'da ayrıcalıklı bürokratların egemen olmasında cisimleşen kişisel diktatörlüğünün gelişmesini sağladı.

İşçi sınıfının ülke dışındaki yenilgileri Rus rejiminin yalıtılması ve dış saldırı tehlikesini artırdı. Rusya'nın bu tehdide karşı koyabilmesi için, ancak ileri düzeyde bir sanayi ekonomisinin üretebileceği gelişmiş silahlara ihtiyacı vardı. Fakat ülkeyi sanayileştirmek için gereken kaynaklar sadece işçi ve köylülerin artı-emeklerinden gelebilirdi. 1928-29'da Stalin, rejimi yeni bir zorla sanayileşme sürecine hızla soktu.

Toprak 'kolektifleştirildi', diğer bir deyişle, devlet denetimi altına sokuldu. Bu süreçte milyonlarca köylü can verdi. Bu hamle rejime kentlerin beslenmesi ve Batı'nın gelişkin makinelerini almak için zorunlu dövizin kazanılması amacıyla yurtdışına satılması için zorunlu tahılı sağladı. Aynı zamanda sıfırdan başlayarak muazzam ölçekte ağır sanayi inşa edildi. Köylüler topraklardan sürüldüler –ve devasa boyutlardaki yeni fabrikalara yığıldılar. Sanayileşmeyi mümkün kılan şey, onların artı-emekleriydi: bir Rus ekonomist, 1930'ların ekonomik büyümesinin, hem göreli hem de mutlak artı-değerin elde edilmesindeki devasa yükselişle finanse edildiğini hesaplamıştı.

Batı Avrupa'da sermayenin 'ilkel birikim'inin –köylülerin topraklarından sürülmeleri, zanaatkarların daha uzun saatler çalışmaya ve böylece mutlak artı-değer üretmeye zorlanmaları, dünyadaki zenginliklerin yağmalanması, geçim araçlarından mahrum kılınmış işsiz 'serserilerin' üretilmesi gibi– baskıların geniş çapta kullanılmasını gerektirdiğini, yazmıştı Marx: 'Bu yöntemler... tıpkı bir serada olduğu gibi, feodal üretim tarzını dönüştürme sürecini hızlandırmak ve geçişi kısaltmak için, toplumun yoğunlaştırılmış ve örgütlü gücü devlet iktidarından yararlanır.' (K i 915-16)

Batı Avrupa'da yüzyıllar süren bu kanlı iş Rusya'da sadece bir onyıla sığdırıldı. Sonuç aynıydı. Köylüler üretim araçlarından ayrı düştüler ve 1917 devrimi sayesinde işçilerin kazanımlarından kalan şeyler de yok oldu. Sonuç, Marx'ın analiz ettiği 'ilkel birikim' sürecinde olduğu gibi, doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılmaları ve emek güçlerini satmaya zorlanmaları oldu.

Bu durumun, üretim araçlarına hukuken devletin sahip olması ve devleti de hukuken işçilerin denetlemesi olgusuyla yaratılan Marx'ın terimleriyle 'metafizik ya da hukuki yanılsama' (TE xviii 99) ile gizlendiği doğrudur. Bu görünüş, Marx'ın tanımıyla kapitalistlerin ve işçilerin biçimsel eşitliği gibi, altta yatan sınıfsal sömürü gerçekliğini gizliyordu. İşçiler devleti denetlemiyorlardı; tersine siyasal iktidar Stalin'in başında olduğu parti-devlet bürokrasisinin elindeydi ve böylece üretim araçlarının etkin sahipliğini yapıyordu.

Kapitalizmin iki ayırma olgusu içerdiğini görmüştük. Bunlardan ilki Rusya'da 1930'larda zorla kolektifleştirme ve sanayileştirme sonucunda doğrudan üreticilerin üretim araçlarından ayrılması biçiminde ortaya çıktı. Ancak ekonominin rekabetçi sermayelere bölünmesi demek olan ikinci ayırma bu durumda neydi? Ülkede emek-gücünün dışındaki mala yönelik pazarın yerini büyük oranda devlet planlama ve denetimi almış olmasından hareketle, böyle bir gidişatın Sovyetler Birliği'nde söz konusu olmadığına inanmak doğaldır.

Ancak yine de gerçeklik görünüşten farklıdır. Rusya'yı, kapitalist dünya sistemi bağlamında ele aldığımızda meseleler değişir. Çünkü Sovyet devletinin dünya sisteminin baskılarına tabi olduğu açıktır. Bunun yansımaları, Rus ekonomisinde gayrisafi milli hasılanın %12-14 gibi büyük bir bölümünün ayrıldığı askeri üretime verilen öncelikte görülür. 1920'lerde kolektifleşme ve sanayileşmeye yönelik ilk kararlar Stalin'in kötü niyetinin ve iktidar hırsının sonucu değil, nesnel koşulların –yani Batı'nın askeri gücüyle yarışma ihtiyacının– baskısı sonucuydu. Rusya'yı bugünün dünya sistemine bağlı kılan ve artı-emeğin, birleşmiş üreticilerin yararına değil, daha fazla üretim için kullanılmasını sağlayan da aynı baskıdır.

Sonuç, Marx'ın **Kapital**'de analiz ettiğine ilkesel olarak benzer bir durumdur. Kapitalizmde üretimin amacı tüketim değil birikim, yani üretim için üretimdir. Ve bu amaç, kapitalist açısından iradi bir kararın sonucu değildir. Tersine, rekabetin bir sonucu olarak kârlarını yeniden yatırım için kullanmaya ya da rakiplerince iflasa zorlanır. 'Tek tek sermayelerin birbirleri üzerindeki etkisi, kendilerini *sermayeler* olarak hareket etmek zorunda kalmalarını doğurur.' (G 657) Bu konum Rusya ve Batı arasındaki ilişkiye baktığımızdaki durumla aynıdır; ancak şimdi özel firmalardan çok devlet sermayeleri söz konusudur ve onlar ekonomik olduğu kadar askeri olarak da rekabet etmektedirler.

Dolayısıyla Sovyetler Birliği'nde egemen üretim ilişkileri sosyalist değil, *bürokratik devlet kapitalizmi* ilişkileridir. İşçi sınıfı, Batılı muadilleriyle rekabet eden bir devlet bürokrasisi tarafından kolektif olarak sömürülür. Yani Rus devriminin kaderi Marx'ı

yalanlamıyor: Tersine, sadece onun teorisi temelinde, devrimin yayılmayı başaramamasının ve bu bağlamda kapitalist dünya sisteminin baskılarının kaçınılmaz sonucu olarak açıklanabilir.

Dünyanın başka yerlerinde 'sosyalist' rejimlerin ortaya çıkışı bu ışık altında anlaşılabilir. Sovyet askeri gücünün bir uzantısı olan Doğu Avrupa'da, Batı'dan gelen istilaya karşı bir tampon devletler zinciri yaratıldı. 1980 Ağustos'undan beri Polonya'da yaşanan olaylar, bunların ne kadar işçi devletleri olduğunu ortaya çıkartmıştır. 'Kendi' devletine karşı örgütlenen bir işçi sınıfını ezmek için askerlerin seferber edildiğini gördük.

Üçüncü Dünyada 'sosyalist' rejimlerin ortaya çıkması geri kalmış ülkelerdeki burjuva-demokratik devrimlerinin karşılaştığı zorlukları yansıtır. Marx 1848'de not etmiş olduğu gibi, 'Alman burjuvazisi o kadar ağır bir biçimde, ürkekçe ve yavaşça gelişti ki feodalizm ve mutlakiyet ile tehditkar biçimde karşılaştığı zaman proletarya ile tehditkar bir biçimde karşı karşıya olduğunu gördü'. (TE viii 162) Bu nedenle İngiliz ve Fransız atalarının kararlı ve devrimci tarzında hareket etmeye istekli değildi.

Marx, ortaya çıkan boşluğun sadece işçi sınıfı tarafından doldurulabileceğini ileri sürüyordu:

> Devrimi, az ya da çok mülk sahibi sınıflar egemenlik konumlarını kaybedinceye, proletarya devlet iktidarını fethedinceye ve sadece tek ülkede değil, dünyanın tüm egemen ülkelerinde proleterlerin birleşmesiyle proleterler arasındaki rekabet son buluncaya ve en azından belirleyici üretici güçlerin proleterlerin elinde toplanacak ölçüde gelişinceye dek sürekli kılmak hem çıkarımız hem de görevimizdir. (TE x 281)

1917'de Rusya'da tam da böyle bir 'sürekli devrim' süreci gerçekleşmişti. Oradaki burjuvazi, tıpkı Almanya'daki gibi, çok zayıftı ve işçi sınıfından korkuyordu; Almanya'da Bismarck'ınki gibi 'pasif devrim' yapma umuduyla Çarist rejimle ittifaka girmekten başka çaresi

yoktu. Feodal seçkinlerle mücadelelerinde köylülere sadece işçi sınıfı destek veriyordu. Böylece Rusya'da feodalizme karşı burjuva-demokratik devrimiyle kapitalizme karşı proletarya-sosyalist devrimi, işçi sınıfının liderliğinde, tek bir süreçte birleşmişti. Ne yazık ki, devrim başka ülkelere yayılmadığından, sonunda yenildi.

Diğer geri kalmış ülkelerde, burjuvazi benzer şekilde pasif ve güçsüz bir rol oynarken, işçi sınıfının kendisi, ya ekonomik azgelişmişlik, ya devrimci olmayan partilerin etkisi ya da Üçüncü Dünyadaki bazı işçilerin yararlandığı ayrıcalıklar yüzünden 1917'de Rus işçilerinin devrimci rolünü oynayamadı. Böylece sömürge ve yarı-sömürge ülkelerde ulusal bağımsızlık hareketleri geliştiğinde, kendilerini diğer toplumsal güçlerin liderliği altında buldular.

Bunlar esas olarak, Batı'ya ve yerel kapitalistlere düşman oldukları halde emekçi kitlelerin kurtuluşuyla ilgilenmeyen orta-sınıf entelektüelleriydi. Her şeyden önce, güçlü ve bağımsız ulus-devletler kurmak isteyen milliyetçilerdi. Stalinist Rusya, devlet denetiminde sanayileşen geri kalmış bir ülke olarak, onların çoğu için çekici bir modeldi; böylece kendilerini 'Marksist-Leninist' olarak tanımlıyorlardı. Özellikle Çin, Vietnam ya da Küba örneklerinde olduğu gibi, yabancı efendilerini kovmayı başardıklarında, Rusya'da mevcut bürokratik devlet kapitalizminin başlıca özelliklerini yeniden üretmişlerdi.

Dolayısıyla doğu bloğunda 'reel sosyalizm', Marx'ın tasarladığı biçimiyle sosyalizmin inkarıdır. İşçi sınıfının kendi kurtuluşuna değil, onun sömürülmesine dayanır. Marx'ın düşüncesine sadık olan herkes bu rejimlerin yıkılması için yürekten çalışmalıdır.

Günümüzde Kapitalizm

Marx'a yönelik olarak yapılan ikinci büyük eleştiri, o günden bugüne kapitalizmin değişmiş olduğuna ilişkindir. **Kapital** ancak Marx'ın kendi dünyası hakkında doğru bir resim verebilir; günümüz açısından çok eksik bir kılavuzdur, iddiaları yaygındır. Bu bağlamda en inandırıcı argümanlar, her ikisi de 1956'da yayınlanmış iki kitapta yeralır: İngiliz İşçi Partisi entelektüellerinden Anthony Crosland'in **The**

Future of Socialism ve John Strachey'in **Contemporary Capitalism**'i. Strachey 1930'larda son derece etkili bir Marksist yayıncıydı; Crosland ise sınıf mücadelesinin ve kamulaştırmanın artık sosyalist politikayla ilgisinin kalmadığına inanan ve bazıları da sonrasında Sosyal Demokrat Parti'yi kurmuş İngiliz İşçi Partisi kökenli politikacılar kuşağının önemli bir figürüdür.

Gerek Crosland, gerekse Strachey, kapitalizmin yapısının kökten değişmiş olduğunu ileri sürüyorlardı. Tekellerin büyümesi devletle şirketler arasında bir yakınlaşmaya yol açmıştır ki bu kapitalist gelişimin erken aşamalarında olmayan ekonomik planlamayı mümkün kılar. İktidar şirketler arasında da el değiştirdi. Şirketlerde 'mülkiyet ve denetim ayrılığı' olarak bilinen şey, hissedarlar tarafından değil, şirkette küçük kişisel payları olan, kısa vadeli kârdan çok uzun vadeli büyümeyi hedefleyen müdürler tarafından işletilmesi anlamına gelir. Sonuçta, J M Keynes'in entelektüel onayını almış talep yönetimi teknikleri, hükümetlerin ekonomiyi büyüme ve çökme aşırılıklarından kaçınacak şekilde yönetebileceği anlamına gelir.

Eski Marksist eğitimine biraz daha bağlı olan Strachey'den daha az ihtiyatlı olan Crosland, 'Britanya'da "kapitalizm" hakkında konuşmaya devam etmek... yanıltıcı görünüyor' hükmüne varıyordu. 'Kitlesel zenginliğin eşiğinde... duruyoruz', diyordu. Sosyalist eylemliliğin eşiği, varlığını hâlâ sürdüren eşitsizlik ve yoksulluğun yavaş yavaş ortadan kaldırılması olmalıdır, diyordu. Sınıf mücadelesi sonsuza dek bitmiştir: 'Bugün kimse hükümet ve işverenler arasında, ücret kesintisi, ulusal lokavtlar, sendika karşıtı yasalar gibi acımasız araçlarla işleyen... saldırgan bir ittifak olduğunu hayal edemez.'

1983'de, son yarım yüzyılın en derin durgunluğu sırasında ve son derece gerici Muhafazakar Parti hükümeti yönetimi sırasında Crosland'ın iyimserliğiyle alay etmek kolaydır. Bununla birlikte kapitalizmin Marx'ın zamanından beri değişmiş olduğu da açıktır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşından sonraki çeyrek yüzyılda dünya ekonomisi sürekli bir büyüme yaşadı –dünya gayrisafi milli hasılası

1948 ve 1973 arasında üç buçuk kat arttı. Bu gelişmeler Marx'ın teorisiyle açıklanabilir mi?

Tekelci sermayelerin ortaya çıkması Marx'ın **Kapital**'deki analiziyle çelişmez tam tersine onun merkezinde yeralır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, Marx, sermayeler arasındaki rekabetin üretim birimlerinde büyümeye yol açacağını ileri sürüyordu. Bu süreç, sermayenin artı-değer birikimi yoluyla yoğunlaşması ve daha küçük ve daha az etkili firmaların daha büyük ve daha etkili rakiplerince yutulması demek olan sermayenin merkezileşmesi olmak üzere birbiriyle bağlantılı iki biçim alır.

Bu 'kapitalist kodamanların sayısındaki sürekli azalma' (K i 929) ile aynı zamanda yasal mülkiyet biçimleri de değişiyordu. Marx anonim şirketlerin ortaya çıkışını, 'fiilen iş gören kapitalistin öteki insanların sermayesinin sadece bir yöneticisine ve sermaye sahibinin de sadece bir sahibe, sadece bir para kapitalistine dönüşmesi' ile birlikte, 'bizzat kapitalist üretim çerçevesinde özel mülkiyet olarak sermayenin ortadan kalkması' (K iii 436-7) olarak tanımlıyordu.

Böylelikle ünlü 'mülkiyet ve denetim ayrımı', Marx'a da şaşırtıcı gelmezdi. Tekelci sermayenin büyümesi yirminci yüzyıl boyunca hızla devam etti. Örneğin, 1970'lerde Britanya'daki en büyük yüz şirket, net üretim çıktısının %46'sından sorumluydu. İkinci Dünya Savaşından bu yana büyük şirketler, etkinliklerini tüm dünyaya yayarak uluslararası ölçekte giderek artan bir etkinlik gösterdiler.

Bu değişiklikler sanayicilerin davranışlarını daha az kapitalist kılmamıştır. Aksi yöndeki iddialar işadamlarının psikolojisine –kendisi için en fazlasını elde etmeye çalışan Viktoryan *laissez-faire (bırakınız yapsınlar)* kapitalisti ile kişisel çıkarlarından çok şirketini düşünen düzgün 'toplumsal bilinçli' yirminci yüzyıl ortası üst düzey yöneticisi arasındaki farklara– bel bağlama eğilimindedir.

Bu resimlerin ne ölçüde doğru olduğu sorusu bir yana; bunlar, çağdaş kapitalizmin doğasına ilişkin merkezi sorunlarla ilgili değildir. Çünkü daha önce gördüğümüz gibi, Marx, kapitalistleri artı-değer yaratıp biriktirmeye iten dinamiğin kişisel arzularıyla ilgili bir şey

olmadığını, fakat parçası oldukları rekabetçi sistemin kişisel olmayan baskılarından doğduğunu vurgulamıştı. Ve mücadele şimdi bireysel kapitalistlerden ziyade çokuluslu firmalar arasında olsa da sermayeler arasındaki rekabet hiç olmadığı kadar şiddetli bir şekilde sürer.

Böylesi rekabetçi bir ortamda başarı ya da başarısızlığın tek ölçütü kârdır; çünkü kâr, her şeyden önce yeniden yatırım için fonların kaynağıdır. Kısa vadeli kârdan uzun vadeli büyümeye yönelişin olması kârlılık hedefinden vazgeçmeyi değil, basitçe kârları azamileştirme araçlarındaki bir değişikliği yansıtır.

Kapitalizmin yapısında görülen bir başka büyük değişim de devletin rolündeki büyüme olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda dahi devlet liberal ideologların ona yükledikleri sınırlı 'gece bekçiliği' rolünü hiç oynamadı ve devletin etkinlikleri büyük ölçüde Engels'in sermaye birikiminin 'dışsal koşulları' dediği şeyi –ordu, polis, mahkemeler, yoksulluk yasası (Poor Law)– sağlamakla ilgiliydi. Ancak bugün devletin kendisi, sahip olduğu devletleştirilmiş firmalar aracılığıyla meta üreten büyük ölçekli bir kapitalisttir. Aynı zamanda işgücünün, yani, sağlık, eğitim ve sosyal yardımlaşma gibi hizmetleri sağlayanların büyük bölümünü istihdam eder. Sonuç olarak ekonominin yönetiminden bütünüyle hükümet sorumludur.

Strachey bu gelişmeleri, işçilerin siyasal güçlerini seçimler yoluyla ekonomiyi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için kullanabildikleri 'kontrollü kapitalizm'in zaferi olarak özellikle selamlıyordu.

Bir kez daha, bu iddialar 1950'lere göre 1980'lerde çok daha az inanılır gibi görünür. O dönemde, devletin, Keynesçi talep yönetimi teknikleriyle, ekonomiyi dengede tutabildiğine inanılıyordu. Şimdi ulusal devletler küresel durgunluk karşısında aciz görünmektedir ve devlet müdahalesine karşı politik ve ideolojik tepki Ronald Reagan ve Margaret Thatcher gibi sağ kanat popülistleri göreve getirecek itkiyi sağlamıştır.

Devletin ekonomik etkinliklerinin büyümesi tekelci kapitalizmin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Bireysel firmalardaki devasa genişleme,

etkinliklerinin etkin koordinasyonuna yönelik ihtiyaç yaratmıştır. Kâr getirmeyen fakat kömür, demiryolları ve çelik gibi temel sanayilerin kamulaştırılması artı-değeri daha az üretken sermayelerden daha çok üretken sermayelere aktarmıştır. Ve görece iyi eğitimli ve sağlıklı işgücüne duyulan ihtiyaç (büyük oranda, en azından Britanya'da, 1950'lerden bu yana ağır vergilerden muzdarip işçilerin ücretleriyle finansa edilen) refah devletinin genişlemesiyle karşılanmıştır.

Bu değişikliklerden bazıları da örgütlü emek hareketinden gelen baskının sonucuydu: Örneğin İngiltere'nin Ulusal Sağlık Hizmetleri birçok işçi açısından toplumsal ihtiyacın özel kâr karşısındaki zaferi demekti. Marx'ın analiz ettiği fabrika mevzuatı örneğinde olduğu gibi, sermayenin sağlıklı ve üretken bir işgücüne sahip olmakta yatan uzun vadeli çıkarları işçi hareketinin talepleriyle örtüşüyordu.

Ancak aynı derecede önemli olan devletin, sermayenin dışsal çıkarlarını savunmadaki rolüydü. Ondokuzuncu yüzyıla geçişte yerküre Batılı güçler arasında etkin bir biçimde paylaşılmaktaydı. Ekonomik ve politik egemenlik için bu mücadelede çıkarlarını dayatmak üzere kapitalistler giderek yüzlerini devlete döndüler. Bunun sonucu, firmalar arasındaki ekonomik rekabetin yanı sıra devletler arasında askeri rekabetin yoğunlaşması oldu, ki bu da iki dünya savaşına giden süreci hızlandırdı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve hemen sonrasında Rus Marksist Nikolai Bukharin bu değişiklikleri analiz etmişti. Bukharin, tek tek ülkelerde devlet kapitalizmine doğru bir eğilimle birlikte kapitalist dünya sisteminin ortaya çıktığını ileri sürüyordu. Devlet ve tekelci sermaye giderek birbirleriyle bütünleşmeye başlıyor, görece birleşik ulusal sermayeler oluşuyordu. Bu değişiklikler, ulusal ekonomiler birkaç büyük firmanın tekelci egemenliğine girse dahi, söz konusu devlet sermayeleri arasındaki rekabetin dünya ölçeğinde büyüdüğü anlamına geliyordu. Ancak bu rekabet artık ekonomik olduğu kadar askeridir, diyordu Bukharin.

Bu analiz, daha önce gördüğümüz gibi, Marx'ın Kapital'de sermayeleri sermaye gibi davranmaya zorlayanın rekabet baskısı

olduğuna ilişkin argümanını geliştirir. Bukharin'in analizi, Birinci Dünya Savaşından bu yana gerçekleşen gelişmelerin çoğunu açıklayan dünya sisteminin işleyişine bir ışık tutar. Askeri rekabet baskısının Rusya'daki yöneticileri 'birikim için birikim'i temel güdü olarak kabul etmeye nasıl zorladığını görmüştük.

Ulusal sermayeler arasındaki askeri mücadele, dünya ekonomisinin 1950'ler ve 1960'larda yaşadığı göreli istikrar ve büyük refah açısından da önemliydi. Çünkü kaynakların yıkım araçlarının üretimine kaydırılması, sistemi krize doğru zorlayan baskılardan bazılarını paradoksal bir biçimde azaltır.

Bunun neden böyle olduğunu anlamak için öncelikle, Marx'ın ekonominin iki temel sektörünü I. Bölüm (üretim araçları) ve II. Bölüm (tüketim malları) olarak tanımladığını hatırlamamız gerekir. Marx'ın söylediği gibi, bu iki Bölüm'de üretilen metalar üretken bir şekilde tüketilir. Diğer bir deyişle, daha fazla meta üretmede kullanılırlar. Daha fazla mal yapılacaksa üretim araçları –makineler, tesis ve benzerleri– gerekir. Fakat emek gücünü canlı tutmak ve üretken biçimde çalışmasını sağlamak için tüketim malları da kullanılır.

Ancak, Marx'ın IIb Bölümü dediği fakat daha çok III. Bölüm diye bilinen ve çıktısı üretken bir şekilde tüketilmeyen bir üçüncü sektör daha vardır. Marx'ın kendisi, kapitalistler tarafından tüketilen ve sonraki üretime hiçbir katkısı olmayan lüks ürünleri kastediyordu; bu lüks ürünler aslında yeniden yatırıma yöneltilebilecek artı-değerle ödenir. İlkesel olarak silahlar da lüks mallarla aynıdır; başka metaların yapımında kullanılmazlar. En iyi ihtimalle, demode olana kadar savaşa hazırlıkta el altında tutulurlar; en kötü ihtimalle de insanları ve şeyleri imha etmek için kullanılırlar. Silah üretimi israf üretimidir.

Daha önce gördüğümüz gibi, rekabetin etkisiyle sermayeler elde ettikleri artı-değeri üretim yöntemlerini geliştirmek üzere yeniden yatırıma zorlar. Böylece sermayenin organik bileşimi –üretim araçlarının toplam yatırımdaki payı– yükselir ve kâr oranı düşer. Ancak israf üretimi bu sürecin etkisini azaltır. Emek üretkenliğini, dolayısıyla

sermayenin organik bileşimini artırmak için yatırılabilecek artı-değer, bunun yerine, üretken olmayan kullanımlara yönlendirilir.

'Savaşın etkisi apaçık,' diyordu Marx, 'çünkü ekonomik olarak ulusun sermayenin bir kısmını okyanusa dökmesiyle tamı tamına aynıdır.' (G 128) Sermayenin bir kısmının meta üretiminden çekilmesi krizlere yol açan baskıları azaltır.

Ayrıca Marx'ın, değerlerin üretim fiyatlarına dönüşümünü sergileme yolunun düzeltilmiş versiyonlarında III. Bölümdeki kâr oranının genel kâr oranının oluşumunu etkilemediğini gösterir. Bu da, silah üretimindeki sermayenin organik bileşimi ekonominin diğer sektörlerinden yüksek olsa bile, genel kâr oranını aşağıya çekmeyeceği anlamına gelir. III. Bölüm, sermayenin toplam kârlılığına zarar vermeden diğer iki Bölüm'ün ürünleri için bir Pazar sağlar.

Silah üretiminin bu dengeleyici etkisi daha 1930'larda görülmüştü; yeniden silahlanan ilk iki ülke, Almanya ve Japonya durgunluğun etkilerini ilk aşan ve tam istihdamı sağlayan ülkeler de oldular. Britanya ve Birleşik Devletler gibi ülkeler ancak İkinci Dünya Savaşının başlaması ve savaş ekonomisine yönelişle birlikte aynı sonuca ulaştılar.

Fakat israf üretimi doruk noktasına, İkinci Dünya Savaşının sonunda, Doğu ve Batı arasındaki askeri rekabetten doğan 'sürekli silah ekonomisi' olarak adlandırılan olgunun ortaya çıkışıyla ulaştı. Hem Rusya'da hem de ABD'de gayrisafi milli hasılanın büyük bir bölümü, daha önceki barış dönemlerinin standartlarına oranla devasa boyutlara ulaşmış, silah üretim ve kullanımına ayrılmıştı. Bunun dengeleyici sonuçları, sermayenin organik bileşimindeki bir düşüş ve kâr oranlarında durağanlık ya da yükselme olarak ortaya çıktı. Dünya kapitalizmi benzeri görülmemiş ölçekte ve sürede bir canlanma yaşadı.

Uzun süreli canlanma sonsuza dek gidebilecekmiş gibi görünüyordu. Ekonomik olarak Keynes tarafından saygın hale getirilen devlet bütçelerini maniple etme yöntemlerine mucizevi nitelikler yükleniyordu; halbuki 1930'larda, ABD'de Franklin Roosevelt'in 'Yeni Düzen'inde bu yöntemler, 1937-8 ekonomik çöküşünün 1929 Wall

Street Krizini izleyen ekonomik çöküşünden daha derin olmasını engelleyememişti. Keynes'in öğrencilerinden ve SDP lideri David Owen'ın danışmanı Michael Stewart, *Keynes and After* başlıklı popüler makalesinde şöyle yazıyordu: 'Temel olgu, **Genel Teori**'nin (Keynes'in başyapıtı) kabulüyle birlikte, gelişmiş ülkelerde kontrol edilemeyen kitlesel işsizlik günlerinin sona ermesidir. Başka ekonomik sorunların tehdidiyle karşılaşabiliriz; ama en azından bu artık tarih oldu.'

Bugün, 'gelişmiş sanayi ülkeleri'nde 30 milyonu aşkın sayılara ulaşan 'kontrol edilemeyen kitlesel işsizlik'le birlikte daha fazlasını biliyoruz. 1970'ler ve 1980'lerdeki bunalım, Marx'ın **Kapital**'de ortaya koyduğu kriz eğiliminin yeniden uyandığı gerçeğini yansıtmaktadır.

Silah ekonomisinin yükü eşitsiz biçimde dağılmıştı. Batı bloğunda en fazla yükü taşıyanlar ABD ve Britanya'ydı. Bu, Almanya ve Japonya gibi ülkelerin kaynaklarının tamamını dünya pazarındaki rakiplerini geçmelerine olanak sağlayan büyük ölçekli üretim yatırımlarına ayırmaları demekti. ABD'nin ekonomik üstünlüğünün aşınması Amerikalı egemen çevreler açısından kabul edilemezdi. 1960'ların sonlarında ve 1970'lerin başlarında, ABD'de, sermayeyi üretici yatırıma kaydırmak için silah harcamalarında önemli bir daralma yaşandı. Sonuç, dünya çapında büyük bir rekabet patlaması, sermayenin organik bileşiminde keskin bir artış ve kâr oranında bir düşüştü. 1973-4'de petrol fiyatlarındaki dört kat artış, 1930'ların ortasından bu yana görülen ilk esaslı dünya ekonomik durgunluğunu tetikledi.

Yönetici sınıfın daha aklı başında kesimleri, bunalımların altında yatan nedenlerin farkındadırlar. *Financial Times* yakın tarihlerde şöyle yazmıştı: 'Savaş sonrası canlanma, yaygın biçimde düşünüldüğü gibi 1973-4 petrol şokunun etkisiyle değil, 1960'ların ikinci yarısında tükenmeye başladı. Temel eğilimi en iyi gösteren şey... 1960'ların sonlarında başlıca ekonomilerin çoğunda zaten ciddi bir iniş gösteren kâr oranlarıdır.' (7 Eylül 1982) *Financial Times* köşe yazarı Samuel Brittan, monetarizmin en tanınmış yorumcularından biri olarak, dünya kâr oranındaki bu düşüşü açıklayamadığını itiraf etmiştir: 'İşverenler

her iş döngüsünde kâr yüzdelerini azaltmaya neden zorlandılar? ... Bu süreci tam olarak anlayabilecek durumda değilim.' (16 Eylül 1982)

Önde gelen burjuva bilgeleri bu denli şaşırtan sorunun çözümü sadece Marx'ın **Kapital**'indedir. Dünya çapında rekabet baskısı kapitalist firmaları ve devletleri en yeni teknolojiye yatırım yapmaya zorlamıştır. Yatırım maliyeti, işgücü hacminden çok daha hızlı bir şekilde yükselmiştir. Ve sistemin dayandığı artı-değeri işçiler ürettiği için, kâr oranı düşmüştür.

Krizden çıkmanın kolay bir yolu da yoktur. Şimdiki zayıf düşmüş durumlarında, kapitalist ekonomiler, örneğin, 1950'lerde ABD'nin silahlar için ayırdığı gayrisafi milli hasıla oranını yakalamakta zorlanırlar. Ve bu ağır yükü sırtlanmış hangi devlet olursa olsun piyasalara yönelik rekabetçi mücedelede sıkıntı çeker.

Dahası, sistem yaşlandıkça, bireysel sermayelerin hacmi büyümüştür. Bu da, iflasların sadece doğrudan muhatapları açısından değil, ulusal sermaye açısından da son derece pahalıya mal olabileceği anlamına gelir. Buna klasik örnek olarak British Leyland'ını verebiliriz; çünkü çöküşüyle Britanya'nın denetimi altındaki araba sanayini silip süpürecek ve yüz binlerce insanı işsiz bırakacaktı. Yani işbaşındaki hükümet hangi renkte olursa olsun iflas etmekte olan şirketleri desteklemek üzere müdahale eder.

Sonuçta, ekonomik bunalımlar artık kâr oranını restore edecek ölçüde sermayeyi tahrip etme işlevini yerine getiremez. Bu, sürekli enflasyon görüngüsünde yansımasını bulur. Önceden canlanmalar sırasında fiyatlar yükselir, çöküşler sırasında düşerdi. Şimdi sürekli olarak yükseliyorlar. Tek varyasyon enflasyon *oranıdır*; genişleme dönemlerine oranla daralma döneminde daha yavaştır. Canlanmalar sırasında ortaya çıkan sorunlar çöküşler sırasında artık çözülmüyor. Dolayısıyla ekonomik iyileşmeler kısa, güçsüz ve belirsiz, daralmalarsa uzun, derin ve kapsayıcıdır.

Tek tek devletlerin dünya krizinin etkilerini görmezlikten gelme gücü kapitalizmin giderek uluslararası nitelik kazanmasıyla birlikte azalıyor. Çokuluslu şirketler sadece yatırımlarını ve paralarını ulusal

sınırların ötesine aktararak hükümetlerin denetiminden kaçmakla kalmıyor 1945'den beri bu şirketlere hizmet verecek şekilde dönüşen finans sistemi giderek uluslararası bir düzeyde bütünleşiyor ve ulus devletlerin denetimi dışına çıkıyor.

Bazen bu bir avantaj olabilir; tıpkı Batı bankalarının Üçüncü Dünyaya yoğun biçimde kredi akıtarak 1974-5 daralmasının yol açtığı zararın azaltılmasına yardımcı oldukları dönemdeki gibi. Ancak 1980'lerin başlarında tavuklar tünemek için kümeslerine dönüyor, çünkü Polonya, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi ülkelerin tahsili mümkün olmayan borçları belirli başlı Batı bankalarının çökmesine neden olma tehdidi barındırıyor. Böyle bir gelişmenin, 1930'ların Büyük Buhranından bile daha derin bir krize yol açacağı neredeyse kesindir. Marx'ın **Kapital** 3. Ciltte belirttiği, kredi-sistemi sermaye birikiminin çelişkilerini ortadan kaldırmaz sadece geciktirir biçimindeki argümanı böylece teyit edilmektedir.

İşçi Sınıfı

Bugün Marx aleyhine kullanılan üçüncü bir argüman da, işçi sınıfının, en azından Marx'ın anladığı anlamda, artık varolmadığıdır. Deniyor ki kol gücüne dayalı işçi sınıfı şimdi işgücünün sadece bir azınlığıdır, orta-sınıf yaşam standartları ve tarzlarını paylaşan beyaz yakalı işçilerin egemenliği altındadır ve bu arada Marx'ın beklentilerinin tersine, reel ücretler geçen yüzyılda düzenli bir biçimde artmıştır. Bu ekonomik değişiklikler sınıf bölünmelerinde bir aşınmaya yol açmıştır; birbirlerinin karşısına uzlaşmaz çelişkileri olan sınıflar olarak dikilen burjuvazi ve proletaryanın yerini, geniş ölçüde, oldukça amorf bir orta sınıfdan oluşan sanayi (daha doğrusu 'sanayi sonrası') toplumları almıştır.

Bu analizin çığırtkanlığını Crosland gibi, 1950'lerde İşçi Partisi'nin 'revizyonist' teorisyenleri yapıyordu. Bu analiz Britanya'da, artık çöküşteki İşçi Partisine oranla politikaları bu yeni topluma daha fazla uyan, radikal, sınıfsız bir parti olduğu iddiasındaki SDP tarafından yakın tarihlerde yeniden canlandırılmıştı. Fakat bu iddialar, –örneğin,

kısa süre önce 'Elveda Proletarya' diyen Alman sosyalisti Rudolph Bahro gibi– bazı Marksistlerce de ileri sürülmüştü.

Bu yaklaşımı eleştirenlerin işaret ettikleri gibi, bu analiz tüketim sorunlarına odaklanmaktadır. Diğer bir deyişle, geleneksel işçi sınıfının yaşam tarzı orta sınıf kesimlerine benzer hale geldiği için, kapitalizmin artık varolmadığı ileri sürülür. Oysa Marx esasen sınıf teorisinin temeli olarak gördüğü *üretim* ilişkilerine odaklanır.

Burada bağlantılı bir nokta vardır. Marx için sınıf, betimleyici bir kategori değil, teorik bir kavramdır. Diğer bir deyişle, sadece şeylerin nasıl göründüklerini betimlemekle değil, temelde yatan toplum gerçekliklerine açıklık kazandırmakla ilgiliydi. Buna rağmen onu eleştirenlerin çoğu, birçok işçinin arabası ve ipotekli evi olması gibi görece yüzeysel gelişmelere odaklanmıştır. Onlar çağdaş kapitalizmde zenginliğin ve gücün dağılımı temel meselesiyle yüzleşmemişlerdir.

Marx bir kişinin sınıfının üretim ilişkileri içinde işgal ettiği konumla tanımlanacağını ileri sürdü. Bu, sınıfı toplumsal bir ilişki olarak görmeyi gerektirir. Yapılan iş türüyle ilgili olmaktan çok sınıflı bir toplumun kalbi olan antagonistik sömürü ilişkilerinin neresinde olunduğuyla ilgilidir. Dolayısıyla Marx, kol emeğine bağlı olmasalar dahi, yaşamak için sürekli emek güçlerini satmak zorunda kalan herhangi birini işçi sınıfının bir üyesi sayıyordu.

Bunu çeşitli şekillerde görebiliriz. Marx üretken ve üretken olmayan emek arasında ayrım yapar. 'Üretken olan biricik işçi kapitalist için artı-değer üreten işçidir,' (K i 644) diye yazar. Çoğu ücretli artı-değer üretmez. Marx'ın döneminde üretken olmayan emekçilere önemli bir örnek, o zamanlarda çalışan nüfusun en büyük grubunu teşkil eden hizmetçilerdi. Artı-değeri cisimleştiren metalar üretmekten çok, bu sınıflara kişisel hizmet sunan hizmetçilere varlıklı sınıfların gelirlerinden ödeme yapılırdı. Marx'ın üretken emek teorisi bazı güçlükler barındırır, fakat meta üretiminde (onları nihai tüketim noktalarına nakledenler de dahil) yer alan tüm bu ücretlileri üretken işçiler saydığı açıktır.

Burada kayda değer iki önemli nokta vardır. İlki, birçok üretken işçi kol emeği işçisi değildir. Marx'ın ileri sürdüğü gibi, 'kolektif işçi'nin gelişmesiyle, 'giderek artan sayıda emek tipi *üretken emek* kavramına doğrudan dahil olur ve bu perfonnansı gösterenler, doğrudan sennayece sömürülen ve onun üretim ve genişleme sürecine *bağımlı işçiler, üretken işçiler* olarak sınıflandırılırlar.' (K i 1039-40) Marx müdürleri, mühendisleri, teknoloji uzmanlarını ömek verir.

İkincisi, 'her üretken işçi ücretli bir emekçidir, fakat her ücretli emekçi üretken bir işçi değildir.' (K i 1041) Bundan ötürü işçi sınıfı üretken işçi olmayan birçok kişiyi kapsar. Marx, bir tüccar katibinin meta üretmeyen fakat metaların dağıtımındaki rolü üzerinden işvereninin toplam artı-değerinin bir kısmına el koymasına olanak sağlayan emeğini ömek verir:

> İlk planda, onun emek-gücü, gelir olarak harcanan parayla değil, tüccarın değişen sermayesi ile satın alınmıştır ve dolayısıyla bu güç, özel hizmetler için değil, kendisine yatırılan sermayenin değerinin genişletilmesi amacıyla satın alınmıştır. İkinci planda, onun da emek-gücünün değeri ve böylece ücreti, diğer ücretli işçilerinki gibi belirlenmiştir, yani emek-gücünün ürünüyle değil, onun özgül emek-gücünün üretim ve yeniden üretiminin maliyetiyle belirlenmiştir. (K iii 292)

Böylece Marx işçi sınıfını geleneksel anlamıyla ele almaz; onlar kol emeğine dayalı fabrika işçileridir ama yaşama koşulları emek güçlerini satmaya zorlar ve kendilerini iş yerlerinde, onlardan maksimum ödenmemiş emek çıkartmaya uğraşan bir işverenin sürekli baskısı altında bulurlar. İşçi sınıfını tanımlayan yaptıkları işin türü değil, üretim ilişkilerindeki yeridir.

Bunu kavramak önemlidir, çünkü işgücünün yapısı Marx'ın zamanından beri dramatik biçimde değişmiştir. Britanya'daki rakamlar küresel eğilimlerin tipik örneğidir. 1911'de kol işçileri işgücünün %75'ini oluşturuyordu; 1979'a gelindiğinde bu oran %48'e düşmüştü.

Bu dönüşüm İngiliz işgücünün çoğunluğunun günümüzde beyaz yakalı işçi olduğu anlamına gelir.

İki grup, Birinci Dünya Savaşından beri işgücündeki paylarını belirgin olarak artırmıştır. Birincisi, şimdilerde işgücünün yaklaşık %30'unu oluşturan, mesleki basamakların en üstündeki profesyoneller, yöneticiler ve idarecilerdir. Bunların önemli bir kısmı, bilim insanları, mühendisler, laboratuar teknisyenleri başta olmak üzere, bu yüzyılda boyutları fazlasıyla büyüyen tüm gruplardır. Bunların çoğu, Marx'ın deyimiyle, üretken işçilerdir. Bu 'alt-düzey profesyoneller'in çoğunluğu öğretmenler ve hemşirelerdir; maaşları ve çalışma koşulları onları ücretliler kategorisine dahil eder. Geri kalanını, 'yeni orta-sınıf' ya da 'hizmet sınıfı' olarak adlandırılanlar oluşturur; bunlar, işleri ileri kapitalizmin son derece karmaşık ekonomisini idare etmek olan, gelirleri ve yanlarında çalışanlar üzerindeki güçleriyle işçi sınıfına yabancılaşmış ayrı bir gruptur.

İşgücündeki payları belirgin biçimde artmış diğer grup, 1911'de %5 iken 1979'da %16'ya yükselen büro işçileridir. Bunların ezici çoğunluğu kadındır –tüm kadın elemanların neredeyse %40'ı bu kategoriye girer. Ücretliler grubu olarak kol işçileriyle benzer konumdadırlar. Aslında büro işçilerinin kazançları çoğu kol işçisininkinden düşüktür; bu arada büyük oranda yeni teknoloji uygulamasıyla, 'büro işinin sanayileşmesi' çalışma koşullarının giderek yarı-vasıflı beden işçilerininkine benzemesi anlamına gelir.

O halde yaşanan şey, işçi sınıfının ortadan kalkması değil, yapısında bir kaymadır. Tanımladığım değişiklikler, aslında, Marx'ın analiz ettiği kapitalist gelişme eğilimlerinin bir etkisidir. Çünkü artan emek üretkenliği ve buna eşlik eden sermayenin artan organik bileşimi, ifadesini değer biçiminde bulan, yüzyılın başlangıcına göre daha az sayıda üretken işçinin çok daha fazla sayıda mal üretebilmesi anlamına gelir.

Bu süreç sadece kol işinden beyaz yakalı işe dönüşümü değil, beraberinde getirdiği ekonominin yapısındaki değişiklikleri de açıklar. İmalat sanayiinin ve madencilik gibi asli sanayilerin ekonomideki

payında azalma demek olan 'sanayisizleşme' olgusuna özellikle dikkat edilmelidir. Bugün Britanya'daki işgücünün çoğunluğu, tüketilebilecek mallardan çok hizmet üreten hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bu sektörler, oteller ve yiyecek-içecek firmaları gibi özel mülkiyet ya da İngiltere Ulusal Sağlık Hizmetleri gibi devlet uzantılı olabilir, fakat bir bütün olarak fiziksel üretim sürecinde yer almama özelliğini paylaşır.

Yinelersek, bu gelişme, yüz yıl öncesine göre çok daha yüksek yaşam standartlarına rağmen, çok daha az sayıda insanın maddi üretimde yer almasına gerek duyulması anlamına gelen yükselen emek üretkenliğinin bir yansımasıdır.

Ancak bunun bir bedeli vardır. Daha yüksek üretkenlik, üretim hızının artışı, 'rasyonalizasyon', sanayideki birçok vasfın yok olması demekti. Vasıfsız olan kol işçilerinin oranı şimdi, kamu eğitimindeki iyileşmelere ve bugünün emek sürecinde ulaşılmış olan büyük teknolojik sofistifikasyona rağmen, yüzyılın başında olduğundan daha yüksektir. Çok sayıda yarı-vasıflı işçi, eger almışlarsa, sadece birkaç haftalık eğitimden sonra işlerini yapabilecek hale gelen makine bakıcılarından çok farklı değildirler.

Dahası yeni hizmet sektörlerindeki işçiler ayrıcalıklı bir elit olmaktan oldukça uzaktırlar. Örneğin oteller, düşük ödemelerle ve sendika karşıtlıklarıyla ünlüdür. Kamu sektörü işçileri kitlesi, yazı işlerinde çalışanlar, çöpçüler, hastabakıcılar, hemşireler ve temizlikçilerin hiçbiri yüksek ücretli gruplara ait değildir. Son on beş yılın en önemli gelişmelerinden biri, kamu sektörü işçilerinin sendikal hareketin en militan kesimlerinden birine dönüşmeleridir.

Reel ücretlerin son yüzyılda önemli oranda artmış olması Marx'ın analizine aykırı değildir. Daha önceki bölümlerde, Marx'ın, işçilerin açlık sınırı düzeyinden fazlasını kazanamayacaklarını öngören 'ücretlerin tunç yasası'nı reddettiğini ifade etmiştim. Kapitalist üretimin, sermayenin organik bileşiminin yükselmesine ilişkin en önemli eğilimini tartışırken Marx, 'bu, işçilerin gelirlerini çektikleri fonun mutlak olarak küçülmesi anlamına gelmez, sadece göreli olarak toplam çıktılarıyla orantılı olarak küçülür' diye yazar. (ADT ii 566)

Marx'ın zamanından bu yana olan tam da budur: Emek üretkenliğindeki devasa artış, işçilerin, ürettikleri şeylerdeki payları düşmüş olsa bile, yaşam standartlarının mutlak olarak artmış olması anlamına gelmiştir. Örneğin savaş sonrası Amerikan ekonomisi üzerinde yapılan bir araştırma, artı-değer oranının önemli oranda artmış olduğunu gösteriyor.

Zenginliğin dağılımı üzerine yapılan analizler, zenginler daha fazla vergilendirilme korkusuyla zenginliklerini gizlediklerinden, bu konuda son derece yetersiz klavuzlardır. Bu konudaki tahminlerden biri, Britanya nüfusunun en zengin %5'inin, 1911'de tüm kişisel zenginliğin %87'sine, 1960'da da %75'ine sahip olduğu biçimindedir. Crosland ve Strachey'in kapitalizmin silindiğini ileri sürdükleri 1954'de, tüm hissedarların %1'i hisse senetlerinin %81'ini elinde bulunduruyordu. Burada ekonomiyi küçük bir azınlığın denetlemeye devam ettiğinden en ufak kuşku yoktur.

Kapitalist sınıf sistemi hâlâ iş başındadır. Ekonomik gücün, önceleri tekelci sermayenin, şimdilerde çokuluslu sermayenin gelişmesi sonucunda giderek yoğunlaşmasıyla paralel olarak işçi sınıfının yapısında önemli değişiklikler olmuştur. İşçi sınıfı ileri kapitalist ülkelerin nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturur. Hiç kuşkusuz işçi sınıfına ait olan birçok profesyoneli hariç tutsak bile, kol işçileri ve büro işçileri 1979'da Britanya işgücünün %64'ünü oluşturuyordu.

Bazıları bu analizi kabul ederek gelecekteki eğilimlerin işçi sınıfını eriteceğini ileri sürerler. Onlar otomasyonun genişlemesine, birçok imalat sürecine robotların dahil edildiğine ve yeni enformasyon teknolojisi sayesinde birçok işçinin kendi bilgisayarını kullanarak evden 'tele-ulaşım' yoluyla çalışma imkanına işaret etmekteler.

Böyle bir gidişatın olduğu kesindir, fakat önemi çok abartılmaktadır. Örneğin, 'tele-ulaşım' yüksek maaşlı beyaz yakalı işçilerin sadece küçük bir azınlığını etkileyebilir. Her yoksulun evinde aniden bilgisayar terminali bitmesi ve bir madencinin ya da hastabakıcısının işlerini evden yürütebildiklerini görmemiz pek mümkün değildir.

Robotların kullanılması çok daha önemli olabilir. Zaten kaynak yapma gibi işleri yürütmek için otomobil sanayinde kullanılmaktalar. Fakat burada bile eğilimi abartmak kolaydır. Mevcut robotlar esnek değildir ve sık sık arızalar görülür. Bu güçlükler aşılsa bile tam otomatik fabrikalar onları denetleyip programlayacak işçilere ihtiyaç duyacaktır. Bu işçiler devasa ekonomik güce sahip olacaklardır.

Her halükarda, 'sanayisizleşme'den söz etmek oldukça dar görüşlülüktür. Çünkü Batılı imalat sanayinin rasyonalizasyonu, birçok iş türünün emeğin ucuz ve bol olduğu Üçüncü Dünyadaki 'yeni sanayileşmiş ülkeler'e kaydırıldığı sürecin bir parçasıdır. Bu, çelik, gemi inşası ve tekstil gibi sanayi örneklerinde zaten görülüyor. Ancak sonuç, bu toplumları kapitalizmin tüm çelişkileriyle tanıştırmak olacaktır. Geçen yıllarda, birtakım daha ileri 'geri kalmış' ülkeler, –ad vermek gerekirse, İran, Polonya, Brezilya, Güney Afrika, Kuzey Kore, Hindistan– işçi sınıfının önemli bir rol oynadığı şiddetli toplumsal mücadeleler yaşamıştır. Kapitalizmin dünya çapında genişlemesi ve yeniden-örgütlenmesi varlık koşullarını oluşturduğu işçi sınıfının örgütlenmesini ve direnişini kaçınılmaz bir şekilde hızlandırır. Üçüncü Dünyada, Birinci ya da İkinci Dünyada olduğu gibi, burjuvazi kendi mezar kazıcılarını yaratıyor.

Sonuç

Kapitalizm kusurlarını değiştirmemiştir. Hâlâ işçi sınıfının sömürüsünü temel alır ve sürekli krizlere eğilimlidir. Marx'ın bu analizden çıkarttığı, işçi sınıfının bu sistemi devirmesi ve yerine sınıfsız bir toplum getirmesi gerektiği sonucu, onun zamanına göre şimdi çok daha acildir. Çünkü sermayeler arasındaki rekabetle giderek büyüyen askeri çekişmeler gezegenin varlığını tehdit etmektedir.

Marx'ın ölümünün yüzüncü yıl dönümünde, –Lübnan, İran ve Irak, Kamboçya, Güney Afrika, Afganistan ve Güney Atlantik'teki– savaşların ateşi dünyayı kapladı. Kremlin'in füze tehdidi, Washington'un 'sınırlı' ve 'uzun süreli' nükleer savaş stratejisi, süper

güçlerin nükleer yıkım silahları tüm insanlığın üzerine çöken kara bir buluttur.

Eğer Batı'da 30 milyon insan işsizlik kuyruklarında çürüyorsa, Üçüncü Dünyada da 800 milyon insan açlık çekiyorsa, ekonomik çöküntünün ve savaş ateşinin pençesindeki dünyayı değiştireceksek sosyalist devrim bir zorunluluktur. Bu bağlamda Marx'ın fikirleri bugün yüzyıl öncesine göre çok daha açıklayıcıdır. Kapitalizm 1883'den beri gezegenin her köşesini demir pençesine almıştır, ya nükleer savaş aracılığıyla bizzat kendi eliyle ya da işçi sınıfının eliyle yıkılma olgunluğuna ulaşmıştır. Tercih işçilerin iktidarı ile 'savaşan sınıfların toptan yıkımı' arasında –yani sosyalizmle barbarlık arasında– olacaktır.

Dünyanın şimdiki durumunu düzeltmek için gerçekten bir şeyler yapmak isteyen birçok insan, işçi sınıfı üzerindeki bu vurgunun fazlasıyla daraltıcı olduğuna inanıyor. Nükleer silahların varlığı, ister işçi ister kapitalist, herkesi tehdit etmektedir. Herkesi etkileyen bir problemi düzeltmek için bütün sınıfların seferber olması gerekmiyor mu?

Göz ardı edilen şey, Edward Thompson'un 'imhacılık' diye adlandırdığı, silahlanma yarışını kontrol eden muazzam ve rakip askeri aygıtların bugün kapitalizmin işleyişinin temel bir parçası olmasıdır. Aklı başında hiçbir kapitalist nükleer savaşı arzu etmez (Böyle bir savaşın İkinci Geleceğin başlangıcı olacağına inanan bazı çılgınlar şimdilerde Washington'da etkin konumlarda olsalar da). Ancak aklı başında ya da çılgın, her kapitalist, ulus devletler arasındaki askeri rekabet ile birbirine bağlanmış bir ekonomik sistemin parçasıdır. Kapitalizmin yok olmasında çıkarı olan ve buna gücü yetebilecek tek bir sınıf Armageddon'a (Mahşere) sürüklenişi durdurabilir.

Marx, her zaman, işçi sınıfını, kendi kurtuluşu tüm insanlığı özgürleştirecek bir sınıf olarak kavramıştı. Hayatını adadığı sosyalist devrim, aynı zamanda, hem işçi sınıfının hem toplumun bütün sömürülen ve ezilen kesimlerinin kurtuluşu olacaktır.

Marx'ın fikirlerinin geçerliliğini kabul edenler sadece entelektüel bir sorumlulukla yetinemezler. Bununla birlikte Troçki'nin tanımladığı gibi, **Kapital**'in entelektüel kredisiyle yetinen çok sayıda insan vardır. Bu dünyayı sadece gözlemlemekle yetinemeyiz. Marx'ın yaptığı gibi, işçi sınıfının hayatı ve mücadeleleri içinde bir devrimci partinin inşasına kendimizi adamak zorundayız. "Filozoflar dünyayı yorumladılar", diye yazmıştı Marx, "önemli olan onu değiştirmektir." Eğer Marksizm doğruysa, eylem kılavuzumuz olmalıdır.

İleri Okumalar

Marx ve Engels'in yazıları

Stalinizmin çöküşünün olumsuz bir sonucu, Moskova'daki Progress Yayınevi'nin, artık Marx-Engels'in yapıtlarının ucuz baskılarını olağanüstü miktarlarda yapamayışı oldu. Bu baskılardan bazıları, Marx ve Engels'in yazılarının İngilizcede en iyi iki seçkisini üç ayrı cilt olarak yayımlayan Lawrence & Wishart aracılığıyla Britanya'da hâlâ kullanımdadır. Lawrence & Wishart ayrıca Marx-Engels'in, 1975'te başlayıp yakınlarda tamamlanmak üzere olan 50 ciltlik anıtsal **Toplu Eserler**'ini yayımlıyor.

Penguin, *New Left Review*'la işbirliği halinde Marx'ın **Siyasal Yazıları**'nı (**The Revolutions of 1848** [1848 Devrimleri], **Surveys from Exile** [Sürgün Etütleri] ve **The First International and After** [Birinci Enternasyonal ve Sonrası]), **Grundrisse**'yi ve **Kapital**'in üç ciltlik, çağdaş ve iyi bir çevirisini içeren klasikleri yayımlıyor. Bu yayınlar ve Lawrence & Wishart'ın yayımladıkları toplam olarak, Marx ve Engels'in yazılarından seçilmiş parçalardan ziyade tüm eserleri bir araya getirdiği için tercih edilebilir niteliktedir. Çin rejimi hala, bu en önemli eserlerden çoğunun ucuz ve ayrı baskılarını İngilizce yayımlamaya devam etmektedir, her ne kadar bunlara daima sadık kalmak kolay olmasa bile.

Marx'ı anlamaya çalışırken en iyi başlangıç, **Komünist Manifesto**'yu okumaktan geçer. Engels'in **Ütopyacı ve Bilimsel Sosyalizm** adlı eseri, Marx'ın fikirlerini tarihsel bağlamı içine yerleştirir ve onları kısaca özetler.

Marx'ın materyalist tarih anlayışı, 1859'da **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya Önsöz'de kısaca ifade edilmiştir. Bu metin, bir dereceye kadar, tarihsel materyalizmin ilk defa olgun formuna benzer bir şey içinde biçimlendiği **Alman İdeolojisi**'nin 1. Bölümünün özeti niteliğindedir. 1. Bölüm bazı diğer yararlı metinlerle birlikte Lawrence

& Wishart tarafından bağımsız olarak yayımlandı; **Alman İdeolojisi**'nin geri kalan kısmından, **Toplu Eserler**'in 5. Cildinden, Marx'ın Genç Hegelcilerle giriştiği pek bilinmeyen çekişmelerle yakından ilgili olanlar hariç veba gibi kaçınılmalıdır.

Marx'ın **Ücret, Fiyat ve Kâr** adlı eseri, emek değer teorisine en iyi giriş niteliğindedir; **Ücretli Emek ve Sermaye** de iyi bir başlangıç noktasıdır (Bookmarks'la birlikte yayımlanmıştır, 1996). Bunları **Kapital**'e benzetmek isteyenler olsa da, Marx'ın yaşamının ana eseri, diğer ciltlerden çok daha tarihsel ve somut bilgiler içeren 1. Cilt'tir. Penguin baskısı en iyi olanıdır. Emtia üzerine açılışbölümünde gözü korkan okur, kitabın 1. Kısım'ım atlamaya çalışabilir; önce **Ücret, Fiyat ve Kâr**'ı okur, daha sonra 1. Cilt'in geri kalanını okuduktan sonra 1. Kısım'a geri döner.

Bir yazar ve burjuva toplumunun bir anatomisti olarak Marx'ın hüneri, onun Fransa ve özellikle de **Louis Bonaparte'ın Onsekiz Brumaire**'i üzerine yazılarından başka hiçbir yerde daha iyi görülemez. Bununla birlikte, onun devlet teorisi **Fransa'da İç Savaş**'ta (Pekin baskısı, Marx'ın Nihai Hedef'inin önemli müsveddelerini içerir) ve Engels'in **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**'nde daha da geliştirilmiştir.

Marx'ın yöntemi üzerine, bu konudaki görüşleri temelde daha uzun yazılarından derlendiği için, neyin okunacağını önermek oldukça zordur, ancak bu konuda üç önemli metin, muhtemelen, **Felsefenin Sefaleti**, **Grundrisse**'ye Giriş ve **Kapital**'in 1. Cildinin Almanca 2. baskısına Önsöz'dür. Engels'in **Anti-Dühring**'i Marx'ın yöntemini dile getirme ve savunma yolunda önemli bir girişimdir.

Nihayet, **Toplu Eserler**'in 30-34 ciltten oluşan yayımı, genellikle 1861-63 **Ekonomik Elyazmaları** olarak bilinen **Kapital**'in ikinci taslak müsveddesinin, İngilizcede halen geçerli ve kullanışlı olduğu anlamına gelmektedir. Çalışma, ilgili daha birçok başka materyalle birlikte, **Artı-değer Teorilerini**, Marx'ın burjuva ekonomisine ilişkin eleştirel tarihini (Lawrence & Wishart'dan ayrı

olarak da kullanışlıdır) içerir. Ancak bu Marx'ın oldukça sıkı eserlerinden biridir.

Genel giriş(ler)

Chris Harman'ın **How Marxism Works** [Marksizm Nasıl İşler] (Londra, 4. baskı, 1993) adlı eseri kısa ve mükemmel bir temel giriş niteliğindedir. Baskıdaki en iyi kitap uzunluğundaki giriş, her ne kadar konusuna mesafeli yaklaşmış olsa bile, muhtemelen hâlâ Isaiah Berlin'in **Karl Marx**'ıdır (Oxford, 1978); ki Marx'ın entelektüel, politik ve kültürel bağlamlarda kalitesini -benim bildiğim başka herhangi bir kitaptan daha iyi bir şekilde- yansıtmayı başarmaktadır.

Daha fazla genel ilgi talep eden basılmış iki uzun eser, Sidney Hook''un **Towards an Understanding of Karl Marx** [Karl Marx'ı Anlamaya Doğru] (Londra, 1933) ve Karl Korsch'un **Karl Marx** (Londra, 1938)'ıdır. Jon Elster'in **Making Sense of Marx** [Marx'ı Anlamlandırmak] (Cambridge, 1985) Marx'ın yazılarına ilişkin ayrıntılı, bilgece, zekice ama yıkıcı tartışmalar içerir. Onun daha temel bir eseri, **An Introduction to Marx** [Marx'a Giriş] (Cambridge, 1986), kapsamlı bir kitabın bütün kusurlarına sahip olmakla birlikte meziyetlerinden yoksundur.

Bölüm 1 Bir devrimcinin yaşamı

Franz Mehring'in klasik bir Marxist biyografi niteliğinde olan **Karl Marx** (Londra, 1936)'ı artık modası geçmiş durumdadır. David McLellan, her ne kadar Marx düşüncesi için güvenilir bir kılavuz olmasa bile, iyi bir çağdaş biyografi yazmıştır: **Karl Marx** (Londra, 1973). 1995 baskısı oldukça geniş ve güncellenmiş bir bibliyografyaya sahiptir. Daha yeni bir çalışma, Francis Wheen'in, her ne kadar Marx'ın düşünceleri konusunda gene nispeten zayıf kalsa da, parlak ve oldukça okunabilir nitelikte **Karl Marx** (Londra, 1999)'ıdır. Maximilien Rubel and Margaret Manale'ın **Marx Without Myth** [Efsaneden Arındırılmış Marx] (Oxford, 1975)'i Marx'ın hayatının ve eserlerinin ayrıntılı bir kronolojisini içerir. August Nimtz'in **Marx and Engels: Their**

Contribution to the Democratic Breakthrough [Marx and Engels: Demokratik Cepheye Katkıları] (New York, 2000) adlı eseri, iki devrimcinin gündelik siyasal eylemlerine ilişkin mükemmel bir tartışmadır.

Gustav Meyer'in **Friedrich Engels** (Londra, 1936)'inde Engels adeta yeniden canlanır. 1995'te ölümünün yüzüncü yılı dolayısıyla **International Socialism** [Uluslararası Sosyalizm]'in **Frederick Engels'in Devrimci Fikirleri** başlıklı özel sayısı (2:65), Lindsey German, John Rees, Chris Harman ve Paul McGarr'ın Engels'in yaşamı ve düşüncelerinin değişik yönlerine odaklanan değerli makalelerini içermektedir.

Marx'ın entelektüel gelişiminin felsefi arkaplanı, Karl Löwith'in **Hegel'den Nietzsche'ye** (Londra, 1965) ve Herbert Marcuse'ün **Akıl ve Devrim** (Londra, 1968) adlı kitaplarında ele alınmaktadır. Marx'ın gelişimi üzerine İngilizce en iyi iki inceleme, Hal Draper'in **Karl Marx'ın Devrim Teorisi Volume 1** (Londra, 1977) ile Sidney Hook'un **Hegel'den Marx'a**'sıdır (Ann Arbor, 1971).

Marx'ı bir insan olarak sevdiren şey, çok çeşitli kaynaklardan devşirilebilir. Bunlar arasında söz gelişi, David McLellan tarafından hazırlanan **Karl Marx: Interviews and Recollections** [Karl Marx: Görüşmeler ve Anılar](Londra, 1982), ile Marx'ın, gerek the **Selected Correspondence**'daki [Seçilmiş Yazışmalar] (Moscow, 1965) gerekse the **Collected Works from Volume 38** 'deki mektupları gibi çağdaş tanıklıklar vardır. Belki de bütün bunlar içinde en iyisi, S S Prawer'ın **Karl Marx and World Literature** [Karl Marx ve Dünya Literatürü] (Oxford, 1978) ve Yvonne Kapp'ın **Eleanor Marx**'ımn (London, 1973) ilk cildi **Aile Yaşamı**'dır.

Bölüm 2 Marx öncesi sosyalizm

Eric Hobsbawm'ın üç kitabı, **Industry and Empire** [Sanayi ve İmparatorluk](Harmondsworth, 1969), **The Age of Revolution** [Devrim Çağı](Londra, 1973) ve **The Age of Capital** [Sermaye Çağı] (Londra, 1977), Marx'ın çağına temel tarihsel arkaplan sağlar. Ne yazık

ki, İngilizcede Engels'in **Ütopyacı ve Bilimsel Sosyalizm**, G D H Cole'un **A History of Socialist Thought Volume 1** [Sosyalist Düşüncenin Tarihi](Londra, 1953) ile Frank ve Fritzie Manuel'in **Utopian Thought in the Western World** [Batı Dünyasında Ütopyacı Düşünce] (Oxford, 1979) adlı kitapları dışında, ütopyacı sosyalistler üzerine yeterince iyi çalışma yoktur. Üzücü bir durum, çünkü bu konuya odaklanan çalışmalar, eleştirel olmaları koşuluyla ciddi bir ilgiyi hak ediyorlar.

Bölüm 3 Ricardo, Hegel ve Feuerbach

Stalin tarafından öldürülen birinci sınıf bir Marxist ekonomist olan Isaak Rubin, Marx'tan önceki ekonomik gelişmenin anahatlarını yetkin bir biçimde ele alan **A History of Economic Thought** [Ekonomik Düşüncenin Tarihi] (Londra, 1979) yazdı. (Bir Fransız sosyalist akademisyen tarafından yazılan son derece kibirli Sonsöz'ü gözardı edin.)

Engels'in **Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu**, Hegel ve Feuerbach üzerine oldukça kolay anlaşılır bir tartışmadır. Ancak bu Hegel'in anlaşılması oldukça güç olduğu gerçeğini değiştirmez. Charles Taylor'ın **Hegel'i** (Cambridge, 1975) ve aynı yazarın daha kısa bir başka metni **Hegel and Modern Society** [Hegel ve Modern Toplum] (Cambridge, 1979), bu son derece karmaşık filozofun anlaşılır kılınması yolunda ciddi bir girişimi temsil eder. Eğer Hegel'i bizzat okumak isterseniz, ya **The Philosophy of History**'i [Tarih Felsefesi] (Londra, 1956) ya da daha cesursanız **The Logic of Hegel**'i [Hegel'in Mantığı] (Oxford, 1975) ile işe başlayın. Onun en büyük eseri, Önsöz'ü muhtemelen Hegel felsefesinin en iyi anlatımını sunan **The Phenomenology of Spirit** [Tinin Görüngübilimi] (Oxford, 1977)'tir.

Bölüm 4 Marx'ın yöntemi

Marxist felsefe, kısmen bulanık terminolojik pratisyenler yüzünden, kısmen de ihtilaflı tartışmalarla dolu olması yüzünden, nüfuz edilmeye müsait değildir. **Marxism and Philosophy** (Oxford, 1983)'de konuya genel bir bakış getirmeye çalışmıştım. Kuşkusuz Marxist felsefeye ilişkin en büyük eser, her ne kadar kolay okunmasa bile, Georg Lukács'ın **History and Class Consciousness** [Tarih ve Sınıf Bilinci] (Londra, 1971)'dır. John Rees'in **The Algebra of Revolution** [Devrimin Matematiği](New Jersey, 1997) kitabı diyalektiğe ilişkin tüm temel konulara mükemmel bir bakış getirir.

Marx'ın ilk yazılarıyla daha sonraki çalışmaları arasındaki ilişki sorunu, Louis Althusser'in **For Marx** [Marx İçin](London, 1969)'ta, bu iki dönem arasında bir "kopuş" olduğunu tartıştığından beri oldukça önemli bir tartışma kaynağı haline geldi. Karşı görüş, Istvan Meszaros'un **Marx's Theory of Alienation** [Marx'ın Yabancılaşma Teorisi] (Londra, 1970) ve Bertell Ollman'ın **Alienation** [Yabancılaşma](Cambridge, 1971)'sında güçlü bir biçimde savunuldu. C J Arthur'ün **Dialectics of Labour** [Emeğin Diyalektiği](Oxford, 1986) **1844 Elyazmaları**'nın güzel bir incelemesidir. Norman Geras'ın **Marx and Human Nature** [Marx ve İnsan Doğası] (Londra, 1983) ile Ali Rattansi'nin **Marx and the Division of Labour** [Marx ve İşbölümü] (Londra, 1982), bu bölümde kapsanan konulara dair iki önemli tartışmadır.

Bölüm 5 Tarih ve sınıf mücadelesi

Marx'ın tarih teorisi de Britanya'da son 20 yılı aşkın süredir yoğun biçimde tartışılmaktadır. Bu tartışmanın kökenleri, Louis Althusser ve Etienne Balibar'ın **Reading Capital** [Kapital'i Okumak] (Londra, 1970)'de tarihsel materyalizmi sistematik olarak yeniden inşa etme girişimlerine kadar geri gider. Edward Thompson'ın **The Poverty of Theory and Other Essays** [Teorinin Sefaleti ve Diğer Yazılar] (Londra, 1978), G A Cohen'in **Karl Marx's Theory of History: A**

Defence [Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma](Oxford, 1978), Perry Anderson'ın **Arguments Within English Marxism** [İngiliz Marksizminde Tartışmalar](Londra, 1980), Chris Harman'ın **International Socialism**'deki *"Base and Superstructure"* [Altyapı ve Üstyapı] makalesinde (2:36, 1986) ve benim **Making History** [Tarih Yapmak] (Cambridge, 1987)'de de katkılar vardır.

İngiliz Marxistler de birtakım olağanüstü tarihsel incelemeler yaptılar. Örneğin Edward Thompson, Christopher Hill, G E M de Ste Croix, Rodney Hilton, George Rudé, Maurice Dobb, Brian Manning, Eric Hobsbawm ve Perry Anderson'ın yazılarını düşünüyorum. Ste Croix'nın **The Class Struggle in the Ancient Greek World** [Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi](Londra, 1981) adlı eseri, tarihsel materyalizmin pre-kapitalist toplumları kavrama yeteneğinin bir tezahürü olarak özellikle önemlidir.

Bölüm 6 Kapitalizm

Paul Sweezy'nin **The Theory of Capitalist Development** [Kapitalist Gelişme Teorisi] (Londra, 1968), yerlere ilişkin bazı yanlışlıklar ve politik olarak da büyük ölçüde hatalar içermekle birlikte, Marxist politik ekonomi için hala bir kılavuz olarak vazgeçilmez değerdedir. Isaak Rubin'in **Essays on Marx's Theory of Value** [Marx'ın Değer Teorisi Üzerine Denemeler] (Detroit, 1972)'i ile Roman Rosdolsky'nin **The Making of Marx's 'Capital'** [Marx'ın 'Kapital'inin Oluşumu] (Londra, 1977), Kapital üzerine en iyi yorumlardır.

Komünist Parti donanımlı yazarlar tarafından kaleme alınmış iki eser, Ben Fine ve Lawrence Harris'in **Rereading Capital** [Kapital'i Yeniden Okumak] (Londra, 1979) ile John Weeks'in **Capital and Exploitation** [Kapital ve Sömürü] (Londra, 1981), Ortodoks ekonomistlerin Marx'a yönelik saldırılarına sofistike bir teorik yanıt mahiyetindedir. Onun kriz teorisine ilişkin benim görüşüm bu iki kitaba ve Chris Harman'ın **Explaining the Crisis** [Krizi Açıklamak] (Londra, 1984)'ine çok şey borçludur. Ayrıca Chris Harman **Economics of the**

Madhouse [Tımarhane Ekonomisi] (Londra, 1995)'a son derece yeni ve popüler bir yorum getirmiştir.

Bölüm 7 İşçi iktidarı

Marx and Engels'in devrimci parti anlayışları Chris Harman'ın **Party and Class** [Parti ve Sınıf] (Londra, 1983) ve John Molyneux'un **Marxism and the Party** [Marxism ve Parti] (Londra, 1986)'sinde eleştirel bir tarzda tartışılıp yorumlanmıştır. Bu eserlerde Lenin'in yaklaşımı da ele alınmıştır. Harman'ın denemesi, **Party and Class** [Parti ve Sınıf] (London, 1996) mükemmel bir dizi içinde, Tony Cliff, Duncan Hallas ve Leon Trotsky'nin önemli makaleleri de eklenerek yeniden yayımlandı. Daha ayrıntılı bir okuma için Tony Cliff'in Lenin'inin özellikle **Building the Party** (Partinin İnşası) (London, 1986) başlıklı birinci cildine bakılabilir.

Lenin'in **The State and Revolution** [Devlet ve Devrim], özellikle Marx ve Engels'in devlet teorisinin gelişimine ilişkin temel önemde bir incelemedir. En iyi akademik araştırmalardan ikisi, Hal Draper'in **Karl Marx's Theory of Revolution** (4 cilt, New York, 1977, 1978, 1986, 1990) ve Alan Gilbert'in **Marx's Politics** (Oxford, 1981)'idir. Chris Harman'ın International Socialism'de (2:51, 1991) **"The State and Capitalism Today"** [Günümüzde Devlet ve Kapitalizm] başlıklı makalesi Marxist devlet teorisine önemli bir katkıdır.

Sınıf mücadelesi ile her türlü baskı biçimleri -cinsel, ırksal vb.- arasındaki ilişki sorununa bu kitapta sadece değinilmiştir. Bu geniş ve tartışmalı konuya ilişkin bazı önemli noktalar Lindsey German'ın International Socialism'deki (2:12, 1981) **"Theories of Patriarchy"** [Patriyarka Teorileri] başlıklı makalesinde ve Sex, Class and Socialism [Cinsiyet, Sınıf ve Sosyalizm] (Londra, 1989)'inde, Chris Harman'ın International Socialism'deki (2:23, 1984) **"Women's Liberation and Revolutionary Socialism"** [Kadınların Kurtuluşu ve Devrimci Sosyalizm] makalesinde, Johanna Brenner ve Maria Ramas'ın New Left Review'daki (144, 1984) **"Rethinking Women's Oppression"**

[Kadınların Ezilmesini Yeniden Düşünmek] yazısında, Tony Cliff'in **Class Struggle and Women's Liberation** [Sınıf Mücadelesi ve Kadınların Kurtuluşu] (Londra, 1984) ve benim **Race and Class** [Irk ve sınıf] (Londra, 1993)'ımda bulunabilir.

Bölüm 8 günümüzde Marx

Tony Cliff'in **State Capitalism in Russia** [Rusya'da Devlet Kapitalizmi] (Londra, yeni baskı, 1996), kendi-tarzında "sosyalist" ülkelerin anlaşılması için temel önemdedir. Chris Harman **Class Struggles in Eastern Europe 1945-83** [Doğu Avrupa'da Sınıf Mücadeleleri] (Londra, 1983)'de bu analizi genişletmiş ve International Socialism (2:46, 1990)'deki **"The Storm Breaks"** [Fırtına Kopuyor] başlıklı yazısında Doğu Avrupa devrimlerini açıklamakta kullanmıştır. Ben ise **The Revenge of History** [Tarihin İntikamı] (Cambridge, 1991)'nda ve **Theories and Narratives** [Teoriler ve Anlatılar] (Cambridge, 1995)'in ilk bölümünde 1989'un önemini tartıştım.

Chris Harman'ın **Explaining the Crisis** [Krizi Açıklamak] (Londra, 1984) savaş-sonrası kapitalizmiyle en iyi tek hesaplaşmadır. Harman, International Socialism (2:58 ve 2:60, 1993)'de **"Where is Capitalism Going?"** [Kapitalizm Nereye Gidiyor?] başlıklı yazısında söz konusu analizini yeniden biçimlendirip güncelleştirir. Alex Callinicos, John Rees, Chris Harman ve Mike Haynes'in **Marxism and the New Imperialism** [Marxizm ve Yeni Emperyalizm] (Londra, 1994)'de yeniden yayımlanan makaleleri Soğuk Savaş sonrası dünya durumunun farklı yönlerini analiz eder.

Çağdaş kapitalizmin sınıfsal yapısı Alex Callinicos ve Chris Harman'ın **The Changing Working Class** [Değişen İşçi Sınıfı] (Londra, 1987)'nda ve Lindsey German'ın **A Question of Class** [Sınıf Sorunu] (Londra, 1996)'ında araştırılmıştır. Harry Braverman'ın 20. yüzyıl işçi sınıfına ilişkin incelemesi **Labor and Monopoly Capital** [Emek ve Tekelci Sermaye] (New York, 1974) çağdaş bir sosyalist klasiktir.

Dizin

MARX'IN DEVRİMCİ FİKİRLERİ

Alex Callinicos

antikapitalist

KARL MARX, fikirleriyle bütün dünyayı etkileyen az sayıdaki insandan birisi. Bu fikirler öylesine etkileyici ki, MARX 126 yıl önce 1883'te ölmeden önce bile büyük tartışmalar yaratıp yeniden yorumlandı.

Bu yorumların bir bölümü öylesine vahimdi ki MARX bile bu "Marksizmler" karşısında 'Bütün bildiğim Marksist olmadığımdır, tanrı beni dostlarımdan korusun!' diye isyan etti.

Bu kitabın amacı, MARX'ı, devrimci fikirlerini çarpıtan dost ve düşmanlarının ellerinden kurtararak onun temel fikirlerini mümkün olan en açık ve doğrudan şekilde ortaya koymaktır.

Ama bundan daha önemlisi, MARX'ın fikirleri, ekonomik kriz, işsizlik, sömürü, ulusal sorun, savaş tehdidi, emperyalizm gibi konularda bugün hala ihtiyacımız olan devrimci yanıtları sunmaktadır.

ISBN 978-605-60685-0-8

